

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**ŞEHİT AİLELERİ, GAZİLER VE GAZİ AİLELERİNDE DİNİ BAŞA ÇIKMA:
ADANA ÖRNEĞİ**

Nesibe ESEN ATEŞ

DOKTORA TEZİ

ADANA / 2018

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**ŞEHİT AİLELERİ, GAZİLER VE GAZİ AİLELERİNDE DİNİ BAŞA ÇIKMA:
ADANA ÖRNEĞİ**

Nesibe ESEN ATEŞ

Danışman: Prof. Dr. Hasan KAYIKLIK

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Turan AKBAŞ

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Asım YAPICI

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Mustafa Doğan KARACOŞKUN

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Emrah YAVUZ

DOKTORA TEZİ

ADANA / 2018

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Hasan KAYIKLIK
(Danışman)

Üye: Prof. Dr. Turan AKBAŞ

Üye: Prof. Dr. Asım YAPICI

Üye: Prof. Dr. Mustafa Doğan KARACOŞKUN

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Emrah YAVUZ

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylıyorum.

.../.../2018

Prof. Dr. Serap ÇABUK
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların Kaynakgösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
 - Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
 - Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
 - Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
 - Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,
- bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. / / 20...

Nesibe ESEN ATEŞ

ÖZET

ŞEHİT AİLELERİ, GAZİLER VE GAZİ AİLELERİNDE DİNİ BAŞA ÇIKMA:

ADANA ÖRNEĞİ

Nesibe ESEN ATEŞ

Doktora Tezi, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Hasan KAYIKLIK

Eylül 2018, 227 sayfa

Bu çalışmanın amacı şehit aileleri, gaziler ve gazi ailelerinde yaşanan dinî başa çıkma sürecini anlamak ve açıklamaktır. Araştırmanın örneklemi Adana ilinde ikamet eden 7 gazi, 7 gazi yakını ve 17 şehit yakınından oluşmaktadır. Uygulama aşamasında yarı yapılandırılmış mülakat formları kullanılmış, elde edilen veri içerik ve anlam analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizi yapılırken NVivo10 programı kullanılmıştır.

Elde edilen bulgulara göre katılımcıların en çok kullandığı kelimeler sırası ile Allah, iyi, zor, sabır ve dua olmuştur. En aktif kullanılan dinî başa çıkma etkinliği dua olup, yaşanan tecrübeyi anlamlandırma konusunda imtihan inancı önemli rol oynamıştır. Şefaath inancı, sabır ve empatik destek olumlu dinî başa çıkmada ön plana çıkan etkinlikler olurken, sosyal desteğe travma ilk yaşandığında daha çok ihtiyaç duyulmakta, zamanla hem ihtiyaç azalmakta hem de sosyal desteğin sağlanması güçleşmektedir. Uzmandan psikolojik ve psikiyatrik destek alma her üç grupta da yetersiz olarak görünmektedir. Bu da yaşanan travmanın yıkıcı etkisinin daha uzun ve kalıcı olmasına neden olmaktadır.

Şehit ailelerinin yaşadıkları yas genel olarak anormal tipte olup hayata uyum sağlamada en başta kardeşler, daha sonra eşler, en son baba ve anneler gelmektedir. Travmanın ilk dönemlerinde olumsuz dinî başa çıkma görülse de bu başa çıkma zamanla biçim değiştirmekte ve duygu odaklı olumlu dinî başa çıkmaya evrilmektedir.

Gazilerde travma sonrası sosyal adaptasyon uzun süre almakta, bu noktada başa çıkmada aileden sonra paydaşların oluşturduğu sivil toplum örgütleri en önemli işlevi görmektedir. Gazi yakınlarında şükür diğer gruplara nispetle daha fazla atıf almıştır. En

büyük zorluğu gazilerin eşleri yaşarken, onlar en büyük desteği aile büyüklerinden almaktadırlar.

Yaşanan travmalar nitelik olarak farklı olmasına rağmen, kullanılan dinî başa çıkma etkinlikleri ve bunların yansımaları ortaktır. Din, başa çıkma sürecinde duygu odaklı ve olumlu yönde katkıda bulunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Şehit, gazi, aile, dinî başa çıkma, yas.



ABSTRACT**RELIGIOUS COPING IN MARTYR FAMILIES, WAR VETERANS, AND
THEIR FAMILIES: THE CASE OF ADANA****Nesibe ESEN ATES****Ph.D. Thesis, Department of Philosophy and Religious Sciences****Supervisor: Prof. Dr. Hasan KAYIKLIK****September 2018, 227 pages**

The aim of this study is to understand and explain the process of religious coping in martyr families, war veterans and their families. The sample of the study consists of 7 war veterans, 7 war veterans' relatives and 17 martyrs' relatives who reside in the province of Adana. In the application phase, semi-structured interview forms were used and the data obtained were subjected to content analysis and semantic analysis. The NVivo10 program was used for content analysis.

According to the findings obtained, the most frequently used words by participants are Allah, good, hard, patience and prayer. The most vigorously used religious coping activity is prayer, and the faith of test comes into prominence regarding the explanation of the experience. While the faith of intercession, patience and empathic support are the forefront events in positive religious coping, social support is needed more when trauma is first experienced, and over time, both the need for social support is diminishing and the providing social support is becoming difficult. Getting psychological and psychiatric support from professionals seems to be inadequate in all three groups. This causes the destructive effect of the trauma experienced to be longer and lasting.

The mourning that martyr families experienced is generally abnormal type, and in the matter of adaptation to life the siblings comes first, then the spouses, and the last ones are the fathers and the mothers. Although the negative religious coping is seen in the early stages of trauma, its shape is changing with time and it is evolving to emotion-focused positive religious coping.

Posttraumatic social adaptation in the war veterans is taking a long time. At this point, the civil society organizations formed by stakeholders has the most important functions just after the family. War veterans' relatives refer gratitude much more in proportion to the other groups. While the wives of the war veterans experience the greatest challenge, they receive the biggest support from family elders.

Despite the fact that living traumas are different in quality, religious coping activities used and their reflections are common. Religion contributes emotion-focused and in a positive way in the process of coping.

Keywords: Martyr, war veteran, family, religious coping, mourning



ÖNSÖZ

Sahip olunan bazı değerleri korumak uğruna yaşamını ortaya koymak, hem cesaret isteyen hem de saygı duyulması gereken bir erdemdir. Bu çalışma, böylesine kahramanca bir duruş sergileyen insanlara adanmıştır.

Kardeşim Cafer Tayyar ESEN askerliğini Güneydoğu'da zor şartlarda tamamladı. O süreçte aile olarak yaşadığımız endişe bu çalışmanın ilham kaynağı olmuştur. Öncesinde sadece medya ve sosyal medya üzerinden hikayelerine tanık olduğum insanların hayatlarına dokunmak, araştırmacı olarak beni ziyadesiyle etkiledi. Pek çok mülakat, hem benim hem de görüşmecinin gözyaşları ile bölündü. Hapsine canı gönülden teşekkür ederim. Araştırma süresinde görüşmecilere ulaşmamda yardımcı olan Türkiye Harp Malulü Gaziler Şehit Dul ve Yetimleri Adana Şube Başkanı Gazi Muhammet ÇETİN'e gönülden teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmanın bütün aşamalarında desteğini, yardımını ve anlayışını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Hasan KAYIKLIK'a, görüşleri ile ufku açan Prof. Dr. Asım YAPICI'ya, tez izleme sürecinde yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Turan AKBAŞ'a en derin şükranlarımı sunuyorum. Prof. Dr. Ali AYTEN'e, Prof. Dr. Kadir ALBAYRAK'a ve Musa Osman KARATOSUN'a kaynaklara ulaşmam konusundaki hassasiyetleri ve yardımlarından ötürü minnettarım. Bekir SARI'ya okumalar esnasında yapmış olduğu yardımdan ötürü teşekkür ederim. Hadislere ulaşmam konusunda yardımcı olan Dr. Rıdvan YARBA'ya şükranlarımı sunarım.

Kendileri ile meslektaş olmaktan büyük mutluluk duyduğum dostlarım, Yusuf EMRE'ye, Dr. Ahmet Rifat GEÇİOĞLU'na, Ali KOÇAK'a, ve Merve KOYUNCU'ya her aşamadaki destek ve yardımları için ayrı ayrı teşekkür ederim.

Hayatımı kolaylaştırarak çalışmam için imkan yaratan teyzem Zeliha OLGUN'a, desteğini her an hissettiğim sevgili eşim Dr. Muhammet ATEŞ'e, sevgili annem Elif ESEN ile babam Rıdvan ESEN'e, kardeşlerim Cabir, Cebrail ve Cafer Tayyar'a, bu süreçteki anlayış ve yardımlarından ötürü müteşekkirim.

Bu çalışma Çukurova Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından İF2013D3 proje kodu ile desteklenmiştir.

Nesibe ESEN ATEŞ

Adana/2018

İÇİNDEKİLER

	sayfa
ÖZET	i
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	v
KISALTMALAR LİSTESİ	xi
TABLolar LİSTESİ	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiii

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu.....	2
1.2. Araştırmanın Amacı.....	3
1.3. Araştırmanın Önemi	3
1.4. Araştırmanın Problemi ve Cevap Aranılan Sorular	4
1.5. Sınırlılıklar.....	5

BÖLÜM II

KURAMSAL AÇIKLAMALAR VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1. Başa Çıkmanın Tanımlanması ve Tarihi	7
2.1.1. Stres	7
2.1.2. Başa Çıkmanın Tarihsel Yönü	9
2.1.2.1. Başa Çıkmanın İlk İzleri	10
2.1.2.2. Başa Çıkma Kavramının Kullanılmaya Başlanmasından Bugüne..	12
2.1.3. Başa Çıkma	15
2.1.3.1. Başa Çıkma Etkinlikleri	16
2.1.3.1.1. Duygu Odaklı Başa Çıkma	16
2.1.3.1.2. Problem Odaklı Başa Çıkma	17
2.1.3.2. Başa Çıkma Motivleri	18
2.1.4. Dinî Başa Çıkma	19
2.1.4.1. Dinî Başa Çıkma Tutumları	23
2.1.4.2. Dinî Başa Çıkma ve Anlam İlişkisi	23

2.1.4.2.1. Dinî Başa Çıkmada Anlam.....	25
2.1.5. Yas ile Başa Çıkma	26
2.1.5.1. Yas Evreleri	28
2.1.5.2. Yas ile Başa Çıkmada Din	30
2.1.6. İlgili Araştırmalar	32
2.2. Cihat, Şehitlik, Gazilik	35
2.2.1. Cihat/Kutsal Savaş	35
2.2.1.1. İslam’da Cihat’ın Boyutları	35
2.2.2. Şehitlik	37
2.2.2.1. İslam’da Şehitlik	37
2.2.2.1.1. Şehitlerin Ölümsüzlüğü ve Mükâfatları	39
2.2.2.2. Diğer Dinlerde Şehitlik	41
2.2.3. Gazilik	43
2.2.3.1. Tarihsel Bağlamda Gazilik	43
2.2.3.2. İslam’da Gazilik	45
2.2.4. Günümüz Türkiye’inde Şehitlik ve Gazilik.....	46
2.3. İslam’da Ölüm ve Dinî Başa Çıkma	49
2.3.1. Ölümle Başa Çıkma Açısından Ahiret	49
2.3.1.1. Ölümün Kaçınılmazlığı ve Ölümsüzlük İsteği	49
2.3.1.2. Sıkıntılara Katlanmayı Kolaylaştırıcı / Ödül Olarak Cennet	52
2.3.1.3. Adalet İhtiyacı / Haksızlıkların Telafisi İçin Cehennem	55
2.3.2. Allah’ın Kulunu İmtihan Etmesi	59
2.3.2.1. İmtihan Kavramı	59
2.3.2.2. Allah’ın İmtihan Edeceğini Vaat Etmesi	60
2.3.2.3. Sınanma Vasıtaları	62
2.3.2.4. İmtihanın Amacı	63
2.3.3. İslam’da Başa Çıkma ile İlgili Kavramlar.....	66
2.3.3.1. Sabır	66
2.3.3.1.1. İslam’da Sabır ve Başa Çıkma	68
2.3.3.2. Tanrı Algısı	72
2.3.3.2.1. Kur’an’da Tanrı ve Başa Çıkma.....	74
2.3.3.3. Dua ve Başa Çıkma.....	78
2.3.3.3.1 Kuranda Dua ve Başa Çıkma	81
2.3.3.4. Sosyal Destek.....	83

2.3.3.4.1. İslam'da Sosyal Destek ve Başa Çıkma	85
2.3.3.5. Şefaath.....	88
2.3.3.5.1. İslam İnancına Göre Şefaath	90
2.3.3.5.1.1. Şefaath Etmesine İzin Verilecek Kişiler	91
2.4. Dini Başa Çıkma Sonucu Ortaya Çıkan Kişilik Tiplemesi	93

BÖLÜM III

UYGULAMA VE YÖNTEM

3.1. Yöntem	97
3.1.1. Mülakat Soruları.....	98
3.1.1.1. Şehit Ailelerine Sorulan Sorular	98
3.1.1.2. Gazilere Sorulan Sorular.....	98
3.1.1.3. Gazi Yakınlarına Sorulan Sorular	99
3.2. Uygulama.....	99
3.3. Uygulama Grubu	101

BÖLÜM IV

BULGULAR VE YORUM

4.1. Şehit Aileleri, Gaziler ve Gazi Ailelerinin Travma Süreci.....	103
4.1.1. Travma Sonrası Stres Bozukluğu	103
4.1.2. Şehit Ailelerinde Travma Süreci	105
4.1.2.1. Yas Evreleri	106
4.1.2.1.1. Şok ve İnkâr.....	106
4.1.2.1.2. Çözümleme Aşaması	108
4.1.2.1.3. Ümitsizlik ve Çaresizlik	110
4.1.2.1.4. Yeni İlişkiler.....	112
4.1.2.2. Şehadetin Önceden Hissedilmesi	114
4.1.2.3. Şehitleri Rüya da Görme.....	116
4.1.3. Gazilerde Travma ile Karşılaşma	117
4.1.3.1. Tedavi Süreci	118
4.1.3.2. Travma Sonrası Sosyal Adaptasyon	122
4.1.4. Gazi Yakınlarında Travma ile Karşılaşma	125

4.2. Travma Sonrası Psikolojik Destek Alma.....	128
4.2.1. Şehit Yakınlarında Psikolojik Destek.....	128
4.2.2. Gazilerde Psikolojik Destek	130
4.2.3. Gazi Yakınları ve Psikolojik Destek	131
4.3. Şehit Ailelerinde Ölüm- Ahiret İnancı ve Başa Çıkma	132
4.3.1. Ölümün Kaçınılmazlığı	132
4.3.2. Dinin Ölüme Anlam ve Değer Katması	133
4.3.3. Ölümün Adaleti Sağlaması.....	135
4.3.4. Ölürken İstirap Çekmediğini Bilmek	135
4.3.5. Şehitlerin Ölümsüz Olması	136
4.3.5.1. Şehitleri Fiziksel Olarak Hissetme.....	137
4.3.6. Cennette Kavuşacağına İnanma	138
4.3.7. Şehidin Şefaati Edeceğine Olan İnanç	139
4.4. Yaşanılan Olayı Anlamlandırmada Dinin Rolü.....	141
4.4.1. Yaşanılanın İmtihan Olduğu Yönündeki İnanç ve Başa Çıkma.....	142
4.4.1.1. Şehit Yakınlarında İmtihan İnancı ve Başa Çıkma.....	142
4.4.1.2. Gazilerde İmtihan İnancı ve Başa Çıkma	143
4.4.1.3. Gazi Yakınlarında İmtihan İnancı ve Başa Çıkma	146
4.4.2. Yaşanılan Olayın Kader Olduğu İnancı	148
4.4.3. Travmayı Anlamlandırmada Nazar İnancı	149
4.4.4. Travmayı Anlamlandırmada Bela İnancı	149
4.5. Dua ve Başa Çıkma	150
4.5.1. Şehit Ailelerinde Dua ve Başa Çıkma	150
4.5.2. Gazilerde Dua ve Başa Çıkma.....	152
4.5.3. Gazi Yakınlarında Dua ve Başa Çıkma.....	154
4.6. Sabır ve Başa Çıkma.....	156
4.6.1. Şehit Ailelerinde Sabır ve Başa Çıkma	156
4.6.2. Gazilerde Sabır ve Başa Çıkma.....	159
4.6.3. Gazi Yakınlarında Sabır ve Başa Çıkma.....	161
4.7. Tanrı Algısı ve Başa Çıkma.....	163
4.7.1. Şehit Ailelerinde Tanrı Algısı ve Başa Çıkma	163
4.7.2. Gazilerde Tanrı Algısı ve Başa Çıkma.....	165
4.7.3. Gazi Yakınlarında Tanrı Algısı ve Başa Çıkma.....	166
4.8. Sosyal Destek ve Başa Çıkma	167

4.8.1. Şehit Ailelerinde Sosyal Destek ve Başa Çıkma.....	167
4.8.2. Gazilerde Sosyal Destek ve Başa Çıkma	171
4.8.3. Gazi Yakınlarında Sosyal Destek ve Başa Çıkma.....	175
4.9. Empatik Destek ve Başa Çıkma	177
4.9.1. Şehit Yakınlarında Empatik Destek ve Başa Çıkma.....	177
4.9.2. Gazilerde Empatik Destek ve Başa Çıkma.....	180
4.9.3. Gazi Yakınlarında Empatik Destek ve Başa Çıkma.....	182
4.10. Dinî Telkin ve Başa Çıkma.....	184
4.10.1. Şehit Ailelerinde Dinî Telkin ve Başa Çıkma	184
4.10.2. Gazilerde Dinî Telkin ve Başa Çıkma.....	186
4.10.3. Gazi Yakınlarında Dinî Telkin ve Başa Çıkma.....	188
4.11. Travma Sonrası Kişilik	190
4.11.1. Şehit Ailelerinin Travma Sonrası Kendilik Algılarında Değişim	190
4.11.2. Gazilerin Travma Sonrası Kendilik Algılarında Değişim.....	192
4.11.3. Gazi Yakınlarının Travma Sonrası Kendilik Algılarında Değişim	193
4.12. Travma Sonrası Dinsel Yaşayışta Değişim	193
4.12.1. Şehit Ailelerinin Travma Sonrası Dinsel Yaşayış Değişimi	194
4.12.2. Gazilerde Travma Sonrası Dinsel Yaşayış	195
4.12.3. Gazi Yakınlarının Travma Sonrası Dinsel Yaşayış Değişimi	196

BÖLÜM V

TARTIŞMA VE SONUÇ

5.1. Tartışma ve Sonuç	197
5.2. Öneriler	207

KAYNAKLAR	209
------------------------	------------

ÖZGEÇMİŞ	227
-----------------------	------------

KISALTMALAR LİSTESİ

- Akt : Aktaran
Ark : Arkadaşları
BSTS : Budunbilim Terimleri Sözlüğü
Çev : Çeviren
DEM : Değerler Eğitimi Merkezi
Der: Derleyen
DİBY : Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
Diğ : Diğerleri
Ed : Editör
Eds : Editors
GATA : Gülhane Askeri Tıp Akademisi
Haz : Hazırlayan
KHK : Kanun Hükmünde Kararname
TC : Türkiye Cumhuriyeti
TDK : Türk Dil Kurumu
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
TDVİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TDVY : Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
Thk : Tahkik eden
TSK : Türk Silahlı Kuvvetleri
TSSB : Travma Sonrası Stres Bozukluğu
Vb : Ve benzeri
Vs : Ve saire

TABLULAR LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 1. Şehit Aileleri Grubuna Ait Bilgiler.....	101
Tablo 2. Gazi Grubuna Ait Bilgiler.....	102
Tablo 3. Gazi Aileleri Grubuna Ait Bilgiler.....	102



ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 1. Şehit Aileleri Genel Kelime Bulutu	105
Şekil 2. Şehit Yakınlarının Travma Konusundaki Kelime Bulutu	107
Şekil 3. Gazi Yakınlarının Travma Kelime Bulutu	126
Şekil 4. Şehit Yakınlarının Dua İle İlgili En Çok Kullandığı Kelimeler.....	150
Şekil 5. Gazilerin Dua ile İlgili En Çok Kullandığı Kelimeler	153
Şekil 6. Gazi Yakınlarının Dua ile İlgili En Çok Kullandığı Kelimeler.....	156
Şekil 7. Şehit Yakınlarının Sabır ile İlgili En Çok Kullandığı Kelimeler	157
Şekil 8. Gazilerin Sabır ile İlgili En Çok Kullandığı Kelimeler.....	160
Şekil 9. Gazi Yakınlarının Sabır ile İlgili En Çok Kullandığı Kelimeler.....	162
Şekil 10. Şehit Ailelerinin Sosyal Destek Konusunda En Çok Kullandığı Kelimeler .	167
Şekil 11. Gazilerin Sosyal Destek Konusunda En Çok Kullandığı Kelimeler.....	172
Şekil 12. Gazi Ailelerinin Sosyal Destek ile İlgili En Çok Kullandığı Kelimeler	176
Şekil 13. Şehit Ailelerinin Empatik Destek İle İlgili En Çok Kullandığı Kelimeler....	179
Şekil 14. Gazilerin Empatik Destek Konusunda En Çok Kullandığı Kelimeler	181
Şekil 15. Gazi Yakınlarında Empatik Destek İle İlgili En Çok Kullanılan Kavramlar	183
Şekil 16. Şehit Ailelerinde Dinî Telkin İle İlgili En Çok Kullanılan Kelimeler	185
Şekil 17. Gazilerde Dinî Telkin İle İlgili En Çok Kullanılan Kelimeler	188
Şekil 18. Gazi Yakınlarında Dinî Telkin İle İlgili En Çok Kullanılan Kelimeler	189

BÖLÜM I

GİRİŞ

Bireyin yaşadığı sorunlarla nasıl yüzleştiği, bunları nasıl aştığı yüzyıllardır filozoflardan, sanatçılara kadar pek çok insanın üzerinde düşündüğü konulardan biridir. İnsanı mümkün olan bütün yönleri ile inceleme iddiasında olan psikoloji bilimi konunun doğrudan muhataplarının başında gelmektedir. Buna göre başa çıkma ve dini başa çıkma, modern psikoloji ve din psikoloji alanlarının üzerinde en fazla araştırma yapılan konuları içinde yer almaktadır.

Psikolojinin gelişim gösterdiği ilk dönemlerden itibaren, neredeyse her önemli psikolojik akım, insanın zorluklarla nasıl mücadele ettiği sorusuna cevap aramaya çalışmıştır. Bununla birlikte “coping” kavramının sıklıkla kullanılıp, konunun araştırmacıların öncelikli tercihleri arasına girmesi 1940’lı yılların sonlarında olmuştur. Söz konusu dönem, dünya savaşlarının sonuçlarının bütün şiddeti ile hissedildiği yıllardır. Bu açıdan bakıldığında, insanlar yaşadıkları travmaların ortaya çıkardığı yıkım ile yüzleşirken, bunların aşılmasında psikoloji ve psikiyatrinin desteği çok önemli hale gelmiştir.

Başta çıkma, hayatın sağlıklı bir şekilde devam etmesi için gerekli ruhsal ihtiyaçlardan biri olarak kabul edilebilir. Kişinin yaşadığı kriz durumu, onu günlük hayat rutininden uzaklaştırmakta, dengesini bozmakta ve bu yolla hem ruhsal hem de fiziksel sağlığını kaybetmesine neden olmaktadır. Başta çıkmanın, sağlık sorunları başta olmak üzere, yakın kaybı, doğal afetler gibi travmaların yanı sıra gelişim dönemleri, benlik saygısı gibi konular ile ilişkileri de incelemelere konu olmuştur. Başta çıkma çalışmalarına olan bu ilgi, onun dinî yönüne odaklanmayı beraberinde getirmiş ve dinî başta çıkma, Kenneth I. Pargament’in (1997) teoriyi çok yönlü bir şekilde ortaya koymasıyla, din psikolojisinin araştırma konularından biri olmuştur. Bu bağlamda engellilik, evlat kaybı, ağır hastalıklar, ruh sağlığı gibi durumlarda dinî başta çıkma sürecine odaklanan çalışmalar yapılmıştır.

Zorluklarla mücadele edilirken, bireysel ve toplumsal yaşamın en önemli unsurlarından olan dinin devreye girmesi, gayet doğal görünmektedir. Başta çıkma, en yalın şekliyle *kişinin sarsılan anlamını yeniden inşa etmesi* olarak tanımlanırsa, din ve başta çıkma arasındaki ilişki daha rahat kurulabilir. Zira dinin en önemli işlevlerinden biri, hayat olaylarına anlam katma çabasıdır. Din ölüm, afet, hastalık, engellilik gibi

konularda inanlarını tatmin edebilecek cevaplara sahiptir. İslam dini de Müslümanlara bu yönde esaslar sunmaktadır. İslam Dininin sabır, dua, şefaah gibi esasları kişilerin yaşadığı sıkıntılar esnasında, onlara yardımcı olacak şekilde işleyebilir. Allah'ın kulunu deneyeceğine yönelik ifadeler yaşanan sıkıntılara anlam vermesi açısından önemli görünmektedir. Ahiret inancı, insanda adalet ihtiyacını karşılama, ödüllendirilme arzusu ve ölümü anlamlandırma gibi işlevlere sahiptir. Bunun dışında Kur'an'daki zorluk yaşayan fertlerden ve bunların nasıl davranması gerektiğinden bahsedilmesi, sıkıntı esnasında inananların nasıl davranması gerektiğine dair bir yönlendirme sistemi olarak yorumlanabilir. İslam'ın sağladığı sosyal ortamda, inançta paydaş olanların birbirine destek sağlamayı öğütler bir yapısının olması başa çıkma bağlamında değerlendirilebilir. Din görevlileri, zorluk içindeki kişiye, bunların anlamlandırılması açısından yardımcı olacak şekilde, sosyal işlevin bir parçası olabilmektedir. İslam, kişilere yaşadıkları stresli dönemleri aşmaları için destek mekanizmaları sunmaktadır.

Kişinin bir yakını kaybetmesi ve kendisinin ölüme yaklaşma deneyimi yaşaması çok büyük stres oluşmasına sebep olabilir. Bu durum, ölüm ile doğrudan ya da dolaylı olarak karşılaşma anlamına gelmektedir. Dinî başa çıkmanın en çok kullanılacağı tecrübeler bu türdendir. İnsan var olduğu müddetçe ölüm var olacaktır. Din ise bireyin yaşadığı ölüm kaynaklı engellenmelere cevap verme gayretini devam ettirecektir.

1.1. Araştırmanın Konusu

Baş çıkımda dinin rolü çok yönlü ve çok boyutludur. Din, travmaya duygusal veya davranışsal bir çözüm sunabileceği gibi, travmanın aslî kaynağı ya da travma sonucu ulaşılan ürün de olabilmektedir. İslam geleneği, diğer dinî geleneklere benzer olarak, bütün süreç için olumluya dönük öğelere sahiptir. En basit haliyle, şehitlik ve gazilik dinî referanslarla tanımlanan kavramlardır ve bu sebeple dinin şehit aileleri, gaziler ve gazi ailelerinin başa çıkımlarıyla olan ilişkisinin araştırılması gerekmektedir.

Savaşa katılma, çatışmaya girme, ölüme yaklaşma, engellilik, bir yakını savaşta kaybetme ya da bunun tehlikesini yaşama, çatışma sonucu engelli olmuş, acı çeken biri ile beraber yaşama oldukça yıkıcı olabilecek travmalardır. Bu durumdaki kişilerin travmaları ile mücadele süreçleri ve bunda dinin rolü din psikolojisinin araştırma alanına girmektedir. Bu bağlamda gazilerin, bunların yakınlarının ve şehit ailelerinin yaşadıkları dinî başa çıkma araştırmaya değer bir konudur. Özellikle

ülkemizde 1980’li yıllardan bu yana devam eden terör problemi sebebiyle hayatını kaybeden ve yaralanan pek çok asker ve polis olduğu düşünüldüğünde, bu kişilerin yaşadıkları dinî başa çıkma sürecinin incelenmesi bir ihtiyaç halini almıştır. Bu noktada Türk İslam kültüründe hem genel olarak başa çıkmayı destekleyebilecek sabır, dua, ahiret gibi temel elemanlar hem de şehitlik, savaşçılık, gazilik ve cihat gibi kavramların süreçteki rollerinin ortaya konulması önemli görünmektedir. Bu çalışmada, İslam kültüründe başa çıkma ile ilgili olduğu düşünülen bazı kavramların, şehit aileleri, gaziler ve gazi ailelerinin başa çıkma süreçlerindeki etkilerini incelemektedir.

Araştırmamız önce stres, başa çıkma, dini başa çıkma, yas, şehitlik, gazilik, cihat gibi kavramlar etrafında şekillenmektedir. Bu bağlamda ölüm, sabır, imtihan, dua, şefaet, Tanrı inancı ve sosyal destek gibi İslamî başa çıkma kaynakları değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu değerlendirmeden hareketle şehit aileleri, gaziler ve gazi ailelerinden oluşan çalışma grubunun, yaşadıkları travmayla nasıl başa çıktıkları açıklanmaya gayret edilmiştir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Polis ve askerler hem asayişî sağlamak hem de güvenlik tehdidini ortadan kaldırmakla mükelleftir. Ancak bu görev, bazı durumlarda, ölüm ya da yaralanma ile sonuçlanabilmektedir. Terör ile fiili mücadeleyi sürdürmekte olan güvenlik güçlerinin yaşadığı bu türden travmalar, sadece kendilerini değil, başta birinci derece akrabaları olmak üzere, toplumun çok büyük bir kesimini etkilemektedir. Sayıları on binlerle ifade edilecek bir yeküne ulaşmış olan şehit yakınları, gaziler ve onların ailelerinin yaşadığı dinî başa çıkma sürecini tespit etmek araştırmanın temel amacıdır.

Çalışmada, İslamî başa çıkma motivlerinin neler olabileceği üzerinde durulmuştur. Bu noktada özellikle dua, sabır, ahiret inancı, Tanrı algısı incelenmiştir. Ayrıca sosyal ve empatik desteğin travma ile başa çıkmadaki rolünü ortaya çıkarmak da araştırmanın hedefleri arasındadır. Buradan hareketle şehit aileleri, gaziler ve gazi ailelerinin yaşadıkları başa çıkmayı, İslamî geleneğin sunduğu kavramları dâhil ederek, açıklamaya çalışmak araştırmanın amaçlarındandır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Çalışma, toplumun huzur ve güvenliği için hayatını ortaya koyan insanların yaşadıklarının anlaşılması açısından önemli görülmektedir. Diğerkâmlık gösteren bu

bireylerin hayatını kaybetmesi sonucunda yakınlarının yaşadıkları genellikle bilinmemektedir. Ayrıca, aynı uğurda yaralanan ve bu sebeple organ kaybeden, engelli olan gazilerin ve yakınlarının yaşadıkları da gözden ırak kalmaktadır. Toplum bunların, televizyon ya da gazete haberi olmanın ötesinde, *hayatın gerçekleri* olduğunun bilincine varmakta zorluk çekmektedir. Çalışmanın bu insanların travmadan sonra yaşadıkları zorlukları ele alması, varlıklarının ve fedakârlıklarının göz önüne çıkarılması açısından önemlidir.

Konu ile ilgili Türkiye Din psikolojisi alan yazınına bakıldığında spesifik olarak şehit aileleri, gaziler ve gazi ailelerinin yaşadıkları travmalarla dinî başa çıkmalarını inceleyen bir çalışma tespit edilememiştir. Bu durum araştırmanın önemini artırmaktadır. Araştırmamızın yapılacak olan sonraki çalışmalara mütevazî de olsa kaynak teşkil edeceği düşünülmektedir.

Başta çıkma konusu çalışılırken büyük çoğunlukla nicel yöntem kullanıldığı görülmektedir. Bu da yerel inancın kendine özgü yönlerinin gözden kaçmasına neden olabilmektedir. Zira tek tip nicel ölçek ile her dinin ve kültürün tamamen anlaşılması mümkün görünmemektedir. Bu nedenle çalışma, dinî başa çıkmanın farklı uzanımlarının ortaya çıkmasına katkı sağlaması açısından önemli görülebilir.

1.4. Araştırmanın Problemi ve Cevap Aranılan Sorular

Şehit ailelerinde, gazilerde ve gazi ailelerinde dinî başa çıkma nasıl gerçekleşmektedir? sorusu araştırmanın temel problemidir.

Bunun yanında aşağıdaki sorulara da cevap aranmıştır:

Cennette buluşma ve şehitlerin ölümsüz olduğuna dair inanç, şehit ailelerinde başa çıkmayı nasıl etkilemektedir?

Şehidin şefaathane edeceğine dair inanç, şehit ailelerinde başa çıkmaya nasıl etki etmektedir?

Ahirette ödüllendirilme inancının, gazilerin ve gazi ailelerinin başa çıkma sürecinde etkisi nedir?

Din, yaşanan olaylara değer ve anlam sunması açısından başa çıkma sürecini nasıl etkilemektedir?

Duanın, şehit ailelerinin, gazilerin ve gazi ailelerinin başa çıkma sürecinde oynadığı rol nedir?

Sabır, şehit ailelerinde, gazilerde ve gazi ailelerinde başa çıkmayı hangi yönde etkilemektedir.

Tanrı algısı, başa çıkmayı nasıl etkilemektedir?

Sosyal ve empatik destek, şehit ailelerinin yas ile, gazilerin ve gazi ailelerinin travma ile başa çıkmalarında ne gibi işlevler göstermektedir?

Dinî telkin ve bilgilendirmenin başa çıkmada etkisi nasıldır?

Travmadan sonra dinî yaşayışta herhangi bir değişiklik görülmekte midir?

1.5. Sınırlılıklar

Araştırma, uygulamaların yapıldığı çalışma grubu ve zaman dilimi ile sınırlıdır. Buna göre çalışma, Adana’da yaşayan şehit aileleri, gaziler ve gazi ailelerinden oluşan uygulama grubu ile ve uygulamanın yapıldığı 2018 yılı ilk altı ayı ile sınırlıdır.

Araştırma mülakat formunda sorulan sorular ve alınan cevaplar ile sınırlıdır. Katılımcılara ulaşmak ve ikna etmek oldukça güç olmuştur. Bu noktada özellikle gaziler ve yakınlarını ikna etmekte zorlanılmıştır. Bazı katılımcılar, konuşma esnasında her soruya cevap vermek istememiştir. Bu noktada, dolaylı bir takım sorular kullanılarak konu ile ilgili eğilim öğrenilmeye çalışılmıştır. Uygulama esnasında özellikle gazilerle yapılan görüşmelerde, bazı gazilerin duygu ve düşüncelerini kendilerine saklama eğiliminde oldukları gözlemlenmiştir. Bu noktada araştırmacının cinsiyeti olumsuz rol oynamış gibi görünmektedir. Görüşmeler esnasında bazı konularda alınan cevapların gerçeği yansıtmadığına yönelik bir takım izlenimler oluşmuştur. Katılımcı gazilerden bazılarının “ideal gazi” algısı ve sosyal istenirlik yönünde cevaplar verildiğinden kuşkulandırılmıştır. Bu durumu egale edebilmek amacıyla gazinin eşi ile de mülakat yapılmış, ondan alınan bilgiler ışığında yorumlama yapılmıştır.

Gaziler ve yakınları ile yapılan mülakatlarda araştırmacı İlahiyat Fakültesinde çalıştığına dair bilgi vermektan kaçınmıştır. Zira pilot uygulamalardan anlaşıldığı kadarı ile İlahiyat Fakültesi çalışanı olduğunun belirtilmesi, görüşülen kişilerin cevapları üzerinde değişikliklere yol açmaktadır. Özellikle sosyal istenirlik doğrultusunda cevaplar gözlenmiştir. Bu nedenle üniversite bilgisi verilir, fakülte bilgisi vermemek daha uygun görülmüştür.

Araştırmada kullanılan söylem analizi araştırmacının bireysel donanım ve bakış açısıyla şekillenen bir yapıya sahiptir. Yapıcı’dan (2016) hareketle söylemek gerekirse, algılama ve anlamlandırma öznel olduğundan her araştırma, yazarın dünya görüşünden

ve zamanın ruhundan etkilenir. Her insan, malumatı kendi eğitimi, kişilik özellikleri ve dünya görüşüne göre anlamlandırır. Buradan hareketle, yapılan analizler araştırmacının donanımı ile sınırlıdır denilebilir. Dolayısıyla, hem katılımcı hem de araştırmacı açısından, çalışmanın insan faktörü ile sınırlı olduğunu söylemek mümkündür.



BÖLÜM II

KURAMSAL AÇIKLAMALAR VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1.Başa Çıkmanın Tanımlanması ve Tarihi

İnsanın, travma yaratan bir takım olaylar yaşaması üzerinde bir gerilim oluşturmaktadır. Bu gerilimin stres ile yakından ilişkisi vardır. Başa çıkma, bireyin stres ile mücadele sürecini içermektedir. Bu sebeple ilk etapta stres kavramına değinmek işlevsel görünmektedir. Stres, başa çıkma sürecini başlatan unsurdur. Stresi anlamak, gerilim ve sıkıntıyı anlamakta netlik sağlayacak ve başa çıkmanın ilk adımını oluşturacaktır.

2.1.1. Stres

En yalın tanımıyla stres, kişinin ruhsal ve psikolojik dengesinin bozulması olarak tanımlanabilir. Kelimenin kökeni Latince olup “estricia” sözcüğünden türetilmiştir. İlk başlarda bela, dert, elem, felaket, musibet, gibi anlamlarda kullanılırken daha sonra zor, baskı, güç gibi manalarla, bireylere, nesnelere ve psikolojik yöne dönük kullanılır olmuştur. Dolayısıyla da stres, fert ve nesnenin baskı, güç ve zor kullanılması sonucunda bozulmasına, dağılmasına ya da dengesizleşmesine gösterilen direnç manasına gelecek şekilde kullanılır olmuştur (Güçlü, 2001, s. 92). Stres, varlığın fiziksel ve psikolojik olarak zorlanması veya tehdit edilmesi ile meydana gelen bir durumdur (Baltaş, Baltaş, 2012, s. 24; Cüceloğlu, 2010). Lazarus ve Folkman (1984, s. 21) stresin insan yaşamının ayrılmaz bir parçası olduğunu belirtmektedirler. Ancak konununun çalışılması oldukça yenidir, buna göre Kore savaşı ve II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan askeri muharebenin etkisi stres konusunun çalışılması için itici güç oluşturmuştur. Bundan sonra stres bilim alanında önemli konulardan biri haline gelmiştir.

Stres bir sisteme uygulandığında onun yapısında genellikle bozulma ortaya çıkaran güç olarak tanımlanırken, genellikle fiziksel, psikolojik, sosyal güç ve baskı mercilerine saygı ile birlikte kullanılır. Psikolojik gerilim ortamında stres, üstü kapalı olarak ifade edilmiş bir baskı ve güç tarafından üretilir. Bu manada stresin, diğer baskı unsurlarının bir sonucu olduğunu söylemek mümkündür (Reber, 1985, s. 736-737).

Genel itibariyle stres zorlanma, gerilim, baskı ya da çaba anlamında kullanılır (Yöndem, 2006, s. 15). Rowshan'a göre stres, kişinin aşırı duygu ve istekleri sonucu ortaya çıkan durumlarda gösterdiği tepkidir (2011, s. 21). Lazarus ve Folkman (1984), stresin çoğunlukla uyarıcı ve tepki bağı içinde tanımlandığını belirtir. Buna göre: doğal afetler, hastalık, işsizlik, hayati risk gibi yaşamın normal akışı dışına çıkan durumlar, kişide uyarıcı görevi görür ve stres tepkisi ortaya çıkar. Söz konusu yaklaşıma göre bazı durumlar kendiliğinden stres kaynağıdır. Ancak bireysel farklılıkları göz önüne almaması bu yaklaşımın en büyük eksiğidir. Eleştirilen uyarıcı ve tepki teorisine göre, bir uyarıcının stres kaynağı olabilmesi için stres tepkisi doğurması gerekir. Bu da teorinin kullanımını açısından bir sınırlılıktır. Stresin tanımlanması ferdin karakteristik özelliklerini ve yaşanan olayın niteliklerini hesaba katarak yapılmalıdır. Stres çok yönlü ve boyutlu bir kavramdır. Stres kaynağı ve onu tecrübe eden kişi için tanımlamalar ve yaşantılar değişiklik gösterebilir.

Stresin fiziksel, psikolojik ve sosyal yönleri mevcuttur. Yöndem'in (2006) tasnifine göre, Conan ve Selye'nin öncülüğünü yaptığı fizyolojik stres bedensel tepkilerle; Lazarus'un üzerinde durduğu psikolojik stres, bir tehdidin değerlendirilmesine yol açan bilişsel faktörlerle, Smelser'in öncülüğünü yaptığı sosyal stres ise toplum sistemlerinin ve birimlerinin bozulması ile ilgilenmektedir. İnsan, bir stresör ile karşılaştığında iki aşamada durumu değerlendirir. Ön değerlendirme, stres verici olayın tehdit olarak algılanıp algılanmadığı ile ilgilidir. Eğer durum stres verici bulunur ise ikincil değerlendirme devreye girer ve birey bundan kurtulma yolları arar (Topuz, 2003 s. 23) Benzer şekilde Pargament (2003, s. 211), iki tip değerlendirme sürecinden bahseder. Buna göre birincil değerlendirme içinde bulunulan durumu anlamaya; ikincil değerlendirme ise kişinin karşılaştığı ortamdaki tercih ve kabiliyetlerini anlamaya yöneliktir. Kısaca ilk değerlendirme ile olay hakkında bir yargıya varılır, ikincil değerlendirmede ise bununla mücadele etmek için neler yapılabileceğine dair çözüm yolları aranır denilebilir.

Rowshan'a göre (2011, s. 16- 22) insanın stresle karşılaşması dört aşamalı bir süreci meydana getirir. İlk olarak stresin oluşması, devamında bu stresin değerlendirilmesi, değerlendirme sonucu ona karşı bir tepki ortaya konulması ve bütün bunlardan sonra ortaya çıkan sonuç. Stresin değerlendirilmesi, ona karşı kişinin tutumunu, inançlarını ve beklentilerini kapsar. Strese karşı tavrı belirleyen bir takım faktörler mevcuttur. Bunlardan ilki kuvvetli ve sağlıklı bir genetik yapıya sahip olmak, ikincisi ailenin örnek alınması, sonuncusu ise ferdin o an sahip olduğu istekleri,

beklentileri, inançları, kültürel yapısı, eğitimi gibi bireysel donanımlardır. İnsanlar stres karşısında genel itibariyle *dövüş ya da kaç* tepkilerinden birini verirler. Buna göre kişi stres verici durumu görmezden gelir, bastırır ve herhangi bir tepki göstermeyerek ondan kaçır ya da ona karşı bir takım bilişsel, davranışsal tepkiler ortaya koyarak stresi yok etmeye çalışır yani onunla dövüşür. Tecrübe edilen olayların algılanmasıyla, henüz gerçekleşmemiş olayların fert üzerinde uyandırdığı etki birbirinden farklıdır. Bu bağlamda insanın bir ihtimal ya da atlatılan bir badire sonrasında düşündüğü ve hissettiği ile yaşanmış özgül olay ve durumdan sonra yaşadığı ruhsal süreçler birbirinden son derece farklılaşmaktadır. Başa çıkma stratejisi, bu durumların kişide uyandırdığı psikolojik bağlam tarafından şekillendirilir. Burada bireyin sorunu algılayışından kendilik anlayışına kadar pek çok etken, başa çıkma stratejisinin seçimini etkileyen psikolojik bağlam içine dâhil edilebilir. Yukarıdaki ayrıma tekrar dönecek olursa, yaşanan olay birincil değerlendirmeye girer. Fert, içinde bulunduğu durumu anlamaya çalışır. İhtimale dönük stres, ikincil değerlendirmeye girer ve kişinin karşılaştığı durumlarda tercih ve yeteneklerini anlamasını sağlar (Pargament, 1997).

Özetle stres, hayatın olağan gidişinin ani ve sarsıcı bir şekilde değişmesine kişinin verdiği duygusal, bilişsel ve davranışsal tepkiler olarak tanımlanabilir. Bireyin, yaşadığı strese tepkisi eğitim, genel sağlık, yaş gibi kişisel şartları ile malî, dinî, sosyal etkiler gibi çevresel şartlar tarafından belirlenir. Kişinin stres ile ilk karşılaşması ve ilk değerlendirmeyi yapması savaş ya da kaç tepkilerinden birini seçmesi ile sonuçlanır. Bu tepkilerin seçimi tamamen stresörün algılanış şekli ile alakalıdır. Eğer insan, bir çaba göstermeksizin, sadece kaynaktan uzaklaşmakla üzerindeki stresten kurtulabileceğine hükmederse kaçma tepkisini seçmektedir. Ancak tersi durum olursa ve uzaklaşmakla stres durumundan kurtulamayacağına karar verirse, ona karşı psikolojik ve sosyal bütün donanımı ile mücadeleye girişir. Başa çıkma tam olarak bu dövüş ya da kaç seçimi öncesi devreye girer. Kişinin, stresörü algılaması anından itibaren, ondan kurtulmak amacıyla yapılan bütün duygusal, düşünsel ve davranışsal seçimler, başa çıkmanın sınırlarına girmektedir.

2.1.2. Başa Çıkmanın Tarihsel Yönü

Baş çıkma teorisi tam olarak ortaya konulmadan önce insanların zorluklarla mücadelesi edebiyat, sanat, sağlık, din gibi alanların ilgisini çekmiştir. Daha sonra ise özellikle psikoloji, sosyal psikoloji, din psikolojisi konunun sıklıkla incelendiği alanlar

olmuştur. Bu noktada başa çıkmanın psikoloji bilimi içindeki tarihsel gelişimine bakmak, konunun daha net anlaşılması açısından işlevsel olacaktır.

Psikoloji tarihinde konuyla ilgili çalışmalar gözden geçirildiğinde başa çıkmanın ilk izleri beş farklı noktada oraya çıkmaktadır. (1) Psikanalizde savunma mekanizmaları; (2) Erikson'un yaşam dönemlerinde ele aldığı öz yeterlilik, özgüven, otokontrol gibi kişisel donanım; (3) evrim teorisi ve davranışçı ekolün öne sürdüğü problem çözme çabaları; (4) başa çıkmanın genler vasıtasıyla taşındığı fikrinden temellenen programlanmışlık düşüncesi; (5) organizmal kaynakların tükenmesi sonucu uyum sağlamaya dönük olarak sürekli değişen, çok boyutlu çabalar şeklinde söylenebilir (Şahin, Durak, 1995; Krohne, 2001). Buradan hareketle psikologların, insanın negatif yaşam durumlarıyla mücadelesine, doğal olarak, benimsedikleri psikoloji akımı açısından yaklaştıklarını söylemek mümkündür.

2.1.2.1. Başa Çıkmanın İlk İzleri

Beş maddelik tasnifi biraz yakından incelemek gerekirse savunma mekanizmaları ve başa çıkma ilişkisine göz atmak faydalı olacaktır. Anna Freud, savunmayı; “benin acı veren ya da katlanılamayan fantezi ve duygulanımlara karşı direnmesi” (2011, s.36) olarak tanımlamış ve egonun nevroza dönüşebilecek çatışmalarda kullandığı bütün yöntemleri bu çerçeveye içine dâhil etmiştir. Tanım yakından incelenecek olursa, *fantezi* kavramı, gerçekte ya da mevcut o an için var olmayan şeylerin hayali olarak tanımlanmaktadır. Normal koşullarda oldukça yaratıcı olan ve yaratıcılığı artıran fantezilerin, bilinçsiz arzuların giderilmesine, farkında olunmayan çatışmaların bilinç dışına çıkmasına ve gelecekte beklenen şeylere ruhen hazırlıklı olmaya yarayan işlevleri vardır (Budak, 2009). Bu bağlamda fantezinin hem bilişsel hem de duygusal yönleri mevcuttur. Ancak tanımda *acı verici* ifadesinin kullanılması duygusal yönün ağır bastığı çıkarımına yol açmaktadır. Ayrıca psikanalizin temelde duygusal bir kuram olduğu gerçeği ki insanı iki temel güdü üzerinden tanımlar, (Freud, 2001; 2016; Ersevim, 2012) Freud'un kullandığı *savunma* kavramının duygusal yönü ağır basan durumlarla mücadele etme yönünde daha kuvvetli bir eğilime sahiptir çıkarımını yapmayı mümkün kılmaktadır.

Söz konusu tasnifte ikinci sırada Erikson'un psikososyal gelişim kuramından bahsedilmekte ve gelişimde pozitif kazanımlar olarak nitelendirilebilecek olan *öz yeterlilik*, *öz güven* ve *içsel kontrol* gibi kavramların başa çıkma için temel olarak

değerlendirilebileceği söylenmektedir. Söz konusu kuramda Erikson sekiz temel evreden bahsederken *temel güven, özerklik, girişimcilik, başarı, kimlik, yakınlık kurma, üretkenlik, benlik bütünlüğü* söz konusu evrelerde edinilmesi gereken pozitif özelliklerdir (Erikson, 1994). Bunlar yaşam boyunca kişinin stresle başa çıkmasını ve daha sağlıklı, dengeli bir hayat sürmesine yardım edecek olan bireysel kaynaklar olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu kaynakların kazanımı, sağlıklı bir çevre ile mümkün olmaktadır. Kuramda kişinin çevrenin etkisi ile yaşadığı gelişim açıklanmaya çalışılmış ve olumlu kazanımların yanı sıra olumsuz özelliklere de değinilmiştir. Bu kuram, insanın başa çıkmada kendi kişisel özellikleri ile strese karşı mücadelesini açıklamak açısından faydalı olabilir. Ancak sağlıklı sosyal çevrenin mevcut olmadığı durumlarda güvensizlik, suçluluk duygusu, utanç, benlik karmaşası gibi özellikler oluşacaktır. Kısaca psikosoyal gelişimi sağlıklı ilerlemeyen kişi, stres ve sıkıntı yaratan durumlarla mücadele etmede başarılı olamayacaktır. Zira bireysel kaynakları bunlar için yeterli değildir. Erikson'un kuramıyla başa çıkmayı açıklamak konuyu büyük oranda sosyal etkiler üzerinden şekillendirmek anlamına gelebilmektedir.

Kişinin bir amaca ulaşmaya yönelik çabasında engellerin olması problem olarak algılanır. Problem çözmede, onu tanıma, ortadan kaldırmaya yönelik çözüm seçenekleri arama, bunları uygulamaya koyma ve değerlendirme aşamaları yer alır. Eğer bir sonuç elde edilmemişse bir süre konu kuluçkaya bırakılır, bir müddet sonra aşamalar yeniden gözden geçirilir ve çözüme ulaşılan kadar bu işlem devam eder (Cüceloğlu, 2010, s. 219). Ferde, fiziksel ya da ruhsal bakımdan rahatsızlık veren, kararsızlık ve birden çok çözüm öngörülen durumlar bir problemdir. Davranışçı psikoloji akımı problem çözmenin öğrenilen bir davranış olduğunu ileri sürmektedir. Bu ekole göre deneme yanılma, koşullanma, pekiştirme ve cezalarla problemlerden kurtulma öğrenilmekte ve insan yaşamış olduğu sıkıntılardan kurtulabilmektedir (Yeşilyaprak, 2009). Davranışsal ve bilişsel yönü ağır basan problem çözme stratejileri psikolojinin ilgilendiği temel konulardandır ve başa çıkmanın ilk nüvelerindedir.

Stresten kurtulmanın genetik olarak programlanmış bir tepki olduğu görüşü ise akla ilk etapta, stres durumları karşısında organizmada ortaya çıkan fizyolojik reaksiyonları getirmektedir. Walter Cannon stresin vücut üzerindeki etkilerini ilk araştıranlar arasındadır. Cannon çoğunlukla soğğun etkileri, oksijen eksikliği ve diğer çevresel stres kaynakları üzerinde yoğunlaşmıştır. Buna göre ilk etapta, düşük düzeyde stres durumlarına dayanmak, direnmek mümkün olsa da bunlar biyolojik sistemde aksaklıklara sebep olabilmektedir. Cannon'un *teпки olarak stres* vurgusu Selye

tarafından da kullanılmıştır. O, stresin fizyolojik sistem tarafından, bedensel süreçleri çevresel etkilerden korumak için tasarlanmış bir savunma sistemi olduğunu ileri sürmüştür. Bu duruma *Genel Adaptasyon Sendromu* adını veren araştırmacı özellikle dışsal stres kaynaklarına tepki, direnme ve bitkinlik uyandıran bir takım ortak reaksiyonlar olduğunu vurgulamıştır (Hobfoll, 1989, s. 513). Buradan hareketle, *vücut algılanan tehdit durumuna göre karmaşık bir içsel tepki dizisi başlatarak stres etkisine karşılık verir* fikri üzerinde durulmuştur. Bunlar Rowshan'ın da (2011) belirttiği savaşa ya da kaçma tepkileri olarak adlandırılabilir. Bu bağlamda kalp atışları, kan basıncı ve solunumda artış, kaslarda gerilme, ağız kuruluğu gibi bir takım fizyolojik değişiklikler ile vücut, karşılaşılan duruma karşı mücadele hazırlığına girer. Kaçma veya savaşa tepkilerinin fizyolojik öğeleri, bireyin çabucak hareket etmesini gerektiren bedensel tehditle mücadelesine yardımcı olması bakımından faydalı olurken, modern stresörlerin pek çoğu için çok kullanışlı değildir (Atkinson ve ark., 2008; Cüceloğlu, 2010). Bu bağlamda ani fiziksel tehditlerle başa çıkmada fizyolojik özelliklerin kullanıldığı ancak daha kalıcı ve derin ruhsal travmalar açısından söz konusu genetik fiziksel yatkınlık pek de işlevsel görünmemektedir denilebilir.

Son olarak *organizmal kaynakların tükenmesi sonucu, uyum sağlamaya yönelik değişiklik gösteren, çok boyutlu bilişsel ve davranışsal çabalar* maddesine bakılırsa, günümüz kabul gören başa çıkma anlayışına oldukça yakın olduğunu söylemek mümkündür. Zira bu anlayışın, başa çıkma için yapılan, stres etkenleri karşısında gerilimi hafifletmek amacıyla yapılan davranışlar (Hobfoll, 1989), günlük hayatın acil durumları için sıradan düzenleyici davranışlar (Menninger, 1963, akt: Lazarus, 1966), mevcut ya da öngörülen problemlere ve beraberinde getirdikleri olumsuz duygularla mücadele etmek için kullanılan stratejiler (Aldwin ve Yancura, 1994) gibi tanımlara benzerliği kolaylıkla görülecektir.

2.1.2.2. Başa Çıkma Kavramının Kullanılmaya Başlanmasından Bugüne

Baş çıkma kavramını bilişsel yönü ağırlıklı olarak psikolojinin gündemine alan isimlerin başında R. Lazarus gelmektedir. Onun *Psychological Stress and the Coping Process* (1966) adlı çalışması psikoloji alanı adına ilklerden sayılabilir.

Coping kavramının tarihsel kullanımı 15-16. yüzyıllara kadar gitmekte olup o dönem itibarıyla darbe, mücadele ve şok gibi anlamlara gelmekteydi. Kavram daha çok savaşa katılmak, yumruklaşmak gibi şiddet ifade eden anlamları çağrıştırırken zamanla

anlamında bir kayma meydana gelmiş ve zorluklarla mücadele anlamı ön plana çıkmıştır. Lazarus'a göre (2006) kavram bu anlamıyla psikolojide 1960 ve 1970li yıllarda kullanılmaya başlanmıştır. Zira başa çıkma konusunun ilgi görmeye başladığı dönemler de bu zaman dilimine rastlamaktadır. Editörlüğünü George Coelho, David Hamburg ve John E. Adams'ın yaptığı *Coping and Adaptation* adlı 1974 basımlı kitabı, başa çıkmaya geniş çaplı ilk yaklaşım olarak kabul eden Lazarus (2006), son birkaç on yılda konuyla ilgili yüzlerle ifade edilen çalışma yapılmış olmasına rağmen, eldeki bilginin yine de oldukça sınırlı olduğunu belirtmektedir. Konuya duyulan ilgi her geçen gün artmakta ve dünyanın pek çok yerinde başa çıkma konulu çalışmalar hızla devam etmektedir.

Pargament (1997, s. 71-72) başa çıkma konusunun bu kadar fazla ilgi görmesini hızla değişen yaşam koşullarına bağlamaktadır. Değişen roller, kurallar, ekonomik ve siyasi özgürleşme, büyüyen teknoloji bireyleri sürekli yeni durumlar, olaylar ve şartlarla yüz yüze bırakmaktadır. Yeni durumlarla baş etme çabasının arttığı bir süreçte araştırmacıların ilgisi başa çıkma konusuna yönelmiştir. O, başa çıkma sürecine bilimsel, sosyal ve sanatsal ilginin tesadüf eseri olmadığını belirtir ve özellikle son 30-40 yıl içerisinde hem kişisel hem sosyal bazda konunun önem arz ettiğini vurgular. Son yıllarda yaşanan hızlı teknolojik gelişmeler, iletişimden günlük yaşam alışkanlıklarına kadar pek çok alanda değişime neden olmakta ve kültürel alan toptan bir değişim sürecine girmektedir. Kültürel değişim alışkanlıkları, günlük rutinleri, kuralları, rolleri, ahlaki yapıyı etkilemekte ve değiştirmektedir. Bu değişim sürecinde insan daha fazla stres verici olayla karşılaşırken değişimin kendisi de bizatihi stres kaynağı olmaktadır. Gelişen iletişim imkânları istenmeyen durumlardan da haberdar olma durumunun yaygınlaşmasına sebep olmuş, endüstrideki gelişmeler işsizlik, fakirlik ve aile yapısında olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. Teknolojik gelişmeler çevre kirliliği ve silahlanmayı artırmıştır (Pargament, 1997, s. 73). Bunlar bireyin hayatını eskisine oranla daha hızlı ve stresli yaşamasına neden olmuştur. Artan problem durumları ve stres doğal olarak kişiyi çözüm arayışına itmiş ve çok çeşitli başa çıkma mekanizmaları ön plana çıkmıştır.

En net haliyle ruhsal ve fiziksel olarak stresten kurtulma ve rahatlama süreci olan başa çıkma konusunun derli toplu incelemelerinden biri Lazarus ve Folkman'ın *Stress, Appraisal, and Coping* (1984) adlı eserlerinde bulunabilir. Ayrıca Lazarus'un *Psychological Stress and the Coping* (1966) adlı çalışması sistemli başa çıkma çalışmalarının ilkidir denilebilir. Haan (1969), Menninger (1963) ve Vaillant'ın (1977)

araştırmalarında da görülebileceği gibi bu dönem çalışmaları daha çok ego-psikoloji ve savunma kavramları çerçevesinde gelişmiştir. Ancak Lazarus ve Folkman'ın *Psychological Stres and the Coping* adlı eseri patoloji ve bilinçsiz süreçlerin değerlendirilmesi ile ilgilidir (Folkman ve Moskowitz, 2004, s. 746).

Başa çıkma araştırmaları dönemin sosyal olaylarından etkilenmiştir. Yaşanan afetler, savaşlar, ekonomik krizler sonucu ortaya çıkan sıkıntının nasıl aşılacağı bilim adamlarının temel problemlerinden biri olmuştur. Bu süreçte stres sadece psikolojinin değil sosyolojinin de araştırma konusu olmuştur. Söz gelimi Marx, Weber ve Durkheim “yalıtılmışlık” hakkında yazmak gereği duymuşlardır. Durkeim yalıtılmışlığı belirli sosyal ödevleri yerine getirmemeden kaynaklanan dışlanmışlık ve yabancılaşma olarak görür. Seeman tarafından yabancılaşmanın beş varyasyonu olarak değerlendirilen güçsüzlük, anlamsızlık, kuralsızlık, izole edilmişlik ve kendine yabancılaşma hali psikologlarca stresin alt bölümleri olarak görülmektedir (Lazarus ve Folkman, 1984; 1987). Bu noktada yalıtılmışlık konusu stres çalışmalarına, onlar da başa çıkmaya uzanmaktadır. Başa çıkmanın teorileşmesindeki sosyolojik katkı, konunun çok boyutluluğunu göstermesi açısından önemli görünmektedir.

Günümüz başa çıkma çalışmalarında beş farklı yönelim konuya ilgiyi artırmakta ve çalışmalara şekil vermektedir. İlk olarak *bireysel farklılıklardan* bahsedilebilir. Stres verici durumun kişi üzerinde uyandıracığı etki her fertte aynı olmaz. Bu gözden kaçırılmamalıdır. Son yıllarda *psikosomatizasyon* konusu ilgi odağı olmuştur. Stresin fert üzerindeki etkisinin fiziksel ve biyolojik olarak dışa vurumunu içeren konu çalışmalara yön vermektedir. *Davranış terapileri* psikodinamik başa çıkma araştırmalarına yön vermektedir. Hayat boyu insanın yönelimlerinde belirleyici rolü olan *gelişim psikolojisi* dikkat çeken konulardan bir diğeridir. Son olarak *çevresel şartların* kişideki etkisi, üzerinde durulan araştırma konularındandır. Zira, stres sadece psikolojik değil aynı zamanda sosyolojik, fiziksel ve davranışsal etkilerin de olduğu bir süreçtir (Lazarus ve Folkman 1984, s. 2-11).

Görüleceği üzere Psikoloji bilimi gelişim gösterdikçe konuya değişik yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Başa çıkmanın tarihsel arka planı her ne kadar eski olarak görülse de konunun teorileşip modern çalışmaların başlaması son birkaç on yıl içinde gerçekleşmiştir. Başa çıkma, son yıllarda oldukça farklı yönlerden beslenmektedir. İnsanın sorunları değiştikçe konunun işleniş şekli de değişmektedir. Değişmeyen şey ise, başa çıkmaya olan ilginin artarak devam etmesidir. Özellikle bireyselleşme, şehir yaşamı, artan yalnızlık ve yalıtılmışlık konunun önemini gittikçe arttırmaktadır.

2.1.3. Başa Çıkma

İnsanın başa çıkma sürecinde ortaya koyduğu her bir çaba, başa çıkma etkinliği olarak adlandırılır. Bunlar anlamlandırma gibi bilişsel olabilirken, öfke duyma gibi duygusal ya da yürüyüş yapma, ibadet etme gibi davranışsal da olabilir (Ayten, 2012, s. 38). Başa çıkma etkinlikleri kişinin yaşamın zorluklarıyla mücadele esnasında kullandığı yaklaşım, yöntem ya da stratejilerden meydana gelir. Olumsuz yaşam olayları ferdin ruhsal ve bedensel rutinini bozmakta, hayatında dengesizliğe neden olmaktadır. İnsanın yaşamını temellendirdiği anlam ve değerleri sarsabilmektedir. Aslında Pargament ve Rye söz konusu anlamın sarsılması durumunda bireyin ya onu aynı şekilde koruma ya da anlamı dönüştürme yolunu seçeceğini belirtmektedirler. Anlamı dönüştürmek son seçenek olarak görülmektedir. Ferdin diğer bütün çabaları başarısız olduğu zaman bu yolu seçmektedir. Başa çıkma çalışmalarının çoğu anlamı koruma yönündeki çabalara odaklanmış görülmektedir (Pargament ve Rye, 1998, s. 61). Bu süreç bozulan denge ve kaybolan anlamın yeniden inşa edilmesi olarak değerlendirilebilir.

Lazarus ve Folkman (1984, s. 117- 118) başa çıkma teriminin bilimsel dilin yanı sıra günlük dilde de sıklıkla kullanıldığını vurguladıktan sonra geleneksel olarak başa çıkma ile neyin kast edildiğini ortaya koymaya çalışmıştır. Başa çıkma kavramı üzerinde ne kadar çok konuşulmuş olsa da, bilimsel açıdan tam bir tutarlılıktan bahsetmenin zor olduğunu dile getiren yazarlar, başa çıkmanın çatısını oluşturmanın önemine değinmişlerdir. Başa çıkma ile ilgili verilere hayvan davranışlarına ilişkin deneylerden psikanalizin ego psikolojisine kadar çok geniş bir aralıkta rastlanmaktadır. Hayvanlar üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda, başa çıkmada genellikle davranışçı süreçler ön plandadır denilmektedir. Buna göre zorlayıcı çevresel şartlar belli bir düzeyde kontrol altına alınmakta, tehditlerden kaçınılmaktadır. Bu şekildeki başa çıkma psikolojik rahatsızlığı azaltan davranışlar bütünü olarak tanımlanabilir. Her şey dikkate alındığında bu modelin basitliği ve bilişsel-duygusal zenginlik ve karmaşadan uzaklığı görülecektir. Modelde tek boyutlu dürtü ya da uyarılma kavramları ve sakinme ya da kaçma davranışları temele alınmaktadır. Bu ise insandaki işleyişi tam olarak yansıtamaz ancak yine tamamlayıcı bir parçası olduğu da inkâr edilemez. Psikanalitik ego psikolojisinde başa çıkma, problemleri çözen ve bu sayede stresi azaltan gerçekçi ve esnek düşünce ya da davranışlar olarak tanımlanır. Tanım davranışçılığı da kapsayıcı görünmektedir. Bu iki modelin işleyişi karşılaştırıldığında, insanın çevreyle ilişkisine

dair düşünceleri ve hisleri psikanalitik modelin sunduğu başa çıkmada odak noktadır denilebilir. Burada davranış göz ardı edilmez yalnızca bilişten daha az önemlidir.

Baş çıkma bir süreçtir ve bu süreçte birbirini takip eden bir takım unsurlar mevcuttur. Pargament'e göre (2003, s. 210-212; Pargament ve diğerleri, 1990) başa çıkma sürecindeki temel unsurlar: 1. Yaşanan ya da yaşanması muhtemel *olaylar*, 2. *Değerlendirmeler*, 3. Başa çıkma *eylemleri*, bunlar duygu odaklı ya da problem odaklı olabilecekleri gibi daha spesifik stratejilerden de söz etmek mümkündür. 4. İlk üç etkenin birleşme noktası olarak *sonuçlar*. Sonuçlar dar anlamda olumlu ya da olumsuz olarak sınıflandırılabilirken geniş manada fiziksel, sosyal, psikolojik ve benzeri şekilde sınıflandırılabilir.

Baş çıkmayı kısaca özetlemek gerekirse: birey bir olay yaşar, bu olay yaşam rutinini olumlu ya da olumsuz olacak şekilde bozar. Devamında bilişsel süreçler devreye girer ve insan söz konusu durumu değerlendirir. Eğer durumu stres verici bulmazsa herhangi bir eylemde bulunmaz. Ancak durum stres verici olarak algılanırsa, tekrar bir değerlendirme başlar. Bu süreçte stres verici durumdan kurtulmaya yönelik başa çıkma metotlarına ve kişinin bunlara olan yeterliliğine dair bir değerlendirme söz konusudur. İkinci değerlendirme döneminde, stres verici durumun ortaya çıkardığı engellenmelerden kaynaklı bir takım ruhsal yaşantılar meydana gelebilir. Bu değerlendirme sonucu başa çıkma etkinlikleri ortaya çıkar. Başa çıkma etkinlikleri duygusal, bilişsel ve davranışsal çabalar olarak tanımlanabilir. Bunlar problem odaklı veya duygu odaklı olarak ikiye ayrılır.

2.1.3.1. Başa Çıkma Etkinlikleri

Bireyin, bir sorun ile karşılaştığı zaman, onun üstesinden gelmek için yapmış olduğu duygusal, düşünsel ve davranışsal eylemler bu kapsama girmektedir.

2.1.3.1.1. Duygu Odaklı Başa Çıkma

Ferdin yaşadığı sıkıntıyı değiştirilemez olarak algıladığı durumlarda genellikle duygu odaklı başa çıkma etkinlikleri görülür. Eğer insan, tecrübe ettiği stres verici durumu aşamaz, ortadan kaldırılamaz ya da değiştirilemez olarak görüyorsa ve bunun kendisinde yol açtığı olumsuz duyguları değiştirmek, azaltmak ya da yok etmek için çaba sarf ediyorsa duygu odaklı başa çıkma yapıyor denilebilir. Kişi bu noktada yaşadığı sıkıntı ile ilgili algılarını değiştirmeye çalıştığı gibi o olayın etkisi ile ortaya

çıkan duygularını da kontrol altında tutmaya gayret eder. Yeni durumu kabullenme, uyum sağlama, bilişsel düzenlemeler yaparak duygusal yoğunluğu azaltma bu tür etkinlikler olarak sıralanabilir. Duygu odaklı başa çıkma, yoğunlukla yaşanan sıkıntıya bireyin müdahale edemediği durumlarda ortaya çıkar. Burada problem ortadan kalkmaz yalnızca onun doğurduğu yıkıcı etki hafifletilir. Söz konusu problem sonucu sekteye uğrayan duygusal denge yeniden sağlanmaya çalışılır. Duygu odaklı başa çıkma esnasında, sorunun gerçekliği inkâr edilebilir, ondan kaçma, başkaları ile paylaşma tercih edilebilen etkinliklerdir. Bu noktada psikanalizin ortaya attığı savunma mekanizmaları oldukça rağbet görmektedir. Zira duygu odaklı başa çıkma etkinlikleri ile savunma mekanizmaları birbiriyle örtüşmektedir (Pargament, 1997; Ekşi, 2001; Albayrak, 2007; Türküm, 2002; Arıcı, 2005).

2.1.3.1.2. Problem Odaklı Başa Çıkma

Yaşadığı travmayı değerlendiren birey, stres verici durum üzerine odaklanıp onu ortada kaldıracak müdahalelere odaklanıyorsa problem odaklı başa çıkma etkinliğinde bulunuyor demektir. *Sorun odaklı* da denilebilecek bu tür etkinliklerde problemin üzerine gidilir. Burada bir takım alternatif çözüm stratejileri gözden geçirilerek duruma ve kişiliğe en uygun olanı seçilerek uygulanır. Bu tür başa çıkmada sorunun kaynağına inip onu ortadan kaldırmak esastır. Eğer yapılamıyorsa, problemin etkileri yok edilmeye çalışılır. Bu noktada davranışsal, duygusal ve bilişsel çözüm yolları beraber kullanılabilir (Pargament, 1997; Ekşi, 2001; Albayrak, 2007; Türküm, 2002; Arıcı, 2005).

Duygu odaklı başa çıkma ile kaçma davranışı, problem odaklı başa çıkma ile de dövüşme/savaşma davranışlarının benzeşim gösterdiği düşünülebilir. İkinci kısım tutarlı gibi görünse de ilk benzeşim tam olarak örtüşmemektedir. Zira duygu odaklı başa çıkmada kişi, stres veren durumu görmezden gelmeye çalışmaktan ziyade, onun kendi üzerinde yaratacağı yıkımı azaltmaya gayret göstermekte ve bir aksiyon içinde bulunmaktadır. Kaçma davranışı ise genel itibarıyla bir tepkisizlik durumuna daha çok benzemektedir denilebilir.

Bireyler duygu odaklı ve problem odaklı başa çıkmayı aynı anda uygulayabilirler. Ancak davranış odaklı çabalar sonuç vermezse duygu odaklı çabalar daha fazla yoğunlaşır (Ekşi, 2001, s. 24). Duygu odaklı ve problem odaklı başa çıkma yaklaşımlarına ek olarak 2000'li yılların başında ilişki merkezli başa çıkma tarzları

ortaya çıkmıştır. Buna göre başa çıkma sürecinde tek kişinin çabalarının ötesinde, grup dinamizmini de hesaba katan toplulukçu başa çıkma tarzlarından bahsedilmiştir (Wong, Wong, ve Scott, 2006; Ayten, 2012). Burada önemli noktalarını empati ve başka insanlardan gelen sosyal destek oluşturmaktadır. Toplulukçu başa çıkmada, kültürel ilişkilerin ferde destek sağladığı ve onun anlam dünyasının düzenlenmesinde etkili olduğu üzerinde durulur. Toplulukça başa çıkma toplumun en temel değerlerine ve dünya görüşlerine odaklandığı için dikkate değer görünmektedir.

2.1.3.2. Başa Çıkma Motivleri

Pargament, orijinal literatürde motiv değil *fonksiyon* kavramını kullanmaktadır. Türkçede fonksiyon, genellikle işlev anlamında kullanılmaktadır. Ancak başa çıkma bağlamında Pargament fonksiyonu, *harekete geçme istek ve amacı*, sıkıntı yaşayan kişinin bir amaç uğruna harekete geçmesi anlamında kullanmaktadır (1997). Bu durum anlatımda karışıklığa sebep olduğundan, fonksiyon yerine motiv kavramını kullanmak daha uygun görünmektedir.

Pargament'e göre (1997) başa çıkmayı motivleri kontrol eder. Ancak süreci tek başına kontrol eden tek bir faktörden bahsetmek mümkün değildir. Süreci hangi motivasyonun yöneteceğini, ihtiyaçlar, ilgiler, dürtüler, psikolojik problemler, kişilik yapısı vb. belirler. Güdüler çok yönlü ve boyutlu yapılardır. Psikolojik, sosyolojik, ekonomik pek çok yönü mevcuttur. Temelini ise ihtiyaç ve dürtüler oluşturmaktadır. Ferdin çevresi, deneyimleri, psikolojik şartları ve bunlara yönelik tutumu motivlerin belirlenmesinde büyük rol oynar. Bu noktada önemli psikolojik güdüler, öz saygı, güç algısı, sahip olunan anlam, gelişim, beklenti, toplumsal ilişkiler kurabilmeye yönelik tutum, kimlik arzusu, strese kurtulma isteği, sevilmeyen olay, düşünce ve duyguları denetleme isteği, esenlik beklentisi olarak sıralanabilir (Pargament, 2003, s. 213). Kısaca, bireysel ve çevresel şartlar hangi motivin harekete geçeceğini belirlemede önemli rol oynar. Dolayısıyla, her motiv kendi durumu içinde bir bütün olarak düşünülmelidir. Süreci idare eden güdünün kendisine uygun terimlerle ve bütüncül olarak anlaşılması gerekmektedir. Başa çıkma motivlerini, sürecin sonuçlarından ayırt edebilmek son derece önemlidir. Motivler, insanı sürece götürürken genellikle olumlu amaçlar güdüdür. Ancak başa çıkma her zaman olumlu olmaz. Amacın pozitif olması sonucu da direkt olarak olumluya götürmeyebilir (Pargament, 1997).

Kişinin, stres yaratan bir olayı aşmak amacıyla yaptığı davranışlar olumlu ya da olumsuz sonuçlanabilmektedir. Burada dikkat edilecek husus, olumsuz sonucun da başa çıkma olduğudur. Yani başa çıkma gerçekleşmiştir. Olumsuz yargılar, duygular ya da çıkarımlar vasıtasıyla bile olsa travma aşılmış, süreç sona ermiştir.

2.1.4. Dinî Başa Çıkma

Başa çıkma ilk çalışılmaya başlandığı zamanlardan itibaren, konunun din ile ilgili boyutu da inceleme alanına girmiştir. Ancak XX. yüzyılın son çeyreğine kadar süren pozitivist düşünce ve bilimsel alanda dinin inceleme konusu olarak ilgi çekmemesi, doğal olarak başa çıkma konusunda da derinlemesine dinî boyutu içeren çalışmaların sayısını kısıtlamıştır. Tarih boyunca çeşitli toplumlarda dinin gücü, hâkimiyeti ve başarısı, onun bireysel ve sosyal hayattaki yaygın varlığına delildir. Ancak dinin insan hayatındaki bariz önemine rağmen psikologlar ve sosyal bilimciler ampirik literatürde dinî yaşama çok az ilgi göstermişlerdir. Buna ek olarak, dindarlık ile akıl sağlığı arasındaki ilişki incelenmeye başlandığında, genellikle dinî hayat yüzeysel olarak incelenmiştir. Çoğunlukla dinin yapısını ve dindarlığı basite indirgeyen sığ ölçeklere yönelinmiş ve dinî yaşantının, özellikle stresli dönemler başta olmak üzere, günlük hayatta sahip olduğu etkilere dair çok az şey söylenmiştir (Ano ve Vasconcelles, 2005, s. 462).

Ancak son birkaç on yılda dinî inançların, insanların karar ve tepki mekanizmaları üzerinde belirleyici rolü olduğuna dair bulgular, başa çıkma konusunda dinsel yaşantı boyutunun öneminin artmasına ve spesifik dinî başa çıkma çalışmalarının yapılmasına zemin hazırlamıştır (Folkman ve Moskowitz, 2004, s. 759; Ayten, 2012). Din ve başa çıkma konusunda Pargament'in çalışmaları ön plana çıkmaktadır. O, dinî başa çıkmanın, genel başa çıkmanın bir alt kümesi olabileceğini söyler (Pargament, 2005, s. 674). Dinî inançlar, başa çıkma sürecini tamamlayan bir unsurdur. Ayrıca din, problem çözme yolu olarak tanımlanabilir. Kısaca o, süreç unsurlarının bir parçası, sürece yardımcı bir etken ya da süreç sonunda ortaya çıkan bir ürün olarak tanımlanabilir (Pargament, 2003, s. 214).

Dinî başa çıkma, kişisel problemleri veya yaşam stresini yönetmek amacıyla din kaynaklı inanç ve uygulamaların kullanılmasıdır. Kişi stres durumu ile karşılaştığında dinî ritüelleri arttırarak, duaya yönelerek veya dinî liderlerden yardım isteyerek sıkıntılarını çözüm bulabilir (Amer, Hovey, Fox ve RezcAllah, 2008). Dinin hayata

anlam vermek, otokontrol duygusunu geliştirmek ve benlik saygısını inşa etmek gibi görevleri vardır. Dinî başa çıkma çok boyutlu ve çok amaçlıdır. Teselli sunabilir, bireysel gelişimi destekleyebilir, Tanrı ile yakınlığı güçlendirebilir, diğer insanlarla yakınlık kurmayı kolaylaştırabilir ya da hayata anlam ve amaç sunabilir (Pargament ve Brant, 1998).

Pergament, Koenig ve Perez (2000) dinin, başa çıkma açısından işlevlerini beş ana başlıkta toplamışlardır. 1. *Anlam*: Geertz'in teorisi gibi teorilere göre din, anlam arayışında kilit bir rol oynar. Yaşamın acı verici ve zor dönemlerinde din, insanın yaşadıklarını anlaması ve yorumlayabilmesi için ona bir çerçeve sunar. 2. *Kontrol*: Fromm gibi teorisyenler dinin yaşamı kontrol altında tutma yönü üzerinde durmuşlardır. Bireyin kendi kontrolünü aşan hayat olaylarında din, üst düzey irade atıflarında bulunarak ona, dolaylı da olsa, bir kontrol imkânı sunar. 3. *Teselli*: Freudiyen bakış açısına göre din, dünyada her an yaşanabilecek felaketlerin, insanda yarattığı kaygıyı azaltmak amacıyla dizayn edilmiştir. Bu bakış açısına göre teselli mekanizması, ya da insan ötesi bir güç ile bağlantı kurma arzusunun tatmini dinin en temel fonksiyonudur. 4. *İçtenlik/Yakınlık*: Durkheim gibi pek çok sosyolog dinin, sosyal bağlantıyı kolaylaştırdığı üzerinde dururlar. Dinin sosyal dayanışma ve kimliği besleme mekanizması olduğu söylenebilir. Samimiyet kurma genellikle manevi destek ve ruhban desteği almak yoluyla gerçekleşir. 5. *Hayatı Dönüştürme*: Araştırmacılar dinin doğasında, kişinin yaşam amacını oluşturmaya yardım etme, hayatına kontrol duygusu katma, teselli imkânı sunma, içtenlikli ilişkiler kurmasına fırsat verme ve Tanrıyla bağlanma yönleriyle belli bir koruyuculuğu görülebileceğini belirtmektedir. Bununla birlikte din, bireylere eski değer nesnelere bırakıp, yeni değer kaynakları bulma gibi büyük yaşam dönüşümlerini yapmada da yardımcı olabilir. Kişinin yenilenme, gelişme ve değişme yönündeki çabalarını destekler (Pargament, Koenig ve Perez, 2000, s. 521; Ayten, 2012).

Esas itibarıyla sıkıntılı duruma düşme ile ilahi yardım isteme arasında kendiliğinden bir bağ olduğu söylenebilir (Ekşi, 2001, s. 26). Yani, sıkıntı durumundaki ferden yardım araması olağandır, bu noktada bir kaynak olarak din ve Tanrı'ya yönelmesi de gayet doğal bir şekilde gerçekleşmektedir. Banziger, Uden ve Jensen (2008, s. 102) bunu bir adım ileri taşıyarak, insanların dinî atıf ya da başa çıkmayı az stresli olabilecek durumlardan ziyade, kontrol edilemeyen, uç/aşırı durumlarda daha çok tercih ettiğini ileri sürmektedir. Benzer şekilde Allport da (1950, s. 11) kişinin, hayatın kritik dönemlerinde dindar olmaya daha eğilimli olduğunu belirtmektedir. Birey,

hayatının diğer dönemlerinde dinden ve Tanrı'dan uzak bir şekilde yaşasa bile, travma esnasında dindarlaşabilmektedir. Buna göre din, hayatın durağan dönemlerinde çok ön planda olmasa bile, travma dönemlerinde insan için daha aktif kullanılan bir sistem haline gelmektedir. Dolayısıyla, din yönelimli başa çıkma, kolay mücadele edilebilen, az stresli durumlardan ziyade, stres düzeyinin yüksek olduğu kriz dönemlerinde daha çok tercih edilmektedir denilebilir.

Baş çıkma sürecinde din inançlar, çoklu görünüm arz edebilir. Buna göre, Tanrı'nın problemi çözmesini beklemek şeklinde gerçekleşirse *pasif*, dünyayı daha yaşanılabilir hale getirmede kişisel motivasyonu güçlendirmesi yönüyle *aktif*, Tanrı'nın sevgi ve ilgisini beklemek yoluyla *bireysel*, din görevlileri ve dinî gruplardan destek arama yönüyle *kişiler arası*, sorunu çözmeye yardım etme yönüyle *problem odaklı*, duygusal tatmini sağlamak amacıyla Tanrı'ya başvurma yönüyle *duygu odaklı* olabilir (Pargament ve Brant 1998, s. 118).

Din, başa çıkma sürecinde faydalı olabildiği gibi zararlı ya da süreçle ilgisiz de olabilir. Dinî hayattaki bazı öğelerin, insanı ruhsal olarak daha güçlü hale getirmesi, onun sürece yararlı olabileceği durumların en belirginidir. Buna göre, Tanrı ile işbirliği ve Tanrı'nın yardımını hissetme, başa çıkmayı kolaylaştırmaktadır. Benzer şekilde, dinî grup ya da cemaat desteği sağlaması ve yaşanan travmayı Tanrı'nın iradesi ve sevgisine bağlamayı kolaylaştırması durumlarında, *din, başa çıkma sürecinde faydalı rol oynar* yargısına ulaşmayı kolaylaştırabilir. Dinin, başa çıkma sürecinde olumsuz rol oynadığı durumlarda ise, Tanrı ile olumsuz duygusal bağlanmadan ziyade, dinî grupla olan ilişkilerdeki olumsuzluklar belirleyici rol oynamaktadır. Kişi, Tanrı ve cemaati tarafında terk edilmiş hissetmekte ya da gücenme, umutsuzluk ve çaresizlik duygularına karşı yardıma ihtiyacı olan bir zamanda, yüz üstü bırakılmış gibi hissetmektedir. Dinin, süreçte olumsuz yönde etkili olmasında, bireyin yaşanan olayları Tanrı'nın cezalandırması olarak yorumlaması da önemli bir etken olmaktadır. Bazı durumlarda dinin, başa çıkma sürecine olumsuz ya da olumlu etkileri tek başına görülmeyebilir. Onun, karmaşık rol oynadığı durumlar söz konusudur. Özellikle, dinî ritüel ve uygulamaların kriz durumuna verdiği karşılıklar çeşitlendikçe, başa çıkmanın olumlu ya da olumsuz olması da çeşitlenmektedir (Pargament, Brant, 1998, s.119-121; Ekşi, 2001). Buna göre insanın Allah'a yönelmesi, ondan dua ve ibadetler gibi ritüellerle yardım istemesi, onun yardımından, koruyuculuğundan ve rahmetinden emin olması, umudunu kaybetmemesini kapsayan etkinlikler, olumlu dinî başa çıkmaya girmektedir. Kişinin, yaşadığı olayla Allah'ın ceza verdiğini düşünmesi, Allah'ın sevgi, yardım ve

merhametinden ümit kesmesi, dindaşlarına karşı olumsuz duygular hissetmesi ise, olumsuz dinî başa çıkma olarak değerlendirilmiştir (Aytan ve Sağır, 2014, s. 7). Bu nokta belirleyici olan unsur, kişinin dini nasıl algıladığı ve yaşamında ona nasıl bir yer verdiğidir.

Pargament ve arkadaşlarına göre (Pargament, Tarakeshwar, Ellison ve Wulf, 2001), olumlu dinî başa çıkma yolları: Yaratıcı ile güven temelli ilişki kurma, hayatın bir anlam taşıdığına inanma ve diğer insanlarla yakınlık ve bağlılık durumları ile yakından ilişkilidir. Olumsuz dinî başa çıkma ise bunun tersine, Kutsal Varlık ile çok güvenli olmayan bir ilişkiyle, yaşama dair yüzeysel ve kötümser bakmayla, sosyal hayatta yalıtılmışlıkla yakından ilişkilidir. Olumlu başa çıkma, sorumluluk hissi, olgun kişilik göstergeleri ve yüksek hayat kalitesi ile yakından ilişkilidir. Olumsuz dinî başa çıkma, sağlık göstergelerinde bozukluk, sorumluluk düzeyinde düşüklük, alt düzey kişilik gelişimi ile ilişkilidir. Aytan ve Sağır (2014), bu yoruma uygun olarak, olumsuz dinî başa çıkmanın çok fazla kullanılmasının, yaşam kalitesini düşürdüğünü ve yüksek düzeyde depresyonla ilişkili olduğunu tespit etmiştir.

Özetlemek gerekirse din, kriz durumuyla karşılaşan insana, bu süreci kontrol etmesinde yardımcı olacak pek çok değişken sunar. Bireyin bunları faydasına ya da zararına kullanması, Tanrı ile ve mensup olduğu dinî grup ile kurduğu ilişkilerin niteliğine göre değişir. Buna göre insan, Tanrı ile güven, teslimiyet ve sevgi bağına yönelik bir ilişki kumuşsa din, başa çıkma sürecinde olumlu etki sağlamaktadır. Benzer şekilde birey, mensubu olduğu dinî cemaat tarafından destek, cesaretlendirme ve paylaşım odaklı bir ilişki sistemi kurmuş ise, yine dinden olumlu etkiler başa çıkma sürecine yansiyacaktır denilebilir.

Dinî başa çıkmanın işlevleri çok çeşitli olabilmektedir. Bu bağlamda, ilk ve en önemli denilebilecek işlevi, ferdin yaşamında eksilen ya da kaybolan anlamı sağlayabilmesidir. Bunun yanı sıra, travma ile karşılaşma anında, kişinin engellenmişlikten kaynaklı öfke, korku, yılgınlık, umutsuzluk gibi olumsuz duygusal durumlarını kontrol altına alabilmesi de önemli işlevlerindedir (Aytan, 2012). Kişinin bu durumlarda sakin kalabilmesi ve kalıcı bilişsel çözümler bulana kadar duygusal bütünlüğünü devam ettirebilmesinde, dinin yardımı vardır. Bu manada din, insanın kaybettiğini düşündüğü kontrol duygusunu ona geri kazandırır denilebilir.

2.1.4.1. Dinî Başa Çıkma Tutumları

“Din, kişinin günlük hayatında ne kadar önemli ise başa çıkmada da o kadar önemli bir rol oynar” diyen Ayten (2012, s. 75), dinin birey hayatında önem derecesi düşüştükçe başa çıkma sürecindeki öneminin, buna paralel olarak düşeceğini belirtir. Ona göre dua, şükür, affetme ve başkalarına yardım etme, dinî başa çıkma sürecinin unsurlarından ön planda olanlardır. Buradan hareketle, dinî başa çıkma, farklı inanç gelenekleri, değerler, kültürler ve durumlar karşısında, çok değişik şekiller alabilmektedir.

Dinî başa çıkma tutumları, acı içinde dua eden kişiyle Tanrı arasında aracılık, düğün ya da kutsal günler gibi özel durumlarda şükür ve ibadet seremonileri, tövbe edip bağışlanma ve arınma, Yahudilikteki yetişkinliğe kabul (Bar Mitzwah) ya da Roman Katoliklerinin Kabul Töreni gibi geçiş törenlerini barındıran geniş bir yelpazeden oluşmaktadır. Benzer şekilde, Hinduizm’de bulunan Karma inancı da dinî başa çıkma olarak görülebilir. Bunlar, dinin çeşitli geleneklerdeki stresli durumlara cevap bulmasına yönelik birkaç örnektir (Pargament, 2005, s. 675). Bu örnekleri İslam dini açısından açacak olursak dua, ibadet, bayram ve mübarek geceler olmak üzere, ahiret inancı, kader inancı, kurtarıcı inancı, şefaathane inancı ve benzerlerinden bahsetmek mümkündür. Bunlardan duaya ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. Zira bireyin dua etmeye başlaması, İlahi yardım isteğinin en net göstergesidir (Topuz, 2003, s. 70). Dua, duygusal başa çıkma açısından son derece önemlidir. Buna göre dua, bilimsel bilginin yetersiz olduğu problem durumlarında, duyguların kontrol altına alınmasını sağladığı gibi, yaşanmakta olan krizin yıpratıcı duygusal etkilerini hafifletmekte ve kişinin daha az hasarla sıkıntıyı atlatmasını sağlamaktadır.

2.1.4.2. Dinî Başa Çıkma ve Anlam İlişkisi

Birey hayatının temeli anlama dayanır. Anlam arayışı, insanın temel güdülerindedir. Bunu sadece kendisi bulabilir. Anlamı kısaca, uğruna yaşanabilecek ya da ölünebilecek neden, değer olarak ifade etmek mümkündür (Frankl, 2010, s. 114). Dinin kaynağını sorgularken, Allport (1950, s. 19) anlam arayışına önemli yer verir. Ona göre, kişiden kişiye değişmekle birlikte, her insanda belli bir anlam ihtiyacı vardır. İnsanoğlu boşluk, anlamsızlık içinde uzun süre kalmaz, eğer bir hedefe yönelmemişse bu onun sadece durgunlaştığını göstermekle kalmaz, gizil güçlerin birikmesi hastalık ve çaresizliği beraberinde getirir, en nihayetinde yıkıcı bir eyleme dönüşür (May, 2013, s.

27). Bireyin, yaşamın akışı içinde sahip olduğu anlama dair problemler yaşaması son derece doğaldır. Din, inananlar için anlam kaynağı olarak işlev görür. Stresli dönemlerde ise kişinin sahip olduğu anlamın sarsılması ya da yıkılması söz konusudur. İşte bu noktada Pargament'in, başa çıkma stresli dönemlerdeki anlam arayışıdır (1997, s. 90) tezinden hareketle, insanın bir anlam kaynağı olarak dine yönelmesi ve dinî bir takım referanslar eşliğinde, yaşamış olduğu anlam krizine son vermeye çalışması gayet olasıdır.

Din, hem ferde anlam kaynakları sunması, hem de onun sahip olduğu bir takım değerleri ve anlamları destekleyici ve koruyucu işlev görmesi açısından, son derece önemlidir. İlk olarak, kişinin yaşamına istikamet veren temel bir takım kesinlikler taşıyan dinî öğeler mevcuttur. Din, birey hayatını hem maddi hem manevi yönüyle kuşatmak amacındadır. Bu bağlamda, neden var olduğuna, yaşamında kullanacağı değerlere, ne uğranda yaşaması ve ölmesi gerektiğine, ölümden sonrasına dair insana pek çok referans sunmaktadır. Din, insanın, evreni anlamlı ve tutarlı olarak kavramasına aracılık eder (Berger, 2005). Din, insana hayatın anlamına dair direktifler ve bir anlam semsiyesi sunarak kişiyi bütün yönleriyle yalnızlık, belirsizlik ve bilinmezlikten kurtarmayı hedefler. Bu anlamı ile din, Allah, evren ve insan arasındaki ilişkileri şekillendirmektedir (Erkan, 2013). Tanrı ile olan ilişkiler doğrultusunda din, bireye bazı hedefler, beklentiler, görevler sunmakta, hayata yön vermekte ve onu anlamlı hale getirmektedir (Kaynak, 2012). Dinî hayat, anlam krizi içindeki insan için korunaklı bir hal almaktadır. Dinî bir gruba aidiyet hissi, insana güç verirken aynı zamanda onun hakkını savunmasında da dayanak oluşturmaktadır (Erkan, 2013).

Dinler mensuplarına, bir dünya görüşü ve buna bağlı bazı algı kalıpları verir. Her dinin mensubu yaşadığı olayları bu algı kalıplarına göre anlamlandırır (Yapıcı, 2004). Bu bağlamda din bir sistem olması yönüyle, kavranması güç olaylara anlam ve yorum ya da kişinin, bu tür olayları anlamlandırabilmesi için ona bir çerçeve sunar. Her şeyden önce din, insanın yaşamında doğum, ölüm, evlenme, ergenlik, hastalık, felaket gibi özel önem içeren sıra dışı olaylara odaklanır. Neredeyse bütün dinler, kişinin hayatında belirleyici olan bu tür durumları çözümlenmeye gayret eder. Bu aşamada, anlamı taşıyıcı bir organ olarak mitler ve törenler insanların faydasına sunulur (Holm, 2007, s. 24-25). Din, insan için anlam sağlamakla kalmaz, hali hazırda mevcut olan anlamın ve değerlerin korunarak taşınmasına da yardım eder. Bu bağlamda din, insanın sığınma, güven gibi temel ihtiyaçlarını karşılamakta, hayatı yaşanır kılan ümit, iyilikseverlik gibi temel dinamikleri; üretkenlik, sorumluluk, fedakârlık vb. psiko-sosyal

öğeleri desteklemektedir (Bahadır, 2011, s. 170). Bu bağlamda, dinsel inançlar, hem anlam kaynağı olarak hem de bireyde mevcut anlam kaynaklarını korumaya yardımcı olarak işlev görmektedir.

2.1.4.2.1. Dinî Başa Çıkmada Anlam

Baş a çıkma sürecinde, dinin anlam üzerindeki rolü iki farklı yolla ortaya çıkar. Bunlardan ilki, mevcut anlamı koruma ve ona anlama ulaşma yollarını yeniden yapılandırma şeklindedir. İlk etapta insan, anlam yollarını ve amaçlarını olduğu gibi tutar. Ancak anlamı yeniden inşa etme gereği hissedilen baş a çıkma durumlarında kişi, anlama dair hedeflerini olduğu gibi tutmakla beraber, ulaşma yollarını değiştirebilir. Bu süreçte, yaşadığı sıkıntının altında hikmet arama, cezalandırılma inancından kaynaklı olarak tövbe etme, günah çıkararak arınma ritüellerine başvurma gibi tercihlerde bulunabilir. Ayrıca, duygusal destek ve sevgi gibi, dinî hedeflere ulaşmada denediği yolların yetersizliğine kanaat getirerek, bu anlamda bir dinsel değişim gibi farklı durumlar yaşayabilir. Bu tür ilk çabalar mevcut anlamın korunmasını sağlayarak baş a çıkma şeklinde ortaya çıkar. İlk çabaların yetersiz kaldığı hallerde ise, yaşamın anlamının tamamen dönüştürülmesi yoluyla baş a çıkma yaşanmaktadır. Buna göre, hayata dair mevcut amaç ve değerlerden vaz geçilir ve yenileri edinilir. Din bu noktada, anlamın yeniden değerlendirilmesi veya yeniden yapılandırılması yönünde işlev görür. Kiş iye yeni hedefler sunabilir. Fakat bazı hallerde amaçların ve araçların değişmesi de kiş i için yeterli çözümü sağlamayabilir. Böyle bir durumda din değiştirme ya da bağış lama yollarına gidilir. Din değiştirme hayatın akış ını ve şeklini köklü bir şekilde değişmesini içermektedir. Din değiştirme, en radikal baş a çıkma yollarından biridir. Bağış lama da ise, kiş i yaşanan problem durumu ile barış mayı dener. Yaş ananların unutulmasına çalışmak, bununla ilgili sorumlu görülen kiş ileri affetme önemli rol oynar. İnsan, affetmesini kolaylaştıracak motivasyonlar üzerinde durur ve bağış lamayı yeni bir değer olarak belirler (Pargament, 1997, s. 200-264; Ayten, 2012, s. 55-58).

Bireysel anlamın sarsılması veya yıkılması kiş iyi dengesizlik ve krize sokabilir, bu durumda baş a çıkma için kullanılan yöntem, sarsılan anlamın temelini muhafaza ederek yeniden canlandırılması ya da yeni ve köklü bir anlam değişikliğine gidilmesidir. Sonuç olarak, kiş inin ihtiyaç duyduğu bu anlamı sistematik şekilde sunan ve ona uğruna yaş ayabileceği ya da ölebileceği bir neden sunan din, ferдин anlam dünyası açısından son derece önemlidir. Herhangi bir sebeple kırılmaya uğrayan anlamın, çoğunlukla dinî

referans noktaları ile telafi edilmeye gayret edilmesi son derece doğaldır. Din, bu noktada hem kişiye yeni anlam kaynakları sunmakta, hem bireyde mevcut olan anlamın kuvvetlenmesini sağlayacak değerleri güçlendirmekte önemli rol oynamaktadır. İnsan hayatına hedefler koyan din, böylece ona yaşam sebebi sunarken, hayatı boyunca karşılaştığı travmatik tecrübelerini anlamlı ve değerli kılmak yönünde işlev görmektedir. Kişinin hayatını kontrol altında tutma isteğine karşın, yaşam pek çok travmayı beraberinde getirir. Yaşanan travmaların yorumlanmasının dinsel bir takım öğelerle yapılması son derece yaygın bir tutumdur. Bu noktada dinsel inançlar, insanların yaşamış oldukları istenmeyen tecrübeleri anlamlandırmakta ve onların bu sorunlarla başa çıkmalarına yardımcı olmaktadır.

2.1.5. Yas ile Başa Çıkma

Ölüm, hayatın kaçınılmaz gerçeğidir. Her insan, sevdiği ve yakın hissettiği birinin ölümüne şahit olmuştur. Sevilen bir yakının kaybı sonucu insanda meydana gelen şiddetli acı, yasın başlangıcı olarak düşünülebilir. Kayıp yaşayan birey tarafından gösterilen davranışsal, duygusal, bilişsel vb. tepkiler yas olarak tanımlanabilir (Gizir, 2006). Bundan hareketle, Stubenbort'a göre yeme ve uyku bozuklukları, psikosomatik arazlar vb. fiziksel, öfke, kızgınlık, suçluluk duygusu, endişe, hüzn vs. psikolojik, aile üyeleri arasında değişen sorumluluklar, çevre ile ilişkilerin yeniden düzenlenmesi gibi sosyal tepkilerden bahsedilebilir (akt. Yıldız, 2004). Bu tepkilerin yoğunluğunu kaybedilen kişiyle olan ilişkilerin niteliği, kaybın yaşandığı dönem, kaybın beklenen bir durum olup olmadığı, önceki kayıp yaşantıları, sosyal destek, yaş, cinsiyet, sosyo-ekonomik durum gibi farklı etkenler belirlemektedir (Özkan, 1998). Bu bağlamda, değinilecek olunursa, kaybedilen kişi ile yakın ilişkiler kurulduğu, kaybın beklenmeyen bir şekilde meydana geldiği, kayıp sonrası sosyal ilişkiler ve bireysel sorumluluklarda büyük değişikliklerin olduğu durumlarda yas süreci çok daha uzun ve sancılı geçmektedir (Gizir, 2006; Güçray, 2001; Ergün, 2005; Yıldız, 2004; Genç ve Aydın, 2015; Çelik ve Sayıl 2003; Çınar, 2017).

Yas tepkilerini, yakın ölümü dışında, sosyal ve ekonomik bir takım kayıplar da ortaya çıkarabilir (Zara, 2011). Freud (1964), sevilen bir yakın dışında ülke, özgürlük, ideal gibi soyut değerlerin kaybının yasa sebep olabileceğini belirtir. Bu bağlamda boşanma, işten atılma, çok sevdiği bir yakını kaybetme tehlikesi ile karşılaşma,

ebeveyn tarafından reddedilme, ülkeden ayrılmak zorunda kalma, mahkûmiyet gibi bir takım yaşantılar sonucu da kişi yas psikolojisi yaşayabilir.

Yas süreci, bireysel ve kendine özgüdür. Bu nedenle, herkes farklı deneyimler ve yas tepkileri kişiden kişiye değişiklik gösterir (Malkinson, 2009). Yas tepkileri üzüntü, hissizlik, uyuşma, sinir, öfke, yeme ve uyku bozuklukları, suçluluk duygusu, günlük yaşamdan kopma, hayatın anlamsızlaşması, benlik saygısında düşme, boğazda ve göğüste sıkışma hissi, gerçeklik duygusunun zayıflaması, çaresizlik, huzursuzluk vb. olarak sıralanabilir (Lindemann, 1944; Yıldız, 2004).

Yas tepkileri belirli bir noktaya kadar sağlıklı olarak nitelendirilebilir. Ancak, insanın yas sürecini düzgün yaşamaması, bir takım ruhsal rahatsızlıklara sebebiyet verebilir. Balcı Çelik (2006) yas tepkilerini *gecikmiş*, *abartılmış* ve *maskeli* yas tepkileri olarak gruplandırır ve bunların genellikle bazı psikiyatrik sorunlarla ortaya çıktığını belirtir. Yas tepkileri ile depresyon tepkileri arasındaki benzerliğe odaklanan araştırmacılardan bir kısmı, bu iki durumun birbirinden farklı olduğunu vurgulamış ve en önemli noktanın, kişinin günlük yaşama dönmek amacıyla çaba sarf etmesi olduğunu belirtmişlerdir (Ergün, 2005). Bu noktada Freud (1964), yaşama karşı takınılan olumsuz tavrın patolojik olarak görünmediğini ve zaman içinde normalleşebileceğini belirtir. Ona göre buradaki kritik nokta, bireyin kendine olan saygısında bir bozulmanın olmamasıdır. Yasta zaman, ayrıntılı bir değerlendirme yapmak için gereklidir ve bu süreç tamamlandığında, ego, libidoyu kaybedilen nesneden kurtarmayı başaracaktır. Ancak Güçray (2001, s. 26), yasin kaynaklarının, yapısının ve işlevlerinin depresyon kuramlarına dayanılarak açıklanabileceğini belirtmektedir. Buna göre, düşük benlik saygısı, geleceğe yönelik kötümserlik ve suçluluk duyguları depresyonun en çok bilenen özellikleridir. Bunlar, yas sürecinde de gözlemlenmektedir, dolayısıyla yası depresyondan tam ve kesin şekilde ayırmak mümkün görünmemektedir. Bu bağlamda Balcı Çelik'in (2006) *abartılmış yas tepkileri* olarak tasnif ettiği tepkilerin, genellikle psikiyatrik bozukluklar ile beraber ortaya çıktığı tespitine dönülecek olursa, yas kişide kaygı, depresyon, fobi benzeri tepkiler, madde bağımlılığı, vücuduna zarar verme eğilimi, travmatik stres gibi rahatsızlıkların görülmesine neden olabilir. Esasen bunlar, olağan akışında yaşanmayan yas için geçerli olabilir. Konuya bu açıdan bakıldığında, yasin bazı türlerinin olduğunu belirtmek gerekir. Kişi, yas süreci devam ederken, genellikle birkaç hafta içinde iş hayatına geri dönebilir, birkaç ayda sosyal rollerinde denge kurmaya, altı ay ila bir yıl gibi bir sürede ise yeni ve sağlıklı ilişkiler kurarak yaşamına yeni bir yön vermeye başlar. Ancak yasin bu şekilde ilerlememesi, onun

işlevselliğinin yok olması ve sağlıksız yasin ortaya çıkmasına sebep olur. İsimlendirmeler bir takım farklılıklar içerse de, bu durum genellikle patolojik yas, anormal yas, komplike yas, çözülmemiş yas, atipik yas, travmatik yas vb. olarak adlandırılır (Çelik ve Sayıl 2003). Travmatik yası iki ana gruba ayıran Lindemann (1944), ilk olarak *gecikmiş yas* tepkilerinden bahseder. Burada birey yası geciktirir ya da engeller. Başka sorunlarla uğraşma ya da kayıp sonrası diğer insanların morallerini yüksek tutmak için çabalama esnasında, kendi yas sürecini geciktirir. Söz konusu gecikme yıllarca sürebilir. İkinci olarak ise *saptırılmış yas* tepkilerinden bahseden Lindemann, burada yitim duygusundan bağımsız, aşırı hareketlilik, duygularını gizleme eğilimi, kaybedilen kişinin hastalık belirtilerini göstermeye başlama, sosyal uyum bozuklukları, bazı psikosomatik belirtiler, sosyo-ekonomik olarak mantıksız seçimler yapma, tek başına karar almada başarısızlık ve depresyon gibi yaşantılardan bahseder. Bu süreçte psikiyatrik destek almak, insanın normal yas sürecine dönüp, bunu tamamlaması için son derece önemlidir.

2.1.5.1. Yas Evreleri

Yas süreci araştırmacılar tarafından farklı evreler halinde tasnif edilmiştir. Örneğin Balcı Çelik (2006), yası iki evrede incelemiştir. Başlangıç dönemi olan ilk evrede, ölümün algılanması ile ilgili ego işlevleri yaşanır. Yas sürecindeki kişi, ölümün meydana geldiğinin farkındadır, fakat böyle bir durum yaşanmamış gibi davranır. Bu süre, bir iki saatten birkaç yıla kadar uzanabilen değişkenliktedir. İkinci dönemde ise, yasin gözden geçirilip yaşanması söz konusudur. Kaybedilen kişiyle olan bağlar kontrol edilir ve kaybedilenin, artık bireyin ihtiyaçlarını karşılayamayacağı, onunla olan bağlarını korunup korunmayacağı gibi bir takım hesaplaşmaların yaşandığı dönem iki yıl kadar sürebilir.

Saday Duman'a (2014) göre yas üç aşamalı bir süreçtir. İlk aşama *şok ve inkar* olup ölümün kabullenilmemesi söz konusudur. Süresi belirsiz olan bu evrede, inanmama ve uyuşma hissi ön plandadır. İkinci olarak *üzüntü ve keder* evresi gelir. Haftalar ya da aylarca sürebilen bu dönemde içe kapanma, öfke, hüznün, huzursuzluk, suçluluk duygusu ve amaçsızlık gibi durumlar yaşanır. Son evre ise *çözülmedir*. Birey bu noktada kayıp durumu ile uzlaşmakta ve olağan günlük yaşantısına dönmektedir. Ergün de (2005) benzer bir yas sürecini çocuklarda gözlemlemiştir. Yıldız (2004, s. 128-129), zorunlu olarak yaşanan dört aşamalı bir yas sürecinden bahseder. 1- Kayıp

gerçeğini kabullenmek, 2- Yastan kaynaklanan fiziksel ve duygusal acılar, 3- Ölenin özlediği bir çevreye uyum sağlamak, 4- Ölen kişinin değerini ve yerini duygusal olarak tespit etmek, bununla yaşamaya devam etmek. İnsan, bu basamakları tamamladığı zaman mateminin üstesinden gelebilir. Kübler-Ross'a göre, kayıp sonrası kişilerin sağlıklı tepkileri yalıtılmışlık ve inkâr, şiddetli kızgınlık ve öfke, pazarlık, depresyon, kabul ve umuttur. Bu aşamalar her zaman doğrusal işlemeyebilir ve yer değiştirmeler olabilir (1975).

Güçray (2001, s. 28-29) yas evrelerini ayrıntılı olarak tasnif ettiği dörtlü bir yas süreci sunar. Yukarıda aktarılan evre modellerini kapsayıcı olması bakımından bu tasnife detaylı olarak değinmekte fayda vardır. İlk olarak *şok ve inkâr* evresi yaşanır. Bu dönemde kişi, kaybı kabullenmek istemez, hiçbir şey hissetmeme, uyuşukluk, kaygı, iştah kaybı, depresyon, yeme ve uyku bozuklukları yaşanır. Yapılan ziyaretler, ölen kişiden ve ölüm şeklinden söz edilmesi hissedilen rahatsızlık duygularının tekrarlanmasına yol açar. İnsan, bunlardan kaçma eğilimi gösterir. Hissettiği acının tahammül eşiğini aşacağı ve onunla başa çıkamayacağı endişesini taşır. Özellikle, ani ve beklenmeyen kayıplarda söz konusu inkâr ve kaçınma çabaları bireylere bir süre için yardımcı olur. İkinci aşama olarak *çözümleme çabalarından* bahseden yazar, bu evredeki duygu ve davranışların kişinin özleminin ve arzularının bir ürünü olduğunu vurgular. Bu dönemde öleni geri getirme çabaları ön plandadır. Dolayısıyla, ölenle konuştuğu, onu gördüğü yönünde halüsinasyonlar ortaya çıkabilir. Bu evre aynı zamanda, yoğun öfkenin ortaya çıkmasıyla diğer dönemlerden ayrılır. Yas tutan diğer yakınlarla, ölenle ilgilenmesi gerekenlere ve ferdin kendine yönelik öfke patlamaları yaşanabilir. Öfkenin hedefi Tanrı da olabilir. İnsan, kayıptan Tanrı'yı sorumlu tutar. Dinsel inançları kuvvetli kişilerde bu durum suçluluk duygusunu beraberinde getirir. Suçluluk duygusu, ölen kişiye karşı yapmaları gerekenleri tam olarak yapamadığı ya da onu incittiği düşünceleri ile kayba yönelebilir. Çözümleme çabalarında *büyüsel yerine koyma* düşüncesi yer alabilir. Bu durumda kayıp yaşayan kişi, çevresinde seçtiği birini, kaybettiği insanın yerine koyma gayreti içindedir. Sanki ölen başka biriymiş gibi bir tutum takınılır ya da onun yerini alacak başka birinin arayışına girilir. Büyüsel yerine koyma etkisiz kalacak bir başa çıkma davranışıdır. Çünkü ölüm gerçeği yok edilemez, sadece ayrılık acısı ertelenir. Çözümleme evresinin bir diğer öne çıkan özelliği ise öleni idealleştirmedir. İnsan, kaybettiği kişiyi mükemmelleştirir ve ona olumsuz hiçbir özellik atfetmez. Onunla yaşanmış olumsuz tecrübeleri hiç olmamış gibi kabul eder. İdealleştirme, matem süreci için, normal kabul edilebilir davranışlardandır. Güçray,

üçüncü aşama olarak *ümitsizlik ve çaresizlik*ten bahseder. Bu evrede karışıklık, çaresizlik ve ümitsizlik duyguları gözlenirken, yastaki kişi işlevsellikten ve günlük hayattan kopuk bir görünüm sergiler. İnsan, kaybı ile yüz yüze gelir ve onu kabullenmeye çalışır. Ancak, intihar düşüncelerinin en yüksek olduğu dönemdir. Ümitsizlik, depresyon, çaresizlik ve intihar düşünceleri ile başa çıkmaya, ferdin kişisel ve sosyal kaynaklarının işlevsel olarak devreye girmesi yardımcı olacaktır. İnsan, hayatını gözden geçirmeye ve yoluna koymaya yönelik bir takım girişimlerde bulunur. Kaybı hatırlatan anımlar, yıldönümleri kişide özlem ve umutsuzluk duygularının zaman zaman yeniden canlanmasına neden olabilir. Ancak, geleceğe yönelik düşünce ve sosyal hayata uyum sağlama çalışmaları, kişiyi kaybın acısından uzaklaştırır. Son dönem olarak *yeni ilişkilerden* söz edilir. İnsanın, acısı ve hüznü hafifler ve yeni sosyal ilişkiler kurulur. Birey uğraşlarına, hobilerine, işine, sevdiklerine daha içten ilgi göstermeye başlar. Ancak, son evre her zaman ileriye doğru bir akım göstermeyebilir. Kaybın anıları ve hayatta yaşanan bazı olumsuzluklar, önceki evrelerdeki ruhi durumların tekrar görülmesine neden olabilir. Ancak, bu etkilenmeler kısa süreli ve aşılabılır hale gelir. Önceki dönemlerde kullanılan başa çıkma etkinlikleri daha ustaca kullanılır. Önceki devrelerde acı verici olan anılar bu aşamada teselli edici bir görünüme kavuşurlar (Güçray, 2001, s. 28-29).

2.1.5.2. Yas ile Başa Çıkmada Din

Dinî inanç, kabul ve tecrübeler, yas süreci ile başa çıkmada önemli bir yere sahiptir. Neredeyse bütün dinler, ölüme bir anlam yükler ve ölümden sonra yaşam vaadinde bulunur. Dinî sistemlerin, hem sosyal destek sağlayan hem de birey-tanrı ilişkisinin öznelliğini ön plana çıkaran yönlerinin olması, kayıp yaşayan kişiye çok boyutlu destek sunar. Buradan hareketle, dinî inançların ve törenlerin, bilişsel açıdan yas sürecini hızlandırdığı, sosyal destek sağladığı, kişinin kaybı anlamlandırmasına ve kaybın kabulüne yardımcı olduğu, kısaca kayıp ile ilgili uyum ve yas sürecini kolaylaştırdığı söylenebilir (Özkan, 1998, s. 30).

Dinî kurumlar, yaslı ferde yardım etmede büyük önem taşımaktadır. Bireyin ölen ile ilişkisini sürdürme arzusunu dinî inançları güçlendirir. Takdir-i İlahi ve yeniden kavuşma inancı kişiyi suçluluk duygusu ve hüzünden uzaklaştırabilir (Lidemann, 1944). Ancak yalnızca avutma, kişinin yas ile başa çıkabilmesi için yeterli değildir. Din bu konuda bir hazırlayıcı ve yardımcı rolü görebilir. İnsanın, kayıp ile yüzleşmesi,

yoksunluğundan kaynaklanan kederi kabullenmesi, kaybedilenle olan ilişkilerini kontrol etmesi ve duygusal tepkilerini bilmesi gerekmektedir.

Özçetin (2000, 14), dinî inançların başa çıkma sürecinde olumlu bir takım etkilerde bulunabilmesini üç ana başlık altında ifade etmiştir. Bunlar sosyal destek, bilişsel süreçler ve anlam bulma olarak sıralanır. İlk olarak *sosyal destek* konusuna bakılırsa, insan, dinî grubun bir parçasıdır ve çevresi yaşanan kayıp sonrası ona destek olur. İslam dinindeki taziye sunma, cenaze evini boş bırakmama gibi gelenekler, özellikle bu konuda gayet önemlidir. Ayrıca, defin ile ilgili bir takım dinî ritüeller bireyin kayıp ile yüzleşmesini sağlamakta, sosyal dayanışma ve kaybın acısının paylaşılmasına olanak sunmaktadır. Güçray (2001), cenaze töreni gibi geleneklerin, geride kalan kişilerin gerçeği sağlıklı bir şekilde kabul etmelerine yardım ettiğini belirtmektedir. Benzer şekilde, Çelik ve Sayıl (2003, s. 31) geleneksel olarak kaybın 7, 40, 52 vb. günlerinde yapılan uygulamaların süreç için kolaylaştırıcı olduğunu vurgulamaktadır. Araştırmacılar, burada kritik noktanın yıldönümleri olduğunu ve yas süreci açısından kişiyi zorlayıcı olabileceğini belirtmektedirler. Bu konu ile ilgili olarak, İslam'da kayıp yaşayanlara taziyenin, ilk üç gün içinde yapılması ve çok uzatılmaması tavsiye edilmiştir. Ailenin normal yaşam rutinine daha çabuk dönebilmeleri için, üç gün dışında taziye ziyaretinde bulunulması hoş karşılanmamıştır (DİB, İlmihal I, 2010). Söz konusu tavsiye, yas sürecinin çabuk atlatılması açısından işlevsel görünmektedir. Esas itibarıyla, İslam dininin yas esnasında nasıl davranılması gerektiğine dair gayet net direktifleri mevcuttur. Örnek olarak, cenaze defnedilene kadar çok ajite etmeden ağlamak, ölüye bir takım şiirler ve beyitlerle seslenmek ve onu anmak, çok ileri derecede abartmamak kaydıyla, serbesttir. Bu sınırlamalar yoluyla din, bireyin yas sonucu yaşadığı acıyı sağlıklı bir şekilde dışa vurmasını sağlarken, aşırı tepkilerin yaratabileceği anormal yas tutum ve davranışlarının da önüne geçmeye çalışır.

Özçetin'e göre (2000, s. 14), dinin yas ile başa çıkma sürecinde etkili olduğu yönlerden bir diğeri ise *bilişsel süreçler*le alakalıdır. Bir dine mensup kişide, o dine dair bir takım zihinsel yapılar meydana gelir. Bunlar, önceki yaşantıların etkisiyle, bireyin kayba vereceği tepkilerin daha hızlı ve tutarlı olmasını sağlar. Bir nevi kayba karşı ön hazırlık olarak yorumlanabilir. Özçetin (2000) son olarak, dinin *anlam bulma* yönüne dikkat çeker. Ölüm gibi olumsuz olaylarını anlamlandırma arayışında, ilk ve belki en sağlam cevap dinden gelmektedir. Bu bağlamda, dinin, ölüm ve sonrasına dair sunduğu bilginin niteliği son derece önemlidir. Dinler, ölümün bir son olmadığına dair inanç

yapısı sunma gayreti içindedir. Bu durum, inanan için ölüm ile başa çıkmayı, görece daha kolay hale getirmektedir.

Ölüm, bireyin ve toplumun dinsel inançlarıyla yakından ilişkilidir. Doğal olarak kişiden kişiye ve toplumdaki topluma algı değişmektedir. Ancak genel olarak, dinsel inançları kuvvetli insanlar, ölümü daha sakin kabullenmeye meyillidir denilebilir. Buradaki kritik nokta, inanç konusunda kararsız olmanın, inanca olumlu ya da olumsuz yaklaşımdan daha sıkıntılı olacağına yönelik bulguların mevcut olmasıdır (Özçetin, 2000). En nihayetinde din, olumlu ya da olumsuz olsun, yas ile başa çıkma da işlevseldir denilebilir.

2.1.6. İlgili Araştırmalar

Ülkemizde özellikle Psikoloji, Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik bölümleri ile Tıp ve Sağlık Bilimleri Fakülteleri bünyelerinde çok sayıda başa çıkma çalışması yapılmaktadır. Ancak bu çalışmalarda vakanın dinî yönü çoğunlukla göz ardı edilmiştir. Bu noktada ise devreye İlahiyat Fakülteleri girmiştir. Din Psikolojisi bilim alanında dinî başa çıkma konusunda yapılmış pek çok yüksek lisans ve doktora tez çalışması bulunmaktadır. Ayrıca konuyla ilgili yayımlanmış makale sayısı da son yıllarda oldukça hızlı bir artış göstermiştir. Özellikle yüksek lisans ve doktora tezlerinde konu sıklıkla tercih edilmektedir. Ancak dinî başa çıkma konusunun özellikle şehit aileleri, gaziler ve gazi aileleri üzerinde çalışıldığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Sadece Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde, Sema Eryücel tarafından yapılan 2013 yılında yapılan Yaşam Olayları ve Dinî Başa Çıkma adlı doktora tezinde örneklemin bir bölümünü gaziler ve şehit aileleri oluşturmuştur. Söz konusu çalışma bu grupların spesifik travmalarından ziyade her türden yaşantıyı merkeze almıştır. Eryücel araştırmasında Tanrı algısının, başa gelen olayın anlamlandırılmasında kullanılan kriterlerin, olayın kanıksanmasının, sosyal desteğin ve çevreye dair duygusal tutumun başa çıkmanın niteliğini belirlediğini bulgulamıştır. Özellikle olayın kişi tarafından algılanış şeklinin sürecin yönetiminde belirleyici olduğunu ve olumsuz bakış açısının süreci de olumsuz etkileyip başa çıkmanın olumsuz olmasına neden olduğunu bulgulamıştır.

Dinî başa çıkma konusunun Türkiye din psikolojisindeki gelişimine göz atılırsa Halil Ekşi'nin 2001 tarihli Başa Çıkma, Dinî Başa Çıkma ve Ruh Sağlığı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma: Eğitim, İlahiyat ve Mühendislik Fakültesi Öğrencilerinin

Karşılaştırılması doktora tezinden alanın ilk çalışması olarak bahsetmek gerekmektedir. Çalışmada Ekşi, Pargament'e ait dinî başa çıkma ölçeğinin Türkçe uyarlamasını yapmış ve Marmara Üniversitesi öğrencilerinin başa çıkma, dinî başa çıkma ve ruh sağlığı açısından karşılaştırmalarını yapmıştır. Araştırmada dinî başa çıkmaya en çok İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin başvurduğu bulgulanmıştır.

Naci Kula, 2005 yılında Bedensel Engellilik ve Başa Çıkma adı ile yayınladığı kitabında gençlik ve yetişkinlik döneminde ortopedik ve görme engellilerin dinî başa çıkma süreçlerini incelenmektedir. Araştırma sonuçlarına göre fiziksel engelli bireylerin yaşadıkları sıkıntıları aşmalarında dua başta olmak üzere dinî başa çıkma etkinlikleri aktif olarak kullandığı görülmüştür.

Ali Ayten, Tanrı'ya Sığınmak: Dinî Başa Çıkma Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma (2012) isimli kitabında dinî başa çıkma ölçeği uyarlamasını yapmıştır. Araştırmada olumlu başa çıkmanın olumsuzla oranla daha fazla tercih edildiği bulgulanmıştır.

Yukarıdaki eserlerin dışında din psikolojisi alanında konu ile ilgili yapılmış yüksek lisans ve doktora tezlerinin bazıları ise şunlardır:

Ahmet Canan Karakaş, (2014) Gerçeklik Terapisi Yönelimli Dinî Başa Çıkma Psikoeğitim Programının Affetme Esnekliği, Empati ve Stresle Başa Çıkma Üzerindeki Etkisi, (Sakarya Üniversitesi, Doktora Tezi),

Emine Erdoğan, (2014) Tanrı Algısı, Dinî Yönelim Biçimleri ve Dindarlığın Psikolojik Dayanıklılıkla İlişkisi (Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi),

Hatice Acar, (2014) Kur'an Kurslarına Devam Eden Kadınlar Arasında Dindarlık Biçimleri, Dinî Başa Çıkma Faaliyetleri ve Psikolojik İyi Hali (Dokuz Eylül Üniversitesi, Doktora Tezi),

Erkan Kavas, (2013) Dinî Tutum-Stresle Başa Çıkma İlişkisi, (Süleyman Demirel Üniversitesi, Doktora Tezi),

Muharem Çuhta, (2014) Kanser Hastalığı ile Başa Çıkma Dinî İnanç ve Tutumların Rolü (Kosova Örneği) (Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi),

Özlem Aydın, (2011) Yaşamı Sürdürmede Dinî İnançın Rolü (Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi),

Sabriye Nazlı Batan, (2016) Yetişkinlerde Psikolojik Dayanıklılık ve Dinî Başa Çıkmanın Yaşam Doyumuna Etkileri, (Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi),

Süleyman Altıntaş, (2014) Depresyon ile Dinsel Başa Çıkma Arasında İlişki Üzerine Bir Çalışma (Dokuz Eylül Üniversitesi, Doktora Tezi),

Şükran Çevik Demir, (2013) Ergenlerde Benlik Saygısı ve Dinî Başa Çıkma (Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi),

Asude Arıcı, (2005) Ergenlerde Dinî Başa Çıkma Yöntemi Olarak Dua. (Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi),

Ayşe Şentepe, (2009) Yaşlılık Döneminde Temel Problemler ve Dinî Başa Çıkma, (Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi),

Ayşe Çiftçi, (2007) Hastalıklarla Başa Çıkma Dinî Rolü: Kansere Hastaları Örneği, (Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi),

Elif Batman, (2008) Yaşamın Zorluklarıyla Başa Çıkma Kader İnancının Rolü, (Çukurova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi),

Elif Gün, (2012) Stresle Başa Çıkma Bilişsel Süreçler ve Dindarlık Üzerine Bir İnceleme, (Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi),

Esmâ Salim, (2017) Boşanma Sürecindeki Bireylerde Başa Çıkma Stratejileri ve Dinî Başa Çıkma: Isparta Örneği (Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi),

Mustafa Özgül, (2017) Dinî Başa Çıkma ile Sürekli Öfke-Öfke İfade Tarzları İlişkisi Üzerine Bir Araştırma, (Kastamonu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi),

Recep Gümüş, (2017) Evde Bakım Ücretinden Yararlanan Bakıcılarda Dinî Başa Çıkma: Bucak Örneği, (Süleyman Demirel Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi),

Selvi Muhcu, (2015) Ortopedik Engellilik ve Dinî Başa Çıkma (Trabzon Örneği) (Hitit Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi),

Sema Karagöz, (2010) Otistik Çocukların Anne Babalarında Anlamlandırma ve Dinî Başa Çıkma (Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi),

Yüksel Arslan, (2009) Lise Öğrencilerinin Algıladıkları Sosyal Destek ile Sosyal Problem Çözme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, (Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi),

Yunus Emre Temiz, (2014) Yetişkinlerde Dinî Başa Çıkma Yöntemi Olarak Dua. (Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi),

Zehra Işık, (2013) Ebeveyni Ölen Yetişkinlerde Dinî Başa Çıkma (Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi),

Zeynep Sağır, (2014) Suriyeli Mültecilerde Dinî Başa Çıkma ve Ruh Sağlığı, (Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi).

2.2. Cihat, Şehitlik, Gazilik

2.2.1. Cihat/Kutsal Savaş

Takat, güç, vus'at, gayret etmek, gücünü ortaya koymak (Çanga, 1989, s. 129; Karagöz ve ark. 2006, s. 99) gibi anlamlara gelen cihat kelimesi, türevleriyle birlikte Kur'an'da 31 yerde geçmektedir (Karagöz ve ark. 2006). Kelimenin kökü "cehd" olup *kararlı ve şuurlu gayret* demektir. İslam literatüründe bu gayretin fiziksel olanına *cihat*, ruhsal olanına *mücahede*, aklî ve bilimsel olanına ise *içtihad* denmektedir. Kur'an'da cihat kavramı bu üç manayı da kapsayacak şekilde kullanılmıştır ve temel mana *Allah yolunda gayret göstermek* şeklindedir (Öztürk, 1994, s. 73).

Kendine zarar verebilecek gruplarla savaş, İslam dinine has olmayıp, diğer pek çok dinde de bulunmaktadır. Tarihte neredeyse her din, kutsal savaşı bir şekilde kullanmıştır (Momen, 1999, s. 409). Mitolojik anlatılarda savaş Tanrularına rastlamak mümkündür. Bunlar, savaş konusunda strateji verdikleri gibi savaşanlara cesaret ve irade sunmaktaydılar. Mısır, Aztek ve Hindu kültürlerinde bu tür öğeler mevcuttur (Dell, 2014, s. 180). Yahudi tarihine bakıldığında, kazanılan her savaşta Tanrı bir komutan gibi ordularının başında yer almaktadır. Kaybettikleri savaşlar ise, İsrailoğullarının işlemiş olduğu günahlar yüzünden Rabbin intikam alması ve onları cezalandırması olarak tezahür etmektedir. Tevrat'ta, Yahudilerin savaş konusunda uymaları gereken kurallar ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Adeta savaş taktik ve stratejileri içeren bu anlatılarda, bizzat Tanrı olaya müdahildir ve doğrudan yol gösterici konumundadır (Albayrak, 2010, s. 122). Hıristiyanlık, ilk yıllarında savaştan uzak durmuş ancak Bizans'ın resmi dini olmasından sonra "kutsal savaş" fikri kabul görmüştür. Buna göre, Kilise çıkarları için savaş, hoşgörü ile karşılanmış ve daha ileri gidilerek arzu edilir bir durum haline gelmiştir (Albayrak, 2010). Budizm'de dinî doktrin tehlikeye düşerse birini öldürmek gibi bazı durumlar göz ardı edilebilir (Momen, 1999, s. 410). Kısaca ifade etmek gerekirse neredeyse bütün dinler, kutsal savaş fikrine ılımlı bakmışlardır. Kendi ideolojilerini, varlıklarını, yaşama alanlarını ve inananlarını korumak amacıyla siyasi, toplumsal ya da silahlı mücadeleye önem vermişlerdir.

2.2.1.1. İslam'da Cihat'ın Boyutları

Cihat kavramı, günümüzde, cephede savaşmayı çağrıştıran anlamı ile kullanılmaktadır. Köse (2007) cihadın, özellikle Batı'da silahlı mücadele ve *Kutsal*

Savaş olarak algılandığını belirtmektedir. Bu algıya göre cihat, İslam dinin bu dünyaya yönelik gücünün gerekirse zor ve baskı yoluyla yayılması gerekliliğini anlatan prensiptir (Laiou ve Mottahedeh, 2014). Ancak Tuğluca (2016), bunun yanlışlığına dikkat çeker ve cihatta temel amacın, Müslüman cemaatin sapkınlık ve fitneden muhafazası olduğunu söyler. Bu itibarla İslam, *İslam'ı yaymak* gibi salt bir görev savaşını tanımamaktadır. Esasında cihat kavramının tek ve birincil anlamı kutsal savaş değildir. Kuran'da geçen kıtal ve harb kelimeleri, bu türden savaşı ifade etmek için kullanılmıştır. Ancak İslam hukukçuları, amaç ve içerik açısından diğer savaş türlerinden çokça farklılık içermesi nedeniyle, silahlı mücadele anlamına gelen diğer sözcüklerdense cihat kavramını kılınmayı tercih etmişlerdir. Bu tercihin temel nedeni, diğer savaşa dair kavramların baskı, zulüm, istila gibi olumsuz hedeflerden besleniyor olması, cihadın ise bunlardan farklılaşarak, Allah için ve onun yolunda olma amacını ifade etmesidir (Yaman, 2009, s. 190). Mekke döneminde inen ayetlerde cihat kavramıyla, genelde nefis ile mücadele etme ve dinin gereklerini yerine getirme kastedilmiştir. Müslümanların müşrikler ile savaşmasına izin verilmeyen dönemde de bu kavram Kur'an'da kullanılmıştır. Furkan Suresi 52. ayet örnek verilecek olursa, “*Öyle ise kâfirlere itaat etme, onlara karşı bu Kur'an ile büyük cihatta bulun.*”¹ ifadesi ile, savaş değil Kur'an'ın öngördüğü şekilde fikrî mücadele kastedilmektedir (Karagöz ve ark. 2006, s. 100). Buradan anlaşılacağı üzere cihat sadece fiili savaş manasına gelmemektedir. Büyük ve küçük cihat ayrımı İslam'ın ilk yıllarından itibaren kullanılmaya başlanmıştır. İslamî alan yazınında nefis ile olan cihat büyük cihattır ve bu düşman ile silahlı olarak yapılan cihattan daha zor ve dolayısıyla kıymetlidir (Köse, 2007).

Kavramın, nefis ile cihat, şeytan ile cihat, inkârcı ve ikiyüzlülerle cihat ve zalimler ve insanlara kötülük edenlerle cihat gibi anlamları vardır. Bunlara kısaca değinilecek olursa, nefsi ıslah etmeye çalışmak, aşırılıklardan uzak kalmaya gayret etmek maksadı ile nefis ve şeytan ile cihat etmek devir gözetmeksizin bütün

¹ Çalışma boyunca kullanılan ayetler üç ayrı meal üzerinden belirlenmiştir. Buna göre mealler taranmış ve konuyla bağlantılı ayetler tespit edilmiştir. Seçilen mealler ise, Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde Hayrettin Karaman, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağrı ve Sadrettin Gümüş'ten oluşan heyet tarafından hazırlanan Kur'an Yolu Meal ve Tefsiri, Muhammed Esed'in hazırladığı Kuran Mesajı: meal-tefsir ve Mustafa Öztürk'ün Kur'an-ı Kerim Meali: Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri adlı eserlerdir (2011). Bu meallerin seçilme nedenine kısaca değinmek gerekirse, resmi olarak insanlar din hakkında bilgilendirmekle görevli olan bir kurum olması hasebiyle, Diyanet İşleri Başkanlığının yayınladığı meal seçilmiştir. Muhammed Esed'in çalışmasının seçilmesinde Türk kültürü dışında yaşamış olması ve çeviri açısından başarılı bulunması etkili olmuştur. Son olarak Mustafa Öztürk'ün eseri, hem yazarın meale bakış açısı hem de dili sebebiyle tercih edilmiştir.

Müslümanlara emredilmiştir. Burada asıl olan, insanın kötülüklerle, haramlarla, tasavvufî bir ifade ile söylemek gerekirse hevâ ve heves ile mücadele etmektir. Büyük cihat olarak isimlendirilen kişinin kendi nefsi ile olan mücadelesi üç ayrı boyuttur. İlk olarak, insanın kendisi ile nefsi arasındaki cihattan bahsedilir. Amaç, adi istek ve zevklerden uzak tutmak yoluyla nefsi dizginlemektir. İkinci olarak, kendi ile öteki kişiler arasındaki cihat vardır. Temelde hedeflenen, diğer insanlardan beklenti içinde olmamak, onlara merhamet ve şefkatle muamele etmektir. Son olarak kişinin kendisi ile dünya arasındaki cihattan söz edilir, buna göre dünyayı ahireti için bir azık edinmek esas amaçtır (Köse, 2007).

İnkârcılarla veya düşman ile olan cihat ile kastedilen, fiili savaş olmakla birlikte aynı zamanda onlara karşı tedbirli olmayı, savaş için maddi destek vermeyi vb. de kapsamaktadır. Son olarak, haksızlık karşısında cihat olarak adlandırılabilir tür gelmektedir. Burada “*Cihadın en faziletlisi zalim sultan karşısında doğruyu söyleyebilmektir.*” (Ebû Dâvud, Melâhim, 17, 4344) hadisi temel alınmaktadır. Bu noktada, yanlış yapan insanlarla el ile dil ile ya da kalp ile cihat eden kişinin mümin olduğuna yönelik hadis de (Müslim, İman, 80) önemlidir (Özel, 1993, s. 528; Öztürk, 1994; Karagöz ve ark. 2006; Köse, 2007).

Karadeniz (2016), Allah yolunda gösterilen her tür gayreti cihat olarak tanımlar. Buna göre can ile cihat; kişinin sadece Allah’ın rızasını kazanmak ve onun adını yaymak amacı ile çaba göstermesi, onun yolunda günlük kazancından fedakârlık yaparak beden ve aklen gayret sarf etmesidir. Bireyin, Allah yolunda silahlı mücadelesi can ile cihat etmenin pek çok çeşidinden biridir. Sonuç olarak, cihat pek çok manayı kapsayan bir kavramdır. Genel bir tanım yapmak gerekirse, inanan insanın, imanına zarar verecek ve nefsini şımartacak bütün olumsuzluklarla mücadele etmesi cihattır denilebilir. Bu, söz ile davranışlarla ya da silahla olabileceği gibi duygusal bağlamda yanlışlıklardan hoşlanmayarak yani “buğz ederek” de gerçekleştirilebilmektedir.

2.2.2. Şehitlik

2.2.2.1. İslam’da Şehitlik

Şahit, tanık, hazır olan, gören, haber veren, bilen gibi anlamlara gelen şehit kelimesi, farklı çekimler halinde Kur’an’da 56 defa geçmektedir. Ancak bu kelime farklı türevleriyle birlikte genellikle, tanıklık yapma manasında kullanılırken bazen

Allah'ın istediği şekilde yaşayan, kâmil ve örnek şahsiyet olma anlamında, bazen de esma-i hüsnadan biri olarak geçmektedir (Can, 2015). İslam kültüründe şehitlik kelimesi şu anlamlara gelmektedir. 1- Kur'an'da tanık/şahit manasında kullanılmıştır. 2- En büyük tanık/şahit olan Allah'ın doksan dokuz isminden biridir. 3- Hadis kaynaklarında şehit, Allah yolunda ölen ve öldürülen anlamlarında kullanılmıştır. 4- Allah yolunda ölen en büyük şehit Hz. Muhammet kabul edildiğinden onun bir ismi olarak kabul edilmiştir. 5- Allah yolunda ölen öldürülen anlamı zaman içinde kutsal bir dava uğrunda ölen-öldürülen şeklinde gelişmeye uğramıştır. Din, iman gibi gerekçelere vatan, namus, can gibi kutsal değerler eklenmiştir (Aslan ve Türksever, 2014, s. 30; Yaran, 2012).

Şehitlik insanın sıfatı olarak kullanıldığında ise beş ayrı manaya gelmektedir. 1- Bir olaya tanıklık eden kişi; b- gerçekleri gören gafil olmayan kişi; c- kendi nankörlüğünü bilmesi, anlaması ve görmesi sebebiyle her insan; d- inanç, söz ve davranışlarıyla adil, güzel ahlak, ilim ve irfan sahibi olmaları sebebiyle Müslümanlar; e- Allah yolunda öldürülen Müslüman manalarında kullanılmıştır (Karagöz ve ark. 2006, s. 616).

İslam'da Allah yolunda ölenlere şahit/tanık manasında şehit denmesinin nedeni, hakkında şahitlik edileceği ve onun da şahitlik edeceği konular olmasındandır. Bunları kısaca ifade etmek gerekirse; 1- yıkanmasına ve cennete alınmasına melekler şahitlik edecektir. 2- Cennete gireceği hususunda, Allah ve melekler kendisi hakkında şahitlik edecektir. 3- Kıyamet günü, geçmiş ümmetler hakkında peygamber ile birlikte şahitlik edecektir. 4- Şehit olduğu toprak, kendisi için şahitlik yapacaktır. 5- Aslında ölmemiştir, bir şahit gibi Allah'ın huzurunda diri ve hayattadır. 6- Hayatını, Allah'ın emirleri doğrultusunda geçirdiğine şahitlik edilecektir. 7- Allah'ın kendisine hazırladığı ikramlara şahitlik ettiği için bu isim kullanılmıştır (Kurt, 2012, s. 193). Kısaca, kişinin hayatını Allah yolunda feda etmesine, bizzat Allah başta olmak üzere, peygamber ve meleklerin şahit olması ve kişinin de kendine verilen mükâfatlara ve edilen güzel muameleye tanıklık etmesi, şehit kavramının anlamını ihtiva etmektedir denilebilir.

Çalışmada şehit kavramı kullanılırken bu son anlam yani Allah yolunda vatan müdafaası esnasında hayatını kaybetmiş kişi manası kastedilmektedir. Zira günümüzde şehit kavramı çoğunlukla bu durumdaki kişiler işaret edilmektedir.

2.2.2.1.1. Şehitlerin Ölümsüzlüğü ve Mükâfatları

Ahret inancı, insanlık için ölümün yok olmak değil sadece mekân veya boyut değiştirmek olarak anlamlandırılması sonucunu doğurmaktadır. Ancak şehitlerle ilgili olarak, bu konu üzerinde daha hassasiyetle durulmuş ve onlar için “ölü” ibaresinin kullanılmaması gerektiği birkaç defa ifade edilmiştir. Bu ifade, onların sıradan bir ölüm ve ölüm sonrası muamele ile karşılaşmadıklarına vurgu yapmak için özellikle tercih edilmiş gibi görünmektedir.

Bakara 154: ayette “*Allah yolunda öldürülenlere ölü demeyin: hayır onlar yaşıyor ama siz farkında değilsiniz.*” denmesi ölü olarak anılmamasını vurgulamaktadır. Bu ayetteki *ama siz farkında değilsiniz* ibareleri şehitlerin yaşamaya devam etmelerinin nasıllığının insan aklının yetmeyeceği şeklinde olduğu anlamına gelebilir. Ancak kesin olan nokta, onların Allah tarafından ölümsüzlük ile ödüllendirildiğidir (Yaran, 2012; Can, 2015). Bu ölümsüzlüğü teyit için, neredeyse aynı içerik Âl-i İmrân Suresi 169. ayetinde “*Allah yolunda öldürülenleri ölü sanmayın. Hayır, onlar diridirler! Rızıkları Rableri katındadır.*” şeklinde pekiştirilmiştir. Devamında şehitlerin ruhsal durumu hakkında bilgi verilerek, “*Allah’ın lütfuyla kendilerine bağışladığı (şehitlikten) övünç duyarlar. Ve arkada kalıp kendilerine katılmamış olan kardeşlerine, bir korku bir üzüntü duymayacakları müjdesinde bulunmaktan zevk alırlar. Onlar, Allah katından ulaşan bir lütfu, bir nimeti ve Allah’ın, insanların hak ettiği ödülü zayi etmeyeceği (vaadini) müjdelemek isterler.*” (Âl-i İmrân 2/170-171). Hadislerde de benzer hususlar vurgulanmıştır. Özellikle, şehitlerin cennetteki tek isteklerinin tekrar şehit olabilmek için dünyaya döndürülmek olduğu yönündeki hadis, (Müslim, İmâre, 108-109, 121) durumlarından son derece memnun olduklarını betimlemek açısından önemli görünmektedir. Benzer şekilde, ölüm esnasında şehitlerin acı duymayacağına dair, “*Şehidin ölüm (darbesinden) duyduğu ıstırap sizden birinin çimdikten duyduğu ıstırap kadardır.*” (Tirmizî, Fedâilü’l-Cihâd, 26, 1668) hadisi, onların bedensel acı duymaksızın vefat ettiğini vurgulamaktadır.

İslam Dini, şehitlerin kabir suali olmaksızın cennete gideceklerini belirtmektedir. “*Şehidin ölüm anında tepesinin üstünde kılıçların parıltısını hissetmesi imtihan olarak ona kâfidir.*” (Nesâî, Cenâiz, 112, 2052) hadisi bu durumu göstermektedir. Şehit, sorgusunu ve hesabını cihat esnasında ve ölüm ile karşılaşınca vermiştir, böylece direkt olarak cennete gitmeye hak kazanmıştır.

Şehitlerin mükâfatları pek çok ayet ve hadiste dile getirilmiştir. Kur'an'da Allah'ın kendi yolunda savaşırken ölen ya da öldürülen müminlerin can ve mallarını cennet karşılığında satın aldığı belirtilir (Tevbe 9/111). Âl-i İmrân Suresi 157. ayette *“ve eğer gerçekten Allah yolunda ölür veya öldürülürseniz (unutmayın ki) Allah'ın mağfireti ve rahmeti kişinin (bu dünyada) yığabileceği her şeyden daha iyidir.”* denilerek şehitlerin dünya üzerinde sahip olunacak her şeyden daha büyük bir ödül ile karşılaşacağı vurgulanmıştır. Dünya hayatını, ahiret hayatı karşılığında gözden çıkarmak isteyenlerin, Kur'an'ın ifadesi ile satmak isteyenlerin, Allah yolunda çarpışmaları istenir; *“...Kim Allah yolunda çarpışır, sonra öldürülür veya üstün gelirse ona büyük bir ecir vereceğiz.”* (Nisa 4/74). Allah, kendi rızasını kazanmak için fedakârlıkta bulunup can verenlere karşı çok merhametli ve şefkatlidir (Bakara 2/207). Âl-i İmrân 3/195. ayette Allah, şehitler ile birlikte kendisi için her türlü sıkıntıya katlananları cennet ile ödüllendireceğini vurgular. Hicret etmek zorunda kalanlar da şehitlerinkine benzer bir mükâfat kazanacaklardır. *“Ve Rableri onların dualarını şöyle cevaplar: ‘İster erkek ister kadın olsun, (Benim yolumda) çaba gösterenlerden hiç kimsenin çabasını boşa çıkarmayacağım: (çünkü) hepiniz birbirinizin soyundan gelirsiniz. Zulüm ve kötülük diyarından kaçanlara, yurtlarından sürülenlere, benim yolumda eziyet çekenlere ve (bu yolda) savaşıp öldürülenlere gelince; onların kötülüklerini mutlaka sileceğim ve onları, Allah'tan bir mükâfat olarak, içinden ırmaklar akan has bahçelere sokacağım: Zira mükâfatların en güzeli, Allah katında olanıdır.”* Benzer şekilde Hac Suresi 58. ayet de hicret etmeye zorlanan inanlar ile şehitleri aynı cümle içinde anarak, arada bir benzerlik kurmuş gibi görünmektedir. *“Zulüm diyarını terk eden (ve) Allah yolunda (kavgaya girişip) ölen ya da öldürülen kimselere gelince: muhakkak ki, Allah onları [öte dünyada] güzel bir rızıkla rızıklandıracaktır; çünkü rızık verenlerin en iyisi, şüphesiz Allah'tır”* (Hac 22/58). Bu öylesine güzel bir ödüllendirmedir ki cenneti gören hiç kimse dünyaya geri dönmek istemezken şehit ister. Yaşadığı karşılama ve ödüllendirmeyi tekrar yaşamak için cennetten dünyaya dönüp yine şehit olmak ister (Buhârî, Cihad 5, 21).

Şehitlerin cennetle ödüllendirileceğinin sıklıkla zikredilmesi, esasen özendirilenin en görünür ve kuvvetli yönü olarak değerlendirilebilir. Ayrıca peygamberin *“Allah yolunda öldürülmem; bana bütün evlerde ve çadırda yaşayanların benim olmasından daha sevgilidir.”* (Nesâî, Cihâd 30, (6, 33)) demesi, inanlara bu uğurda mücadele etmeleri konusunda cesaret vermektedir. Şehitlerin Allah'ın mükâfatları karşısındaki mutluluklarının vurgulanması, ölümün muhakkak erişecek bir

gerçek olması, dolayısıyla bunun en güzel ve en faziletli şeklinin şehitlik olduğunun çok kere tekrarlanması, birey için şehitliğin arzu edilir olması yönünde işlevler gösterebilir.

Görüleceği üzere İslam Dini, şehitlerin cennetle ödüllendirileceğini ve şehitliğin en büyük makam olduğunu belirtmektedir. Onlar, ölüm esnasında acı duymadıkları gibi Allah'ın en sevdiği kullar arasındadırlar. Peygamber için bile şehitlik, ulaşılmak istenen bir amaç konumundadır. Aslında bu noktadaki temel gaye cihada teşviktir. Ancak şehitlik cihadın kaçınılmaz bir sonucu olabileceğinden, inananlar hem zihinsel olarak hazırlanmakta hem de savaşın doğal sonucu olarak ölmenin kötü olmayacağı fikrine alıştırmaya çalışılmaktadır.

2.2.2.2. Diğer Dinlerde Şehitlik

Bir ideal uğrunda savaşmak nasıl ki pek çok dinde mevcut bir durum ise, bu uğurda hayatını feda etmenin onaylanması da ortak bir olgu olarak görünmektedir. Zira semavî din müntesiplerine göre insan hayatının gerçek anlamda değer kazanması, ancak dinin hayata nüfuz etmesi ve hâkim olmasıyla mümkündür. Aksi takdirde hayat, Aşkın ilahi varlıkla ilişkisini yitirdiği için, bir anlamda değerini kaybetmiş olur. Dolayısıyla insana düşen en kutsal görevlerden birisinin, canı pahasına dahi olsa, dinini korumak ve böylece Yüce Yaratıcıyı razı etmek olduğuna inanılmıştır. İşte bütün bu yaklaşımları, semavi dinlerde tam olarak karşılayan kavram şehitliktir (Can, 2015, s. 1035). Hayatı feda etme noktasında, dinî intihar ve şehitlik arasında bir ayrım yapmak gerekmektedir. Gürkan (2010 s. 431), dinler tarihi açısından söz konusu iki kavram arasında bazı farkların tespit edildiğini belirtir. Buna göre bir ölümün şehitlik olarak değerlendirilebilmesi için, 1- baskı ya da zulüm ortamında gerçekleşmesi; 2- şahitler huzurunda kahramanca gerçekleşmesi; 3- kişinin ölümü gönüllü olarak kabullenmesi; 4- bireyin ölümünün başkaları için faydalı olması; 5- ölüm sonrasına dair mükâfat beklentisi şartlarını taşıması gerekmektedir. İntihar, eğer bu şartları taşıyorsa şehitlik olarak kabul edilebilir.

Batı dillerinde *şehit* ve *şehitlik* kavramı *şahit* manasındaki Grekçe “martu(y)s”tan Latinceye “martyr” ve “martirer” olarak geçen kelimeler ile karşılanmıştır. Bir gaye uğrunda hayatını veren ya da zulme ve işkenceye maruz kalan; uzun süre ıstırap çeken kişi anlamlarına gelmektedir (Gürkan 2010; Redhouse 2005).

Yahudilik, şehitlik konusunda ilk kuruluşunda istisnai bir noktada dursa da zaman içinde birtakım değişimler yaşanmıştır. İlk dönemlerde Tanrı'nın adını kutsama

“kid-duş ha-Şem” olarak anlam bulan kavram M.Ö. 167-164 yıllarından sonra bir inanç uğruna hayatını feda etme manasını da ihtiva eder hale gelmiştir. Aynı dönemde ahiret ve öteki dünyaya dair inançların da Yahudi akaidine girmesi konu açısından önemli bir işlev görmektedir. Zira ahiret ve ölümden sonrasına dair mükâfat beklentisi şehitlik kavramının değer kazanması için gerekli görünmektedir (Gürkan, 2010; Sümer, 2015).

Hıristiyanlıkta şehit olmak, ölümü ve bedeni aşmak, İsa'nın çarmıhta ölümünün tekrarı bağlamında yeniden doğuş ve kurtuluşun garantisidir (Gürkan, 2010). Hıristiyanlık kendini sevgi dini olarak sunar. “*Tanrın Rab’bi bütün yüreğinle, bütün canınla ve bütün aklınla seveceksin. İşte ilk ve en önemli buyruk budur. İlkine benzeyen ikinci buyruk da şudur: Komşunu kendin gibi seveceksin. Kutsal Yasa’nın tümü ve peygamberlerin sözleri bu iki buyruğa dayanır.*” (Matta 22:38-40; Luka 10:27) Ayrıca, düşmanın dahi sevilmesi, iyiliğinin istenmesi (Matta, 5:44,45; Luka 6:27-28) beklenmektedir. Ancak Hıristiyanlıkta en büyük sevgi örneği, başkaları için kendini feda etmektir. “*Hiç kimsede, insanın, dostları uğruna canını vermesinden daha büyük bir sevgi yoktur.*” (Yuhanna 15:13). Esasında İsa, insanlığı kurtarmak için kendini feda etmiştir. Hristiyanlar onun gibi yapıp, dinlerini korumak için kendilerini feda etmek isterler. Bu bedensel bir feda olabileceği gibi bir “sevgi” eylemiyle de olabilir (Sümer, 2015, s. 138).

İslam ile Hinduizm’in karışımı olarak görülen Sihizm (Küçük, Tümer ve Küçük 2011; Sarıkçıoğlu, 2004), diğer Hint dinlerine oranla şehitlik kavramını çokça kullanan bir dindir. Arapça “şehit” kavramının aynen kullanılması ve şehitliğin Tanrı iradesine boyun eğme görevinin doğal bir sonucu olarak görülmesi (Gürkan, 2010), bu eklektizmi ortaya koyar mahiyettedir. Japonlarda intiharın şehitlik benzeri bir işlevi vardır. Bazı durumlarda intihar, bir gaye üzerine ölmek amacıyla bir fiile girişmek şeklinde yorumlanabilir, ayrıca bu fedakârlığı yapanlara kahraman gözüyle bakılır. (Benedict, 1966, s. 183). Kısaca, bir amaç uğruna hayatını ortaya koymak değer ve saygı gören bir davranıştır.

Eski Türk yaşayışında savaşta ölmek bir onur vesilesi iken hastalıktan ölmek utanç kaynağıydı. Onlar için savaşta yaşamını yitirmek kahramanlığın en büyük örneği idi ve bu şekilde ölen kişi diğer yollardan ölenin aksine hemen göğe çıkardı (Roux, 1999). Savaş esnasında gerçekleşen ölüm onur verici ve kutsal olarak nitelendirilmekteydi. Türkler için vatan son derece kutsaldır. Vatani olan hürdür ve özgürlüğünü kaybetmektense ölmek yeğdir. Bu sebeple Gök Tanrı savaşmayıp tutsak hale gelmektense ölmeyi emretmektedir (Arslan ve Türksever, 2015). Türk inançlarında

ruh, uçma özelliğine sahiptir. Gökyüzünde güçlü bir yaşam, ancak yeryüzündeki yaşamın güçlü oluşuyla elde edilmektedir (Roux, 1999). İşte bu güç de vatan müdafaası esnasında gerçekleşen şerefli bir ölüm ile gerçekleşecektir (Arslan ve Türksever, 2015).

Sonuç olarak, pek çok dinin, inanç ve dindaşlar uğruna yaşamı feda etmeyi makbul, övülen ve özenilen bir davranış olarak gördüğünü söylemek mümkündür. Önemli olan hususlar, bireyin ölümünden kalanların fayda sağlaması, ölümün kahramanca olması ve fedakârane bir şekilde gerçekleşmesidir.

2.2.3. Gazilik

Sözlükte din uğruna savaşan, mücahit anlamına gelen gazi (Karagöz ve ark. 2006), hücum etmek, savaşmak, yağmalamak manalarına gelen *gaza* (gazve) kavramının ismi faili olup, savaşta başarılı olan hükümdar ve kumandanlara şeref unvanı olarak kullanılmıştır (Özcan, 1996).

Diğer kültürlerde gazilik benzeri oluşumlara bakıldığında zaman güncel bir terim olarak *veteran* kavramı ile karşılaşılmaktadır. Kavram, kıdemli emekli asker olarak anlamlandırılmaktadır (Redhouse, 2005). Ancak dinler tarihi açısından biraz daha derinlemesine bakıldığında Maori halk savaşçılarından şövalyelere, Moğol savaşçılarından samuraylara, Apache savaşçılarından Spartalılara, Viking savaşçılarından Roman Lejyonlarına kadar pek çok savaşçı ve asker grubunun dinî birtakım referanslara dayandırıldığı görülmektedir (Demiriz, 2014; Sadrazam, 2012). Bu noktada din ve onun değerleri uğruna savaşmanın özendirilen bir durum olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür. Dinlerin hayatta kalabilmesi ve varlığını sürdürebilmesi adına inananların mücadele etmesi gayet olağan bir durum olarak düşünülebilir. Ancak diğer kültürlerde *gazi* kavramını birebir içeren bir kavrama rastlanılmadığını belirtmek gerekmektedir.

2.2.3.1. Tarihsel Bağlamda Gazilik

Gazi kavramı hadislerde ayetlere göre daha sık kullanılmıştır (Özcan, 1996). Ancak hem Kur'an'da hem de hadislerde savaşa katılıp şehit olmayan kişileri nitelemek manasında mücahit kavramı daha çok kullanılmıştır. "Gazi" teriminin kullanılması zaman içinde ve özellikle Türkler arasında yaygınlaşmıştır (Karagöz ve ark. 2006).

Gaziliğin tarihsel veçhesine kısaca göz atılacak olunursa, özellikle Türk tarihi açısından büyük bir öneme sahip olduğu görülecektir. İslamiyet öncesi Türklerde kullanılan "alp" kavramı, pek çok lehçede, kahraman, yiğit, cesur ve gazi anlamına

gelmektedir. Türkler için bağımsızlık fikri oldukça önemlidir. Nitekim Gök Tanrı savaşmayan ve tutsak hale gelen halk için “Öl!” emri vermektedir (Arslan ve Türksever, 2015). Bağımsız kalmak ve bunun için mücadele etmek, Türklerin karakteristik özelliğidir (Döğüş, 2015). Bu durum, vatan kavramının Türkler arasında nasıl algılandığını da yansıtır niteliktedir. İslamiyet öncesi Türk kültüründe vatan, bayrağın dalgalandığı kutsal yerdir. Bir ruhu olduğu düşünülen, dolayısıyla kutsî bir anlam yüklenen vatan, korunması ve gelecek nesillere ulaştırılması gereken bir miras olarak düşünülmüştür. Bu düşünce, vatanın korunması maksadıyla gerçekleşen ölümü, diğer ölümlerden ayrıcalıklı bir konuma yükseltmektedir (Arslan ve Türksever, 2015). Alpler bu yüksek konuma ulaşma hedefi ile gazalara katılmışlardır. Esasında yerleşim yerlerinin yağmalanmasını önlemek amacıyla Emeviler döneminde, buraları korumak için özel kuvvetler oluşturulmuştur. Bu birlikler şehirlerin çevrelerinde karakol benzeri noktalarda kalmakta ve nöbet tutarak olabilecek saldırıları önleme ve halkı korumaktaydılar. Bu uygulama zamanla kurumsallaşmış ve Türk devletlerinde bir gelenek olarak devam etmiştir. Gazilik geleneğine göre, bu savaşçılar Allah’ın İslam’ı yaymak için kendilerini seçip vazifelendirdiğine inanarak cihat ederlerdi (Özcan, 1996; Tekin, 1993). Bunlar kahraman ve cesur savaşçılardı ve onlar için savaştan kaçmak utanç kaynağı iken savaşta ölmek en büyük kahramanlık olarak kabul edilmekteydi (Koçak, 2012).

Alp kavramı, İslam’ın kabulünden sonra da kullanılmaya devam edilmiştir (Koçak, 2012; Özcan, 1996). 14. yüzyılda alplikten gaziliğe geçiş sürecinde alpler “alperenler” olarak yeni bir kimliğe bürünmüşlerdir (Öz, 2003). “alp eren” kullanımında tasavvufun yayılması etkilidir (Köprülü, 1989; Palabıyık, 2008). Daha sonra “alp gazi” şeklinde kullanımları ortaya çıkmıştır. Türk tarihinde gaziler, emekli askerler değil, her dönem savaşa hazır birimler olarak görülmüştür. Guzat, ayyar, fityan gibi isimlere de sahip olan bu birlikler, Türk devleri tarafından göz önünde tutulan önemli güçler olarak görev yapmışlardır (Döğüş, 2007).

Gaza ruhu, dinsel motivasyon ve Türklerin yaşadıkları coğrafya tarafından canlı tutulmuştur (Döğüş, 2015a). Türkler, tarihleri boyunca gayri Müslimlerle komşu olmuşlar ve İslam’ı yaymak ve varlıklarını devam ettirebilmek için onlarla mücadele etmişlerdir. Bu gaza ruhunu hep canlı tutmuştur (Özcan, 1995). İslam’ın Türklerce kabul edilmesi ile birlikte “alp”lik biraz daha dinî bir içerik kazanmış ve “gazilik” adını almıştır. Bu süreçte, toplumda saygı gören belli başlı gruplardan biri olmuştur.

2.2.3.2. İslam’da Gazilik

Kavram, Kur’an’da sadece bir yerde “*Ey iman edenler! Kardeşleri sefere veya savaşa çıktığında (ğuzzen) onlar hakkında, ‘Onlar bizim yanımızda olsalardı, ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi’ diyen inkârcılar gibi olmayın. Allah, bunu (bu düşünceyi) onların kalplerine bir hasret (yarası) olarak koydu. Allah, yaşatır ve öldürür. Allah, yaptıklarınızı görmektedir.*” (Âl-i İmrân 3/156) şeklinde doğrudan kullanılmış, bir kez de ima yolu ile “*De ki: ‘Bize iki iyiden, (gazilik ve şehitlikten) başka bir şeyin gelmesini mi bekliyorsunuz? Oysa biz Allah’ın kendi katından veya elimizle, sizi bir azaba uğratmasını bekliyoruz. Bekleyiniz, doğrusu biz de sizinle birlikte beklemekteyiz.*” (Tevbe 9/52) şeklinde geçmiştir (Özcan, 1996).

Kur’an’da “gazi” kavramı yerine, çoğunlukla “mücahit” kavramı kullanılmıştır. Cihat, dünya üzerindeki en hayırlı iş olduğuna göre, ona katılmak Müslümanlar için yapılacak her işten daha üstündür. İslam inancına göre gazilik, şehitlikten sonra ulaşılabilecek en yüksek mevkidir. Allah, onların günahlarını affeder ve onları Cennet ile müjdeliler (Âl-i İmrân 3/195). “*Kim, Allah yolunda, ilâyi kelimetullah için, devenin iki sağımı arasında geçen müddet kadar savaşacak olsa cennet kendisine vacip olur.*” (Ebû Dâvud, Cihat, 42, 2541).

Gazi olmak samimi bir gönülle Allah yolunda savaşmış olmayı gerektirir. Bu haldeyken, savaş esnasında ya da düşmanın tesiri olmaksızın herhangi bir şekilde yaralansa bile bu yara, *kiyamet günü, rengi zaferin renginde, kokusu da misk kokusunda olarak gelir. Vücudunda, Allah yolunda iken çıkan, iltihap gibi bir yara açılacak olsa bu da onun için şehitlik mührü olur* (Tirmizî, Fedâilu’l-Cihâd, 21, 1657). Öyle ki Allah, kendi iradesi uğrunda yola çıkan kişi için: “*Bu kulum, benim yolumda cihat etmek üzere bana inanarak peygamberlerimi tasdik ederek yola çıkmıştır. Artık onu ya cennetime koymak yahut da ücret veya ganimet elde etmiş olarak, çıkmış olduğu meskenine geri çevirmek hususunda garanti veriyorum.*” demektedir (Buhârî, Cihâd, 2, 119). Bu, ödüllendirileceğinin teminatı anlamına gelmektedir. Peygamber, “*Müslümanlara meşakkat vermeyecek olsam, Allah yolunda gazveye çıkan hiçbir seriyyeden asla geri kalmazdım.*” diyerek bunun kutsiyetini pekiştirmektedir (Buhârî, Cihâd, 2, 119). Cihatta sadece şehit olmak değil dönmek de faziletlidir (Müslim, İmâret 110, 1878). Nisa Suresi 69. ayet de bu noktada tamamlayıcı bir niteliktedir. Ayette Allah, dünya hayatına ahireti tercih edenlerin kendi yolunda savaşmalarını emreder. Bu yolda bulunanlar ölsün ya da zafer kazansın, zamanı geldiğinde büyük mükâfata kavuşurlar, denilerek aslında sadece

şehitlik değil gaziliğin de çok büyük bir öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır. Gaza esnasında yapılan en önemli hizmet ise nöbettir. “*Allah yolunda bir günlük ribat, diğer menzillerde (Allah yolunda geçirilen) bir günden daha hayırlıdır.*” (Tirmizî, Fedâilu’l-Cihâd, 26; 1667, 1664, 1665). Gazaya katılmak ibadettir zira gazaya katılan kimse, evine dönene kadar, sürekli nafile oruç tutan ve nafile namaz kılan kimse gibidir (Müslim, İmâret, 110, 1878).

Ayrıca İslam’a göre gaza sevabı almak için, direkt olarak savaşa katılmaya da gerek yoktur “*Kim Allah yolunda bir askerin teçhizatını temin ederse bizzat gaza yapmış olur. Kim, gazaya çıkan bir askerin geride kalan ailesine hayırlı himayede bulunursa gaza yapmış olur.*” (Ebu Dâvud, Cihâd 21, 2509) denilerek gaza sevabı ve gaziliğin önemi vurgulanmaktadır.

Âl-i İmrân Suresi 172. ayetinde “*O(mü’mini) nler ki yaralandıkları halde yine Allah’ın ve elçinin çağrısına uydular; onlardan güzel davrananlar ve (günahlardan) korunanlar için pek büyük ecir vardır.*” ifadesi, Uhut gazileri için kullanılmıştır. Uhut Savaşında düşmanı takip etme emrine itaat eden gazilerin mükâfatı vurgulanırken bu ifadenin genişletilip, cihada katılan gaziler için geçerli olduğu sonucunu çıkartmak da mümkün görünmektedir.

Sonuç olarak gazilik, yani Allah yolunda cihat etmiş olma hali, dinen en şerefli iki halden biridir. Bu kişiler, tıpkı şehitler gibi ödüllendirilecek ve Allah’ın sevgisine ve rızasına ulaşacaklardır. İslam dini açısından gazi, emekli asker değil yaralı da olsa emirlere uymaktan asla kaçmayan, cihadı bir ibadet gibi benimseyen, fedakâr ve saygıdeğer insandır. Gazi, yaşayan bir insanın ulaşabileceği en büyük makamın sahibidir.

2.2.4. Günümüz Türkiye’sinde Şehitlik ve Gazilik

Şehitlik dini terminolojiye ait bir kavram olup kanunlarda net bir şekilde tanımlanmamaktadır. Genel olarak kullanılan tabir harp veya vazife malulüdür. Kimlerin şehit veya gazi sayılacağı hususunda bir netlik bulunmamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti’i mevzuatında, şehitliğin tanımını yapan bir düzenleme de mevcut değildir. 1325 tarihli Askerî Tekâüt ve Maaş Kanununda “şehit” terimi geçmektedir ancak kavramın tarifi yapılmamaktadır. 5434 Sayılı T.C. Emekli Sandığı Kanununun 64 ve takip eden maddesinde harp malullüğünden gaziler kast edilerek bahsedilmekte, ancak şehit ile ilgili bir hüküm bulunmamaktadır. Emekli Sandığı Kanununun 69. maddesinin

d bendinde : “...hallerde şehit olmuşlarsa;...” ibaresi mevcuttur ancak bu da kavramı açıklamamaktadır. (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 2709 Stat. (1982).

Bu konuda Türkiye Büyük Millet Meclisinin 927 sayılı yorum kararı ile 4992 sayılı kanuna ek 5107 sayılı kanunun ikinci maddesinin tefsirine lüzum ve zaruret olmadığına dair Heyeti Umumiye kararı mevcuttur. Söz konusu kararlarda, savaşta ya da teröristle çatışmasında, her türden düşmanın silahlı etkisi sebebiyle olay yerinde hemen vefat eden, savaş ve çatışmada yaralanıp tedavi esnasında veya yapılan ameliyat sonucunda vefat edenlerin şehit sayılacağı belirtilmiştir. Bu açıklama, şehit sayılacak kişilerin güvenliği sağlamakla yükümlü, polis ya da asker gibi, kişiler olduğu kanısını uyandırmaktadır. Ancak görev başındaki her türden kamu görevlisinin de bu tanıma girmesi mümkündür. 15 Temmuz 2016 darbe teşebbüsü sonrası yaralanan ya da hayatını kaybedenlerin, şehit yakınları ve gaziler için sağlanan haklardan yararlanıyor olması da bu durumu kanıtlamaktadır. Ancak kanunen bir netliğin olmadığını söylemek mümkündür.

Gazilik günümüzde genellikle, savaşa katılıp sağ olarak dönen kişileri ifade etmek için kullanılır. Resmiyette gazilik, muharip ve malul olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Buna göre gazi kavramı; 1005 sayılı İstiklal Madalyası Verilmiş Bulunanlara Vatani Hizmet Tertibinden Şeref Aylığı Bağlanması Hakkında Kanun ile “Muharip Gazi” (İstiklal, Kore ve Kıbrıs harbi gazileri) ve 2847 sayılı Türkiye Emekli Subaylar, Emekli Astsubaylar, Harp Malulü Gaziler, Şehit Dul ve Yetimleri ile Muharip Gaziler Dernekleri Hakkında Kanun ile “Malul Gazi” (görevde, operasyonda ve terör sebebiyle gazi olanlar) olmak üzere temelde iki şekilde tanımlanmıştır. Ayrıca 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ile “Vazife Malulü” ve “Harp Malulü” olmak üzere malullük kavramı tanımlanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 2709 Stat. 1982; Köleoğlu, Karataşoğlu ve Namal, 2013).

2847 sayılı Türkiye Emekli Subaylar, Emekli Astsubaylar, Harp Malulü Gaziler Şehit Dul ve Yetimleri ile Muharip Gaziler Dernekleri Hakkında Kanunda muharip gazi: Türk Silahlı Kuvvetleri mensuplarından harbe fiilen katılanlar olarak tanımlanmıştır. Aynı kanunda malul gazi: Türk Silahlı Kuvvetleri mensuplarından; Türkiye Cumhuriyeti Devleti sınırlarını korumak ve güvenliğini sağlamak görevi ile harpte veya Devletin bekasını hedef alan terör örgütlerine karşı yurt içi ve yurt dışı mücadelede her çeşit düşman veya terörist silahlarının tesiriyle veya harp bölgesindeki harekât ve hizmetler sırasında, bu harekât ve hizmetlerin sebep ve tesiriyle yaralanarak tedavileri sonucunda engelliliği rapor ile kesinleşenler olarak tanımlanmaktadır

(Türkiye Emekli Subaylar, Emekli Astsubaylar, Harp Malulü Gaziler, Şehit Dul ve Yetimleri ile Muharip Gaziler Dernekleri Hakkında Kanun, 22 / 5, 2847 Stat. 425, 1983) Kanundaki Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) mensubu olma ifadesi, TSK dışından gazi olmayacağı çıkarımını yapmaya uygundur. Ancak 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrası sivillerin de malul sıfatı ile gazilere verilen haklardan yararlanıyor olmaları, bu nokta da bir kesinlik olmadığını göstermektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 61. maddesine göre şehit aileleri, gaziler ve onların yakınları sosyal güvenlik bakımından özel olarak korunması gerekenler sınıfındadır. “Devlet, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleriyle, malûl ve gazileri korur ve toplumda kendilerine yaraşır bir hayat seviyesi sağlar.” ifadesi ile bu kişilere özel yer verilmiştir. Şehit aileleri ve gazilerin bir takım hakları mevcuttur. Buna göre şehit yakınlarından iki kişiye, gazilerin ise kendilerine, isterse devredebilecekleri, bir kişilik hiçbir sınava tabi tutulmadan devlette istihdam hakkı tanınmıştır. Ayrıca bir defaya mahsus olmak üzere faizsiz konut kredisi ve elektrik, su ve doğal gazda indirim ayrıcalıkları da mevcuttur. Şehit ve gazi çocukları için eğitim kurumlarında değişen yüzdelerde burs ve indirim kontenjanları bulunmakta olup, sağlık hizmetlerinde de öncelikli gruplar içindedirler (Seyyar ve Köseoğlu, 2011). Türkiye’de şehit yakınları ve gazilere yönelik sosyal hizmet faaliyetlerini yürütme ve koordine etme görevi, 08.06.2011 tarih ve 27958 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 633 sayılı KHK’nin 14. Maddesine istinaden Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı bünyesi altında faaliyet gösteren Şehit Yakınları ve Gaziler Dairesi Başkanlığı’na verilmiştir. Ayrıca Genelkurmay Başkanlığı, Kuvvet Komutanlıkları, Jandarma Genel Komutanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü bünyesinde faaliyet gösteren şehit ve gazi işlem daire başkanlığı/şube müdürlüğü/kısım amirliği gibi birimler de gazi ve şehit aileleri ile ilgili çalışmalar yapmakta ve kanun oluşturulma aşamalarında görev almaktadır (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde, 08.06.2011, Resmi Gazete, Sayı: 27958,(mükerrer), 663/14; Namal ve Köleoğlu, 2016).

Sonuç olarak, ülkemizde resmî mevzuatta net olarak şehit ve gazi tanımı yapılmamıştır. Bu noktada bir takım kanun, kararname ve yönetmeliklerden hareketle düşmana karşı yapılan her türden savaş ve çatışma esnasında ya da bir müddet sonra hayatını kaybeden güvenlik güçleri şehit, yaralanıp özür sahibi olanlar gazi sayılmaktadır. Devletin, kimlerin şehit ve gazi olarak sayılacağına ilişkin düzenleme yaptığı ve sınırları esnettiği durumlar mevcuttur.

2.3. İslam'da Ölüm ve Dinî Başa Çıkma

2.3.1. Ölümle Başa Çıkma Açısından Ahiret

Ahiret inancı, ölümün kaçınılmazlığına çare sunması, yaşam sürecinde karşılaşılan zorluklara sabredenlerin ödül olarak cennete gideceği ve karşılaşılan haksızlıkların telafi edileceği vaatleri açısından başa çıkma konusunda bir takım işlevler görmektedir.

2.3.1.1. Ölümün Kaçınılmazlığı ve Ölümsüzlük İsteği

Ölüm, hayatın ayrılmaz parçasıdır. Doğan her insan, ölüme doğru ilerlemektedir. Ancak bunu görmezden gelir. Varlığını korumak isteyen insanın en büyük arzusu yaşamını devam ettirmek yönündedir (Koç, 2005). İnsanın yok olmayı psikolojik olarak kabullenmesi neredeyse imkânsız görünmektedir diyen Karacoşkun (2005, s. 95), kişinin ne olursa olsun ölümsüzlük arzusu ile hareket ettiğini vurgulamaktadır. Yalom (2011, s. 195-201), ferdin kendini özel hissettiğini ve bu sebeple ölümün kendisine ulaşamayacağına dair bilinçaltı kaynaklı bir güdü taşıdığını belirtir. Buna göre, kişi kendini diğer insanlardan farklı ve biricik olarak düşünür, çevresindeki her bir kişinin ölümüne dair zihninde beklentisi vardır. Fromm'a göre (2010, s. 55), en temel varoluşsal bölünme insanın ölüm ile hayat arasında yaşadığıdır. Ölecek olmak insan için kaçınılmazdır ve bu gerçek onun hayatını derinden etkiler, ölüm yaşamın tersidir ve yaşamın dışındadır. Bireyin yaşadığı tecrübelerden farklıdır ve edindiği hiçbir bilgi ölümü yaşamın anlamlı bir parçası haline getiremez. Ölünün bedenini mumyalamak ya da süsleyerek sanki ölmemiş gibi Kilise törenine çıkarmak ölüm korkusunun en net göstergeleridir diyen Fromm (2003), ölüm korkusunun, sahip olunanları kaybetmekten ve ben-merkezci bir yaklaşımdan kaynaklandığını belirtir. Yalom (2011, s. 201) ise insanın güce ulaşma isteğinin altında ölüm korkusu olduğunu savunmaktadır. Buna göre kişinin güce sahip olması, ondaki ölüm korkusunun azalmasına neden olur. Böylece kişide, kendisinin özel olduğuna dair inanç kuvvetlenir. Yaşamda başarılı olma, ilerleme, maddi varlığa ulaşma, ölmeyeceği düşünülen yapıtlar bırakma isteği bireyin içindeki ölümle ilgili korku ve soruları gizlemek için kullanılan bir yaşam biçimi haline gelir.

İnsanın, kendi bedeni de dâhil olmak üzere çevresinde denetiminin hiç kalmayacak olması ve sonrasına dair belirsizlik ölüm korkusunun oluşmasına sebep teşkil etmektedir (Koç, 2005). Ölüm korkusunun temelinde, ölüm esnasında aşırı acı

çekileceği, ölümden sonranın belirsizliği gibi etkenler mevcuttur (Hökelekli, 2008; Karaca, 2000; Yıldız, 2006). Kısaca ölümden korkma ve yaşama devam isteği, istisnasız her sağlıklı ferden temel arzudur denilebilir. Hatta Becker (2013), ölüme cesaretle bakıldığında onun iç yakıcılığından ve ölümün kaçınılmazlığının fert üstündeki etkisinin yıkıcılığından bahsetmektedir. “*İnsan ölüme rağmen nasıl yaşamına devam etmektedir?*” sorusu ile uğraşan Becker, farkına varılmaksızın ölümün inkâr edildiği cevabına ulaşır. Bu inkâr için çeşitli vasıtalar vardır. Din, ideoloji, felsefe *ölümün* kaçınılmazlığını temel alıp ona anlam yükleyerek, dolaylı yoldan onun yıkıcılığının inkârında büyük rol oynamaktadır (2013). Bu noktada, ölümün kaçınılmazlığı birey için en büyük problem halini almıştır. Çözümü ise ölümü yeniden anlamlandırmaktan geçmektedir. Burada ruh ve beden ayırımı yapan felsefeden hareketle beden ölümüne olduğu ancak ruhun ölümsüz olduğu savı ilk etapta ortaya atılmaktadır. Beden yok olsa da ruh sonsuza dek yaşayacaktır (Ertangil, 2013). Bu esnada devreye din girmektedir. Din, ölümü yok olmak değil ölümsüzlüğün anahtarı olarak sunmaktadır. Din hayat-ölüm-hayat zincirini sunmaktadır. Ölüm yok olmak değil yeni bir varlık halinin başlangıcıdır (Kalyoncu, 2011, s. 19).

Pek çok bilim insanına göre dinin temel işlevi, insanın doğa karşısındaki çaresizliğini gidermektir. Freud’a göre, Tanrı inancı ve dinin temel kaynaklarından biri, insanı kaderin acımasızlıkları ve özellikle ölüm ile uzlaştırmalarıdır. Din ve dolayısıyla getirdiği ahiret inancı kişiyi yok olmaktan kurtarmaktadır. Ölüm kutsandır ve ferdi daha yüce bir âleme taşıdığı fikri önem kazanır (Freud, 1999). Feuerbach’a göre Tanrı bireyin şu andaki ve gelecekteki varlığının garantisidir (Yıldırım, 2010). Sonsuz bir Tanrı’ya inanmak insanın kendi sonsuzluğuna da inanması demektir diyen Koç, (2005) ölümsüzlük ihtiyacı ile Tanrı’ya inanma arasında sıkı bir bağ olduğunu belirtir. Bu noktada, ölümsüzlük arzusunun dinin temel kaynağı olduğuna dair görüş ortaya çıkmaktadır. Din, insanın güç yetiremediği konularda telafi mekanizması olarak işlev görmesi için insanlığın gelişimi boyunca sistematize olagelmiştir. Dinin insanlığın acıları ve korkuları karşısında sunduğu cevaplar bu fikrin oldukça yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Din kalpsiz dünyanın kalbi, acı çeken insanın acısını uyuşturması için bir afyondur (Marx, 1997). En büyük acı ve korku kaynağı ise ölümdür. Eğer bir din kalıcı olmak istiyorsa, mutlaka ölüme dair tatmin edici esaslar taşımalıdır.

Din, bireyi önce ölümden kaçılmayacağı gerçeği ile yüz yüze getirir. Enbiya Suresi 35 ve Âl-i İmrân 185. ayetleri bunun örneklerindedir. “*Her nefis ölümü tadacaktır...*”. Benzer içerik, Nisa Suresi 78. ayette daha detaylı olarak “*Şunu bilin ki*

nerede olursanız olun ölüm mutlaka kapınızı çalacaktır. Sarp yamaçlardaki kalelerin burçlarında ve hatta gökteki yıldızlarda olsanız bile ölümden kaçıp kurtulamayacaksınız.” şeklinde tekrar etmektedir Ölümün insanları nasıl bulduğu ise En’am Suresi 61. ayette “*O size hem amellerinizi kaydeden hem de ömür sürenizi takip eden melekler gönderir. Sizden birisinin ömür süresi dolduğunda meleklerimiz onun canını alır. Onlar görevlerini ifada kusur etmezler*” denilerek detaylıca tekrar anlatılır. Ölümün kaçınılmazlığının sık sık vurgulanması, inanların hayatlarına çeki düzen vermesi bakımından oldukça önemlidir. Bu konuda hiç kimseye ayrıcalık tanınmamaktadır. Enbiya Suresi 34. ayette “*(Ey peygamber) biz senden önce hiçbir insana ölümsüzlük vermedik. Hal böyleyken yarın bir gün sen öleceksin de onlar ebedi mi kalacaklar?!*” denilerek bu konuda herhangi bir ayırımın olmadığı özellikle vurgulanmıştır.

Neredeyse bütün dinler, ölümü anlamlandırma gayreti içine girmiştir. Eski Sümer dinlerinde insan öldükten sonra, dünyanın batı tarafındaki ahiret yurduna gider, orada yaşamaya devam eder. Eski Mısır dininde böyle bir yolculuğa gerek yoktur zira kişi, mezarında yaşamaya devam eder. Anadolu’da tarih öncesi devirlere ait kalıntıların bulunduğu Çorum Alacahöyük’te tespit edilen bulgulara göre, küçük çocuklar, ruhları evde yaşamaya devam etsin diye evin içine gömülürken, yetişkinlerin cesetleri sadece kemikler kalana kadar gömüldüğü yerde beklenir, daha sonra kemikler ölen kişinin yakınlarınca büyük küplerde saklanırdı. Bu küplere ölen kişiye ait alet edevat ve yemek koyulurdu. Bu, ölen bireyin yemek yiyip alet kullanacaklarına olan inancı göstermektedir. Eski Yunan dinlerine göre, ölümler evlerinin yakınlarında ve mezarlarında yaşamaya devam eder, belli bir zaman sonra dünyaya geri dönerlerdi. Kötü insanların yerin altındaki ölümler âleminde cezalandırıldığına, iyilerin ise kutsallar adasında mükâfatlandırılacağına dair inanç mevcuttu. Bunun yanında tenasüh inancı görülmekteydi. Eski Cermen dinene göre, ölen kişi, daha önce ölen yakınlarının yanına gider ve orada yaşamaya beraber devam ederlerdi. Keltler’de ruh ölümsüzdü ve tenasüh inancı bulunmaktaydı. Slavlarda öbür hayatında yardımcı olması amacıyla ölen bireyin, günlük eşyaları onunla birlikte yakılmaktaydı. Bazen bir köle veya ölen kişinin eşi de bu amaçla kurban edilmekteydi. Aztekler’de kişinin ölüm şekli, sonraki hayatının nasıl şekilleneceğini belirlerdi. İnkalar, ölümlerini mumyalayarak gömer ve ruhlarının yaşadığına inanırlardı. Eski Türk dininde ruhlar ölümsüzdü ve yaşanan dünyadaki gelişmelerden haberdar olurlardı. Zerdüşt dininde, İslam dininekinde oldukça benzer şekilde haşır, ödül ve ceza inancı vardır. Sabiiler, kıyamet ile dünyanın yok olacağına,

sonrasında ise ruhların yargılanıp cezalandırılacağı ya da ödüllendirileceğine inanmaktadır. Hindular, ruhların gökyüzündeki cennete kabul edilecek kadar iyi olmayanlarının, ruh göçü çemberine takıldığına inanırlar. Ruhlar belli bir süre sonra buradan kurtulup, cennete gitmenin yolunu ararlar. Hindu filozof Sahnkara'ya göre ferdî ruhlar, tamamen çözülerek küllî ruhta kaybolurlar. Budizm'de iyi ruhların, Tanrı katında güzellikler içinde yaşadığına, kötü ruhların ise azap çekerek yeni bir bedenle geri gönderildiğine inanılır. Uzak Doğu dinlerinde ataların, yaşayan akrabalarını koruduklarına inanılmaktadır. Yahudilikte zaman içinde bir ahiret, cennet ve cehennem inancı oluşmuştur. Ayrıca öbür dünya inancı yanı sıra, mezarda ruhların yaşamaya devam edeceğine inanılmaktadır. Benzer şekilde Hıristiyanlık ahiret hayatının varlığını ve burada bir hesaba çekilmeyi, cennet ve cehennem varlığını dile getirir (Sarıçioğlu 2004; Küçük, Tümer ve Küçük 2011; Eliade, 2012).

Bunlardan anlaşılacağı üzere kabile dinlerinden, ulus kaynaklı dinlere, antik dönem dinlerinden hala yaşayan dinlere kadar neredeyse bütün dinler, ruhun ölümsüzlüğünü savunmaktadır. Her inanç sistemi, yüzeysel de olsa, ölüm korkusuna bir cevap sunma gayreti içine girmiştir. Bu bağlamda İslam inancı da oldukça detaylı bir ölüm sonrası hayat anlayışı sunmaktadır. Temelde Ahiretin olduğu bu sistemin içinde kabir hayatı, haşir, hesap günü ve sonunda ebedi kalınacak olunan cennet ve cehennem bulunmaktadır.

İslam da diğer dinlere benzer şekilde ölümsüzlük sunar. Düalist bir yaklaşımın yer aldığı ayetlerde hem ruhun hem de bedenen bir dirilişin mümkün olduğundan bahsedildiği söylenebilir. Kıyame Suresi 3 ve 4. ayetleri bu konuya delil olarak gösterilebilir. *“Ne o, yoksa insan toprağa karışıp çürüyen kemiklerini bir araya getiremeyeceğimizi mi sanıyor?! Yoo! Biz onun değil kemiklerini, parmak uçlarındaki çizgileri bile yeniden eski haline getirmeye kadiriz.”* denilerek Allah'ın yaratma konusundaki kudreti vurgulanmaktadır. Haşirin cismani mi yoksa ruhani mi olacağı tartışılmalıdır. Bu tartışma çalışmanın sınırları dâhilinde değildir. Ancak ölümden ve bedenen yok olmadan korkan insanlar için de Kur'an'ın bir güvence verdiğini göstermesi açısından bu ayet önemli görünmektedir.

2.3.1.2. Sıkıntılara Katlanmayı Kolaylaştırıcı / Ödül Olarak Cennet

İslam dini açısından ölümden sonra yaşam konusunun temel kavramı Ahirettir. Kavram ölüm sonrasına ilişkin berzah, kabir, arasat, sırat, cennet ve cehennem gibi

oldukça karmaşık ve detaylandırılarak anlatılan süreci tamamen kapsamı açısından önemli görünmektedir.

Evvel sözcüğünün zıttı olan ahir, kelime manası olarak son, sonra gelen, sonda olan gibi anlamlara gelmektedir. Kur'an'da en çok kullanılan kavramlardan olan ahiret, ahiret günü, ahiret yurdu, son yaratılış, ikinci yaratılış, diriliş günü, ceza günü, ebedilik günü, pişmanlık günü, gibi tamlamalar şeklinde de görülmekte ve 110 yerde geçmektedir. Ahiret günü, pişmanlık günü, diriliş günü gibi ifadeler kıyamet günü ile benzer manaları taşıırken, ahiret yurdu cennet ve cehennem hayatlarının olduğu hesap ve sonrasını kapsayıcı anlamlar taşımaktadır (Topaloğlu, 1988; Çanga, 1989; Öztürk, 1994).

Ölüm ile başlayan, dünyadaki yaşamın bitişi ile birlikte hayatın şekil değiştirmesi olarak tanımlanabilecek olan ahiret kavramı, genellikle Allah'a iman ile birlikte kullanılmıştır (Karagöz ve ark. 2006, s. 13). Ahirete inanmanın, iman şartlarından biri olduğu göz önünde bulundurulursa bu durumun pekiştirme manası taşıdığını söylemek mümkün görünmektedir.

Ahiret hayatı ölüm ile başlar. İslam akaidine göre ölen birey kabir hayatına geçiş yapar. Ancak Çelebi, (2012) kabir hayatı ile ilgili ayetlerin genellikle tevil edilerek kullanıldığını, hadislerin ise mütevatir olmadığını belirtir. Yine de ehli sünnet âlimleri kabir hayatını hak olarak kabul etmektedir. Kabir hayatı, dünya ile ahiret hayatı arasında bir geçiş yeri ve ahiret hayatının ilk durağıdır. Burada kişi tevhit akidesi bağlamında sorgulanır ve bu sorgunun sonucuna göre ödül veya ceza görür. Eğer Allah'ın bir ve eşsiz, Muhammet'in onun kulu ve elçisi olduğunu söyleyebilirse kabri cennet bahçelerinden bir bahçe olur ve kıyamete kadar orada huzurla kalır, ama eğer bu sorguyu geçemezse kabri cehennem çukurlarından biri olur. Kıyamete kadar onu sıkır (Tirmizi, Cenâiz, 70, 1071). Kısaca ödül ve ceza işlemi kabirde başlar. Ancak temelli kalınacak olan ahiret yurduna geçiş, kıyametin kopması ile gerçekleşir. Burada insanlar dünya yaşamlarına bakılarak hesaba çekilir. Dünyada ahlaklı, erdemli ve din kurallarına uygun bir yaşam sürmeye çalışanlar cennete giderken, dünya yaşamını haksızlık, ahlaksızlık ve dinin yasakladığı eylemlerle geçirenler ise cehenneme gönderilir. *"...Böylece kıyamet günü (yapıp ettiklerinizin) karşılığı size tam olarak dönecektir..."* (Âl-i İmrân 3/185).

İslâm'da iman, ibadet, hukuk ve ahlâkın merkeze aldığı ahiret inancı, dünyevî hâdiselerin açıklanmasında en önemli temeldir (Aydın, 2009). Başa çıkma açısından ahiret inancının en kritik rol oynadığı nokta burada devreye girmektedir Zira dünya

hayatında yaşamış olduğu zorluklara sabreden insan için ödüllendirilmeye yönelik vaat, burada devreye girmektedir. *“Allah yolunda karşılaştıkları zorluklara göğüs gerdikleri için, onları cennetler ve ipekli giysilerle mükâfatlandırarak.”* (İnsan 76/12). Devamında ise cennet nimetleri anlatılır. Buna göre orada sıkıntı yoktur, insanlar rahatlık ve bolluk içinde olacaklardır. Cennet, dünyadaki yaşamı sıkıntı ile devam eden birey için bir hedef olma özelliği taşır. Dünya hayatı geçicidir. Burada karşılaşılan sıkıntılara katlanıldığı, sabredildiği zaman karşılığında sonsuz rahatlık ve bolluk mekânı olan cennete gidilecektir. Âl-i İmrân Suresi 145 ayetinde *“Hiç kimse, tayin edilmiş belli bir vadeden önce, Allah’ın izni olmadan ölmez. Ve kim bu dünyanın nimetlerini arzularsa kendisine ondan vereceğiz; kim de ahiretin nimetlerini arzularsa ona da bunu vereceğiz ve (bize) şükredenleri mükâfatlandıracağız.”* denmektedir. Kur’an’da Dünya yaşamının ahiret yanında değersizliği sıklıkla vurgulanır. Dünyada insana güzel ve çekici gelebilecek şeyler değersizleştirilerek, Ahiret hayatının çok daha güzel ve değerli olduğu vurgulanır. En’am Suresi 32. ayet bu duruma net bir örnek olarak gösterilebilir. *“Bu dünya hayatı oyundan, eğlenceden ve geçici bir zevkten başka bir şey değildir ama ahiret hayatı Allah’a karşı sorumluluklarının bilincinde olanlar için çok daha güzeldir. Öyle ise aklınızı kullanmaz mısınız?”* denilerek kişinin dünyaya bağlanması, onu arzulamasının istenmediği, burada yaşanan veya sahip olunan olumlu ya da olumsuz her şeyin geçiciliği vurgulanır. Yaşamındaki olumsuzluklarla başa çıkmaya çalışan birey için bu anlatılanlar oldukça rahatlatıcı bir noktada durmaktadır. Zira söz konusu ayet, edinilemeyen zenginlikler ya da onların kaybedilmesi kaynaklı travmaları hafifletme içeriği taşımaktadır. Benzer şekilde Âl-i İmrân 14: ayetinin *“Kadınlar, erkek evlatlar, yağınla biriktirilmiş altınlar, gümüşler, soylu atlar, sağmal hayvanlar, bağlar bahçeler insanlara çok cazip gelir. Hâlbuki bütün bunlar fani hayatın gelip geçici nimetleridir. Asıl nimetler ve güzellikler Allah katındadır.”* şeklindeki içeriği yine asıl mutluluğun ahirette olacağını vurgulamakta, dünyanın çok umursanmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Buradan dolaylı olarak, yaşanan sıkıntıların da geçici olduğu sonucu çıkarılabilir. Bu geçici olma durumu ferdin sıkıntılarını daha kolay atlatmasına yardım edebilir. Kısaca dünya ve dünyadaki sıkıntılar geçicidir. Asıl kalıcı ve gerçek güzel olan cennettir. Birey, dünyada yaşadığı sıkıntılara sabrettiği oranda cennete yaklaşmaktadır. Yine benzer şekilde, sahip olamadığı şeyler için isyan etmeyenler, arzu ettikleri her güzelliğe cennette kavuşacaklardır.

Cennet inancı, maddi sıkıntılar ile yaşayan insanlara, özgürlükten sağlığa kadar mahrumiyet yaşanan konulara dayanması için güç vermekte ve bireyin yaşamına umut

katmaktadır denilebilir. Kişinin daha önce yaşayamadığı güzelliklere kavuşacağı beklentisi onun hayatındaki zorlukların geçiciliği ve ardından gelecek olan ödül beklentisi başa çıkma konusunda olumlu rol oynamaktadır denilebilir.

2.3.1.3. Adalet İhtiyacı / Haksızlıkların Telafisi İçin Cehennem

Sözlükte insafli ve adil olmak, doğru davranmak, zulmetmemek, eşit olmak, hakkaniyetli olmak, her şeyi yerli yerinde yapmak gibi anlamlarına gelen adalet, kişisel ve sosyal hayatın düzgün ilerlemesini sağlayan ve pek çok değeri kapsayan ahlaki bir erdemdir (Karagöz ve ark. 2006; Çağrıncı, 1988; Kalkışım, 2013). Ancak kavramın tanımı ve sınırları ile ilgili oldukça çok yönlü tartışmalar yapılmıştır. Genel itibariyle dinî, ahlaki, hukuki ve siyasî bakımdan konu sürekli güncel kalmıştır. Çınar (2013, s. 160) adaleti, bütün aşırılıkların ortası ve aşırılıklardan kurtulmayı sağlamasından ötürü bütün erdemlerin en tam olanı ve ortak olanı olarak görmektedir. Bu bağlamda adalet sadakat, ülfet, vefa, şefkat, yakınlarla ilgilenme, mükâfat, ortak işlerde sorumluluk bilincinde olma, dürüstlük, teslim, tevekkül gibi başka erdemleri de kapsamaktadır.

Adalet, hak kavramıyla oldukça yakın ilişkilidir. İnsanların birbirini incitmemesi temeline oturmuştur. Bundan dolayı insanların refahını sağlayan başka herhangi bir ilkeye göre, daha hayati öneme sahiptir ve insani hasletlerin büyük kısmını yönetmede en iyi yoldur (Hazlitt, 2006). Adalet *hak* ve *ödevleri*, yani toplum içinde kişilerin birbirine davranış şekillerini belirleyen kuralları göz önüne almayı ve uygulamayı içermektedir (Özen ve Cavanmirza, 2011). Adalet, hukukun ulaşmaya çalıştığı ideal yeri belirlemektedir (Kalkışım, 2013, s. 92).

Hazlitt (2006, s. 305), adaletin sosyal dayanışmanın kurucu unsuru olduğunu iddia eder. Buna göre adaletin nihai noktası sosyal dayanışmayı kurumlaştırmaktır. Sosyal dayanışma ise neredeyse bütün insanların amaçlarına ulaşmalarındaki en büyük araçtır. Adalet bilgelik, yiğitlik, ölçülülük ve cömertlik erdemlerinin toplumda gerçekleşmesinin teminatıdır (Çınar, 2013). Bu doğrultuda adaletin, sosyal ahlak açısından doğurduğu sonuçlara göre belirlenebileceğini belirten Gündüz (2010, s. 230), bu yolla sosyal ahlakı zedeleyen sonuçların adaletsiz, besleyen sonuçların ise adaletli olduğu neticesine ulaşmaktadır. Adaleti kişisel ve toplumsal kurumlar bağlamında ikiye ayırmak tanımlamayı kolaylaştıracaktır. Buna göre, kişisel bir erdem olarak adalet, kişiye ve fiiline dayanması açısından önemlidir. Adalet, bireysel bağlamda soyut bir ideal olmaktan ziyade, kişinin karakterine ait sıradan bir erdem olarak değerlendirilir.

Kurumsal seviyede adalet ise, toplumsal ve ekonomik yapılar başata olmak üzere, onun her bir kurumuna uygulanır (Özen ve Cavanmirza, 2011, s. 462).

İnsan doğrudan veya dolaylı olarak adaletsizce bir eylemin etkisini gördüğünde işittiğinde veya okunduğunda adaletle sarılır (Yücel, 1992) ancak dünyada kesin ve şaşmaz adaleti tesis etmek mümkün değildir. Bireysel ve sosyal adaletin sağlanması adına çokça çaba sarf edilmiştir. Dinler başta olmak üzere, toplumları yönetmeye talip olan bütün ideolojik sistemler, adi suçlar başta olmak üzere ahlaki sistemi düzenlemek adına bir takım hukukî kurallar ile adaleti tesis etme amacı gütmüştür. Bu noktada dünyevî olarak dini sistemlerin, siyasi ve sosyal konumlarındaki güçsüzlükleri dolayısıyla, adaleti sağlamakta zorluk çektiği noktalarda devreye Allah'ın adaleti er ya da geç adaletin tesis edeceğine dair vaadi devreye girmektedir. Gök (2017), Tanrı'nın adaletinin olarak arzulanabilir olmaktan çok, yaşanır olduğunu söyler. Buna göre Tanrı'nın adaleti beklenen değil aynı zamanda tecrübe edilen bir gerçektir. İnsan da Tanrı'ya karşı adil olmalıdır. Nancy (2018), insanın Tanrı'ya karşı adaletini ona dua ve ibadet olarak sınırlar.

Adaleti hak üzerinden tanımlamak gerekirse, adaletin olmadığı durum haksızlık ise, hakka uygun şey adalettir. Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet hak temeline dayanan ilahi adalet anlayışını savunmaktadır. Bu anlayış, bütün adaletsizliklerin muhakkak telafi edileceği ve adaletin, kesin olarak tesis edileceği inancına dayanır (Gündoğan, 2003). İslam dini, insan haklarını her şeyin üstünde tutar. Allah, kendisinin farz kıldığı ibadetleri yapmayan kimseyi affedebileceğini söyler. Ama insanın, diğer insanlara karşı yaptığı haksızlıkları affetmez. Bu bakımdan insan hakları, Allah'ın haklarına takdim ve tercih edilmiştir (Kayaoğlu, 1986).

İslam'a göre ilahi adalet muhakkak tecelli edecektir. Bu dünyada yapılan iyilik ve kötülüklerin, ilahi adaletin terazisinden mutlaka geçeceği anlayışının altı çizilmektedir. Özellikle ahiret inancı, ilahi adalet düşüncesinin yerleşmesinde önemli rol oynamaktadır (Sönmez, 2018; Yılmaz ve Uluç, 2015). İslam dini, adaleti talep etmeyi ve muhafazayı ister. Buna göre bir Müslümanın hayatı, adaleti sağlama mücadelesi ile geçmelidir (Denek, 2010). Adalet, kötülüklerin cezalandırılmasını da kapsar. Burada *cezalandırıcı adalet* kastedilir. Amacı ise, genellikle toplum karşısı eylemlerin düzeltilmesidir (Can, 2007, s. 1).

Kur'an'da Tanrı, kendisini mutlak adalet sahibi olarak tanıtır ve adaletli olmaya dair adl isminin sahibidir (Coşkun, 2016). Esmâ-i Hüsnâ'dan biri olarak Adl ismi, Allah'ın mübalağa ifade eden bir sıfatına işaret eder ve *kesinlikle zulmetmeyen, çok adil,*

hak ile karar veren ve yapan, haksızlık yapmayan, adaletten başka bir şey söylemeyen ve yapmayan anlamına gelir (Topaloğlu, 1988, s. 388). Allah, bütün varlıklar üzerinde hüküm sahibidir, her şeyi hikmet ve adalet üzere yaratmıştır (Oral, 2013). Allah adildir (Nisa 4/ 58), insanlardan adaletli olmalarını ister (Hadid 57/25; Maide 5/8; Nahl 16/90), öyle ki başka birine karşı duyulan olumsuz duyguların (Maide 5/8) ya da yakınlarla duyulan olumlu duyguların (Nisa 4/135) Müslümanları adaletten uzaklaştırmamasını emreder. Çünkü Allah adaletli davrananları sever (Mümtehine 60/8). O, kullarına zulmetmez ve adaletli kararlar verir. Zümer Suresi 75. ayette kıyamet günü tasvir edilir ve “... herkes hakkında adaletle hükmedilecek...” denmektedir. O kulları ile ilgili hükümlerini *hakikat ve adalet* ile belirler (Müminun 40/20).

Allah’ın adaleti yalnızca bu dünyayı değil, ebedi olan ahiret yurdunu da kapsamaktadır. Onun mutlak ve tam adaleti, ebedilik yurdu olan ahirette tecelli edecektir. Bu sebeple bu dünyadaki geçici ve kısmi eşitsizlikleri, adaletsizlik olarak değil, tam aksine mutlak ve tam adaletin gerçekleşeceği ahiret yurdunda telafi edilecek olan imtihan vesileleri olarak görmek gerekir (Özdemir, 2015). Zira Allah’ın adaleti bu dünyada görülmekle birlikte çoğunlukla ahiret yaşamında kendini gösterecektir. İnsanlar yaşamlarındaki her bir fiil için muhakeme edilecek ve kendileri hakkında adil hükümler verilecektir. “*Ve Kıyamet Günü (öyle) doğru, (öyle hassas) teraziler kurarız ki, kimse en küçük bir haksızlığa uğratılmaz; bir hardal tanesi kadar bile olsa, (iyi ya da kötü) her şeyi tartıya sokarız; hesap görücü olarak kimse Bizden ileri geçemez!*” (Enbiya 21/40).

İnsandaki adalet arayışının tatmini hususunda, ahiret inancı önemli bir rol oynamaktadır. Kur’an’da, ilahi adalet, Allah’ın herkese yaptığının hesabını mutlaka soracağı ve hiç kimseye en ufak bir haksızlık yapmayacağı şeklindeki uyarılarla atıfta bulunulur (Özdemir, 2015). Bu noktada zulme uğrayan cennette rahatlar, zulmeden ise yaptıklarının bedelini ödemek için cehenneme gidecektir. İlahî adalet, her birey için farklı şekillerde tezahür etmektedir (Ardoğan, 2014). Özellikle, İslam dininin ilk yayıldığı dönemde Müslümanlara işkence ve pek çok haksızlık eden Mekkeliler ile ilgili adaletin sağlanacağı yönünde ayetler bulunmaktadır. Bu noktada, siyasi ve hukuken güç elinde olmayan azınlık konumundaki Müslümanlar için, ahirette hesaplaşma ve cennet-cehenneme yönelik ayetler, çektikleri sıkıntılarla başa çıkmaları açısından önemli bir işlev görmüştür denilebilir. “*Haksızlık edenler, hangi dönüşü (hangi akıbeta) döndürüleceklerini yakında bileceklerdir*” (Şuara 26/227).

Esasında bu konuyla ilgili en çarpıcı örnek Tebbet Suresidir. Burada peygamber özelinde, eziyet ve zulme uğrayan bütün Müslümanlara, adaletin yerini bulacağı ve kendilerine eziyet edenlerin mutlaka bunun hesabını vereceği bildirilmektedir. “*Ebu Leheb’in iki eli kurusun! Kurudu da. Malı ve kazandıkları ona fayda vermedi. O, alevli bir ateşte yanacak. Odun taşıyıcı olarak karısı da (ateşe girecek). Ve boynunda hurma lifinden bükülmüş bir ip olduğu halde.*” (Tebbet 111/1-5).

Tanrı’nın adaleti, toplumlar arasında ayırım gözetmeksizin aynı kanunlar ve ilkeler çerçevesinde tarafsız olarak tecelli edecektir (Çağlayan, 2016, s. 777). Kimseye iltimas geçilmeyecek ve herkes vaat edilen hesaplaşmada hakkını alacaktır, “*Biz, kıyamet günü için adalet terazileri kurarız. Artık kimseye, hiçbir şekilde haksızlık edilmez. (Yapılan iş,) bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu (adalet terazisine) getiririz. Hesap gören olarak biz (herkese) yeteriz.*” (Enbiya 21/47) ayeti bunu desteklemektedir.

Adaletin muhakkak tesis edileceğine dair ayetler insanların uğradıkları haksız durumlara sabretmesini ve yaşamına devam etmesini kolaylaştırmıştır. Bu dünyada uğranan haksızlıklar nedeniyle çekilen sıkıntıların hesabının sorulacağı inancı, dünyadaki bütün adaletsizliklere direnmek için değerli bir dayanak noktası olmaktadır (Yılmaz ve Uluç, 2015). İslam dinindeki ahiret inancının adalet arayan insanlar için bir başa çıkma fonksiyonu üstlendiğini söylemek mümkün görünmektedir. Zira, ahiret mükemmel adalet yurdudur ve hesaplaşma, hak tespiti orada yapılacaktır (Aydın, 2009).

Ahiret inancı ile ilgili cennet ya da ödüllendirilmenin yanı sıra hesaba çekilme sonucunda cezalandırılma ve cehennemde acı çekme ihtimalinin bulunmasına dair inanç, inanan insanları sadece çektiği sıkıntılar karşısında sabretmeye değil, aşırılık ve kötülük yapmaktan alıkoymaya da yöneliktir. Bu durum, inananı yaşayacağı potansiyel travmalardan kurtarabilmektedir. Örneğin, kişinin içki yasağını ihlal edenin cezalandırılacağını bilmesi ve bu sebeple bundan uzak durması, alkol bağımlılığından kaynaklanabilecek olası travmalardan onu otomatik olarak korumaktadır. Bu yönüyle, ahiret inancı koruyucu ve önleyici bir işlev görmektedir yorumu yapılabilir. Bireyin olgunlaşması ve içsel olarak güçlenmesine yardım edecek bir inanç sisteminin bulunmasının, yaşadığı veya yaşayacağı olumsuz durumlar karşısında başa çıkmasını kolaylaştırıcı işlerler gördüğünü söylemek mümkündür. Ölümün bir yok oluş olmadığı ve inanan ferdin ödüllendirileceği esastan oluşan ahiret inancı, ölüm korkusu ve yas başta olmak üzere pek çok farklı travma ile başa çıkmada kullanılabilir. Ahiret inancında, ölümün yaşamın boyut değiştirmesi olarak sunulması, insandaki varlığını devam ettirme güdüsüne hizmet etmekte ve bu konuda yaşadığı engellenme ile başa

çıkmasına kolaylık sağlamaktadır. Bu bağlamda, ferdin temel güdüsünün varlığını devam ettirmek olduğu düşünülürse, ölümden sonra yaşam inancının insanın en temel engellenmesine cevap sunduğunu söylemek mümkündür.

2.3.2. Allah'ın Kulunu İmtihan Etmesi

Karakaş, (2014) imtihan inancının başa çıkmada olumlu rol oynayacağına dair bir öngöründe bulunmaktadır. Buna göre sınanmaya yönelik inanç yaşanan olaya anlam verecek ve sıkıntıyı daha kolay göğüslemeyi sağlayacaktır.

2.3.2.1. İmtihan Kavramı

İmtihan, günlük kullanımda deneme, tecrübe etmek, kişinin başarı durumunu tartmak ve açığa çıkartmak için takip edilen yol, yöntem anlamlarına gelmektedir (Yusufoğlu, 2014, s. 9). İslam kültüründe ise, Allah'ın bir takım sıkıntılarla kulu sınava çekilmesi olarak anlaşılmaktadır. Bu bağlamda musibet, bela ve fitne kavramları da kullanılmaktadır. Günümüz Türkçesinde bela, içinden çıkılması güç, sakıncalı durum olarak anlam bulurken; musibet, ansızın gelen felaket, sıkıntı veren şey anlamında benzer şekilde kullanılmaktadır. Fitne sözlükte karışıklık, kargaşa, arabozucu anlamlarına gelmektedir. İmtihan ise sözlükte direnme, güç, dayanışma gerektiren, sonunda ise tecrübe kazandıran zorluk (TDK, 2009) olarak tanımlanmaktadır. Kur'an'da bela, musibet ve fitne kavramları, imtihan ile aynı bağlamlarda benzer anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Buna göre belanın, "açık bela" (Saffat 37/106), "büyük bela" (Bakara 2/49) gibi kullanımların yanında "güzel bela" (Enfâl 8/17) gibi kullanımları da söz konusudur. Ayrıca dini yükümlülükler için de (Muhammed 47/31) bela kavramı kullanılmıştır (Uludağ, 1992, s. 380). Musibet kavramı ise, bireyin iradesinin dışında beklenmedik bir biçimde karşılaştığı durum anlamında kullanılır. Çoğunlukla zarar ziyan, hastalık, doğal afetler, sevilen bir kişinin ölümü gibi büyük zorluklar için kullanılmaktadır (Çağrı, 2006). Fitne de benzer manaya gelirken *inanç uğruna çekilmek zorunda kalınan zulüm* anlamında kullanıldığı zaman, insanın inanmaya yönelimini kuvvetlendirmesi, arınma imkanı vermesi, imandaki kararlılığı ve erdemli yaşayışı kanıtlama fırsatı vermesi bakımından ahlaki ve dinsel gelişime katkısı olan, olumlu bir sınama yolu anlamına gelebilir (Çağrı, 1996; Müncebi, 2017; Coşkun, 2016).

Kur'an'da imtihan konusu ile ilgili olarak bela, fitne ve musibet dışında ölüm, kötülük, ihtiyarlık, azap, elem, aşırı açlık ve susuzluk gibi sıkıntıların yaşanmasını ve iyilik, ilâhî lütuf, rahmet gibi olumlu durumlarla karşılaşmayı ifade etmek üzere musibet kavramıyla aynı kökten gelen filler kullanılmıştı (Çağrı, 2006). Kısaca ifade etmek gerekirse kişinin imanını ve ahlaki yapısını test etmek amacıyla, Allah tarafından ona gönderilen, çoğunlukla olumsuz yaşantılar bela, musibet, fitne gibi isimlerle adlandırılmıştır. Allah'ın kulunu denemek için ona gönderdiği sıkıntılı durumlar bela ve musibet, bu sıkıntıların yaşandığı süreç ise imtihan olarak adlandırılabilir.

Allah, insanları birtakım musibetler ile sınavacağını belirtirken, aynı zamanda bu sınavından başarılı olarak nasıl geçileceğini anlatmaktadır. İnsanın başına gelen sıkıntılı bir durumda nasıl davranması, hem psikolojik hem de günlük yaşamda nasıl adımlar atılması gerektiği Kur'an'da pek çok yerde anlatılmaktadır..

2.3.2.2. Allah'ın İmtihan Edeceğini Vaat Etmesi

Kur'an'da sıklıkla, dünya hayatının bir deneme yeri olduğu ve insanların, sınava tabi tutulmak üzere geldiğine yönelik ayetler bulunmaktadır. Bu sınavın sonucunda ise başarılı olanlar, Allah'ın rızası ve cennet ile ödüllendirilirken, başarısız olanlar cehennem ve Allah'ın laneti ile cezalandırılacaktır. Bakara Suresi 155. ayet söz konusu sınavın içeriğini belirtmektedir. *“Muhakkak ki ölüm tehlikesiyle ve açlıkla, dünya malının, canın ve (alın teri) ürünlerinin kaybı ile sizi sınavacağız ama zorluklara sabredene iyi haberler müjdele.”* İlk imtihan konusu insanın canı olmaktadır ve ölüm ile karşılaşan bireyin tavrı, Allah'a olan cevabı denmektedir. Yaşamın devamı için elzem olan ihtiyaçlar da sınama konusu olmaktadır. Ayetteki “açlık” ibaresi genel itibariyle, fakirlik olarak düşünülebilir. Böylece, sahip olunan mal mülk ile sınanacağı insana iletilmektedir. Enfal Suresi 28. ayet ve Teğabun Suresi 15. ayetlerinde maddi varlık ve çocukların imtihan vesilesi olduğu, en büyük menfaatin ise Allah katında olduğu tekrar vurgulanmıştır.

Sıkıntı ve zorluklarla imtihan edilme sadece Hz. Muhammet'e iman edenler için geçerli değildir. Allah, bu durumun daha önceki nesiller için de geçerli olduğunu belirtir. Bakara Suresi 214. ayetinde *“(ey müminler) yoksa siz geçmiş dönemlerdeki müminlerin çektiklerine benzer sıkıntılar çekmeden cennete gideceğinizi mi zannettiniz?! Onlar öyle yokluklar öyle darlıklar çekmişler ve öyle sarsılmışlardı ki peygamberleri ve ona inanlar 'Allah bizim imdadımıza ne zaman yetişecek' diye feryat*

etmişlerdi. Allah'ın yardımı yakındır.” denilerek bu duruma dikkat çekilir. “*Eğer başınıza bir bela gelirse (bilin ki) benzer bir belaya (başka) insanlar da uğramıştır, zira böyle (iyi ve kötü) günleri insanlara sırasıyla paylaştırırız. (bu) Allah'ın imana erenleri seçmesi içindir. Allah zalimleri asla sevmez.”* (Âl-i İmrân 3/140). Bu ayet, bir bakıma inanan bireylere sıkıntılarının herkesin başına geldiğini anlatmakla birlikte, bu sıkıntıların geçici olduğunu vurgulamaktadır. Ancak sadece bu musibetler geçici değildir refah ve saadet de geçicidir. Ankebut Suresinde geçen, (29/2-3) “*İnsanlar, ‘İnandık’ demekle imtihan edilmeden bırakılacaklarını mı zannederler. Ant olsun, biz onlardan öncekileri de imtihan etmiştik. Allah, doğru söyleyenleri de mutlaka bilir, yalancıları da mutlaka bilir.”* ibareleri aynı noktaya işaret etmektedir. En’am Suresi 42, 43 ve 45. ayetlerde de benzer bir içerik bulmak mümkündür, buna göre bazı kavimlerin imana gelmeleri için zor ve sıkıntılı hallere sokuldukları anlatılır. Devamında ise onca zorluk ve sıkıntıya rağmen Allah’a teslimiyet göstermediklerini ve isyanlarının daha da arttığını söyler. En’am Suresi 45. ayette ise sadece sıkıntının değil bolluk ve refahın da imtihan vesilesi olarak kullanıldığı üzerinde tekrar durulur. “*Kendilerine verilen öğütleri umursamadıkları zaman onları zenginlik içinde yüzdürdük onlar bu bollukta şımarıp kendilerinden geçtiler. Derken beklemedikleri anda öyle bir cezalandırdık ki bütün dünyevi hayalleri, ümitleri ve hevesleri söniş gitti.”* Ayetten anlaşıldığı kadarıyla Tanrı, zenginliği önce verip, insanların inançsızlıklarının devam etmesiyle onu geri almıştır. Benzer manaları A’raf Suresi 94-95. ayetlerde de bulmak mümkündür. Peygamber gönderilen yerlerin halkının Allah’a boyun eğip yakarmaları için bela ve musibetlerle sırandıkları, sonra bu durumu tam tersine çevirip bolluk ve refah verildiği söylenir. “*Ve onları (ayrı topluluklar halinde) yeryüzüne dağıttık; onlardan bazıları dürüst ve erdemli kimselerdi; bazılarıysa böyle değildi: bu sonrakileri hem bağış ve bolluk ile hem de darlık ve sıkıntı ile sınadık ki belki doğru yola dönerler.”* (Araf 7/168) Ancak insanların şükretmek yerine azgınlık ve taşkınlığa yöneldikleri, sonucunda ise Allah'ın onları kısıvrak yakalayıp cezalandırdığı (Mü'min 40/5) anlatılır. Yine Araf Suresinde güvenlik içinde olmak isteyenler için, Allah'a karşı sorumluluklarını yerine getirme şartı koşulur (Araf, 7/96.) Bu sayede Tanrı, onlara yerin ve göğün bütün nimetlerini vereceğini belirtir. Sonuç olarak Enbiya Suresi 35. ayette belirtildiği üzere her insan hayır ve şer ile sınanacak ve Allah'a döndürülecektir.

Kur'an'da, imtihanı başarı ile geçenler için vaat edilen mükâfatlarla, genellikle dünya değil ahiret hayatı kastedilmektedir. Dünyayı isteyen dünyalık verilecektir ancak, birey için ahiret mükâfatı istemek daha hayırlıdır. Allah bu durumu Kuran'da açıkça

ifade eder, zira Allah kullarına zulmetmeyi sevmez. “...Allah insanlara zulmetmek, durduk yere onları cezalandırmak istemez.” (Ali İmran 3/108) denilerek insanların yaşadığı olumsuzlukların bir sebebi vardır noktasına işaret edilmektedir. Çünkü “Doğrusu Allah hiçbir kuluna zerre kadar haksızlık etmez. Ama kulunun küçücük bir iyiliği olsa onu katbekat artırır, üstelik kuluna çok büyük mükâfatlar verir.” (Nisa 4/40). Zira mümine isabet eden bela, kâfire isabet eden beladan daha hayırlıdır. Mümin kişinin imtihanı başarı ile tamamlaması için bir takım bela ve musibetle boğuşması zaruridir. Bu Allah’ın kuluna sevgisini gösterme yollarından biridir (Kutub, 2017).

İnsan, dünyaya gelmeden önce sınava tabi tutulacağından haberdardır. “Kıyamet gününde, biz bundan habersizdik demeyesiniz diye Rabbin Âdemoğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şahit olduk, dediler.” (Araf 7/172). Burada insan, Yaraticısına teslim olmuş ve onun kendisine edeceği muameleye razı olmuştur. Sonrasında başına gelen her şeye razı olmalı ve sabır göstermelidir. Ancak insan nimetlere nankörlük eder, haksızlık ve adaletsizliklere sapar, ilahi kuralları çiğnerse muhakkak başına bir takım musibetler gelecektir (Karagöz, 1996). Bu Kur’an’da sıklıkla zikredilmiş ve inansın inanmasın bütün insanlığın, gerek nimetlendirilerek gerekse mahrum edilerek sınanacağı defalarca kez dile getirilmiştir.

2.3.2.3. Sınanma Vasıtaları

Kur’an’da imtihan konuları çeşitlenmektedir. Hastalık, kaza gibi can kaybına neden olabilecek durumlar, evlat başta olmak üzere yakınlar ve sevilen insanların kaybı, fakirlik, yoksulluk gibi maddi zorluklar, yurdundan kovulmak ve hicret etmek, savaşa katılmak zorunda olmak gibi bazı sosyal yollarla insan sınanmaktadır. Âl-i İmrân Suresi 186, Bakara Suresi 155, Enfâl Suresi 28 numaralı ayetler buna delil olarak gösterilebilir.

“Yorgunluk, sürekli hastalık, tasa, keder, sıkıntı ve gamdan, ayağına batan dikene varıncaya kadar Müslümanın başına gelen her şeyi Allah, onun hatalarını bağışlamaya vesile kılar.” (Buhârî, Merdâ, 1) hadisi hem kulun nelerle imtihan edileceğini belirtmesi hem de bunun hikmetini anlatması bakımından oldukça önemli görünmektedir. “Gerçek şu ki, yeryüzünde güzel olan ne varsa Biz hepsini, hangisinin daha iyi davrandığını ortaya koymak üzere, insanları sınamak için bir araç kıldık.” (Kehf 18/7) ayetine göre, sadece hadisteki gibi olumsuz yaşantılar değil, kişi tarafından güzel algılanan şeyler de sınav nesnesidir.

İnsanlara örnek olarak gönderilen peygamberler de bu sınamaya tabii tutulmuşlardır. Peygamberler ile ilgili anlatılanlar, genellikle onların başına gelen zorluklara nasıl sabır ile karşılık verdikleri, sabırları ve doğru yoldan şaşmamaları sonucu kazançlı çıktıkları çatısına dayanmaktadır. Bu duruma birkaç örnek vermek gerekirse; Hz. Yakup evladını kaybetmek (Yusuf 12/18), ile Hz. Yusuf hayatını ve özgürlüğünü kaybetmekle (Yusuf 12/15;20), Hz. Eyüp evlatlarını, mal varlığını ve sağlığını kaybetmekle (Sad 38/42-43), Hz. Musa, kaza ile adam öldürüp kaçak yaşamakla ve kazanma ihtimali düşük bir savaşa katılmakla (Kasas 28/15, 19-20; Bakara 2/246), Hz. İsa, hayatını kaybetme riski ile (Âl-i İmrân 3/55), Hz. Lut, toplumsal baskı ile (Hicr, 15/67-70) Hz. Nuh oğlunu kaybetmek ile (Hud Suresi 11/ 43), Hz. İbrahim oğlunu kurban etme emri ile Hz. İsmail ise kurban edilme emri ile sınanmışlardır (Saffat 37/101-103). Hz. Muhammet evlat kaybından sürgüne, amcasının şehit edilmesinden babasız büyümeye kadar pek çok zorluk ile sınanmıştır (Yusufoğlu, 2014). Allah'ın kendi seçtiği elçileri dahi sarsıcı bir imtihan sürecinden geçirmesi, aslında inan insanlar için birtakım dersler içermektedir. Tanrı, bu yolla hiç kimsenin sınavsız bir hayat süremeyeceğini kullarına açık olarak göstermiştir.

2.3.2.4. İmtihanın Amacı

İmtihanın amacı, insanların imanlarının sağlamlığını ölçmektir. İnsana acizliğini hissettirip sabretmeye dolayısıyla, yaratıcıya şükretmeye yönlendirmektir (Oral, 2015). Tartûsî (2016), kişinin dünyada bulunmasının temel sebebinin imtihan edilmek olduğunu vurgulayarak konuyu olabilecek en geniş noktaya taşımıştır. Buna göre, yaşam boyunca kişinin deneyimlediği ne kadar kötülük ve güzellik varsa bunun temeli imtihana dayanmaktadır.

İnsanların kendilerine verilen nimetlere nankörlük etmeleri, başka insanlara karşı kötü davranmaları, Allah'ın emir ve yasaklarına uymamaları, fazlaca bencilleşmeleri gibi nedenler başlarına bir takım musibetlerin gelmesine sebep olabilmektedir. *“Başınıza her ne musibet gelirse, kendi yaptıklarınız yüzündendir. O, yine de çoğunu affeder.”* (Şura 42/30) Buna göre başına bir musibet gelen kişi, yaşadığı sıkıntının hatalarından dolayı olduğunu bilip, hayatına buna göre devam etmelidir. Bu noktada peygamberlerin neden imtihan olduğu sorusuna Hilalî (2017), onların derecelerini yükseltmek ve sabır, rıza, şükür, tevekkül, teslimiyet, dua ve yakarış hallerini artırmak temel amaçtır diyerek cevap verir. Kutub (2017), imtihanın afiyet, zafer ve şerefi

tamamlamak için olduğunu belirtir ve peygamberlerin bu sebeple belki de en zor imtihanlarla sınındıklarını ekler. Güneş (2010), buna “rafineleşme” demektedir. Kişinin derinleşip, imanını ve ahlakını zayıflatan, kıymetini azaltan kibir, bencillik, tamahkârlık gibi duygulardan arınması bela ile imtihanı sayesinde olur. Böyle durumlarda Allah, insanların silkinip toparlanması, yaptıklarını değerlendirmesi, hayatlarını gözden geçirip toparlanmaları için onlara bir fırsat tanır “*Bir de Allah, iman edenleri arındırmak ve küfre sapanları mahvetmek için böyle yapar.*” (Âl-i İmrân 141). Ayrıca münafıklar ve kâfirlerin de bu olumsuz yaşam olaylarından ders alıp imana gelmeleri amaçlanmaktadır. Ancak bu her zaman olumlu sonuçlanmamaktadır. “*Fakat o şiddetli azap(a onları mahkûm etme)den önce belki (pişman olup) yollarını düzeltirler diye hemen yanı başlarındaki azabı tattıracağız.*” (Secde 32/21; Tevbe 9/126).

Allah, Âl-i İmrân Suresi 140. Ayette, Uhut savaşında yaşanan yenilginin, zamanında Bedir’de düşmanın yaşadığına çok benzer olduğunu ve zor günlerin, insanlar seçim yapmaksızın yaşanacağını belirttikten sonra “...*Ta ki Allah, iman edenleri ortaya çıkarınsın ve aranızdan şahitler edinsin. Allah zalimleri sevmez ve aynı zamanda Allah’ın imana erenleri her türlü boş ve yararsız şeylerden arındırması ve hakikati inkâr edenleri etkisiz hale getirmesi içindir. Yoksa siz, Allah içinizden kâfirlerle çarpışanları, imanı uğrunda karşılaştığı zorluklara göğüs gerenleri bilfiil ortaya çıkarma imtihanına tabi tutmadan kolayca cennete girebileceğinizi mi sanıyorsunuz.*” (Âl-i İmrân 3/140-142) diyerek imtihanın asıl amacını açıklar. Allah bu şekilde, yani savaş imtihanı vasıtasıyla, pisi temizden yani mümini kâfirden ayırmaktadır. Aynı şekilde, Tevbe Suresi 16. ayette müminlere bu imtihanın nedeni hakkında bilgi verilmektedir. Buna göre imtihanın amacı, Allah’ın iman edenleri fiilen ortaya çıkarma isteğidir. İmtihan ile beraber kullanılan kavramlardan olan “*fitne*”nin sözlük anlamının *kuyumculukta değerli metali saflaştırmak için kullanılan bir yöntem* olması da buna işaret etmektedir (Yusufoğlu 2014a). Ancak bu kolay bir süreç değildir, kişiyi yıpratıcı zorlu bir süreçtir. İmtihan için kullanılan “*bela*” kavramının sözlük anlamının eskime, yıpranma olması da buna işaret etmektedir (Tartusî, 2016).

Sınanmak, sadece Müslümanlar için gerekli bir tecrübe değildir. İnsanlar iman etmiş olmasalar da sınanacaklardır. Bu, dünya yaşamının temel kanunlarından biridir. Tevbe Suresi 126 numaralı ayet münafıklara hitaben “*Onlar her yıl en azından birkaç defa başlarına gelen felaket ve musibetlerle sınındıklarını görmüyorlar mı?! Bu felaketlere rağmen neden tövbeye yönelmez, ibret almaz, imana gelmezler.*” denilmektedir. Buradan anlaşılmaktadır ki Tanrı, kulları üzerinde sonsuz hüküm ve

hükümranlık sahibidir (En'am 6/61). Bunun kabul ve tasdik edilip, ona göre davranılmasını ister. Olumsuz yaşam deneyimleri ile kulu sınavıp, bu sınavı geçmesi için ona yol göstermek, onları imana getirmek içindir.

Allah'ın, dünyada insanları kendilerine bazı sıkıntılar vermek suretiyle imtihan etmesinin hikmeti büyük bir ihtimalle onları uyarmak, günah işledikleri takdirde ahirette kendilerini bekleyen azabın büyüklüğünü kendilerine hatırlatmak, insanı ibadete, şükretmeye yönlendirmektir (Oral, 2015). Bu noktada kişiye düşen görev Allah'ın bu musibeti kendisine neden verdiğini düşünmek ve altında yatan hikmeti çözmeye çalışmaktır. Zira o istememiş olsa hiçbir kötülük insanın başına gelmezdi (el- Hilali, 2017). İman etmiş olsun ya da olmasın bütün insanlar rutin hayatını bozan olaylar ile uğraşmak zorunda kalacaktır. Bu Tanrı'nın kullarının imanını deneme imkânı sağladığı gibi, onların Allah yoluna dönmeleri, boş ve yararsız işlerden uzaklaşmaları, günahlarına kefaret olması, Allah ile daha yakın ilişki kurmalarını sağlamak gibi amaçları da beraberinde getirmektedir.

İslam dininde sınama sonucu ortaya konulmaya çalışılan bir ideal Müslüman tipi olduğunu söylemek mümkündür. Bireyin yaşadığı sınanmadan başarı ile geçebilmesi için duygusal, düşünsel ve davranışsal olarak yapması gerek bir takım görevler vardır. Bunların başında belanın kaynağının Allah olduğunu bilmek gelmektedir. Bu sayede yaşanan zorluk anlam ve değer kazanacak, insanın dayanma gücü artacaktır. Sabretmek sınavda başarılı olmanın en temel yollarından biridir. Buna göre kişi, teslimiyet içinde yaşanan durumu kabullenecek ve çözüm yolları arayacaktır. Ayrıca, nimetlerin kıymetini bilmek, şükürünü gereğince yapmak, sıkıntılara rağmen inancından vaz geçmemek de imtihanda başarıyı getirecektir. Tüm bu süreç ve sonunda oluşan kazanımlar sayesinde olgunlaşmış mümin ortaya çıkacaktır.

Kur'an'da Allah'ın kullarını çeşitli zorluklar ile sınadığına yönelik bu ayetler, başa çıkma esnasında ferdin yaşadığı zorluğu anlamlandırması açısından oldukça önemli bir işlev teşkil etmektedir (Tokur, 2018). Başa çıkma süreci, sarsılan ya da kaybolan anlamın yeniden inşası olarak tanımlanırsa bu ayetlerin, Müslümanlar için taşıdığı değer ortaya çıkacaktır. Kişinin yaşadığı travma için sorduğu "neden" sorusuna, Tanrı bu ayetler vasıtasıyla cevap vermektedir. Sonucunda yaşanan durumun kabullenilmesi ve üstesinden gelinmesi için inanan ferde bir çıkış yolu sunulmaktadır. Bu ayetlerin bir diğer önemi bireylerin sıkıntının kaynağını belirlemelerine yardımcı olmalarıdır. Zira Allah, açık ve net bir şekilde bu zorluk ve sıkıntıları kullarına kendisinin verdiğini belirtmektedir. İnanan insan için bunun sabretmeyi kolaylaştırıcı

bir işlev göreceğini söylemek mümkündür. Zira Yunus Emre'nin dediği gibi, inanan kişi için Tanrı'nın lütfu da kahrı da hoştur (Yunus Emre, 2014).

Ayrıca Kur'an'da, zorlukları herkesin yaşadığı sıklıkla vurgulanmaktadır. Buna göre, sıkıntılar bir kişiye veya gruba değil tarihin başlangıcından beri bütün insanlığa verilmektedir. Bu durumun açıkça belirtilmesi, zorluk yaşayan bireyin yalnız olmadığı, sadece kendisinin zor ve acılı bir hayatı olmadığı, bunun herkesin başına gelen bir durum olduğunu düşünerek teselli bulmasına, hissettiği çaresizlik ve anlaşılamama duygusuna cevap bulmasına yardım etmektedir demek mümkündür. Sonuç olarak imtihan edilme düşüncesi yaşanan durumun anlam kazanmasına yardım edici niteliktedir.

2.3.3. İslam'da Başa Çıkma ile İlgili Kavramlar

2.3.3.1. Sabır

Bir sıkıntı ile karşılaşıldığı zaman sergilenmesi gereken ilk davranış tahammül göstermektir. Sabır ve tahammül sözlüklerde benzer anlamlar taşır. Tahammül insanın kötü, zor ve güç koşullara direnebilmesi, katlanması anlamlarına gelir (TDK, 2009, s. 1883). Sabır, acı, haksızlık gibi olumsuz yaşantılara karşı, tepkisiz kalmak bunların kendiliğinden yok olmasını bekleme erdemi olarak tanımlanır (TDK, 2009: 1671). Ancak sabır ve tahammül arasında anlam farkı mevcuttur. Buna göre, temel manasında sabır, sıkıntı ve olumsuzluklar karşısında metanet ve dayanıklılık, direnme, dayanma, cesaret anlamlarına gelirken zamanla günlük dilde yaşanan sıkıntılı durumlar karşısında pasifleşme, zorluğa karşı koyamama, baskıya boyun eğme, yoksunluğu olumlu algılama ve yaşama dair iddialardan vazgeçmenin ifadesi olarak algılanır hâle gelmiştir (Önal, 2008). Sabır kavramının anlamında tarihsel süreçte bir değişme olmuş gibi görünmektedir. Sabır, gönüllü bir şekilde şikâyet etmeksizin her türlü zorluğa dayanmayı, direnmeyi ve onunla mücadele etmeyi gerektirdiğinden aktif psikolojik bir süreçtir (Doğan, 2017, s. 135). Yaşamın bütün alanlarında kılavuz olması gereken bir erdemdir. Sabır bütün olumsuz yaşam olayları karşısında içten gelecek bir şekilde direnme, dayanma, mücadele etme ve sonucu bekleme eğilimidir (Ege, 2013; Doğan ve Gülmez, 2014). Izutsu'ya göre (2013, s. 177) sabır cesaretin bir parçasıdır ve kişinin davasından vaz geçmemesi için ona bükülmez bir şekilde destekleyen temel manevi unsurdur. Kayıklık (2011a, s. 138-139), sabrın olgunlaşmanın temel göstergelerinden olduğunu belirtir ve kişiyi eğitici bir rolü olduğunu söyler. Mevdudi (2017), sabrı

kişinin kendi his, arzu, hırs, heva, istek ve eğilimlerini Allah'ın koyduğu sınırlar içinde tutması olarak tanımlar. Oral'a (2015, s. 347) göre sabır, sıkıntı, bela ve üzüntü karşısında metanetli olup onlara teslim olmamaktır. Kuloğlu (2018), sabrın tahammülden ayrılan noktasını gelişim olarak belirler. Buna göre sabrın ilk aşamaları oldukça zorludur ve bireyin sınırlarını zorlar. Zamanla kişi sabır konusunda istikrar gösterdikçe terakki kaydeder. Bu noktada Doğan, sabır ve tahammül ayırımında, aktiflik-pasiflik noktasına değinir. Buna göre tahammül durumunda sabır vardır ancak tepki olarak gösterilen davranışın bilişsel yönü pasiftir. Sabırda ise çözüme yönelik bilişsel süreç aktiftir. Sabır çözüme yöneliktir. Tahammül, tutum haline gelmemiş durumsal sabra benzemektedir. Sabır ise, durumsal olmaktan çok iradeli, seçilmiş bir davranış biçimidir. Sabırda zorluklar karşısında bilinçli bir tercihle gönüllü bir dayanma varken, tahammülde zorluklara zorunlu bir katlanma söz konusudur. Tahammülde katlanma, bekleme, içe atma biriktirme gibi durumlar söz konusu iken sabırda, olayın sıkıntının üstesinden gelmek amacıyla eylemde bulunmak temeldir (Doğan, 2016; 2017). Buradan hareketle tahammülü sabrın bir cüzü olarak düşünmek mümkün görünmektedir. Travma sonrası ilk etapta olayı algılayana kadar yaşanan tepkisizlik dönemi tahammül gibi görünebilmektedir.

Sabır, emir ve yasaklar açısından bakıldığında insanın kendi nefisini tanımasına, ve özgüven ve özsaygısının artmasına yardım etmektedir. Kişinin yetenek ve potansiyelini geliştirmesine katkı sağlar, bilişsel, duygusal ve davranışsal olarak tutarlılığına yardım eder (Sayın, 2012). Sabır, karar verme sürecinin önemli bir ögesidir, birey neden sabır etmesi gerektiğine durumlara bağlı olarak karar vermektedir (Stevens ve Stephens, 2008). Bu bağlamda, Doğan ve Gülmez (2014, s. 265) sabrın duygusal, davranışsal ve bilişsel yönleri olduğunu belirtmektedir. Sabır tutumunun duygusal yönünü sabır duygusu oluşturur. Sabır tek bir değer alanı ile sınırlı değildir dinî, ahlaki, insanî pek çok alana dâhildir. Buna göre sabır dinlerce tavsiye edilir, ahlaken doğrudur, faydalıdır, toplumca desteklenir. Bütün bunlar, onun bilişsel yönünü oluşturabilmektedir. Son olarak sabrın gözlemlenebilen, reel aksiyonlarının olması onun davranışsal boyutunu oluşturmaktadır.

Sabrı “durumluk” ve “sürekli” olarak iki türe ayırmak mümkün görünmektedir. Durumluk sabır sürekli sabrın ilk ve gelişmemiş halini oluşturur. Buna göre henüz sabır tutumu kazanılmamışken yaşanan olaylar sonucu sabır ortaya çıkmaktadır. Bu durumluk sabırdır ve onun yaşam içinde sürekli tekrarlanması sonucu öğrenilmesi ve tutum haline gelmesi ile sürekli sabır oluşur. Sürekli sabır karakter özelliği haline gelir

(Doğan ve Gülmez, 2014; Doğan, 2016). Bunu tahammül duygusunun dönüşüp gelişmesi olarak yorumlamak mümkün görünmektedir. Sıkıntının ilk başladığı anda bir tepki olarak ortaya çıkan ve edilgen bir yapıda olan tahammül, bilinçli, etkin ve sürekli bir mücadeleye dönüştüğü zaman sabır olarak adlandırılmaya başlanmaktadır denilebilir.

2.3.3.1.1 İslam’da Sabır ve Başa Çıkma

İslam, sabır ve takva arasında çok yakın bir ilişki kurmaktadır diyen Izutsu, sabrın imanın asli bir boyutu olduğunu söylemektedir. Buna göre sabır kavramı, düşmanın bir türlü bitmek bilmeyen saldırılarına karşı, imanda sebat etmek isteyen inananların manevi güçlerindedir (2013, s. 178-179). Esasında bunun temeli İslam’da sabra verile önem gibi görünmektedir. Hz. Ali’nin “Vücuda göre baş ne ise, imana göre sabır da odur.” sözleri iman sabır ilişkisinin yakınlığını göstermektedir. (Kuşeyri, 1999, s. 266). Sabır, güven ile yakın ilişkilidir. Buna göre, kişinin Tanrı’ya olan güveni ne kadar güçlü ise sabretme düzeyi o derece yüksek olacaktır (Sarıkaya ve Şeren, 2017). Sabretme düzeyi artıp, sabrı güçlendikçe her türlü mücadeleyi kazanacaktır. Sabır hem dünyada hem de ahirette bireye kazanç sağlayacak en önemli anahtardır. Buna göre sabırla mümin, hem nefsi ile hem düşmanı ile olan savaşları kazanır, cenneti hak eder ve salihlerden olur (Kutub, 2017). Allah, insanı irade sahibi yaratmış ve musibetlerle imtihan olacağını bildirmiştir. Karşılaşacağı belalar karşısında silah olarak ona sabrı vermiştir. Bu yönüyle sabır, insanı aşan bir özellik değil, onun temel donanımlarındandır (el-Kardavi 2017, s. 18-19). İman eden kişinin vekili Tanrı’dır, yaşanan hadiseler onun izni ve iradesi ile gerçekleşmektedir. Bu noktada sabırdan uzak, isyankâr bir tutum içinde olmak, imanın temel misyonuna aykırı bir durum olarak yorumlanabilir. Kısaca, inanan kişi sabır üzerinden kader, tevekkül, güven, iman ve dolayısıyla tevhit noktasında bir ilişkiler zinciri içindedir.

Sabır, Kur’an’da pek çok yerde vurgulanır. Allah’tan yardım isteme şekli sabretmektir. Baraka 153. ayetteki “*Siz ey imana ermiş olanlar, sarsılmaz bir sabır ve namaz ile yardım arayın; zira unutmayın, Allah zorluklara karşı sabredenlerle beraberdir.*” vurgusu bunu açıkça ifade etmektedir. Sabır, dayanmak, dayanıklılık anlamlarına gelirken, İslam ahlakında, yaşanan bela ve musibetlerin çözümü için sadece Allah’a sığınmak, şikâyetini sadece O’na anlatmak, başkasına dert yanmamak, sızlanıp yakınmamak; kişinin nefesine zor gelen ve hoşnut olmadığı durumlarda hem dünya hem

ahiret yararını göz önünde bulundurarak, ruhsal dengesini koruyabilmesi için kişinin kalbinde bulunan dayanma gücü ve sükûnet manasına gelmektedir (Karagöz ve ark. 2006, s. 567). İslam ahlakına göre sabır erdeminin bir takım yararları mevcuttur. İlk olarak, nefsin insanı günaha meylettirmesi ve yasaklara yönlendirmesine karşı insan sabır ile karşı koyabilir. İnanların Allah'a karşı olan ibadet görevlerini bıkmadan yapmalarını sağlar. Başlarına gelen musibetleri atlatmaları ve ümitsizliğe düşmelerini engeller. İnsanın dinî, millî her türlü kutsal değerini koruması için ona dayanak sunar (Dönmez, 1997, s.41). Müslüman için başına gelen her şey Allah'tandır, bu sebeple olumsuz yaşam olaylarında O'na dayanmak ve tevekkül etmek gerekmektedir. Bu da en güzel sabretmek ile olur. Sabır, kulun derdini Allah'tan başkasına açmamasıdır. Şikâyetini ona yapması ve yaşadığı sıkıntıyı vakur karşılamasıdır (Muncebi, 2017). Yapıcı (2007) dinlerin mensuplarının dayanma gücü ve sabrını artırarak durumu kabullenme düzeyini artırdığını belirtmektedir. Sabrın zıttı olarak "telâş, kaygı, yakınma" gibi kavramlar kullanılabilir. Ayrıca sabır, aklın göstergesi iken, ceza acizliğinin göstergesidir. Aklını kullanan birisi, Allah'ın azabına sabretmenin haramlara sabretmekten daha zor olduğunu bilir ve buna göre davranır. Sabır, dili şikâyet etmekten, nefsi telaş ve aceleden, azaları yanlış ve çirkin hareketlerden korur. Sabır hem varlık ve bollukta hem yokluk ve mihnette sükûneti muhafaza etmek şeklinde de tarif edilmiştir (Çağrı, 2008, s. 237).

Başta çıkmada ilk adım durumu kabul etmektir. Yaşanan durumu inkâr etmek ya da yok farz etmek yerine kabullenme öğütlenir. Durumu kabullenmek ona karşı mücadele aşamasına geçmek için gereklidir. Bu ise sabrederek mümkün olabilmektedir. "...eğer zorluklara sabırla katlanır ve O'na karşı sorumluluğunun bilincinde olursanız; bilin ki bu, azimle sarılanacak bir iştir." (Âl-i İmrân 3/186) "...Ve sabredenleri müjdele." "onların (zorluklara sabredenler) başına bir musibet geldiğinde 'doğrusu biz Allah'a aitiz ve muhakkak O'na döneceğiz' derler." "İşte Rableri katından rahmet ve merhamet onlarıdır. Doğru yola ulaştırılmış olanlar da işte bunlardır." (Bakara,2/155-157) Sabırlı olmak, erdemli olmanın bir göstergesidir. Sabretmek Allah'a verilmiş olunan iman sözüne sadık olmaktır. "(gerçek erdem sahipleri) söz verdiklerinde sözünü tutan, felaket, zorluk ve sıkıntı anlarında sabredenlerdir. İşte onlardır sadakatlerini gösterenler ve işte onlardır Allah'a karşı sorumluluklarının bilincinde olanlar." (Bakara 2/177).

Müslümanlar için sabır, hem birbirleriyle yarışacakları hem de birbirlerine tavsiye edecekleri bir kurtuluş reçetesidir. "Siz ey imana ermiş olanlar, zorluklara

sabırla katlanın ve birbirinizle sabırda yarışın...” (Âl-i İmrân 3/200), “*Sonra da iman edenlerden olup birbirine sabrı tavsiye edenlerden, birbirine merhameti tavsiye edenlerden olanlar var ya, işte onlar Ahiret mutluluğuna erenlerdir.*” (Beled 90/17-18). Kur’an’da sabrı tavsiye etmek, teselli etme mekanizması gibi görünmektedir. Zira sıkıntı yaşayan kişinin yanında olup, ona destek vermek ve sabırlı olması için telkinde bulunmak teskin edici işlevler görebilecektir. Sabrı tavsiye etmenin, iman edip güzel davranışlarda bulunmak ile beraber kullanılması, temel ödevlerden olduğuna dair bir çıkarımı da beraberinde getirmektedir. Asr Suresi 3. ayet buna örnek olarak gösterilebilir. “*Ancak, iman edip de sâlih ameller işleyenler, birbirlerine hakkı tavsiye edenler, birbirlerine sabrı tavsiye edenler başka (Onlar ziyanda değillerdir).*”

Musibetler karşısında sabır göstermek, peygamberlerin de yaşamının bir parçası olmuştur. Kur’an’da imtihan olan peygamberlerin tutumları övülmüş ve onların sabırlı ve sadık kullar olduğu vurgulanmıştır. Firavun’un zulmü karşısında Hz. Musa’nın sabır isteyen duası buna örnek gösterilebilir. “*Sen sırf, Rabbimizin ayetleri bize geldiğinde iman ettiğimiz için bize hınç duyuyorsun. Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır ve Müslüman olarak bizim canımızı al.*” (Araf 7/126). Hz. Yusuf’un kendine kötülük eden kardeşlerine verdiği ders de benzer nitelik taşımaktadır. Kardeşleri tarafından kuyuya atılması ile başlayan olayların en sonunda Yusuf önemli bir devlet adamı olmuş ve kardeşleri onu güçlkle tanımıştır. “... ‘*Yoksa sen, sen Yusuf musun?’ dediler. O da, Ben Yusuf’um, bu da kardeşim. Allah, bize iyilikte bulundu. Çünkü kim kötülükten sakınır ve sabrederse, şüphesiz Allah iyilik yapanların mükâfatını zayi etmez*” (Yusuf 12/90). Benzer şekilde, Hz. Lokman’ın oğluna olan nasihatlerinin temelinde sabır yer almaktadır. “*Yavrum! Namazı dosdoğru kıl. İyiliği emret. Kötülükten alıkoy. Başına gelen musibetlere karşı sabırlı ol. Çünkü bunlar kesin olarak emredilmiş işlerdendir.*” (Lokman 31/17)

İslam hukuku “kısas” hükmü barındırmaktadır. Kasıtlı olarak birini öldürme ve müessir fiil suçlarında, failin suçuna denk bir şekilde cezalandırılması (Dağcı, 2002) demek olan bu kurala göre, haksızlığa uğrayan tarafın maruz kaldığı fiili aynen karşı tarafa uygulama hakkı vardır. Ancak sabır konusu burada da devreye girmektedir. Nahl Suresi 126. ayetinde “*Eğer ceza verecekseniz, size yapılanın misliyle cezalandırın. Eğer sabrederseniz, elbette bu, sabredenler için daha hayırlıdır.*” ifadeleri bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Müminler kendilerine yapılan kötülüğü Allah’a havale etmeyi tercih ederler. Bu yolla, kötülük yapan zalim kişinin hatasını anlayarak pişman olmasına ve hem davranışını hem de kendini düzeltmesi için imkânı olur (Demirci, 2002). Benzer

şekilde “İyilikle kötülük bir olmaz. Kötülüğü en güzel bir şekilde sav. Bir de bakarsın ki, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiştir. Bu güzel davranışa ancak sabredenler kavuşturulur. Buna ancak (hayırdan ve olgunluktan) büyük payı olanlar kavuşturulur.” anlamına gelen Fussilet Suresi 34 ve 35.ayetler de kötülöklere karşı sabırlı davranmanın kulun hayırına olacağını vurgulaması açısından önemli görünmektedir.

Sabreden inanlar mükâfatlara ulaşacaklardır. “*Sabret! Çünkü Allah iyilik edenlerin mükâfatını zayi etmez.*” (Hud 11/115), Furkan Suresi 20. ayet, Zümer Suresi 10. ayet ve Mü’minun Suresi 111. ayet de benzer manalar ifade etmektedir.

Hadislerde de sabrın gerekliliğı ve değeri vurgulanmıştır. Özellikle sıkıntı ve zorluk esnasında sabrın söz konusu sıkıntıyı yenmede, onunla başa çıkmada kritik bir rol oynadığı belirtilmiştir. Hatta sıkıntı halindeki bir Müslümanın ne demesi, Allah’tan nasıl yardım ve sabır dilemesi gerektiğı anlatılmıştır. “*Kendisine bir musibet gelen Müslüman Allah’ın emrettiğı: ‘Biz Allah’ınız ve ancak O’na döneceğiz. Bana bu musibetim için ücret ver. Ve bana bunun arkasından daha hayırlısını ver’ derse Allah o musibeti alır ve mutlaka daha hayırlısını verir.*” (Müslim, Cenâiz, 3, 919). “*Mümin kişinin durumu ne kadar şaşırtıcıdır. Zira her işi onun için bir hayırdır. Bu durum, sadece mümine hastır, başkasına değil: Ona memnun olacağı bir şey gelse şükreder, bu ise hayırdır; bir zarar gelse sabreder bu da hayırdır.*” (Müslim, Zühd, 64) hadisi ise inanan bireyin yaşadığı sıkıntılara anlam vermesi açısından önemlidir. Buna göre, yaşanan sıkıntıya sabretmek uzun vadede iman etmiş kişi için kazançlı bir tutumdur.

Sevilen kişinin kaybı ile başa çıkarken sabır göstermek, karşılığı cennet olan etkili davranıştır. “*Ben kimin iki sevdiğini almışsam ve o da sevabını umarak sabretmişse, ona cennet dışında bir mükâfat vermeye razı olmam.*” (Tirmizi, Zühd, 57, 2400). Sabır, aynı zamanda bir nimettir. “*Hiç kimseye sabırdan daha hayırlı ve geniş bir nimet verilmedi.*” (Buhârî, Zekât, 49) hadisi bu noktada önemlidir. Can, zenginlik, kabalık aile, soy, güç değil bunların kaybına dayanmayı sağlayacak olan sabır en hayırlı nimet olarak bildirilmiştir.

Ayetlerde ve hadislerde bunlar gibi çokça örnek bulmak mümkündür. Bu bağlamda, susup yaşanılana razı olmak anlamına gelmeyen, aktif bir tutum olarak sabır, mücadele edip yaşanılan sıkıntıyı bir şekilde aşmayı ifade etmektedir. Yaşanılan zorluk sevilen birinin kaybı gibi telafisi mümkün olmayan durumlarda ise sabır, bu durumu anlamlandırma sürecinde işe yaramaktadır. Kuranda sabır dünya imtihanına, nefsin arzularına, Allah’a itaat ve ibadete devam, savaş alanında ve sosyal ilişkiler

bağlamında kullanılmıştır (Kutub, 2017). Esasında bunlar, yaşamın tamamını kapsayacak genişliktedir. Buradan hareketle denilebilir ki İslam'da sabır, hayatın bütün yönleri için bir rehber değerdir.

Gazali'ye göre (2016, IV, s.,72-73) sabrın en yüksek derecesi, kişinin karşısında çaresiz kaldığı bela ve musibetlere sabretmesidir. İnsanın bunlardan uzak durmaya ve kendini korumaya gayret etmesi, yaşadığı zaman bunlardan kurtulmak istemesi, kurtulamadığı durumlarda ise ıstırap çekmesi, gözyaşı dökmesi doğal bir durumdur. Kişiden beklenen, sıkıntılı durumlara katlanması değil bunlardan korunma yönünde tedbir almak, yaşadığı bir zorluktan kurtulmak için çaba göstermek, eğer bu mümkün değilse durumu sabır ve metanetle karşılamaktır. Zira bu durum Allah'tandır ve Allah kulundan sabretmesini ister, sonunda onu cennet ile ödüllendirir. Sonuç olarak İslam, travma esnasında ve sonrasında yardımı Tanrı'dan bekleyerek sabretmeyi tavsiye etmektedir. Bu da inanan bireyin, söz konusu travmayı daha kolay aşması için bir yönerge olarak düşünülebilir. En önemli husus, sıkıntının üstesinden gelmek için ihtiyaç duyulan yardımın Allah'tan geleceğine olan inançtır. Başa çıkma esnasında sabır, kul ile Allah arasında bir bağlantı kurma aracı olarak işlev görmektedir denilebilir.

2.3.3.2. Tanrı Algısı

Baş çıkma konusu bağlamında yorumlanabilecek ayetler, genel itibariyle tevhit inancını tesis etmek ve güçlendirmek amacını taşıyan ayetler ile birlikte görülmektedir. Burada, İslam'ın ilk ortaya çıktığı dönemin çok tanrılı ya da Tanrı'yla insan arasında aracılık edecek putların bulunduğu aracılı yapısını (Öztürk, 2007) değiştirmek ve sadece Allah'a ibadet edilmesi gerektiğini, ondan başkasının hiçbir konuda insanlara yardımcı olamayacağını anlatmak amacı güdülmektedir denilebilir.

Tanrı algısı kavramına kısaca değinmek gerekirse, insanların zihinlerinde Tanrı'yı anlamlandırmaları için kullanılmaktadır. Algı, zihne gelen verilerin örgütlenip yorumlanarak anlamlı hale getirilmesidir (Arkonaç, 2005, s. 65). Her fert, kendi inancı ve sosyal çevresi bağlamında Tanrı'yı öğrenir. Ancak zamanla, kişiliğinin ve dünya görüşünün şekillenmesi, din ile ilgili bilgisinin artması gibi süreçler sonucu, bu algı bireyselleşir (Yavuz, 2013). Zira algıda, algılan nesne kadar onun içinde bulunduğu bağlamın da rolü vardır (Arkonaç, 2005). Kişi gelişim gösterdikçe, önceki algılarını yeniden gözden geçirir ve bunları değer sistemi ve kişiliğine göre değerlendirir. Çevreden edinilen bilgilerin bir kısmı atılırken, bir kısmı yeniden organize edilir. Yeni

bir takım bilgiler eklenir. Kısaca Tanrı algısı, insanın sosyal yaşamı, kişisel tecrübeleri, yaşadığı çevre, yetişme tarzı gibi pek çok etkenin bir araya gelmesi ile oluşur (Vergote, 1999). Bu noktada, inanılan dinin teolojik sisteminde Tanrı'yı nasıl tanıttığı önemlidir (Hayta, 2010, s. 40-41). Her insanın, olumlu ya da olumsuz, bir Tanrı algısı vardır. Aydın'a (2010, s. 28) göre kişinin Tanrı'ya dair fikirleri, onun Tanrı algısını oluşturur. Bireyin zihnindeki Tanrı ile ilgili olumlu ve olumsuz bütün duygu, bilgi, düşünce, inanç, ve imgeleri onun Tanrı algısını oluşturur (Erdoğan, 2014, s. 47).

Yavuz (2012), çocukta Tanrı düşüncesinin nasıl oluştuğu sorusuna, *fitrî olarak bulunan Tanrı ihtiyacının, çevre tarafından verilen bilgiler doğrultusunda doyurulmaya başlamasıyla* şeklinde cevap vermektedir. Çocuk olgunlaştıkça içsel ve dışsal etkiler, onun bu algısını şekillendirmektedir. Algının içeriği ise çoğunlukla ailenin Tanrı'yı nasıl tasavvur ettiğine göre şekillenmektedir. Tanrı algısının oluşmasında, kişiye öğretilen dinî temsiller oldukça önemlidir. Zira bu temsiller, algının olumlu ya da olumsuz olacağını belirleyici rol oynayabilir (Güler, 2007b). Bu noktada genellikle, iki kutuplu bir Tanrı algısının yaygın olduğunu söylemek mümkündür. Buna göre, Tanrı hem hayranlık uyandıracak kadar güzel, şefkatli ve affedici iken, hem de korkulacak kadar azametli, kudretli, celalli ve cezalandırıcıdır. Vergote (1999), bunun çocukluktan itibaren anne ve babaya verilen rollerin Tanrı'da birleştirilmesi sonucu ortaya çıktığını söyler. Buna göre anneye atfedilen sevecen ve merhametli rol ile, babaya atfedilen disiplinli ve güçlü rol Tanrı'da aynı anda bulunmaktadır. Burada Freud'un (1999) Tanrı'nın yüceltilmiş baba imgesinden ibaret olduğuna dair teorisi ile bir benzerlik bulunmaktadır. Freud, Tanrı'yı genellikle otoriter, cezalandırıcı ve korkutucu özellikleri ile tanımlarken, Vergote buna şefkat, sevgi, merhamet gibi olumlu özellikler de eklemektedir. Esasında bu çift kutupluluk, dinlerin Tanrı'yı anlatış şekillerinde de rahatlıkla görülebilmektedir. Tanrı, hem sevilmesi gereken hem de korkulması gerek bir konumdadır. Evkuran'a göre (2007, s. 50) dindarlık biçimleri de bu temele dayanır. Çatışmacı, otoriter, barışçıl, özgürlükçü, vb dindarlık biçimlerinin temelinde, Tanrı anlayışlarındaki farklılık yer almaktadır. Bu noktada Tanrı'ya olan inanç ve bu inancın içeriği, kişinin hayatını derinden etkilemektedir yorumu yapılabilir. Bireyin Tanrı'ya karşı hissettiği bağlılık, sevgi veya sakınma duygularının yoğunluğu, kişinin yaşamında dinin yeri ve yoğunluğunu da belirleyici konumdadır (Erdoğan, 2014).

Tektanrıcılık bağlamında bakılacak olunursa, Tanrı âlemin yaratıcısı ve hükümdarı olan, bütün aklı, iyiliği ve gücü zatında bulunduran, iyiliği ödüllendiren, kötülüğü cezalandıran, huzur ve mutluluğun kaynağı, tek ve üstündür (Başdemir, 2003).

İslam Dini özelinde de, söz konusu iki kutbu da görmek mümkündür. Kur'an'da Allah, hem suçları ve günahları bağışlayan (Âl-i İmrân 3/155; Şura 42/25) hem de suçluları cezalandıran ve gazaba uğratan (Bakara 2/211; Araf 7/41). Zira kendisi de bunu “*Bilin ki, Allah'ın cezası çetindir ve Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*” (Maide 5/98) diyerek teyit etmektedir. Ancak, biraz daha inceleme yapıldığında hangi özelliğin daha baskın olduğunu anlamak mümkündür. Bu noktada “*Kim bir iyilik yaparsa, ona on katı vardır. Kim de bir kötülük yaparsa, o da sadece o kötülüğün misliyle cezalandırılır ve onlara zulmedilmez.*” (En'am 6/160) ayeti ve “*Rahmetim gazabımı geçmiştir.*” (Müslim, Tevbe, 15) kudsî hadisi, Allah'ın şefkat, bağışlama, sevgi gibi özelliklerinin diğerlerine nazaran daha öz planda olduğunu göstermektedir.

Tanrı tasavvurunda iki kutuplu yapının bazı işlevleri olduğu ileri sürülmüştür. Buna göre, korkulan ve cezalandırıcı özellikleri, Tanrı karşısında bireyin sınırlarını bilmesine neden olur ve onu aşırılıklardan uzak tutar. Böylece onun, “takva” boyutunu güçlendirir. Sevgi ise kişinin, Tanrı'dan kaçmamasını, ona sığınması ve yardım istemesi için gereklidir. Yani söz konusu merhametli, yardım eden, affedici yönleri insanı Tanrı'ya yaklaştırma işlevi görmektedir (Güler, 2007a). Kişinin Tanrı ile içten ve güçlü bir bağ kurması hayatı anlamlandırma ve bireysel güç kazanma açısından manevî bir yönelim sağlamaktadır (Yapıcı, 2007 s. 161). Bunlardan sonra başa çıkma açısından konuya bakıldığında, Ayten (2012, s. 70-71) olumsuz olayların Allah'ın iradesine veya sevgisine bağlandığı durumlarda, genel olarak başa çıkma sürecinin olumlu olduğunu belirtir. Ancak söz konusu olumsuz olaylar, Allah'ın cezalandırması veya gazabına bağlanırsa, olumsuz ruh halinin oluşması ve stresin artmasına neden olur. Olumlu başa çıkma için sevgi dolu ve yardımsever Tanrı algısı ön plana çıkmaktadır. Sıkıntılı durumda bulunan fert, kendisine yardım edecek, her şeye gücü yeten, sevgi ve şefkatli bir Tanrı ile ilişkide olduğunu düşünürse sıkıntıları için ona başvurmayı düşünebilir. Zira Kur'an-ı Kerim'de, Allah'ın kuluna yardıma hazır olduğu, onu sevdiği ve iyiliğini istediği sıklıkla geçmektedir.

2.3.3.2.1. Kur'an'da Tanrı ve Başa Çıkma

Allah'ın, insanın bütün sıkıntı ve dertlerini gidermeye gücünün yeteceğini, ondan başka yardımcının olmadığını, başkasına ihtiyaç duyulmayacağını vurgulaması bakımından, Âl-i İmrân Suresi 160 numaralı ayet oldukça dikkat çekici görünmektedir. “*Allah size yardım ederse hiç kimse sizinle baş edemez; ama ya o sizi terk ederse kim*

size yardım edebilir.” Benzer şekilde Nisa Suresi 45. ayeti de, kimsenin Allah gibi dost ve yardımsever olamayacağını vurgular niteliktedir. En’am Suresi 40 ve 41. Ayetlerinde, Allah’ın azabından yine yalnız Allah’ın yardımı ile kurtulabileceği vurgulanmış ve O’na yalvarılması durumunda, dilerse yaşanan felaketlerden bireyi kurtaracağı üzerinde durulmuştur.

Başa çıkma konusunda Tanrı algısının rolünü anlamak için bakılacak ayetler genellikle, Tevhit akidesi ile ilgili olanlardır. Bunlar temelde tevhit inancını tesis vazifesini görmekle birlikte, bağlamını genişleterek başa çıkma konusunda onları yorumlamak da mümkün görünmektedir. Özellikle, Mekke döneminde bu tür ayetlere sıklıkla rastlanmaktadır. “*De ki: ‘Göklerin ve yerin Rabbi kimdir?’ De ki: ‘Allah’tır.’ De ki: ‘Öyleyse, O’nu bırakıp kendilerine bile yarar da, zarar da sağlamaya güç yetiremeyen birtakım veliler mi (tanrılar) edindiniz?’...*” (Rad 13/16) ayeti örnek olarak görülebilir. Buradan, puta tapıcılığın önüne geçme temel amacı olmakla birlikte, Allah’ın kul için yarar ve zarar getirebilecek tek ve temel kaynak olduğu anlamı rahatlıkla çıkarılabilmektedir.

Bu dönemde Müslümanların maddi manevi oldukça sıkıntılı olaylar yaşadığı düşünülürse ayetlerin onların sabır ve azimlerini artıracak, onları inanca motive edecek içerikler taşıması gayet doğal karşılanabilir. Bu bağlamda cennet ile müjdeleyici ayetler (Zümer 39/73; Nahl 16/32) ve düşmanların cezalandırılacağına yönelik ayetler de (Kafirun 109; Büruc 85/10) bu devirde oldukça yaygın kullanılmıştır. Mekke dönemi surelerinde imana çağırarak, küfür ve inkârdan uzaklaştırmak, anlamı oluşturmak ve pekiştirmek, dikkat çekmek gibi amaçlarla bir ayetin birkaç kez tekrarlandığı olmuştur. (Yavuz, 1991).

Ayetlerde, kula sıkıntıyı verenin Allah olduğunun tekrarlanması yaşanan sıkıntıyı anlamlandırmayı kolaylaştırıcı bir özellik taşımaktadır. “*Onlara bir iyilik gelirse, ‘Bu, Allah’tandır’ derler. Onlara bir kötülük gelirse, ‘Bu, senin yüzündendir’ derler. (Ey Muhammed!) De ki: ‘Hepsi Allah’tandır.’ Bu topluma ne oluyor ki, neredeyse hiçbir sözü anlamıyorlar!’*” (Nisa 4/78). Burada olduğu gibi, her şeyin Tanrı’dan kaynaklı olduğu inancı, kişinin yardım ve destek noktası olarak O’nu görmesi gerektiğini işaret etmektedir. Tevhit merkezli ayetler, sadece putlardan yardım istememeyi öğütlemekle kalmamakta, aynı zamanda günümüzde bireylerin Allah dışında yardım istediği yatırı, türbe, dilek ağacı vb.yi de inanlar için müracaat noktası olmadığını da göstermektedir denilebilir.

Zorlukla karşılaşan insan, bunun çözümünü Allah'tan beklemeli ondan istemelidir. O'na dua etmeli ve sıkıntılarını için yardım talep etmelidir. Zira o kullarının yardım isteğine cevap vereceği konusunda onlara söz vermiştir. “(Ey peygamber) sana gelip (rabbimize nasıl dua edelim diye) soran mümin kullarım bilsin ki ben onlara çok yakınam. Kulum bana dua ettiği zaman ben onun duasına (er ya da geç) icabet ederim. Öyleyse onlar da benim çağırma kulak versinler; dualarına icabetim hususunda bana inanıp güvensinler ki böylece doğru yolda yürümüş olsunlar.” (Bakara 2/186). Zorluk yaşayan insan için, en büyük yardım Allah'tan gelecektir. “Allah müminlerin yar ve yardımcısıdır; onları karanlıktan aydınlığa çıkarır.” (Bakara 2/257). Kur'an-ı Kerim'de sabır, Allah'tan yardım isteme yolu olarak tanımlanır bu durum sabrın yaşanan olayı anlamlandırma ve problemleri çözmede oldukça etkili bir yol olduğu anlamına gelmektedir (Kula, 2006). İnanan kişi, yaşadığı sıkıntının Tanrı'dan geldiğini bilirse, ona daha kolay sabredebilir ve mücadele edebilir. Zira yaşadıklarının bir imtihan vesilesi olduğunun bilincinde olur. Allah, Bakara Suresi 286. ayette inananı rahatlatmakta ve yaşanan olumsuz olayların, onların dayanma gücüne orantılı olarak verildiğini belirtmektedir. “Allah, hiç kimseye gücünün yeteceğinden başka yük yüklemeyiz. Herkesin kazandığı hayır kendisine, yaptığı kötülüğün zararı yine kendisindedir. Ey Rabbimiz, eğer unuttuk ya da yanıldysak bizi tutup sorguya çekme! Ey Rabbimiz, bize bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme! Ey Rabbimiz, bize gücümüzün yetmeyeceği yükü de yükleme! Bağışla bizi, mağfiret et bizi, rahmet et bize! Sensin bizim Mevla'muz, kâfir kavimlere karşı yardım et bize.” Ayet dikkatle incelendiğinde İslam açısından inanan insanın nasıl bir başa çıkma eylemi uygulayacağını anlatıldığı görülecektir. Ayetin ilk kısmı, kişinin yaşadığı zorluğun kendi sınırlarını aşmadığına dair bir güvence sunmaktadır. İkinci cümle, bireyin yaptığı iyilik ve kötülükte bütün sorumluluğun kendinde olduğunu belirtirken, özgürlüğüne ve iradesine vurgu yapmaktadır. Geri kalan bölüm ise, sıkıntı yaşayan ferdin Allah'a nasıl başvuracağı ve O'ndan nasıl yardım talep edeceğini birebir anlatmaktadır.

İslam dinine göre, Allah adildir, kullarına haksızlık etmez. Onların iyiliğini ister. Yaşanan zorluklar Allah'ın adaletini sarsmaz zira o, kuluna doğru yolu göstermiştir ve sınava tabi tutulacağını daha önce bildirmiştir. “Doğrusu Allah hiçbir kuluna zerre kadar haksızlık etmez. Ama kulunun küçücük bir iyiliği olsa onu katbekat artırır, üstelik kuluna çok büyük mükâfatlar verir.” (Nisa 4/40). İnsanların imtihan edileceklerinin bildirilmesi, onların psikolojik olarak bu duruma, az da olsa, hazırlıklı olmalarını sağlar demek yanlış olmayacaktır. Zira Allah, insanlara sık sık dünyanın nimetlerine

kanmamaları gerektiğini, dünyadaki sıkıntı ve güzelliklerin geçici olduğunu vurgular. İnanan için doğru olan, bu sıkıntılara sabrederek yardımı sadece Allah'tan istemektir.

Genel itibariyle Allah, yapılan iyi işlere fazlasıyla muamele edeceğini bildirirken, kötü işlerin de karşılıksız bırakılmayacağı belirtilir. Söz konusu, uyarı mahiyeti taşıyan ayetlerden biri Nisa Suresi 85. ayettir. Burada “*Kim bir hayırlı işe ortak olursa o işten sevap kazanır, kim de kötü bir işe ortak olursa onun günahını çeker.*” demektedir. Ayette geçen “ortak olma” noktası dikkat çekicidir. Kitle psikolojisi bağlamında değerlendirilecek olunursa, insanın tek başına iken yapmaya cesaret edemediği, toplumca hoş karşılanmayan eylemleri, kitle içinde yapmaktan çekinmediği yönündeki çıkarıma (Le Bon, 2016) yönelik bir göndermeden söz edilebilir. Buna göre kişi, sorumluluğun gruba kaldığı durumlarda ahlaken, hukuken ya da dinen hoş karşılanmayan davranışları sergilemeye daha yatkındır. Tanrı, kullarını, yalnız veya kalabalık içinde, herhangi bir kötülüğe karışmamaları gerektiğine dair uyarmaktadır.

Başta çıkmanın nasıl yapılması gerektiğine dair en açıklayıcı ayetlerden biri En'am Suresi 63. ayettir. “*siz boynunuzu bükerek ve içinizden gelerek ‘eğer o bizi bu sıkıntıdan kurtarırsa kesinlikle şükredenlerden olacağız’ diye Allah’a yalvardığınızda karanın ve denizin kapkara tehlikelerinden sizi koruyacak olan kimdir*”. Ayette, duygusal bir yoğunlaşmanın gerekliliği vurgulanmaktadır. Teslimiyet ve içtenlik vurgusu yapılmaktadır. Kul her zaman temkinli ve sağduyulu olmalı, yetersizliğinin farkına varmalı ve Allah'a güvenip dayanmalıdır. Yaşadıkları yüzünden umutsuzluğa düşmemeli ve çaba sarf etmelidir zira Allah “... *Sizden hiçbirinizin emeğini karşılıksız bırakmayacağım.*” (Âl-i İmrân 3/195) diyerek mücadele için cesaretlendirmektedir. Çünkü o, mücadele edenlerle, sabredenlerle beraberdir (Bakara 2/249). Bunların farkında olan birey, yaşadığı zorluklara daha kolay göğüs gerecektir, zira en büyük yardımcı Allah'tır.

Bakara Suresi 216. Ayetinde, insanların yaşarken olumlu ya da olumsuz olarak anlamlandırdıkları durumların, Allah katındaki yansımalarının farklı olabileceği belirtilmektedir. “*(ey müminler) kâfirlere karşı savaş size farz kılındı. Gerçi bu hoşunuza giden bir şey değildir. Ama şunu bilin ki hoşlanmadığınız bir şey sizin için iyi/hayırlı olabilir; çok sevip arzu ettiğiniz bir şey de sizin için pekâlâ kötü/şerli olabilir. Allah sizin hakkınızda hayırlı olanı bilir fakat siz bilemeyebilirsiniz.*” Bu noktada, kişinin olumsuz yani “şer” olarak gördüğü olayın, onun için olumlu sonuçlar doğurabileceğinin ona bildirilmesi, tahammül ve sabrı kolaylaştırmakta ve teslimiyeti güçlendirmektedir. Zira inan insanın sıkıntılarını ortadan kaldıracak yegâne kuvvet

Allah'tır. Benzer şekilde En'am Suresi 17. Ayette, Allah'ın insana verdiği bir sıkıntıyı ondan başka kimsenin yok edemeyeceği, aynı şekilde O'nun verdiği nimeti de ortadan kaldırmaya, yok etmeye O'ndan başka kimsenin gücü yetmeyeceği söylenerek sıkıntı, keder, nimet, lütuf vb.nin kaynağı Tanrıdır denmektedir. Yani yaşanan travmayı bireye veren Allah'tır ve ancak O, kişiden bu sıkıntıları kaldırarak onu kurtaracaktır. Zira "*O kulları üstünde mutlak hüküm ve hükümlerlik sahibidir. Şüphesiz o her şeyi yerli yerince yapan, her şeyden haberdar olanıdır.*" (En'am 6/18). Bu ayet Allah'ın kudretine vurgu yapılması temelinde, insanın yaşadıklarının kaynağını belirtmesi açısından son derece önemlidir. En'am Suresi 40. ayet de aynı manada değerlendirilebilir. Tevbe Suresi 51 numaralı ayette peygamberden müminlere, "*Bizim başımıza Allah'ın takdirinden başka bir şey gelmez, mümine düşen Allah'a güvenmektir.*" diyerek teslimiyet ve razı oluş öğütlenmeleri istenmektedir

Allah inancının olumlu başa çıkmayı sağlaması için bağışlayıcı, sevgi dolu, merhametli yönleri ön planda bir algı gerekmektedir. Ceza veren, gazap ve celal sahibi, bela yağdıran Tanrı algısı çoğunlukla, olumsuz başa çıkmaya yol açma olasılığı yüksektir. İslam dininin kurgulamış olduğu Tanrı fikri, her şeye gücü yeten, kulunu seven, adil ve merhametli olan, inananına yardım eden ve onun üstünde hâkim bir iradeye sahip olan, kulunu sınavan, olumlu ya da olumsuz bütün yaşantıların ve yardımın kaynağı, yardıma hazır olan gibi özelliklere sahiptir. İnsanın sıkıntı anında Allah'ı nasıl algılaması gerektiği ise, yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı üzere, yine Allah tarafından açıklanmıştır. O sıkıntıyı veren olduğu gibi, sıkıntıyı giderecek olanıdır. Başa çıkma sürecinde, güçlü ve yardımcı, öğretici ve iyiye yönlendirici bir tanrı düşüncesi, sıkıntı yaşayan inanan için süreci kolaylaştırıcı bir rol oynamaktadır.

2.3.3.3. Dua ve Başa Çıkma

Dua seslenmek, istemek, çağırmak: yardım istemek, aşağıdan yukarıya, zayıftan kuvvetliye, küçükten büyüğe istek ve niyaz anlamına gelmektedir (Cilacı, 1994, s. 594). Budunbilim Terimleri Sözlüğünde (BSTS), bir ferdin veya dinî törene katılmış bir din adamınca yönetilen kişilerin, ilahi varlıkların, yüce ve aşkın güçlerin yardım ve merhamet etmeleri için tapındıkları varlığa seslenişleri ve yakarışları (BSTS, 1973) olarak tanımlanmaktadır.

Dua, sonlu ve sınırlı insanın, sonsuz kudret sahibi ve ölümsüz ilahi varlık ya da varlıklarla iletişim kurma çabasıdır. Carrel'a göre dua, tarih boyunca gündelik sıradan

ihtiyaçların içinde yer alagelmıştır (2001). Buna göre duanın, insanda Tanrı fikrinin gelişmesi ile birlikte ortaya çıktığını söylemek mümkün gibi görünmektedir. Birbirlerine benzeyen kolektif şiirler, Sümer, Babil, Yunan, Eski Meksika ve Yunan inançlarında dua gibi kullanılmaktaydı. Roma'da mabetler önem kazanırken, Cermen dininde büyüsel etkiler daha fazla ön plana çıkmaktadır. Dua, Yahudilikte Rabbe yaklaşmanın vesilesi sayılmaktadır. Öncesinde temizlik yaparak ve özel ayin elbisesi giyerek, günde üç kez dua edilir. Hristiyanlıkta Tanrı'yı tanıma ve ulaşma için kullanılır ve vicdanın sesi olarak betimlenmektedir (Cilacı, 1994).

Duanın formu, kişinin inandığı dine göre değişmektedir. Buna göre dua, ihtiyaç ve istekler doğrultusunda birkaç sözcükle sınırlı kalabileceği gibi, özellikle belirli yer ve zamanlarla ilişkilendirilmiş ayinler şeklinde, uzun ve yoğun da olabilmektedir (Efe, 2009, s. 20) Dua dinlerde içerik, form ve anlatım biçimi açısından farklılık arz etmektedir. Temel ve yaygın türü, yalvarmadır. Bu dua formunda, inanan kişi sıkıntı ve kötülükten kurtulmayı dileyebileceği gibi, bir güzelliğe ulaşmayı da isteyebilir (Cilacı, 1994). Dua, arzu ve istekleri Kutsal Varlığa duyurma aracıdır. Kul, bu aracılıkla isteklerine ulaşacağına inanır. Bu bakış açısına göre dua, ihtiyaç olarak değerlendirilebilir (Efe, 2009). Kayıklık (2011) da bireyi duaya götüren etmenleri ihtiyaçlar, istekler ve güçsüzlük, çaresizlik olarak belirler.

İnsan, yaşadığı sıkıntı ve zorluklardan kurtulmak ya da en baştan bunları hiç yaşamamak için Tanrı'yı hatırlar, kendi çaresizlik, güçsüzlük ve zayıflığını kabullenerek O'ndan yardım talep eder (Parladır, 1994, s. 531). Bu noktada Kimter'e göre (2005), dua umuttur, kişiyi ayakta tutar ve yaşamına devam etmesini sağlar. Argyle, (2006, s.331) bu tür duanın çocuklukta ilk öğrenilen dua tarzı olduğunu söyler ve duayı, insanın kendini başarısız ve yetersiz gördüğü durumlarda sık sık kullandığı, bir yardım isteme aracı olarak görür. Buna göre dua, kişinin kendi kuvvetinin ötesine geçen durumlarda kullandığı bir başa çıkma vasıtasıdır.

Dua, kişi ile Aşkın Güç arasındaki haberleşmeyi sağlayan bir iletişim aracıdır. İlk etapta bunun inanandan kutsal olana doğru tek yönlü bir iletişim olduğu düşünülebilir. Fakat insanda, isteklerine Tanrı'nın cevap vereceği beklentisi vardır (Koç, 2005, s. 77-78). Bu beklenti, dua sonrası yaşanan ve tecrübe edilen olayların, duaya bir karşılık olarak algılanmasına neden olabilmektedir. Kısaca duada bir iletişim vardır. Karaca, (2011, s. 147) bu sayede insanın, ruh dengesinin yenden kurulduğunu yalnızlık, çaresizlik, çözümsüzlük gibi duyguların yerini kuvvet ve direncin aldığını belirtir. Benzer şekilde Carrel (2001), dua en derin etkilerini dua eden insanın ruhu ve

fitratı üzerinde gösterir diyerek, duanın süreklilik kazanması ve alışkanlık haline getirilmesi halinde, insanın karakter özelliklerine etki edebileceğini savunmaktadır.

Pargament (1997), duayı en sık tekrar eden dini başa çıkma etkinliklerinin başında zikredir. Ayrıca Pargament ve arkadaşları, körfez savaşına ailesinden ya da arkadaşlarından bir yakınını göndermiş üniversite öğrencileri üzerinde yaptıkları çalışmada, dua etmenin sıkıntı ve stresin zamanla azalmasına yardımcı olacak şekilde, dini başa çıkma sürecine olumlu etki ettiğini tespit etmişlerdir (1994). Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu yaptıkları araştırmada katılımcılarının %80 gibi yüksek bir kesiminin yaşanan özel ve ailevi her konuda dua etmekte olduğunu tespit etmişlerdir. Felaket ve kötülüklerden uzak olmak amacıyla dua etmek, deneklerin en fazla başvurduğu uygulamalardandır (2009, s. 30). Benzer şekilde Eryücel (2013) duanın en çok kullanılan dinî başa çıkma etkinliklerinden biri olduğunu bulgulamıştır. Topuz'a göre, dua dinî başa çıkmanın başladığı andır. Bireyin dua etmeye başlaması İlahi yardım isteğinin en net göstergesidir (2003, s. 70).

Stres ve travma durumlarında en çok başvurulan dini başa çıkma yollarından biri duadır (Spilka, Hood, Hunsberger ve Gorsuch, 2003; Aytan, 2012). Aydın (2011), sıkıntılı dönemlerde dua etme ile, stresle başa çıkma arasında olumlu ilişkiler tespit etmiştir. Ancak, duanın sadece travma sonrasında başa çıkmaya etki etmesinin yanı sıra, koruyucu etkiler için yapıldığı göz ardı edilmemelidir. Özellikle, sağlıklı kalmak için edilen dualar bu noktada kişi için gündelik endişe ve huzursuzlukla baş etmede etkili olmaktadır (Masters ve Spielmans, 2007; Wachholtz ve Sambamoorthi, 2011). Buna göre dua esnasında insan ruhunda bir takım olumlu hisler oluşur. Manevi doygunluk hissi bunların başında gelmektedir. İnsan, pozitif bir yüklenme ile dolar ve daha aktif ve istekli işler yapma çabasına girer (Albayrak, 2013).

Dua, bireyi yalnızlık duygusundan kurtarırken bu sayede taşıdığı yükün paylaşıldığı hissini verir (Kavas, 2013, s. 76). Bu noktadan hareketle, duanın başa çıkmadaki rolü duygu odaklı gibi görünmektedir. İnsan, psikolojik çatışmalar doğuran ve ruhu üzerinde stresi ve kaygıyı artıran durumlardan kurtulmak üzere, imkânları ölçüsünde alternatif çözümler bulabilir ve bu durumdan kurtulabilir. Bu aşamada dinî anlamda duaya yoğun bir şekilde başvurabilir (Albayrak, 2007).

Baş çıkma olumlu rol oynayan şekli ile dua, yaşanan sıkıntıyı tanımlamayı ve net bir şekilde görmeyi sağlar. Zira Temiz (2014, s. 91), duaya belirsizlik arttıkça daha çok başvurulduğunu söyler. Bu durumlarda dua, problemi çözmek için stratejileri ortaya koyma çabasına eşlik eder. Stres seviyesini düşürürken, depresyon riskini azaltabilir.

Tanrı ile yakınlaşmayı sağlar, bu da kişiyi mücadele azmini artırırken karar verme gücünü yükseltir. İnsanda dinginlik ve sükûnet sağlarken, umudun kaybolmamasına hizmet eder.

Dua ve olumsuz başa çıkmada durumunda, dualarının kabul olmadığı düşüncesi kişiyi günahkârlıktan doğan bir suçluluk duygusuna, isyana, inancından şüphe etmeye yöneltebilir (Arıcı, 2005). İnsanın kendisini bağlı hissettiği Yaraticısından dualarında yardım istemesinin ve sükûnete kavuşmak üzere huzur ve mutluluğu aramasının, insan varlığının olgunlaşması açısından anlamlı olduğunu söylenebilir. Ancak, duaların kabul edilmediğine dair düşünce bireyde reaksiyonlara sebep olabilir (Albayrak, 2007, s.192). İnsanda suçluluk, öfke, isyan, engellenme gibi pek çok duygu uyandırabilecek (Hökelekli, 1996) olan bu durum, olumsuz başa çıkmaya yol açabilir. Bu bağlamda kişi, Allah'ın kendisini sevmediği, cezalandırdığı için sıkıntılar yaşadığı gibi sonuçlara ulaşırsa, başa çıkma olumsuz evrilecektir.

2.3.3.3.1 Kuranda Dua ve Başa Çıkma

Kuranda, namaz ve dua sıklıkla beraber ya da tek bir kelime ile kullanılmıştır. Buna göre *salat* kavramı hem dua hem de namaz için kullanılmıştır. Namaz ve dua arasındaki ilişkiye değinmek gerekirse, İslam'ın en önde gelen ve önemli ibadeti kabul edilen namazın, dua kavramıyla ifade edildiği (Parladır, 1994) görülecektir (En'am 6/52; Kehf 18/ 28). Namaz, zamanı ve şekli net olarak belirlenmiş bir ibadet olarak gündelik yaşamda yapılan informel tarzdaki duaya direkt benzememektedir. Ancak, namaz kılan fert, ibadetin bilincine tam olarak ulaşmış ve gönüllü olarak bunu yapıyorsa bu durumda namaz dua olarak değerlendirilebilir. Zira bu durumda o, duanın taşıdığı Allah'ın büyüklüğü ve yüceliğinin zikredilmesi, kişinin aczini itiraf edip isteklerde bulunması gibi pek çok özelliği bünyesinde taşımaktadır (Kayıklık, 2000, s. 137). Bu başlık altında, *salat* kavramının, namaz değil dua anlamı kastedilen ayetler üzerinde durulacaktır.

Kur'an-ı Kerim'de 200'e yakın ayet doğrudan doğruya dua ile ilgilidir. Bunun yanında, tövbe istiğfar gibi kişinin Allah'a yönelip yakarmasını ve O'ndan isteklerini içeren çokça ayet de, dua konusu kapsamındadır. Bunlar, duanın nasıl olması gerektiği, usul ve adabı, etkileri, makbul olmayan ve olan dualar, peygamber ve Salihlerin duaları gibi içerikleri vardır (Çağrı, 1994, s. 536). Kur'an'da dua ve çeşitleri yakarma, lütuf dileme gibi görünüm arz etmektedir. Seslenme, çağırma ve davet etme, bir durumu

iletme, ibadet, yardıma isteme, aman dileme, Yaraticının varlık ve birliğini tasdik etme gibi manalarda kullanılmıştır (Parladır, 1994, s. 530). Sufilere göre en makbul ve güzel dua, kişinin zor durumda, ihtiyacı varken gönlünden geldiği şekil ve ifadelerle ettiği duadır (Uludağ, 1994, s. 536).

Parladır, (1994, s. 531) Kur'an'da çaresizlik halindeki insanın, duayı çok daha fazla tercih ettiği yönünde psikolojik bir mekanizma olduğunu belirtmektedir. Bu noktada, duanın zor durumda kalan insan için bir çıkış yolu arama olduğunu söylemek mümkündür. Sıkıntı halindeki kişi, bu durumdan kurtulmak için Allah'tan dua yolu ile yardım ister. Bu yardım kendisine ulaştınca, bazıları tekrar eski yaşamına döner. *“İnsana bir sıkıntı dokundu mu, gerek yan üstü yatarken, gerek otururken, gerekse ayakta iken (her hâlinde bu sıkıntıdan kurtulmak için) bize dua eder. Ama biz onun bu sıkıntısını ondan kaldırdık mı, sanki kendisine dokunan bir sıkıntı için bize hiç yalvarmamış gibi geçer gider.”* (Yunus 10/12; 22-23; Fussilet 41/51; Rum 30/33; Zümer 29/8). Bazıları ise Allah'ın bu lütfunu daima hatırlayarak şükreder. İslam dini buna dair açıklamayı yapmıştır. Zira Allah Bakara Suresi 186. ayetinde *“...muhakkak ki Ben (kullarıma) pek yakınum. Bana dua ettiği zaman dua edenin duasına cevap veririm. Öyleyse, onlar da Benim çağırma cevap versinler ve Bana iman etsinler...”* diyerek kulun duasına muhakkak karşılık vereceği vaadinde bulunmaktadır. *“...Bana dua edin, duanıza cevap vereyim...”* (Mü'min 40/60) diyerek Tanrı, kendisine inanan kişinin umudunu kaybetmemesini sağlamaktadır. Ayrıca bu vaat, insanın yaşadığı zorluğu aşmasında, Allah'ın ona yardımının er ya da geç geleceği bilincine ulaşmasını sağlamakta ve başa çıkmayı kolaylaştırıcı bir rol oynamaktadır denilebilir. Aslında bu işlevi Allah, Rad Suresi 28. ayetinde kendisi de belirtmektedir. Buna göre *“...kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur.”* *“Arınan ve Rabbinin adını anıp, namaz kılan kimse mutlaka kurtuluşa erer.”* (A'la 87/14-15) diyerek de vaadini tekrarlamaktadır. Bunu Meryem Suresinde (Meryem 19/4) Zekeriya Peygamberin aracılığı ile *“...Rabbim, sana (ettiğim) dua sayesinde hiç bedbaht olmadım.”* ve Hz. İbrahim'in dilinden *“...Şüphesiz Rabbim, gerçekten duayı işitendir.”* diyerek (İbrahim 14/ 39) tekrar eder. Allah tekliğini ve kudretini de dualara cevap vermesi üzerinden vurgular (Şuara 26/ 71-72). Buna göre putlar, edilen duaları duyup dua edene cevap veremezler. Ancak Allah, dualara karşılık verecek olandır. Bu vaadin inanlarda karşılığını bulduğunu düşünmek mümkündür. Zira yapılan bir araştırmada, katılımcıların sadece %8'i dualarının Allah tarafından kabulü hususunda emin olmadıklarını söylemişlerdir, ancak katılımcıların %85'i ettikleri duaların kısmen ya da tamamıyla kabul edildiğine inanmaktadır (Çarkoğlu ve

Kalaycıoğlu, 2009, s. 30). Bu durum, dinin vurguladığı bu vaadin inananlar arasında kabullenilmiş olduğunu göstermektedir.

Duanın alçak gönüllüce, için için, umut ederek (Araf 7/55-56) olması gerekmektedir. Kur'an'da sıkıntılar ile boğuşan kişilerin nasıl dua etmesi gerektiği, peygamberler üzerinden örnekler verilerek anlatılmıştır. Özellikle Enbiya Suresi bu hususta dikkat çekicidir. Burada sağlık sıkıntılarını çeken Müslümanlara Eyüp Peygamber (Enbiya 21/83-84), umutsuzluk ve hayal kırıklığı yaşayanlar için Yunus peygamber (Enbiya 21/87-88), çocuk sahibi olamayanlar için Zekeriya peygamber (Enbiya 21/89-90) örnek olarak gösterilmiştir. Onların samimi bir şekilde ve tam teslimiyetle yaptıkları dualarının kabul edildiği ve karşılıklarını bulduğu belirtilmiştir. Benzer şekilde, Hz. İsa rızık (Maide 5/114), Hz. Musa kendisini rahat ifade edebilmek için (Taha 20/25-35), Hz. Yusuf düşmanlarının hilelerinden kurtulmak (Yusuf 12/33) Hz. Lut sapkın kavminin zararlarında uzak olabilmek (Şuara 26/ 169), Hz. Âdem günahlarından kurtulmak için (Araf 7/23) Allah'a dua etmişlerdir. Bu örneklerde insanlara, nasıl bir sıkıntı yaşıyor olursa olsunlar dua etmeleri öğütlenmiş, edilen duaya mutlaka karşılık verildiği, Allah'ın kulunun yardımına yetişeceği vurgulanmıştır.

Sonuç olarak, sıkıntıya düşen kişiler için yardım isteyeceği nokta Allah'tır ve ona açılan kapı duadır. Nasıl bir sıkıntı içinde olursa olsun insan, Allah'a tam bir teslimiyet, güven duygusu ve umutla dua etmelidir. Allah, bu duayı muhakkak duyacak ve karşılığını verecektir. Bu inanç, sıkıntıda kişi için, başa çıkmada olumlu etkiler yapacaktır. Zira her şeye gücü yeten Tanrı'nın vaadi, zorluk yaşayan insana güç vererek, mücadelesinde kararlılıkla devam etmesine yardımcı olur.

2.3.3.4. Sosyal Destek

Ferdin çevresi tarafından kabul ve sevgi görmesi, ihtiyaçlarının karşılanması ve desteklenmesi olarak tanımlanabilen sosyal destek, bireyin sağlıklı ve normal bir yaşam sürmesi için gerekli şartlardandır. Sosyal destek kavramı içinde, insanın değer gördüğüne inandığı bir sosyal sisteme bağlı olması, bu sistem tarafından ihtiyaç duyduğu desteğin kendisine sağlanması ve sosyal grubun bir parçası olması gibi hususlar yer almaktadır (Köksal Akyol ve Salı, 2013).

Sosyal destek kavramının temelinde, ferdin sorunlar karşısında çevresinden aldığı yardımların çeşitliliği yatmaktadır. Kişinin sevildiğine ve ihtiyacı olduğunda bakılacağına inanması, önemsendiğini ve değer gördüğünü bilmesi, bir grubun etkileşim

ağına bağlı ve ait olduğunu kavraması sosyal desteğin tanımlanması açısından temeli oluşturmaktadır (Cobb, 1976). Bunların algılanması, kişiden kişiye değiştiği için, sosyal desteğin tanımında da farklılıklar meydana gelmektedir (Arslan, 2009). Bu, algılanan sosyal destek kavramını ortaya çıkarmaktadır. Algılanan sosyal destek: kişinin öteki insanlarla ihtiyaç duyduğu desteği alabileceğine inanmasına dayanan güvenli bağlar kurmasıdır. Bir bakıma, insanın kendisine sunulan destekleyici etkileşimi yorumlaması, ilişki kurduğu ve bağlandığı insanlara kişisel anlamlar yüklemesine dayanan değerlendirmesidir (Köksal Akyol ve Salı, 2013, s. 1380). Kısaca algılanan sosyal destek, bireyin önem ve değer verdiği, düşüncelerini kendi açısından kıymetli saydığı kişiler tarafından sevildiği ve onların kendisine değer verdikleri yönündeki algıları şeklinde özetlenebilir (Bozgeyikli, Doğan ve Işıklar 2010). Güçlü ve sağlam kurulmuş sosyal ilişkiler ağı, bazı zamanlarda beklenenin aksine bir etki oluşturarak, farklı destekleri engelleyebilir, bundan dolayı ferдин algı biçiminin olumlu olması kişiye, sahip olunan sosyal ağdan çok daha yararlıdır (Polat ve Bayrak Kahraman, 2013).

Kişinin sosyal destek sistemini, toplumsal ilişkilerini de pekiştiren, mevcut politik, çevresel ve ekonomik destekleyicileri oluşturmaktadır. Bu bağlamda kişinin ailesi olmak üzere arkadaşları, öğretmenleri ve iş arkadaşları, mensup olduğu siyasi, ideolojik ya da etnik gruplar, karşı cinsten özel arkadaşı ile birlikte onun mensup olduğu toplum sosyal destek sistemini meydana getirir (Yıldırım, 1997).

Sosyal destek, hem bir başa çıkma kaynağı hem de hastalıklara karşı koruyucudur. Bu sebeple, onun insan hayatındaki rolü oldukça önemlidir. Sosyal desteğin özellikle, stresin yıkıcı etkilerini azaltıcı ve başa çıkma sürecini kolaylaştırıcı etkisi mevcuttur (Andrews, Tennat, Hewson ve Waillant, 1978). Yaşam sürecinde, doğal olarak ortaya çıkan sosyal destek sistemleri, psikolojik sorunların çözümlerini kolaylaştırmada önemli rol oynamaktadır. Ancak, her bireyde oluşum, algı ve yansımaları farklı olduğundan sosyal desteğin kavramlaştırılmasında ve tanımlanmasında farklılaşmalar meydana gelmektedir (Eker, Arkar ve Yıldız, 2001). İnsanların psikolojik ve toplumsal algıları değiştikçe, sosyal ilişkilerinde de değişimler oluşur, bu da sosyal destek algısının aynı kişi için bile zamana göre değişken olabileceğini göstermesi bakımından önemlidir (Thoits, 1995). Kısaca Eylon'in de belirttiği üzere (2002), ihtiyaç duyulan sosyal destek türü zaman, şartlar ve kişiye göre değişmektedir. Temiz (2014) sosyal desteği en çok yakınına kaybeden ya da bu tehlikeyi yaşayanların aradığını bulgulamıştır.

Yapıcı (2007), dinlerin kurmuş oldukları toplumsal yapı ve sistemle mensuplarına sadece psikolojik değil sosyal olarak da destek sağladığını belirtmektedir. Ayten, manevi destek, işbirlikçi başa çıkma ve dinî cemaat desteğinin başa çıkma sürecinde olumlu sonuçlar verdiğini belirtmiştir (2012, s. 70). Yapılan araştırmalar, kişinin psikolojik ve sosyal ilişkilerde yaşadığı problemlerin çözülmesi ile, bunların ortaya çıkmadan önlenmesi açısından, sosyal desteğin etkin bir güç olduğuna yönelik bulgular ortaya konmuştur (Yıldırım, 1997). Yüksek stres durumlarında, genellikle düşük sosyal destek algısı tespit edilmiştir (Kaplan, Patterson, Kerner, Grant ve diğerleri, 1997). Uyum, depresyon, öz saygı, stres gibi psikolojik durumlar ile sosyal destek yakından ilişkilidir. Kişinin algıladığı sosyal destek olumlu ve yüksek ise stres, depresyon ve olumsuz psikolojik yaşantılarda düşüş olurken, uyum, öz saygı, topluma adaptasyon gibi olumlu durumlarda artış görülmektedir (Doğan, 2008, s. 31). Örneğin Aksüllü ve Doğan (2004), huzurevinde yaşayan yaşlıların algıladıkları sosyal desteği, evinde yaşayanlardan düşük bulmuştur. Buna göre, huzurevlerinde yaşayan yaşlılar, depresyona daha yakın bulunmuştur. Sosyal destek algısı yüksek olan bireylerde intihar düşüncesi, diğerlerine göre daha düşük çıkmıştır (Yıldırım, 1997). Çam, Deniz ve Kurnaz (2014) çalışmalarında tükenmişlik ile algılanan sosyal destek arasındaki ilişkiye bakmış ve sosyal destek algısı yüksek olan kişilerde, tükenmişlik seviyesinin düştüğünü tespit etmişlerdir. Bu noktada sosyal destek, tampon görevi görerek kişiyi olumsuz şartlardan korumaktadır (Haksan Avcı ve Yıldırım 2014; Lin, Thompson ve Kaslow, 2009). Küçükcan ve Köse (2000) depremzedeler üzerinde yaptıkları çalışmalarında, sosyal desteğin travmayla başa çıkmada olumlu işlev gördüğünü tespit etmişlerdir. Buna göre, gelen maddi yardımlar, artan paylaşım ve sivil toplum kuruluşlarının çalışmaları, depremzedeleri yalnızlık ve terk edilmişlik düşüncesinden kurtardığını, dayanma gücü, umut ve hoşgörüyü arttırdığını bulgulamışlardır. Altıntaş (2014) bu durumu, sosyal desteğin hem manevi hem maddi yönü olması ile açıklamaktadır. Böylece fert, her yönden destek görmekte ve sıkıntılarını çözebilmekte, yalıtılmışlık ve yalnızlık hissinden kurtulabilmektedir. Temiz (2014, s. 166) ise sosyal desteği en çok bir yakını kaybedenlerin ve ölüm korkusu yaşayanların aradığını tespit etmiştir.

2.3.3.4.1. İslam'da Sosyal Destek ve Başa Çıkma

İhtiyacı olan sosyal desteği alan biri; yaşadığı problemi çözmeye yardım edecek, olaylara değişik açılardan değerlendirmesini sağlayacak, sorunun çözümü

konusunda kendisini cesaretlendirip rahatlatıcı desteği alacağını bilir. Bunun aksi durumunda ise birey bu destekten mahrum kalacağı için stresin olumsuz etkilerine daha fazla maruz kalabilmektedir (Eylen, 2001). Bu noktada İslam'ın sosyal destek ve dayanışmayı tesis etmek ve sürdürmek istediğine dair pek çok veri mevcuttur. Bunların başında “ümme” olma gelmektedir. Aynı dine mensup kişilerin oluşturduğu grup anlamına gelen kavram (Bulut, 2012) ortak değerler etrafında bir grup olmayı gerektirir. Öztürk (2005, s. 16-17), Bakara Suresinde geçen “*Biz sizin vasat bir ümme (toplum) olmanızı sağladık ki böylece siz insanlara tanıklık edesiniz, Allah'ın elçisi de size tanıklık ede!*” (2/143) ayetinden hareketle ümmeti, inanç ve ahlak düzeyinde doğruluk, dürüstlük ve adaletten ödün vermeyen, her bakımdan dengeli, ölçülü ve sağduyulu toplum olarak tanımlamıştır. Ona göre bu sıfatlar sahabeye ait olup, ayetin muhatabı onlardır. Ancak günümüz Müslümanlarının da bu özellikleri edinebilmek için çaba içinde olması gerekmektedir. Ümmetin en önemli özellikleri, mensuplarının Allah'a iman etmeleri ve birbirlerini kötülükten alıkoyarken iyiliğe yöneltmeleridir. Bu, onların en hayırlı ümme olması için yeterlidir (Âl-i İmrân 3/110). Bu bağlamda Öz (2006), Kur'an'da istenen ümmetin özelliklerini aile ve akrabası ile iyi ilişkileri olan, yardımlaşma ve infakın yaygın olduğu, hoşgörü ve sevginin yaygın olduğu, inanç özgürlüğünün olduğu, hilenin ve aldatmanın olmadığı, adalet, güven ve emniyetin hâkim olduğu bir toplum olarak sıralamaktadır. Bu ümmetin bir takım prensipleri vardır, bunların başında hayatı kolaylaştırma, sıkıntıları kaldırma, zorlaştırmama gelmektedir (el- Kaysî, 2014). Bu kişiler, birbirlerinin hayatını daha yaşanılır hale getirirken, yaşanan zorlukların aşılmasında birbirlerine yardımda bulunurlar. Muncibi (2017, s. 193-195), kulun Hz. Muhammet ümmetinden olduğu için mutlu olma bilincine sahip olması gerektiğini bildirmekte ve bu bilinci geliştirerek teselli mekanizması olarak kullanması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu noktada, inanç birliğinin yaşanan travmalar ile başa çıkmada önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Zira aynı ümmetin fertleri olan bireylerin birbirleri ile yakın ilişkide olup, hayatlarındaki olumsuzluklara vakıf olacağı ve çözümü için birlikte çaba sarf edeceğini tahmin etmek zor olmamaktadır.

Ümmetin iyiliği emredip kötülükten koruması ilkesi, bir nevi önleyici yardım olarak yorumlanabilir. Bu bağlamda özellikle zararlı alışkanlık ve bağımlılıklar sonucu yaşanabilecek olası travmalar engellenmiş olacaktır. Kur'an'ın ideal ümmetinde fertler, birbirleri için koruyucu, yardımcı ve kurtarıcı roller oynamaktadır denilebilir. Zira Kur'an'da yardımlaşma sıklıkla tavsiye edilmektedir. İnanan insan iyilik etmelidir.

Ümmet kavramı ile birlikte “uhuvve” ya da “kardeşlik” de sosyal destek bağlamında dinen kullanılmış bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. İslam’ın ilk dönemlerinden itibaren, hem yaşanan ekonomik hem de güvenlik ile ilgili sıkıntılar kardeşliği ön plana çıkarmıştır (Çağrı, 2017). Kavram, organik manada kardeşliği tanımlamasının yanı sıra aynı aileye, kabileye ya da ırka üye olmayı, aynı dine inanmayı, aynı dünya görüşüne sahip olmayı da içermektedir. Bu tip ortak noktaları ve paylaşımları olan topluluklar arasındaki dayanışma ruhu ve beraberlik uhuvve kavramı ile ifade edilir (Çağrı, 2001, s. 485). Söz konusu dayanışma durumunun en dikkat çekici örneklerinden biri, Mekke’den Medine’ye hicret eden kişiler ile Medine’de yaşayan yerli halk arasında yaşanmıştır. Buna göre Mekke’den müşriklerin taciz ve zorbalıkları sonucu Medine’ye gelen Müslümanlar, hem ekonomik hem de sosyal olarak bir takım sıkıntılar çekmekteydi. Pek çoğu mali açıdan varlıklı değillerdi, hicret esnasında olan kısıtlı varlıklarını da Medine’ye taşıyamamışlardı. Ayrıca yeni bir topluluğa girmiş olmanın verdiği yabancılık ve göç psikolojisi içindeydiler. Hz. Peygamber bu travmaların daha kolay atılması için çözümü kardeşlik ilan etmede bulunmuştur. Buna göre, her Mekkeli aile için bir Medineli aile belirlenmiş ve yaşadıkları maddi- manevi her türlü sorunu beraberce çözmeleri sağlanmaya gayret edilmiştir. Bu süreçte dinî telkin de başa çıkma figürü olarak kullanılmıştır. Kardeşlik yoluyla sağlanan sosyal destek, göçebe Müslümanların topluma entegre olmalarını kolaylaştırmış ve göç, yalnızlık, yalıtılmışlık, ekonomik darlık gibi pek çok sıkıntı ile daha kolay bir başa çıkma sağlanmıştır denilebilir (Hamidullah, 1980).

Kur’an’a göre Müslüman olmanın ve kurtuluşa ermenin gereklerinden biri yardımsever olmaktır. Bakara Suresi 177 ayette : *“Gerçek iyilik... servetini, kendisi için ne kadar kıymetli de olsa, akrabasına, yetimlere, ihtiyaç sahiplerine, yolculara (yardım) isteyenlere ve insanları kötülükten kurtarmaya harcayan; namazında devamlı ve dikkatli olan ve mali yükümlülüğünü ifa eden kişilerdedir.”* denilmesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Benzer şekilde Bakara Suresi 262 numaralı ayet *“...mallarından Allah yolunda harcayan, yaptığı yardımı başa kakmayan, dolayısıyla fakir fukarayı incitmeyen kimseler var ya işte onlar hak ettikleri mükâfatı Rablerinden fazlasıyla alacaklar. Üstelik onlar için ne azap korkusu ne de dünyada bırakılan güzel şeyler adına hüznün söz konusudur.”* maddi dayanışmayı ve desteği özendirme açısından önemli görünmektedir. Ancak devamında psikolojik olarak yardımda bulunmanın, ihtiyacı olan kişiye manevi destekte olmanın, dillendirilen maddi bir yardımdan daha hayırlı olduğuna *“(bilin ki) gönül alıcı bir söz, hoşgörülü bir davranış, başa kakılan*

yardımdan mutlaka hayırlıdır...” (Bakara 2/263) denilerek vurgulanmaktadır. Devam eden Bakara Suresi 264. ayette de gösteriş için yardımda bulunmanın kötülüğü vurgulanmıştır. Bakara 267-276 arası mal mülkün nasıl harcanacağı, kimlere yardım yapılacağı, yardım yapmak ile malın artacağı özellikle açıklanmıştır.

Nisa Suresi 36. ayetinde, desteğin öncelikle yakın çevreden başlayarak verilmesi gerektiği, sonra aşama aşama kimler için neler yapılacağı anlatılmıştır. “*(yalnızca) Allah’a kulluk edin ve ondan başka hiçbir şeye ilahlık yakıştırmayın. Anne babanıza ve yakın akrabanıza, yetim ve muhtaçlara, kendi çevrenizden olan komşulara ve yabancı komşulara, yanınızdaki yakınınızdaki arkadaşına, yolcuya ve meşru yollarla malik olduğunuza iyilik yapın. Doğrusu Allah böbürlenerek küstahça davrananları sevmez.*” Yardımlaşma emredilirken, özellikle zorluklar yaşamakta olan insanlar öncelenmektedir. Bu bağlamda akraba, yoksul, yetim ve yolcular sıklıkla yardımlaşma halkası içinde öncelikli vurgulanmaktadır. Bu, Allah’ı hoşnut etmek için hayırlı ve güzel bir yol olup kişinin kurtuluşuna vesile olur (Rum 30/38). Bu noktada, zaruret halindeki bireylerin öncelik alması, toplumsal desteğin onlara sunulması, bu kişilerin başa çıkma süreçlerini olumlu etkileme amacı taşımaktadır denilebilir. Zira inananların yaşadıkları zorlukları böylece daha hızlı ve rahat bir şekilde atlatmaktadırlar. Peygamber’in, “*Müminlerin birbirlerine olan bağlılığı, birbirine kenetlenerek inşa edilmiş bir binanın tuğlaları gibidir.*” (Buhârî, Mesâcid, 54, 467) demesi, bu duruma delil teşkil etmesi açısından son derece önemlidir. Hadislerde ayrıca musibete uğrayanların teselli edilmesi, acılarının paylaşılması ve yakınlarını kaybedenlere taziyede bulunulması tavsiye edilmektedir (Mâlik b. Enes, Cenâiz, 805-813; İbn Mâce, Cenâiz, 55, 56).

Sonuç olarak İslam, sosyal desteğe oldukça önem vermiştir. Bu sayede sağlıklı bir ümmet oluşturma gayreti içine girmiştir. Yardımlaşmanın, kardeşliğin ve yapıcılığın temel alındığı bu tür dayanışma ilkeleri, yaşanan travmalar ile başa çıkılırken sosyal olarak insanlara kolaylık sağlayıcı görünmektedir.

2.3.3.5. Şefa

Kelime anlamı olarak, bir kişiye işini görmede yardım etmek, bir işin halledilmesinde aracı olmak ya da birinden bu konuda aracılık yapmasını istemek manasına gelen şefa, isteğinin gerçekleşmesi ya da kabahatinin affedilmesi için bir kişiye aracılık etmek anlamındadır. İslam dinindeki terim anlamı buradan hareketle

oluşturmuştur, buna göre Ahirette peygamberler başta olmak üzere, Allah'ın salih kulları arasından izin verdiği kişilerin diğer Müslümanların affedilmesi için Allah'a istekte bulunması demektir (Alıcı, 2010, s. 411; Yılmaz, 2014, s. 111; Öztürk, 2005). Şefaate inancı, temelde tövbe ile yakından ilişkilidir. Kişinin günahlarını bağışlatma isteğinden kaynaklanmaları bu iki durumun ortak noktalarıdır. Buna göre şefaate, inanan kişinin günahlarının, Tanrı tarafından sevilen bireyin aracılığı ve yardımı ile affedilmesidir. Burada Tanrı, bir nevi “hatır” için inananın günahlarını affedip onu ödüllendirmektedir.

İslam dışındaki dinlerde de buna benzer anlayışlar mevcuttur. Çin geleneğinde ruhban sınıfının vazifeleri arasında, ilahların huzurunda insanlar için şefaate isteme vazifesi mevcuttur. Kendi sonsuz mutluluğundan feda ederek, diğer dindaşlarının kurtuluşuna vesile olmaya yönelik inanç Tibet Budizm’inde de bulunmaktadır. Söz konusu fedakârlıkta bulunan kişiler genellikle, kendilerinde bulunan fazileti, daha aydınlanmamış kişilere bağışlama yoluyla, bunların aydınlanmasına aracı olurlar. Hinduizm’de geleneğinde, tenasühten evvel Tanrıların kendilerinin bizzat şefaate etmesiyle kısa bir müddet kalacakları cennetvari bir âlem inancı bulunmaktadır. Bu inanç, ilâhî lütfâ bağlı şefaati ifade eder. Zerdüştlüğe gelince, Hemistegân adında, sevapları ile günahları eşit olan bireylerin tekrar diriltilmelerinden sonra bir süre yaşayacakları bir mekân vardır burada ruhlar ıstırap çekmez, çünkü burada Zerdüştonların affedilmeleri için Tanrı’ya yakarır ve onlar için şefaateçi olur (Alıcı, 2010).

Tövbe ve günahların affedilmesi Katoliklikte başlı başına Günah İtirafı ritüelini teşkil eder. Bu ritüel İsa Mesih tarafından icat edilen bir uygulamadır. Af yetkisi yalnızca Tanrı’ya aittir, ancak Tanrı isterse bu yetkisini insanlara da verebilir. Zira İsa Mesih tarafından önce Havarilerine, ondan sonra da Kiliseye bu yetki verilmiştir. İsa Mesih’in kendisini feda etmesi Hristiyanlıktaki şefaate inancının temelini oluşturmaktadır. Cennet ile Dünya arasında aracılık yaparak insanlar ile kızgın Tanrılarını barıştıracak bir rahip gerekliydi ve onlara göre İsa Mesih bu görevi hakkıyla yerine getirmiştir (Yıldırım ve Karatosun, 2016, s. 477-576). Zira Ahd-i Cedid’de “...onun (İsa) aracılığı ile Tanrı’ya yaklaşanları tümüyle kurtaracak güçtedir. Çünkü onlara aracılık etmek için hep yaşamaktadır.” şeklindeki ifadeler İsa’nın şefaateçiliğine delil olarak görülebilir (İbranilere mektup 7:25). Yeni Ahit’e benzer bir şekilde, kilise babaları da Hristiyanlığın ilk dönemlerinden başlayarak, ilahi varlıklara dua ederek onlardan şefaate istemeyi öğrenmişlerdir. Yahudilikte de şefaate inancı bulunmaktadır. Buna göre Hz. İbrahim, İsrail oğullarından inançlılara, aracılık ederek, bunları

cehennemden kurtaracaktır. Çünkü bunlar İbrahim ahdinin işaretine sahiptirler ve ara mekanda kısa süreli de olsa kalsalar bile cehenneme girmeyeceklerdir (Yılmaz, 2014, s. 112; Alıcı, 2010).

2.3.3.5.1. İslam İnancına Göre Şefaaf

Şefaaf dinî bir kavram olarak, kendilerine izin verilmiş kişilerin hesap gününde, günahkarların affedilmesi için istekte bulunması, aracılık etmesi, ya da günahları yüzünden cehennemlik olan müminlerin cehenneme girdikten sonra affedilerek cezalarının kaldırılması anlamında kullanılmaktadır (Öztürk, 2005). Müslüman halk arasındaki inanca göre, Yaratıcı huzurunda sevilen ve razı olunan kullar şefaaf etme hakkına sahip olacaklardır. Bu kişiler peygamberler, sahabeler, melekler, veliler, salihler, sıddıklar ve şehitler olarak sıralanır. Bu kişilerin şefaaf sınır ve yetkileri, Allah huzurundaki yerlerine göre değişmektedir. En yüksek mertebeye sahip olan peygamberler, en yüksek geniş şefaaf hakkına da sahiptirler (Yavuz, 2010). Şefaafın tamamı Allah'a ait olmasından maksat ise; şefaaf edebilecek olan şefaafçilerin şefaaf etme isteklerine icabet edecek olan Allah'tır demektir.

İslam dini açısından şefaafın varlığı, temel tartışma konularının başında gelmektedir. İslam âlimleri aynı ayet ve hadisleri delil göstererek şefaafın varlığını ve yokluğunu kanıtlayacak yorumlar yapmışlardır. Araştırmanın amacı fikhî olarak şefaafın delillendirilmesi veya yalanlanması olmadığından bu tartışmalara girilmemesi uygun görünmektedir. Ancak, Kur'an'da konu ile ilgili ayetlere bakıldığında da benzer bir durum ile karşılaşmaktadır. Zira Kur'an'da, konu ile ilgili iki tür ayet geçmektedir. Buna göre ilk grubu *kimsenin kimseye şefaaf edemeyeceği, şefaafın kimseye fayda vermeyeceği, şefaafın olmadığı* yönündeki ayetler oluştururken ikinci grubu *Allah katında O ve onun izin verdiği kimselerin şefaaf edebileceğine* yönelik ayetler oluşturmaktadır.

Konu ile ilgili ayetlerin pek çoğunda Allah ve onun izin verdiklerinin şefaaf edebileceğine yönelik ifadeler yer almaktadır. "*Allah'ın huzurunda, kendisinin izin verdiği kimselerden başkasının şefaafi fayda vermez...*" (Sebe 34/23) gibi istisna ifadeleri neredeyse şefaafi konu edinen bütün ayetlerde mevcuttur. "... *izni olmaksızın O'nun katında şefaafçılık yapmak kimin haddine...*" (Bakara 2/255), ayeti gibi benzer manalarda bir ayet de Yunus Suresinde geçmektedir. Burada Tanrı'nın evreni yaratma süreci anlatıldıktan sonra, onun izni olmaksızın hiç kimsenin başka birini koruyup

kayırması, şefaath etmesinin söz konusu olmadığı tekrar vurgulanır. Buna göre Tanrı kendisinin dışında kimlerin şefaath edeceğine karar verecektir. Şefaath edecek kimselere Allah karar verdiği gibi, kimlere şefaath edileceğine de Allah karar verecektir. Enbiya Suresi 28. ayette geçen “... Onlar, O'nun razı olduğu kimselerden başkasına şefaath etmezler...” ifadesi bunu açıkça ortaya koymaktadır.

2.3.3.5.1.1. Şefaath Etmesine İzin Verilecek Kişiler

Allah'ın şefaath etmesi için kimlere izin vereceği tartışma konusu olmuştur. Bu konuda ayetler ve özellikle hadislerden hareketle bazı özelliklere haiz kişiler belirlenmiştir. Buna göre en başta Hz. Muhammet'e bu hakkın tanınacağı söylenmektedir. Nisa Suresi 64 numaralı ayet, peygamberin inanların affını istemesi durumunda, Allah'ın bunu kabul edeceğini göstermesi açısından önemlidir. “*Biz her peygamberi sırf, Allah'ın izni ile itaat edilmek üzere gönderdik. Eğer onlar kendilerine zulmettikleri zaman sana gelseler de Allah'tan günahlarının bağışlamasını dileseler ve Peygamber de onlara bağışlama dileseydi, elbette Allah'ı tövbeleri çok kabul edici ve çok merhametli bulacaklardı.*” Peygamber hakkında onu üzecek birtakım sözlerin söylenmesi üzerine Tevbe Suresi 61. ayette, onun inan insanlar için bir müjdeleyici ve şefaathçi olarak gönderildiği belirtilir. Benzer şekilde Tevbe Suresi 128. ayette peygamberin kendi içlerinden olması insanların onu kabullenmesi için önemli olduğu belirtilirken “*Size kendi aranızdan öyle bir peygamber gönderdik ki sizin (dünya ve ahirette) sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir. O sizin üzerinize titreyip durur; müminlere karşı şefkat ve merhametle doludur.*” ifadeleri de peygamberin, müminlerin iyiliğini istediğini belirtmektedir. Ayrıca “*Cennet için insanlara ilk şefaath edecek benim. Peygamberlerin en çok tabii bulunanı da benim.*” (Müslim, İman, 330) ve “*Her peygamberin Allah'a ettiği bir duası vardır. Ben de inşallah duamı, kıyamet gününde ümmetime şefaath için saklamak istiyorum.*” (Müslim, İman, 335) gibi hadisler bu durumu destekler mahiyettedir.

Hz. Muhammet'in yanı sıra diğer peygamberler de şefaath hakkına sahip olacaklardır. Buhârî, Bakara Suresi ile ilgili babda konuyla ilgili hadislere yer vermiştir (Buhârî, Tefsîr, 3).

Peygamberlerin dışında Kur'an-ı Kerim, (*Kur'an-ı Kerim'i okuyun! Çünkü Kur'an, onu okuyanlara kıyamet günü şefaathçi olarak gelecektir.* Müslim, Salâtü'l-müsâfirîn, 252), veliler, (*Ümmetimden bazıları var ki büyük bir cemaate, bazıları vardır*

ki bir kabileye, bazıları vardır ki bir guruba, bazıları da vardır ki tek bir kişiye şefaate eder ve cennete girmelerini sağlar. Tirmizî, Kıyâmet, 12, 2440), buluğa ermeden vefat etmiş çocuklar, (İbn Mâce, Cenâiz, 58) ve ameller (Tirmizî, Kıyâmet, 12) de insanların affı için şefaateçi olacaklardır.

a- Şehitlerin Şefaate Etmesi

Allah ile insanlar arasında aracılık yaparak, onların günahlarının affı için ricacı olacak bir başka grup da şehitlerdir. “*Kıyâmet günü üç grup şefaate edecektir; Peygamberler, âlimler ve şehitler.*” (İbn Mâce, Zühhd, 37, 4313) hadisi bu inancın İslam açısından kanıtı mahiyetindedir. Bu sadece Müslümanlar arasında olan bir inanç değildir. Eski Ahit’te net bir şekilde, ahiret inancını gösteren bir öğreti bulunmamaktadır ancak öldükten sonra şefaate hususunda bazı atıflar bulunmaktadır. Bu konuda ilk sırada, inançları için hayatlarını verenlerin şefaate yetkili olacaklarını anlatan İşaya pasajı gelmektedir (53:12). Hıristiyanlıkta, inananlar Tanrı dostlarından ve dini için canını feda edenlerden yakararak şefaate istemek konusunda yüreklendirilmektedir (Alıcı, 2010).

Hz. Peygamber’in hadislerinde şehitlerin şefaate edeceğine yönelik ibareler bulunmaktadır. Bu hadislere örnek olarak, “*Şehit, ailesinden yetmiş kişiye şefaate eder.*” (Ebu Davut, Cihâd, 27, 2522) gösterilebilir. Burada şehitlerin kimlere şefaate edeceği belirlenmiştir. Yakını şehit olan kişilerin bu durumla başa çıkabilmeleri için kaybettikleri kişinin Cennet’te olduğunu bilmek kadar, onu yeniden görecek olmak ve onun kendisine yardım edeceğini düşünmek de, başa çıkma sürecini kolaylaştırıcı rol oynayacak bir işlev yerine getirecektir.

Sonuç olarak, şefaatin varlığına yönelik tartışmaları bir kenara bırakarak konu özetlenecek olunursa, dünyada ve ahirette Allah ile kullar arasında aracılık yapacak kimseler mevcuttur. Dünyadaki şefaatten kasıt inananların birbiri için dua etmesi olarak düşünülmektedir. Ahirette ise, inanan insanların günahlarının bağışlanması ve Cehennem’den kurtulup Cennet’e girmeleri için, başta Hz. Muhammet olmak üzere, diğer peygamberler, veliler, yapılan ibadetler ve şehitler Allah’tan ricacı olacaklardır. Bunu yapabilmeleri için onlara izni, Allah verecek ve kimlerin şefaate ulaşacaklarına da Allah karar verecektir.

Araştırma konusu ile alakalı olarak, *şehitler, aileleri ve yakınları için aracı olacak* inancı, yakınları şehit olmuş kişilerin bu travmayla başa çıkmalarını kolaylaştırıcı bir rol oynayacaktır yorumu yapılabilir. Bu bağlamda, cennete şehit olan

yakını aracılığı ile gireceğine ve orada onunla birlikte olacağına inanan birey, acıya bir derece de olsa çözüm bulabilir.

2.4. Dini Başa Çıkma Sonucu Ortaya Çıkan Kişilik Tiplenmesi

Dinler, ideal insan oluşturma gayreti içinde olagelmışlerdir. Bu amaçla insanın olumsuz yönlerini dizginleme ve daha ahlakî bir hayat sürmeleri için, inananlarını yönlendirme gayreti içindedirler. Bunu yaparken genellikle, emir ve yasaklar kullanılmış, doğru - yanlış davranışlar belirlenmiş ve ideal insanın özellikleri sıklıkla vurgulanmıştır.

İslam'ın oluşturmaya çalıştığı ideal insan olgun, vakur, soğukkanlı, bilge, sabırlı olmak gibi pek çok olumlu niteliğe sahiptir. Ayrıca aşırılıklardan uzak, tutarlı ve kararlı olmak da son derece önemlidir. Bu kişilik özellikleri duygusal, düşünsel ve davranışsal bağlamda başa çıkmayı kolaylaştıracak, insanın hayat deneyimlerinden olumlu dönütler edinmesini sağlayacak niteliktedir. Kur'an, her ne kadar böyle bir ideal insan sunmaya çalışsa da, mevcut insanı çoğunlukla olumsuz özellikleri ile tanımlamaktadır. İnsanın sabırlı olması istenir ancak sıklıkla aceleci olduğu belirtilir (İsra 17/11; Enbiya 21/37). Vakur ve kanaatkâr olması istenir ancak insan hırslıdır (Mearic 70/19). Soğukkanlı ve bilge bir tutum göstermesi istenir ancak insan inatçı ve tartışmacıdır (Kehf 18/54; İsra 11/89). İnsandan şükür eden, nimetlerin kıymetini bilen bir bilinç düzeyinde olması beklenir ancak insan nankördür (İbrahim 14/34, Şura 42/4, Zuhuf 43/15). Ayrıca insan cimri (İsra 11/100) ve zayıftır (Maide 5/30-31).

Bütün olumsuz sıfatlarına rağmen insan, kendisinden istenen özelliklere erişecek donanıma sahiptir. Bunun için ruhen tekâmül etmesi gerekmektedir. Eğer imanı güçlü ve gelişmiş ise o, Allah'ın sevdiği ve takdir ettiği kullarından olabilir. Tanrı, insanı olgunlaştırmak için bir takım sınavlara tabi tutar. Bunun sonucu ise iki farklı tip ortaya çıkar. Rum Suresi 33 numaralı ayet, sınanma durumunda insanın nasıl tepki verdiğini ortaya koymaktadır. *“İnsanlara bir zarar dokunduğu zaman, Rablerine yönelerek O'na dua ederler. Sonra Allah, onlara kendinden bir rahmet tattırınca da, bir bakarsın ki içlerinden bir grup, Rablerine ortak koşuyorlar.”* Benzer bir durum Yunus Suresi 12. ayetinde de anlatılır. *“İnsana bir sıkıntı dokundu mu, gerek yan üstü yatarken, gerek otururken, gerekse ayakta iken (her hâlinde bu sıkıntıdan kurtulmak için) bize dua eder. Ama biz onun bu sıkıntısını ondan kaldırdık mı, sanki kendisine dokunan bir sıkıntı için*

bize hiç yalvarmamış gibi geçer gider. İşte o haddi aşanlara, yapmakta oldukları şeyler, böylece süslenmiş (hoş gösterilmiş)tir.”

Yunus Suresinde konu anlatılmaya devam edilir ve gemi örneği üzerinde durulur. “Sizi karada ve denizde gezdirip dolaştıran O’dur. Hatta gemilerde bulunduğunuz ve o gemiler, içindekilerle beraber hoş bir esinti ile akıp gittikleri ve tam keyiflendikleri sırada o gemilere şiddetli bir fırtına gelir çatar ve her taraftan onlara dalgalar gelmeye başlar. Bütünüyle kuşatılıp artık bittiklerini sanırlar. İşte o vakit tam ihlas ile Allah’a yalvarır ve dindar olurlar: ‘Eğer bizi buradan kurtarırsan, ant olsun ki, şükredenlerden olacağız’ derler. Fakat onları kurtarıncaya, bir de bakarsın ki yeryüzünde haksız yere taşkınlık yapıyorlar. Ey İnsanlar! Sizin taşkınlığınız, sırf kendi aleyhinizedir. (Bununla) sadece dünya hayatının yararını elde edersiniz. Sonunda dönüşünüz bizedir. (Biz de) bütün yaptıklarınızı size haber vereceğiz.” (Yunus 10/22-23). En’am Suresi 63 ve 64. ayetlerde aynı durumu tekrarlamaktadır. “De ki: Karanın ve denizin karanlıklarından (tehlikelerinden) sizi kim kurtarır ki? (O zaman) O’na gizli gizli yalvararak ‘Eğer bizi bundan kurtarırsan ant olsun şükredenlerden olacağız’ diye dua edersiniz. De ki: Onlardan ve her türlü sıkıntıdan sizi: Allah kurtarır. Ama siz yine de O’na ortak koşuyorsunuz.” Fussilet Suresi 51 ayet de benzer içeriğe sahiptir. Gemi yolculuğu örneği, Ankebut Suresi 29/ 65. ayetinde de benzer bir tema ile tekrar edilmektedir. Buna göre, insan sıkıntı yaşarken Tanrı’dan yardım isteye meyillidir. Ancak, Tanrı yardım edip, sıkıntı bertaraf edildiğinde iki tür davranış ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki, kurtulduğu için Allah’a şükredip daha erdemli bir yol tutmaya gayret etmek iken, diğeri bu olayı unutup eskisi gibi yaşamaya devam etmek yönündedir.

Başta çıkma süreci sonucunda ortaya çıkan bu tiplene, Gordon Allport’un iç güdümlü ve dış güdümlü insan ayırımına oldukça benzemektedir (1960; 1967). Allport, bu tipolojiyi bilimsel hayatı içinde zamanla geliştirmiştir (Kayıklık, 2000). Tanımlamanın temelini, dinin öznel deneyiminin iki uç noktası oluşturmaktadır. Buna göre, insanların motivasyon kaynakları içsel yada dışsal olarak ikiye ayrılmaktadır. Dış güdüleyiciler ile hareket eden biri, dini en yüksek amaç olarak görmez, din onun için kişisel amaçlarına ulaşmada bir araç işlevi görmektedir. Bu bağlamda din, ferde faydalar sunan ve çıkarı için kullanılan bir konumdadır. Bu tipteki kişiler dini sosyal statü elde etmek, emniyet sağlamak ve teselli bulmak gibi amaçlarla kullanmaktadırlar. Bu kişi Tanrı’ya inanmaktadır ancak bu inanç, benliğinden vaz geçmeyi ve bir adanmayı beraberinde getirmemektedir. İçsel odaklı insan için ise din, temel yaşam

motivasyonu rolünü üstlenmektedir. Birey, dinî inançlarını içselleştirir ve din ile tamamen bütünleşmek için gayret büyük gayret sarf eder. Bu tip için din, hayatının amacını oluşturmaktadır (Allport, 1968). İç güdümlü dindarlıkta, özden gelen bir kaynak olarak kişiyi yönlendiren din, onun kendini gerçekleştirmesine yardım etmekte, saygı, sevgi, iyi niyet, hoşgörü, ayrımcılıktan uzak olma gibi hümanist eğilimlerin oluşmasına hizmet etmektedir (Yapıcı ve Kayıklık 2005; Gürses, 2010).

Dış güdümlü dindarlık beklenti ve ihtiyaçlara yönelik olma şeklinde bir görünüm arz etmektedir. Burada insan, dinin yaşamsal arzu ve ihtiyaçlarına cevap vermesi gerektiği düşüncesindedir (Kayıklık, 2003). Esasında bu durum, dini işlevsel olarak kavramaktan kaynaklanıyor olabilir. Fert, dini hayatında “ne işe yaradığı” üzerinden konumlandırırsa, dindarlığı bu noktadan hareketle şekillenecek ve büyük bir olasılıkla dış güdümlü dindarlık ortaya çıkacaktır. Benzer şekilde birey, dini aslında ne olduğu ve kendisine ne gibi amaçlar koyduğu noktasından algılsa yani dinin özüne yönelik bir kavrama çabasına girerse, dindarlığı bu yönde oluşacaktır ve iç güdümlü bir yönelim izleyecektir. Allport, (1950) içgüdümlü- dışgüdümlü konusunun temelinde, dindarlığın olgunlaşp olgunlaşmaması olduğunu ifade etmektedir. Buna göre, olgunlaşmamış dindarlık oldukça durumsal ve ihtiyaca yöneliktir. Kişinin benliğini besleyecek güdülerinden ortaya çıkan ve tam olarak içselleştirilmemiş dindarlık, içselleştirilmemiştir ve kişi hayatında merkezi bir anlam sistemi oluşturamaz. Olgunlaşmış dindarlık ise, kişiye kendini adayacağı bir anlam sunar ve hayatının bütün deneyimlerini kapsayıcıdır. Kalıcı bir görünüm arz eden iç güdümlü dindarlık, bütüncül ve kişiliğin tamamı üzerinde yapıcı bir etki sahibidir.

Kur'an'ın zorluklardan sonra ortaya çıkan insan modeli, tam bu noktaya oturmaktadır. Ayetlerde yaşanan zorlukların kişilerin inancı üzerindeki etkisi ikiye ayrılmış görünmektedir. Buna göre, yaşanan travma sonucu Tanrı ile bir pazarlığa girilmektedir. Allah, onları yaşadıkları sıkıntıdan kurtarırsa ihlaslı ve olgun müminler olacaklarını vaat ederler. Devamında Tanrı'nın yardımını yetişir ve sıkıntılı durum son bulur. Burada, iki tür davranış ortaya çıkar. Bunlardan ilki verdiği sözü tutan, yaşadığı travmadan ders çıkarmış, Allport'un tanımı ile iç güdümlü dindardır. İkinci grup ise Allah'ın yardımını çabucak unutan, verdiği sözü tutmayan ve tekrar sıkıntılı bir durum başlayana kadar Tanrı ile uzak bir ilişki kuran, dış güdümlü kişilerdir. Esasında ayetler bu kişiler hakkında daha çok şey söyler. Yukarıda zikredilen ayetlerde bu kişilere direkt olarak atıfta bulunulurken, iç güdümlü dindarlardan ima yolu ile bahsedilir. “onlardan

bazıları..” ibaresi insanların dış güdümlü, ayetin ifadesi ile “nankör”ce bir tavra bürünmediğinin göstergesi olarak yorumlanabilir.

Tanrı, bu hususta insandan iç güdümlü dindarların tepkisini beklemekte ve başına gelen iyiliğin de kötülüğün de kendisinden geldiğini idrak etmesini beklemektedir. Nisa Suresi 78. ayet buna açık bir örnek olarak gösterilebilir. “... *onlar güzel şeylere kavuştuklarında, bazıları ‘Bu Allah’tandır!’ derler; ama başlarına bir kötülük gelince ‘Bu senin yüzündendir’ diye feryat ederler. De ki ‘Hepsi Allah’tandır!’ o halde bu insanlara ne oluyor da kendilerine bildirilen hakikati kavramaya yanaşmıyorlar.*” Bu noktada Peygamber dâhil olmak üzere, kimseye bir ayrıcalık tanınmamıştır. O da tıpkı diğer Müslümanlar gibi, başına gelecekler konusunda Allah’a güvenmeli ve ona sığınmalıdır. “*Allah dilemedikçe, kendime bir yarar sağlamak ya da kendimden bir zararı uzaklaştırmak benim elimde değil. Eğer insan kavrayışının ötesinde olanı bilseydim, muhakkak ki, bahtiyarlık adına ne varsa ondan payıma daha çoğu düşerdi ve kötülük asla yaklaşmazdı bana. (Ama) ben sadece bir uyarıcıyım ve inanan bir topluma iyi haberler getiren müjdecî*” (Araf 7/188).

Ancak, ister iç güdümlü ister dış güdümlü olsun, her inanan, bir sıkıntı yaşadığında Allah’tan yardım ister. “*Size ulaşan her nimet Allah’tandır. Sonra size bir sıkıntı ve zarar dokunduğu zaman yalnız O’na yalvarır yakarırsınız.*” (Nahl 16/53). Kur’an’ın ideal Müslümanı, sadece ihtiyaç anında değil, sükûnet zamanlarında da Tanrı’yı anmalı ve ona şükretmelidir. Yaşanan sıkıntılı dönemler, ders alıp kişiyi bu noktaya getirmek içindir. “*Allah’ın, rızkı dilediğine bol verdiğini ve (dilediğine) kıstığını görmediler mi? Bunda inanan bir toplum için elbette ibretler vardır.*” (Rum 30/37). Burada istenenin, kişinin araçsal inancını olgunlaştırıp, amaçsal bir hale getirmesi ve hayatına dinin hâkim olduğu bir yön vermesi olduğu çıkarımı yapılabilir.

BÖLÜM III

UYGULAMA VE YÖNTEM

3.1. Yöntem

Terör saldırısı, savaşa katılma ve bu şekilde bir yakınına kaybetme ya da kaybetme riski ile karşılaşma durumlarında yaşanan travmalar bireysel travmalardan çok daha zor algılanmakta ve çözümlenmektedir. Bu tür olayların taşıdığı askeri boyut, savunmasızlık hissi ve kontrol edilebilirliğinin çok zor olması, yaşanan travmanın anlaşılmasını güçleştirmektedir (Pargament ve diğerleri, 1994). Aynı zamanda bir takım milli ve dini değerlerin de sürece dahil olması, savaş ve benzeri tecrübelerin araştırılmasında, dini başa çıkma çalışmalarında çok tercih edilen, ampirik yöntemi kullanışsız kılmaktadır. Bu sebeple nitel bir desene sahip olan bu çalışma betimsel bir karakter arz etmektedir. Veriler yarı yapılandırılmış mülakat, katılımlı gözlem ve röportaj teknikleri ile toplanmıştır.

Mülakat sorularının hazırlanmasında yas ile başa çıkma ve önceki bölümlerde işlenen İslam ve başa çıkma öğeleri temele alınmıştır. Buna göre sabır, dua, ibadet, sosyal ve empatik destek, şefaet, imtihan ve ahiret inancına dair sorular, üç gruba ortak olarak sorulmuştur. Bunların yanında, travmanın önceden tahmin edilip edilmediğine, olaydan sonra kişilik ve sosyal hayatta yaşanan değişimlere, hayata adaptasyona, bireyin konu ile ilgili bilgi düzeyine, psikolojik destek veya tedavi alınmasına dair sorular bütün çalışma gruplarına sorulmuştur. Soruların hazırlanması esnasında din psikolojisi uzmanlarının görüşlerine başvurulmuştur.

Yapılan pilot uygulamaların ardından her grup için özel bir takım sorulara ihtiyaç duyulmuştur. Buna bağlı olarak, şehit ailelerine sorulmak üzere rüya ile iletişim, şehitlik ziyaretleri, şehidin varlığını fiziksel olarak hissetmeye dair sorular eklenmiştir. Gazilere sorulmak üzere, tedavi süreci ve sonuçlarına ilişkin sorulara yer verilmiştir. Konuşma esnasında, belirlenen soruların cevaplarına ulaşabilmek amacıyla ek ve yardımcı sorular kullanılmıştır. Ayrıca ön görülemeyen başa çıkma ya da dini başa çıkma söylemlerine rastlandığı durumlarda, konuşma o yöne dönmüş ve belirtilen konu üzerine gidilmiştir.

Görüşmeler, belirlenen konular ekseninde kümelenerek yorumlanmış ve gruplar kendi içinde ve diğer gruplarla karşılaştırılarak sonuçlara ulaşılmaya gayret edilmiştir.

Verilerin analizinde ve yorumlanmasında anlayıcı geleneğe dayanılmıştır. Bu bağlamda betimsel, içerik ve söylem analiz kullanılmıştır. Bu bağlamda sözsüz

mesajlara, özellikle duygu geçişleri ve beden diline, dikkat edilmeye gayret sarf edilmiştir. Anlayıcı yaklaşımın temel ayaklarından olan bağlamın gözden kaçmaması amacıyla, araştırmada farklı aşamalarda katılımlı gözlem tekniklerinden yararlanılmıştır. Ayrıca içerik analizi için NVivo 10 veri analiz programı kullanılmıştır.

3.1.1. Mülakat Soruları

3.1.1.1. Şehit Ailelerine Sorulan Sorular

- 1-Şehadet haberini ilk nasıl aldınız? Bu süreci anlatır mısınız?
- 2-Mezarına ne sıklıkla gidiyorsunuz, gidince neler yapıyorsunuz?
- 3-Şehidinizin şehadetini önceden hissettiniz mi?
- 4-Şehadet haberi aldıktan sonra size dini telkin yapıldı mı? Dinen şehitliğin faziletleri anlatıldı mı? Bu anlatılanlar sizde nasıl bir etki yaptı?
- 5-Şehadet haberini aldıktan sonra aile ve çevrenizle olan ilişkilerinizde değişiklikler oldu mu?
- 6-Diğer şehit yakınları ile bir arada olmak/görüşmek sizi nasıl etkiliyor?
- 7-Yakınınızın şehit olması sizi değiştirdi mi? Evetse hangi yönlerden
- 8-Şehidinizin şefaate ereceğine inanır mısınız?
- 9-Şehidinizin varlığını fiziksel olarak hissettiğiniz oldu mu?
- 10-Şehidiniz ile cennette buluşacağınıza inanır mısınız?
- 11-Şehidinizi rüyanızda görür müsünüz?
- 12-Dua eder misiniz? Dualarınızın içeriği nelerdir?
- 13-Bu yaşananları nasıl anlamlandırıyorunuz? Kader mi, musibet mi, bela mı, imtihan mı sizce neden yaşadınız bu olayı?
- 14- Sabır sizce nedir, kendinizi sabırlı buluyor musunuz?

3.1.1.2. Gazilere Sorulan Sorular

- 1-Nasıl gazi oldunuz? Olay esnasında dua, tekbir, salavat gibi dinsel söylemlerde bulundunuz mu?
- 2-Bedensel travmalarınız neler?
- 3-Hastanede ne kadar kaldınız? Bu süreçte neler yaşadınız?
- 4- Dini telkin aldınız mı?
- 5- Uzmanından psikolojik destek aldınız mı? Psikiyatrik ilaç kullanıyor musunuz?
- 6-Gazi ya da şehit olacağınız aklınıza gelir miydi? Öncesinde hissettiniz mi?

7-Gazi olarak yaşamaya uyum sağladınız mı? Nasıl? Bunda dinin etkisi oldu mu?

8-Gazi olarak yaşama uyum sağlama çabanızı kimler nasıl etkiledi?

9-Gazi olduktan sonra toplum içinde size olan tavır, davranışlar ve bakış açısının değiştiğini düşünüyor musunuz? Düşünüyorsanız ne yönde örneklendirir misiniz?

10-Diğer gaziler ile görüşmek sizi nasıl etkiliyor?

11- Keşke şehit olsaydım dediğiniz oluyor mu?

12- Bu yaşananları nasıl anlamlandırıyorsunuz? Kader mi, musibet mi, bela mı, imtihan mı sizce neden yaşadınız bu olayı?

13-Gazi olduktan sonra, öncekine göre ibadetlerinizi yerine getirme düzeyinizde farklılaşma oldu mu?

14-Dua eder misiniz? Dualarınızın içeriği nelerdir?

15- Sabır sizce nedir, kendinizi sabırlı buluyor musunuz?

16- Gazi olmak sizi değiştirdi mi? Evetse hangi yönlerden?

3.1.1.3. Gazi Yakınlarına Sorulan Sorular

1-Yakınınızın gazi olacağını önceden hissettiniz mi?

2-Süreci anlatır mısınız?

3-Dini yaşantınızda bu olayın bir etkisi oldu mu?

4- Bu yaşananları nasıl anlamlandırıyorsunuz? Kader mi, musibet mi, bela mı, imtihan mı sizce neden yaşadınız bu olayı?

5-Diğer gazi yakınları ile bir arada olmak/görüşmek sizi rahatlatıyor mu?

6-Dua eder misiniz? Dualarınızın içeriği nelerdir?

7- Sabır sizce nedir, kendinizi sabırlı buluyor musunuz?

8-Yakınınızın gazi olması sizi değiştirdi mi? Evetse hangi yönlerden

9- Sosyal olarak yeterince destek aldığınızı düşünüyor musunuz?

10- Bir gazi ile yaşamamanın farkları neler sizce?

11- Bu süreçte dini telkin aldınız mı, size gaziliğin faziletleri anlatıldı mı?

3.2. Uygulama

Mülakatlar 22.02.2018 ve 4.4.2018 tarihleri arasında Adana il merkezinde gerçekleştirilmiştir.

Mülakatlar katılımcıların evleri, iş yerleri, Adana Orduevi, Türkiye Harp Malulü Gaziler Şehit Dul ve Yetimleri Derneği Adana yerleşkesi, Adana Şehit Aileleri

Dayanışma Derneği Lokali, Adana Asri Mezarlıktaki Şehitlik ve Kadirli Eğitim ve Kültür Vakfı Lokalinde gerçekleştirilmiştir.

Katılımcıların kendilerini rahatça ifade edebilmelerini sağlamak amacıyla serbestçe konuşmalarına ortam sağlanmasına gayret edilmiştir. Bu amaçla kalabalıktan uzakta, yalıtılmış ve sessiz bir ortam sağlanması için gayret edilmiştir. Mülakatların biri hariç tamamı ses kaydına alınarak tespit edilmiş, Ses kaydını kabul etmeyen bir gazi ile not tutularak görüşme yapılmıştır. Katılımcıların bağlam dışı konuşmaları da kişilikleri hakkında bilgi verici olması hasebiyle dikkate alınmıştır.

Adana Asrî Mezarlık Şehitliği gözlem yapmak amacıyla üç defa ziyaret edilmiştir. Bu gözlemlerde amaç, şehit yakınların davranışlarını incelemek olmuştur. Ailelerin birbiri ile olan ilişkilerine dikkat edilmeye çalışılırken, onlarla daha yakın olmaya gayret edilerek yerine getirdikleri dinî içerikli davranışlara dikkat edilmiştir. Bunlar her defasında sesli notlar olarak tespit edilmiştir. Böylelikle araştırmacı şehit ailelerinin kabristandaki yaşantılarını müdahalede bulunmaksızın inceleme şansına sahip olunmuştur. Ayrıca Şehit Aileleri Dayanışma Derneği ve Türkiye Harp Malulü Gaziler Şehit Dul ve Yetimleri Derneği ve Adana Şehit Aileleri Dayanışma Derneği üçer kez ziyaret edilmiştir. Buralarda mülakatlar gerçekleşirken aynı zamanda gözlem yapma fırsatı da bulunmuştur.

Katılımlı gözlem ise iki kez kullanılmıştır. Bunlardan ilki Asrî mezarlıkta gerçekleşmiş olup, gözlemler esnasında bir şehidin annesi ve kız kardeşi, bir şehit eşi ve bir şehit babası ile sohbet edilmiştir. Burada araştırmacı, sorular sormak yerine muhataplarını dinlemiş ve onlarla birlikte kabre çiçek dağıtmak, Kur'an okumak gibi davranışlarda bulunmuştur. Diğer katılımlı gözlem çalışması, Adana Şehit Aileleri Dayanışma Derneğinde 18 Mart 2018 şehitler gününde yapılmıştır. Gaziler ve şehit aileleri ile birlikte anma programına katılmış ve Kur'an okunmuştur. Bu gözlem çalışmaları esnasında yapılan dinî içerikli atıflara dikkat edilmeye gayret edilmiştir. Katılımlı gözlem çalışmaları, sürecin hemen sonunda ses kaydı ile tespit edilmiştir ve araştırma esnasında sorulacak soruların tespitinde belirleyici olmuştur.

Genellikle sohbet havası içinde geçen görüşmeler esnasında mülakiyi etkilememek için azami gayret sarf edilmiştir. Çalışmanın bütün aşamalarında objektif olmaya özen gösterilmiştir.

3.3. Uygulama Grubu

Araştırmanın genel alanı Türkiye Cumhuriyetinde, uygulama alanı Adana il merkezi ve ona bağlı yerleşim yerlerinde yaşayan şehit aileleri, gaziler ve gazi aileleridir. Uygulama grubu ise Adana şehir merkezinde ikamet eden şehit yakınları, gaziler ve gazi yakınlarıdır. Uygulama grubunun seçiminde şehit ailelerinin polis ve askerlerden oluşmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca, gaziler asker kökenli olup, gazi yakınları da askerlikten malul olmuş kişilerin yakınlarından oluşmuştur. Katılımcılara kartopu seçim yoluyla ulaşılmıştır. Buna göre ulaşılan bir görüşmeci diğerine referans olmuştur.

Toplamda 36 görüşme yapılmış ancak 5 katılımcıda aranan güven ve objektivite gözlenemediğinden 31 mülakat geçerli sayılmıştır. Süreçte yedi gazi; üçü eş, ikisi çocuk, biri anne ve biri kardeş olmak üzere yedi gazi yakını; beşi kardeş, ikisi eş, 10'u ebeveyn olmak üzere 17 şehit yakını ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Raporlaştırma esnasında görüşmecilere mahremiyetlerini korumak amacıyla takma isimler verilmiştir.

Uygulama grubunun yaş aralığı 19-89'dur. Eğitim seviyesi okuryazarlığı olmayandan üniversite mezununa kadar oldukça çeşitlilik gösteren bir aralıktadır. Katılımcılar genellikle alt-orta gelir seviyesine sahiptir.

Tablo 1.
Şehit Aileleri Grubuna Ait Bilgiler

Sıra	Araştırmada ki Takma Ad	Şehide Yakınlığı	Şehitlik Süresi	Yaş	Eğitim Durumu	Gelir Durumu
1	Asım	Baba	29 Yıl	63	Ortaokul	Alt
2	İmran	Anne	17 Yıl	67	Okur Yazar Değil	Alt
3	Melek	Anne	17 Yıl	68	Üniversite	Orta
4	Elif	Anne	20 Yıl	60	Okur Yazar Değil	Alt
5	Güzin	Anne	2 Yıl	50	İlkokul	Alt
6	Hacer	Anne	7 Ay	53	İlkokul	Alt
7	Bilal	Baba	2 Ay	50	Ortaokul	Alt
8	Mehmet	Baba	25 Yıl	69	İlkokul	Alt
9	Bahri	Baba	26 Yıl	70	Ortaokul	Orta
10	Zeynep	Anne	23 Yıl	75	Okur Yazar Değil	Orta

(Tablo 1'in devamı)

11	Ayşe	Eş	6 Yıl	43	Lise	Orta
12	Suna	Eş	14 Yıl	44	İlkokul	Orta
13	Nil	Kardeş	24 Yıl	55	Üniversite	Orta
14	Emine	Kardeş	20 Yıl	60	İlkokul	Alt
15	Canan	Kardeş	22 Yıl	45	Lise	Orta
16	Hasibe	Kardeş	17 Yıl	44	Lise	Orta
17	Zekeriya	Kardeş	17 Yıl	40	Lise	Orta

Tablo 2.*Gazi Grubuna Ait Bilgiler*

Sıra	Araştırmadaki Takma Ad	Yaş	Maluliyet Durumu	Gazilik Süresi	Eğitim Durumu	Gelir Durumu
1	Fikret	68	İç Organ	28 Yıl	MYO	Orta
2	Abdurrahman	48	Tek Bacak	28 Yıl	Lise	Orta
3	Erol	37	Tek El	17 Yıl	Lise	Orta
4	Ercan	48	Omuz ve Kol Hasarı	28 Yıl	MYO	Orta
5	Yavuz	49	Tek Bacak	26 Yıl	Ortaokul	Orta
6	Tamer	28	İç Organ	7 Yıl	Lise	Üst
7	Mahmut	47	Çoklu Kas Hasarı	20 Yıl	Lise	Orta

Tablo 3.*Gazi Aileleri Grubuna Ait Bilgiler*

Sıra	Araştırmadaki Takma Ad	Gaziye Yakınlığı	Gazilik Süresi	Yaş	Eğitim Durumu	Gelir Durumu
1	Esra	Kardeş	7 Yıl	32	Üniversite	Üst
2	Feride	Anne	28 Yıl	89	Ortaokul	Alt
3	Huriye	Eş	26 Yıl	45	İlkokul	Orta
4	Melda	Eş	28 Yıl	47	Lise	Orta
5	Özge	Eş	12 Yıl	46	Lise	Orta
6	İpek	Çocuk	24 Yıl	22	Üniversite	Orta
7	İlhan	Çocuk	24 Yıl	19	Lise	Orta

BÖLÜM IV

BULGULAR VE YORUM

4.1. Şehit Aileleri, Gaziler ve Gazi Ailelerinin Travma Süreci

Uygulama grubunun travmayı nasıl yaşadığı anlatılmadan önce sıklıkla atıf yapılacak olan Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB) hakkında kısaca bilgi vermek yorumların daha sağlıklı ve anlaşılır yapılması açısından faydalı olacaktır.

4.1.1. Travma Sonrası Stres Bozukluğu

Travma sonrası stres bozukluğu, ağır bir travma sonrasında meydana gelen, durumun tekrar tekrar yaşanması, onu hatırlatan uyarlardan uzak durma ve uyarılmışlık düzeyinin artışı gibi semptomlarla kendini gösteren bir hastalıktır (Özgen ve Aydın, 1999, s. 34). Hastalığın ilk sistemli olarak organize edilmesi Amerikan İç Savaşı ile başlamış, İkinci Dünya Savaşı ve Vietnam Savaşı sonrasında ise tamamen tanımlanmıştır. Bu dönemlerde Savaş Stres Reaksiyonu, Asker Kalbi gibi isimlerle anılmıştır (Hacıoğlu, Gönüllü, Kamberyan, 2002, s. 210). Hastalık önce askerler üzerinden tanımlanmış, daha sonra diğer insanların da buna yakalanabileceği görülmüştür. Pek çok kişide ani, sarsıcı veya yıkıcı bir travmanın yaşanması TSSB'ye sebep olarak yeterli görülmektedir. Ölüm, ölüm tehdidi, fiziksel bütünlüğü tehlikeye sokan bir durum yaşanması, ağır yaralanma, başka bir bireyin fiziksel bütünlüğünü kaybetmesine tanık olma (Özgen ve Aydın, 1999), cinsel istismar gibi ağır travmatik olaylar TSSB'ye neden olmaktadır (Şimşek, Fettahoğlu ve Özatalay, 2011). Hastalık üç aydan kısa olursa akut, üç aydan uzun süreli olursa kronik olarak düşünülüp, travmatik yaşantıdan altı ay sonra bile ortaya çıkabilmektedir (Özgen ve Aydın, 1999).

TSSB'nin görülme sıklığı, toplumdaki stres faktörlerinin sıklığı ile doğru orantılıdır. Hastalığa her yaşta rastlanabilse de genç erişkinlerin daha çok muzdarip olduğu tespit edilmiştir. Kadınlarda erkeklere oranla üç kat daha fazla karşılaşılmaktadır (Özçetin, Maraş, Ataoğlu ve İçmeli, 2008). Özgen ve Aydın, hastalığın en çok boşanmış, dul kalmış, ekonomik olarak alt tabakada, sosyal ilişkilerden izole kişilerde görüldüğünü belirtmektedir. Risk grubunun doğal afet, savaş, çatışma, tecavüz, cinayet yaşamaları durumunda TSSB'ye yakalanma oranları %58'e kadar çıkabilmektedir.

İnsanların sebep olduğu travmalar, doğal felaketlerden daha fazla TSSB oluşturmaktadır (1999, s. 34-35).

TSSB'nin semptomları, uyarılmışlık halinin artması, travmaya neden olan vakanın tekrar tekrar yaşanması -bu düş, düşünce ve algı yoluyla olabilir- heyecansal sınırlılık ve kaçınma şeklinde üç temel başlık altında toplanabilmektedir. Genel uyarılmışlık halinin artmasına uykusuzluk, öfke, konsantrasyon düşüklüğü girerken, olayı tekrar tekrar yaşama engellenemeyen düşünceler, kabuslar ve düşlemeler şeklinde açılabilir. Kaçınma tepkisi ise, olayı anlatmaktan, hatırlamaktan, hatırlatacak kişi, yer ve durumlardan uzak durma ile birlikte olayın önemli bir parçasını hatırlayamama, günlük hayat aktivitelerine olan ilginin ve katılımın azalması, toplumdan kopmuş olma hissi, içe kapanma ve duyguları göstermekte zorlanma olarak genişletilebilir. Birey kaçınma davranışı içinde olayı unutmak için alkol ve uyuşturucu kullanımına yönelebilir (Özgen, Aydın 1999; Özçetin, Maraş, Ataoğlu ve İcmeli, 2008).

Eşsizoglu ve arkadaşlarının (2009) Diyarbakır'da bir terör saldırısına maruz kalan kişiler üzerinde yaptıkları çalışmanın sonuçlarına göre bu kişilerde yüksek oranda TSSB görülmektedir. Keten ve arkadaşları (2013) savaşa katılmanın psikiyatrik hastalıkların gelişimi için risk faktörü olduğunu vurgulamışlardır. Buna göre savaşa katılanlarda en sık görülen psikiyatrik hastalık TSSB'dir. Çatışmaya girme erkekler için TSSB'nin en büyük sebebidir. Özellikle kalıcı fiziksel yaralanma, bir yakınının vefatı TSSB gelişmesi için risk faktörüdür. Terör gazileri üzerinde yapılan bir TSSB araştırmasında 92 katılımcının 72'sinde bir ruhsal rahatsızlık görülmemiştir. Sekiz gaziye anksiyete bozukluğu; altı gaziye TSSB; beşine depresyon ve birine de obsesif kompulsif bozukluk teşhisi konulmuştur. Araştırmaya göre fiziksel özrün büyüklüğü, sosyal destek algısı TSSB için risk faktörüdür. Travmadan sonra güçlü sosyal destek gaziler için mensup olduğu birliğin üyelerinin birbirine bağlılığı, çatışmaya beraber girdiği arkadaşlarından ve komutanından memnun olma anlamına gelmektedir. Bu ölçütler olumlu olursa TSSB görülme olasılığı daha azalmaktadır (Keten ve arkadaşları, 2013).

Özetlemek gerekirse, savaş durumu, savaşa bir yakınına gönderme, ölüme yaklaşma tecrübesi, yaralanma, organ kaybı, fiziksel yaralanma, bir yakınının ölüme yaklaşma tecrübesi yaşaması, bir yakınının fiziksel yaralanması veya organ kaybetmesi gibi durumlar TSSB'ye sebep olabilmektedir. Bu hastalık öfkeden uykusuzluğa, yeme bozukluklarından hatırlama güçlüğüne, travmayı tekrar tekrar yaşamaktan sosyal hayata adaptasyon güçlüğüne, odaklanmada zorluktan alkol ve madde kullanımına başlamaya

başınız sağ olsun denmesi ile durumu anladıklarını ifade etmişlerdir. 17 katılımcıdan sekizine ilk etapta yakınlarının yaralı olduğu şeklinde yalan söylenirken, bunlardan biri doğrudur. Zira sadece bir katılımcının yakını hastanede yatmıştır. Diğer görüşmelerde, kişinin olay yerinde vefat ettiği belirtilmiştir. Üç katılımcı, yaralı olduğuna dair söylemin doğru çıkması için adak adarken, beş katılımcı buna hiç inanmadıklarını ifade etmişlerdir.

4.1.2.1. Yas Evreleri

4.1.2.1.1. Şok ve İnkâr

Şehit Yakınlarının haberi aldıklarında yaşadıklarına bakıldığında, altı şehit yakını olayı ilk duyduktan sonraki dönemi hatırlamadıklarını belirtirken üçü bayıldıklarını söylemiştir. Beş şehit yakını büyük bir yıkım hissini anlatırken, biri çıldırılmış gibi hissettiğini belirtmiştir, iki şehit yakını ise feryat ve yoğun bir ağlama hissi yaşadıklarını söylemişlerdir.

İlk yaşanan tepkilere daha yakından bakıldığında yaşanan büyük şok ve acı yasin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Yasın ilk evresi olan şok, 10 şehit yakınında yoğun bir şekilde gözlemlenmiştir. Dört görüşmeci inanamama ve uyuşma tepkisinden bahsederek yine ilk evre belirtilerine işaret etmişlerdir.

Bu dönemde iştah kaybı, uykusuzluk, halsizlik, depresyon gibi tepkiler dile getirilmiştir. Bunlara spesifik birkaç örnek vermek gerekirse, Suna bir ay yemek yiyemediğini söylerken, Emine günlerce uyuyamadığını dile getirmiş, Hacer herkese ve her şeye karşı umursamaz olduğunu söylemiştir. Canan ve Hasibe, o an *hayatlarının bittiğini* söylemişlerdir. İmran, haberi alınca bayılmış ve bir gece boyunca doktor gözetiminde uyutulmuştur. İmran, cenaze ve sonrasında yaşananları net hatırlayamamaktadır.

Şehit yakınlarının istisnasız hepsi bu dönemi anlatırken ağlamış ve acılarının ne kadar zaman geçerse geçsin bitmediğini ve çok taze hissettiklerini belirtmişlerdir. Yasın ilk tepkilerini çarpıcı bir şekilde anlatan Elif'in, "*...O zaman aklımı çıldırıldım. Ben nereye bastığımı bilmedim! Elimdeki helke ile yalın ayak tüm köyü gezmişim, gitmişim nerelere, haberim yok...*" ifadeleri yaşanan şok ve acının şiddetini göstermektedir.

Şehit yakınlarından yedisi ilk şok esnasında sakinleştirici almış olduklarını söylemişlerdir. Olayı haber vermek için gelen ekipteki sağlık görevlileri bu noktada devreye girmiştir. Bilal, oğlunun şehadet haberini iş yerinde almıştır. İlk duyduğunda

çıldıracağını sandığını, sonrasında kendini kaybettiğini söylemiş ve gözlerini evinde açtığını anlatmıştır. “... ben bayılmışım ambulansla eve getirmişler...” Şehit eşi Ayşe, “...İyice kendimi kaybetmişim. Bir de zaten o kadar çok iğne yapıldı ki bana, bulandı her şey...” ifadeleri ile durumu anlatırken, Emine, cenazede kendisine sakinleştirici yapıldığını ve o sayede ayakta durabildiğini belirtmiştir. Melek, “...ben istedim sakinleştirici almayı...” diyerek durumunu anlatmıştır.



Şekil 2. Şehit Yakınlarının Travma Konusundaki Kelime Bulutu

Yasın ilk aşamasında taziye ziyaretlerinin, ölen kişiden ve ölüm şeklinden söz edilmesinin hissedilen rahatsızlık duygularını tekrarlamasından korkulduğu için istenmediği ve bunlardan kaçınıldığı bir dönem olduğu düşünülür ancak şehit yakınlarında bu durumla karşılaşılmamıştır. Bunun aksine onlar, cenazenin kalabalıklığı, eve ziyarete gelenin çok olması, arayan soranın çokluğunu olumlu anlamlar vererek anlatmışlardır. Bunun şehitlik mefhumundan kaynaklandığı düşünülebilir. Aileler, yakınlarının boş yere ölmediğini düşündükleri ve insanların bu ölüme değer verdiklerini gördükleri için, bu tür davranışları olumlu karşılamışlar. Bu sebeple, ziyaretlerden ve ölüm hakkında konuşmaktan kaçınmamışlardır denilebilir.

Ayrıca olayın üstünden zaman geçmesi de o döneme dair yaşantılara bakışı ve onları değerlendirmeyi değiştirmiş olabilir.

Özetlemek gerekirse, yasin ilk aşamasında özellikle şok bütün görüşmecilerde görülmüştür. Şekil 2'den de anlaşılacağı üzere, bu dönemi hatırlamakta oldukça zorlanmaktadır ve olayları *bulanık, kopuk kopuk, silik* hatırlamaktadırlar. İştahsızlık, ağlama krizleri, uykusuzluk, yoğun ıstırap, kendini kaybetme bu dönemin en çok karşılaşılan tepkileri olurken inkâr davranışına dair bir ifade ile karşılaşılmamıştır. Ölümün niteliği kişilerin inkâr etmesine imkan vermemiş aksine kalabalık cenaze töreni, yoğun taziye ziyaretleri kayba dair kıymet işaretleri olarak yorumlanmış ve inkar davranışını engellemiştir.

4.1.2.1.2. Çözümleme Aşaması

Çözülme evresinde, öleni geri getirme çabaları, öfke, büyüsel yerine koyma, öleni idealleştirme davranışları ile karşılaşılmıştır.

Öleni geri getirme çabaları olarak onunla konuştuğunu, onu gördüğünü söyleme bulgularından bahsedilebilir. Şehit yakınlarından altısı, geri getirme çabası göstermiştir. Bunlar, *evde karşılaşmak, sesini duymak, nefesini hissetmek, koltuğunda otururken görmek, elinin dokunduğunu hissetmek* şeklinde gerçekleşmiştir. İki şehit yakını ise kendilerinde değil ama bir yakınlarında buna benzer durumlar yaşandığından bahsetmiştir. Geri getirme çabaları ilk dönemlerde olmuştur. Sadece şehit eşi Ayşe “...çok özlemiştim, psikolojik olarak kendimi buna hazırladım sanırım...” diyerek konuya rasyonel bir bakış getirirken, diğer katılımcılar bu tecrübelerinin gerçekliğinde ısrarlıdırlar. Görüşmeciler bunu genellikle şehidin ölümsüzlüğüne dair inanca bağlama meylinde dirler.

Bu dönemin temel özelliklerinden biri olan öfke tepkisi, biri şehit babası dördü annesi olmak üzere, beş yakında tespit edilmiştir. Bu noktada ilginç olan, bu beş yakından sadece birinin öfke tepkisinin sona ermiş olmasıdır. Diğer dört şehit yakınında öfke hala gözlemlenebilmektedir. Kısaca bakılacak olursa Asım, oğlunun ölümünde ihmali olanlara öfkeli dir. Melek, gelinine karşı öfke duygusu taşımaktadır. Onun çekip gittiğini ve oğlunu hiçbir zaman hak etmediğini düşünmektedir. Zeynep, “... tek benim mi oğlum ölecekti, herkes yaşarken...” diyerek, oğlu genç yaşta ölmesine rağmen yaşayanların olmasına öfkeli dir, “...herkes ölecek, garantisi yok kimsenin...” ifadeleri ile de, yaşayan herkes bu öfkeden nasibini almaktadır. Öfkenin en çok gözlemlendiği

Hacer komşularına, yetkililere, hayatına hiçbir şey olmamış gibi devam eden herkese öfkeli. Bu öylesine büyük bir öfkedir ki “...yanımda biri birini yatırsa kesse acımam, üzülmem, baba ne!? ne olursa olsun derim...” demektedir. Hacer, Tanrı’ya karşı da öfkeli. Bunu kendisi isyan olarak nitelendirmekte ve durumu “...bazen isyan da ediyorum yani, beni her şeyle imtihan edeydi de oğlumla etmeseydi diyorum...” ifadeleri ile ortaya koymaktadır. Öfkesini geride bırakabilmiş olan tek mülaki ise Elif’tir. “...İlk başta gülmek çok zor geldi. Başkası gülse ona da gıcık oluyordum. Kızım el gülme mi!? Ama ondan gıcık alıyordum ben. Düğün falan oluyor, içerilere girer ağlardım. Allah’ım bunlar nasıl davul çaldırıyor, müzik çaldırıyor derdim. Ateş düştüğü yeri yakarmış kızım, dışarıya hiçbir şey olmazmış... İnsan zamanla gülermiş de ağlarmış da...” ifadeleri bu durumu açıklamaktadır.

Ölenin yerine başka birini koymaya yönelik çaba, yakınların yeni doğan çocuklara şehidin ismini vermeleri ile ortaya çıkmıştır. Bu gelenekte olması hasebiyle sık tekrarlanan bir davranış olsa da, şehit ailelerinin kullandığı bazı ifadeler durumun bundan biraz daha farklı olduğunu göstermiştir. Bu noktada yedi katılımcı torununa, üçü oğluna, biri yeğenine olmak üzere, 11 katılımcı şehidin adını verme davranışı göstermiştir. Üç katılımcının olayı oldukça yenidir ve ad verilecek bir yeni doğan olmamıştır. Biri ise torunlarının kız olduğunu, erkek olursa muhakkak ismini vereceğini belirtmiştir. İki katılımcının eş olması ve çocuklarının bekâr olması, isim verecek bebek olmaması anlamına gelmektedir. Bu iki kişi dışında kalan 15 katılımcı, isim verme konusunda ortak tutuma sahiptir.

İsim verme davranışının, yerine koyma ile ilişkilendirilmesinin temel nedeni ise, yakınların bu konudaki spesifik ifadeleridir. Buna göre, isim veren 11 yakından 10’u çocuğa verilen ismi söylemekte güçlük çekmişler ve uzun süre isim ile seslenemediklerini söylemişlerdir. Ancak daha sonra, şehidin ismini taşıyan çocuğu, diğer çocuklardan daha çok sevdiklerini ifade etmişlerdir. Birkaç örneğe bakmak gerekirse Elif’in “Şehidimin adını torunuma koydum. İsmi hala söyleyemedim, paşam diyorum. Ama en çok onu seviyorum. Bir şey olacak ona diye korkuyorum. Ötekilerden tatlı geliyor bana.” şeklindeki ifadeleri dikkat çekmektedir. Emine’nin, “Büyük abimin oğluna verdik adını. Annem 10 yıl ona seslenemedi, onu çok severdi. Oğlu sandı, geri geldi sandı torunuyla. İlk başlarda adını diyebilmekte çok zorlandık.” ifadeleri aynı durumu göstermektedir.

Öleni idealleştirme davranışı altı katılımcıda gözlenmiştir. Bu noktada genellikle, “tertemiz çocuğu”, “çok ibadet ederdi”, “küfür etmezdi”, “hiçbir kötü huyu

yoktu”, “çok farklı bir çocuktu”, “kimseyi kırmamıştır” gibi ifadeler kullanılmıştır. İdealleştirme davranışı, bunların sorulmadan kendiliğinden ve birkaç defa tekrarlanması ile ortaya çıkmaktadır. En dikkat çekici durum şehit ablası Canan’da tespit edilmiştir. “Doğduğunda köyde bir eve götürmüşler. Yaşlı bir kadına çocuğu göstermek için. Kadın, bu çocuğu götürün, bu çocukta bir hikmet var demiş anneme. Ben o çocuğun şehit olacağını doğduğunda biliyordum, derdi. Kardeşimin şehit olduğunu öğrenince kadın eve geldi. Bacım sen bu çocuğun doğduğunda böyle olduğunu bilmiyor muydun, dedi. Doğduğunda Allah diye ağlamış bu çocuk. Ben bunu bekliyordum hep dedi. Allah, bana bu çocuktaki hikmeti gösterebilirsin, onu görmeden canımı almasın diye dua ediyordum kadın.” Bu noktada ilginç olan bu davranışların sönmemiş olmasıdır. Yas süreci ilerledikçe bu tür davranışların sönmeye başlaması beklenmektedir. Ancak 17 katılımcının altısında uzun zaman geçmiş olmasına rağmen idealleştirme yatkınlığı devam etmektedir. Bu altı katılımcının ikinci aşamaya takılıp kalmış olabilecekleri düşüncesi ile katılımcıların mülakatları tekrar tekrar gözden geçirilmiştir. Üzerinden 17 ila 20 yıl geçmiş olan örneklerde bile bu davranışların hala görülmesi yasin komplike ve travmatik olmasından kaynaklanmış gibi görünmektedir.

4.1.2.1.3. Ümitsizlik ve Çaresizlik

Dönemin genel özelliklerinde karışıklık, çaresizlik, ümitsizlik, işlevsellikten ve günlük hayattan kopuk olma, kayıpla yüzleşme, onu kabullenmeye çalışma temelde iken, intihar düşünceleri yoğunlaşmıştır. Yaşamı gözden geçirmeye ve yoluna koymaya yönelik girişimlerde bulunulmuştur. Geleceğe yönelik düşünce ve sosyal hayata uyum sağlama çalışmaları bireyi kaybın acısından uzaklaştırır.

17 şehit yakınının tamamında çaresizlik, ümitsizlik ve depresif belirtiler gözlenmiştir. En basit düzeyde bir gözlem olarak, 16 şehit yakını görüşmeler esnasında ağlamıştır. Altı görüşmecinin ağlamaları durmayınca toparlanmaları için görüşmeye ara verilmiştir. Bu esnada, bazı cümlelerin sık sık tekrarlandığı krize benzer bir ruh haline girildiği gözlemlenmiştir.

Şehit ablası Hasibe’de bu dönem, ilk aylardan sonra başlamıştır. İlk aylarda kalabalığın içinde olan kişi yaşadıklarını anlayamamaktadır, ancak “...insanlar el etek çekince daha fena oluyor. Ağlıyorsun olmuyor, sızlıyorsun olmuyor...” diyerek çaresizliğini dile getirmiştir. Şehit annesi İmran “... yok! Ölüm! ne yapsan çaresi yok! dönüşü yok dedik...” diyerek, bu evrede yaşadıklarını aktarmaktadır.

Şehit yakınlarında bu dönem genellikle derneklere üye olma ve empatik destek ile yasın üstesinden gelme çabalarına denk gelmektedir. İnsanlar, bu dönemde acıyı bireyselleştirmektedir. Buna göre, normal hayatın devam etmesine karşı öfke ve şaşkınlık duyma davranışı ortadan kalkmaktadır. Ölüm acısının asla tamamen geçmeyeceği, ancak bununla beraber yaşamayı öğrenmeleri gerektiğinin farkına varmaya başlamaktadırlar.

Derneğe ilk olarak, oğlu şehit olduktan bir yıl sonra gelen Elif, o dönem bundan hoşlanmamıştır. *“Buraya ilk geldim baktım avratlar gülüyor, konuşuyor. Yok dedim, ben gitmem oraya, ne biçim şehit ailesi onlar. Şehit anası güler mi? Beş altı sene gülmedim kızım. Çocuklarıma gene gülmedim. Ama şimdi gülüyorsun da ağlıyorsun da... Dünyanın temeli böyleymiş meğer anlamamışım.”* Bu sözler hem sosyal ilişkileri yeniden kurma çabasını hem de hayatın normalleşmesini anlatmaktadır.

Suna'nın bu evreye geçmesi yedi senesini almıştır. *“Yedi yıl ağladım, gece gündüz ağladım. Yani göz gitti bir, midemde hastalık çıktı, boyun fıtığı oldum. En sonunda karar aldım kendi kendime. Dedim bunu taşıyabilecek durumdayım... Elhamdulillah dedim ve tevekkül ettim. Öncesinde de tevekkül ediyordum, isyan etmiyordum ama çok üzülüydüm...”* Emine ise 10 yıl boyunca bir düğüne katılmadığını belirtmiş, 10 yılın sonunda ise yakın akraba düğünlerine gidebilmiştir.

Bu noktada yakınlarda yıkım, çaresizlik, umutsuzluk görülmüştür, ancak kayıp ile yüzleşme hepsinde tespit edilememiştir. Görüşmeciler kaybın nasıl olduğu ve devamındaki süreci anlatırken çok fazla duygusal tepki vermişlerdir. 13 görüşmeci her anlatmada kayıp acısını tekrar yaşadıklarını belirtmiştir. Ayşe *“... Bakın şu an anlatırken bile sanki tekrar o günü yaşıyorum, çok zor. Bu yüzden anlatmayı hiç sevmiyorum...”* diyerek bu konudaki en net ifadelerden birini kullanmıştır. Şehit yakınları, kayıpları hakkında konuşurken, onun kişiliğini, onunla yaşadıkları olayları anlatmaya gönüllü olurken, kaybın yaşandığı vakayı ve devamını anlatmak konusunda oldukça isteksiz davranmışlardır. Altı şehit yakınından olay ve sonrası ile ilgili veri almak oldukça güç olmuş ve bu kişiler araştırmacıyı geçiştirmeyi amaçlayan cevaplar vermişlerdir. Şehit abisi Zekeriya *“... yani çok hüznüydü gerçekten. İlk başta zordu. Hatırlamak bile acı verici o dönemi.”* cümlelerinden başka bir ifade kullanmamış ve konu hakkında daha fazla konuşmama eğilimine girmiştir. Şehit babası Bahri, *“... Çok zor, fidan gibi delikanlı vurulmuş gelmiş...”* ifadesini kullandıktan sonra ağlamaya başlamış ve devamında konuyu değiştirerek *“...derneğimizin binası birkaç yıl önce tahsis edildi...”* diyerek farklı bir bağlama geçmiştir. Benzer şekilde Mehmet, *“..."*

Gencecik çocuktuk. Bekârdı daha. Öldü gitti!” ifadeleri ile ağlamaya başlamış devamında ise “ içerde şehitlerin resimlerinin olduğu köşeyi ben yaptım...” diyerek başka bir konu açmaya çalışmıştır. Bu gibi örnekler bireylerin kayıp ve onun acısı ile yüzleşmekten kaçınması yönünde yorumlanabilir. Aynı zamanda bu üç vakanın da erkek olması, duygularını açmakta çekimser davranmalarına bağlanabilir. Nihayetinde kadın katılımcıların kendilerini açmaya erkeklerden daha meyilli olduğu görülmüştür.

4.1.2.1.4. Yeni İlişkiler

Kişinin acısının ve hüznünün hafiflemesi, yeni sosyal ilişkilerin kurulması beklenen bu evre, şehit ailelerinde kısmi olarak gözlemlenmiştir. Araştırma bulgularına göre şehit kardeşleri bu aşamaya gelebilmiştir, denebilir. Kardeşler hayata devam etme noktasında ebeveyn ve eşlerden daha iyi durumdadır. Kaybı yaşadıklarında gençlik döneminin başında bulunan bu kişiler evlenme, işe girme, çocuk sahibi olma gibi yaşam ödevlerini yerine getirme çabasına girince yas sürecini atlatalmaları daha kolay olmuştur. Bir katılımcı dışında bütün kardeşler, evlilik, çocuk sahibi olma, çalışmaya başlama gibi hayat olayları ile uğraşmak durumunda kalmış ve bu da yıkımın etkisinin azalmasını sağlamıştır. Ayrıca, görüşme yapılan kardeşlerin beşi de annelerine destek olmaları gerektiğini belirtmişlerdir. Bu daha güçlü olmak ve yeni sorumluluğu kaldırabilmek demektir. Şehit kardeşi Hasibe bu konuda “...annemin yası her şeyin önüne geçti. Benimkinin de. Anneme destek olmam gerekiyordu. Kendime vaktim olmadı hiç. Yemesine içmesine, giyinmesine... Annem çocuğum gibi oldu...” diyerek konuyu açıklamaktadır.

Kardeşlerden sonra eşler yeni ilişkiler aşamasına yaklaşmış bulunmaktadır. Burada kardeşlerdekine benzer bir durum ortaya çıkmıştır. Kocalarının ölümü ile sorumlulukları artan ve ev idare etmekten, çocukların sorunları ile tek başına ilgilenmeye kadar pek çok yeni görev, eşlerin yas sürecinin son aşamasına, ebeveynlerden önce ve daha az yıkım ile gelmesini sağlamıştır. Hem anne hem baba rolünü oynamak zorunda kalan kadınların yas için enerji ve zamanı kalmamış gibi görünmektedir. “...bütün erkek işleri, bayanların yapacağı işler, hepsi birden benim üzerime kalınca, çocukların sorumluluğu... Koşuşturma... Ne olduğumuzu anlamadık...” ifadelerini kullanan Ayşe, bu durumun örneği olabilir.

Teorik olarak hayat standartları ve sorumluluklarda büyük değişiklikler olduğu zaman, yas sürecinin daha uzun ve travmatik olması beklenirken, şehit yakınları için

durum bundan farklı olmuştur. Yeni sorumluluklar bireylerin zihinlerini, enerjilerini, hedeflerini işgal etmiş ve yas büyük oranda öncelikler arasında yer bulamamıştır.

Anne ve babalar açısından bakıldığında babaların annelere nazaran daha çabuk bu aşamaya geldiklerini söylemek mümkündür. Bu noktada sosyal hayat ve ilişkiler erkekler için süreci hızlandırıcı bir etken olmuştur. Evden çıkan, kahveye giden, arkadaşları ile görüşen, işe giden babalar zihinlerini başka konulara odaklayarak yasın yıkım ve baskısını hafifletebilmekte, bu yolla sürecin hızlanması sağlanmaktadır. Şehit anneleri için bu noktada çok büyük bir eksiklikten söz edilebilir. Buna göre evden çok çıkmayan, çalışmayan, sosyal çevresi kısıtlı olan anneler yas ve yıkımı daha uzun yaşamaktadırlar. Halen çalışan sadece Hacer vardır. Bunun dışında Melek olaydan sonra emekli olmuştur. Diğer anneler ev hanımıdır. Bu şehit anneleri evde oturdukları bunaldıklarını ve daha kötü hissettiklerini söylemişlerdir. Güzin bir odadan diğer odaya geçmenin bile kafasını dağıttığını söylerken, Melek psikoloğunun dışarı çıkmasını ısrarla tavsiye ettiğini söylemektedir. Dışarı çıkınca gittikleri yer genellikle mezarlık olmaktadır. Şehit anneleri yeni ilişkileri genellikle özdeşleri olan kişilerle yani diğer şehit anneleri ile kurmuşlardır. Bu aslında annelerde yasın tam olarak geçmediği, belli bir dereceye kadar hafiflediği şeklinde yorumlanabilir.

Yas süreci şehit ailelerinde, özellikle annelerde tamamlanmamış görünmektedir. Yasın her dönemine ait tepki gözlemek mümkündür. Esasen, önceki evrelerin tepkilerinin geçici olarak gözlenmesi normal olarak kabul edilmektedir. Ancak araştırma grubunda bu tür tepkiler, *geçici* ya da *kısa süreli* olmaktan uzak görünmektedir. Temel sebep, kaybın beklenmedik, ani ve travmatik olması olabilir. Anne ve babalar başta olmak üzere, kısmen eşler sağlıklı yas süreçlerini hala yaşamaktadırlar.

Şehit ailelerinin en sevdiği eylem kabir ziyaretleridir. İstisnasız bütün şehit yakınları mezarı ziyaret etmenin kendilerine iyi geldiğini, gidince dönmek istemediklerini, orada vakit geçirmek için istekli olduklarını belirtmişlerdir. Gidemedikleri zaman özlediklerini, bunaldıklarını ifade etmişlerdir. Ziyaretlerin yoğunluğu yas süreci ile paralel ilerlemektedir. Buna göre, kayıptan sonra her gün olarak başlayan ziyaretler zaman geçtikçe seyrelemektedir. Bazı yakınlar ilk birkaç yıl günün büyük kısmını mezarlıkta geçirmektedir. “...Özel gün, bayram fark etmez, mezarlıkta yatarız. Mezarlık bize çok yakındı. Annem ayaklarından olana kadar gün boyu mezarlıktaydı. Kahvaltısını yapar, suyunu alır mezarın başına giderdi. Biz de peşinden tabi...” diyen Emine gibi Zeynep de bu durumu “...mezara gittim her gün...”

kış, kar, yağmur yok! her gün gittim...” diyerek anlatmaktadır. Ancak zaman geçtikçe ziyaretler azalmaktadır. Bunda yasin ilk şokunun atlatılmasının etkisinden söz etmek mümkündür. Kişiler sosyal yaşama döndükçe mezar ziyaretleri azalmaktadır. Ancak olayın üzerinden 20 yıl bile geçmiş olsa, aileler en geç 15 günde bir mezarlık ziyareti yaptıklarını, özellikle Cuma günleri gitmeye gayret ettiklerini belirtmişlerdir. Ziyaretlerin azalmasında yaşın ilerlemesi sonucu fiziksel olarak güçsüzlük yaşamak da bir neden olarak görünmektedir. Buna göre yıllar geçtikçe azalan fiziksel güç her gün mezarlığa gitmek için yetmemekte kendilerini götürüp getirecek birine ihtiyaç duyulmaktadır.

Mezara gidince yapılan eylemler sorulduğunda ise aileler, mermerleri sildiklerini, çiçeklere baktıklarını, dua ettiklerini, şehitleri ile dertleştiklerini, ona olanı biteni anlattıklarını söylemişlerdir. Bu noktada Asım’ın cevabı oldukça etkileyici bulunmuştur. “*Buraya gelince ne yapayım! Millet canlı evladına sarılıyor ben oğlumun mermerlerine sarılıyorum.*” diyen baba özlemini dindirme yolu olarak mezarlığı ziyaret ettiğini belirtmiştir. Kabir ziyaretleri ailelerin sosyalleşmesi ve diğer şehit yakınları ile tanışmalarında da büyük rol oynamaktadır. Gözlem amacıyla Asri Mezarlık şehitliğine yapılan ziyaretlerde şehit ailelerinin birbirini tanıdığı, uzun uzun sohbet ettiği, birbirlerine hem şehitleri hem de günlük yaşamla ilgili şeyler anlattıkları görülmüştür. Bu bakımdan mezar ziyaretleri hem bireysel özlem duygusuyla başa çıkmada hem de sosyalleşme ihtiyacını karşılamada olumlu rol oynayarak başa çıkmada pozitif etki yapmaktadır denilebilir.

4.1.2.2. Şehadetin Önceden Hissedilmesi

Şehit ailelerinin kayıp durumuna ruhsal olarak hazırlıklı olup olmadığını anlamak için yakınlarının şehit olacağına dair bir öngörü, endişe ya da benzer bir his taşıyıp taşımadıkları sorulmuştur.

Katılımcılardan 10’u böyle bir düşünceleri ya da hisleri bulunmadığını belirtmişlerdir. Bunlardan ikisi şehidin başka bir yakınının bu yönde ifadeler kullandıklarını belirtmişlerdir. Buna göre Zeynep, eşinin oğlundan istifa etmesini istediğini çünkü *içine kötü şeyler doğduğunu* söylediğini anlatırken, Emine kardeşinin şehit olacağını annesinin *bildiğini* söylemiştir. Ancak bire bir kendileri bu tecrübeyi yaşamamışlardır.

Beş şehit yakını sürekli bir endişe ve korku içinde olduklarını anlatmışlardır. Elif, *“Kızım, ben hep korkardım. Hep korktum ben Doğu’ya gitti... Beni hep teselli ederdi, oraya bir ben gitmiyorum, yapma, böyle deme, herkes askere gidiyor. Ben de gideceğim, derdi. Ama ben çok korktum. Âyan olmuş demek ki bana. Korktum, çok korktum. Sonra iki oğlum daha askere gitti. Onlarda hiç korkmadım, ama bunda çok korktum. İçime bir şey düştü, askere gittikten sonra, korku düştü yani içime.”* ifadeleri ile durumu anlatmaktadır. Benzer şekilde Bilal, televizyonda şehit haberleri gördükçe bir gün kendi oğlunun da şehit olacağından endişe ettiğini belirtmiştir. Ayşe bu korkusu sebebiyle eşinden istifa etmesini istemiş ancak bunu kabul ettirememiştir. Mehmet eşi ile her gün endişe içinde yaşadıklarını söylerken, Güzin de içinde hep bir korku olduğunu ifade etmiştir.

Asım ve Hacer oğullarının şehit olacağını rüyalarında gördüklerini ifade etmişlerdir. Buna göre Asım’a rüyasında oğlunun şehit olduğu haberi verilmiş, aynı gün gerçekten de oğlunun şehit haberini almıştı. Hacer ise oğlunu oturdukları evde başından kan akar şekilde yatarken gördüğünü, aynı gün şehadet haberi aldığını anlatmaktadır. Hacer oğlunun yarasının tam da kendisinin rüyasında gördüğü şekilde olduğunu anlatmaktadır.

Bu konunun beraberinde getirdiği bir bulgu da şehitlerin kendilerinin söylemleridir. Şehit ablası Canan, kardeşinin hayat sigortası yaptırdığını, son konuşmalarında ise şehadetin ne kadar şerefli ve onurlu bir davranış olduğundan bahsettiğini anlatmıştır. Ayşe, eşinin ölmeden önceki gün vasiyet bıraktığını, kendisine bir şey olması halinde nasıl davranmasını istediğini anlattığını söylemiştir. Benzer şekilde Güzin de oğlunun, kendisine bir şey olması durumunda eşine sahip çıkılmasını istediğini belirtmiştir. Emine, kardeşinin her konuşmalarında *“Buradan sağ dönmeyeceğim.”* dediğini anlatırken Bahri, terhisine bir ay kalmasına rağmen oğlunun izinli olarak yanlarına gelmesini, şehit olacağını önceden hissetmesine bağlamıştır. *“Teskeresine bir ay kala izine geldi. Oğlum ne işin var, zaten bir ay sonra teskereye geleceksin, niye geldin dedim. Baba zaten geldim, gideceğim bir gezeyim, dedi. Gitti. Ölüsü geldi işte. Vedalaşmaya gelmiş. İşte öyle bir şey oldu.”*

Söz konusu beş görüşmeci bu önceden şehit olunacağına dair söz ve davranışları şehadetin makbul olmasına bağlamaktadır. Bu da kendilerini rahatlatmaktadır yorumu yapılabilir. Şehit yakınlarının önceden olayı hissetmesinin ruhsal olarak onları kayba hazırladığına dair bir bulguya rastlanmamıştır. Ne kadar bu düşünceye odaklı yaşarsa yaşasın travma bütün yakınları derinden sarsmaktadır.

4.1.2.3. Şehitleri Rüyada Görme

Görüşmecilere yakınlarını rüyalarında görüp görmedikleri sorulmuştur. 11 şehit yakını rüyalarında hiç görmediklerini belirtmişlerdir. Kalan altı şehit yakınından sadece biri çok sık rüyasında gördüğünü söylerken diğerleri bir ya da iki kez diyerek durumu anlatmışlardır.

Rüyasında görmediğini söyleyen şehit yakınlarından iki kişi, özellikle rüyalarında görmeyi çok istediklerini anlatmışlardır. Buna göre İmran, oğlunu rüyasında göremediği için çok üzülmemektedir. *“Ya göremiyorum işte. Görmek için elimden geleni de yaparım. Hayrını yaparım, çoluk çocuk sevindiririm, üniversite okuyan talebelere yardım yaparım. Fakirlere de her maaşımda. Ama ne bileyim eşimi de göremiyorum. Çocuğu da göremiyorum.”* Bu duruma çok üzülen anne, neden oğlunun rüyasına gelmediğini bir din görevlisine sormuş ve *“...sen içinden yanıyorsun da o yüzden göremiyorsun dedi. Niye ben göremiyorum dedim. Her namazımın arkasından da okurum, hocaların, evliyaların, hacıların, şehitlerin, gazilerin adına da okurum. Dilerim, her vakitte, ama göremiyorum. Çok içten, için için üzüldüğüm için göremiyormuşum. Sen içinden yanıyorsun ondan, dedi hoca.”* cevabını almıştır. Din görevlisinin, kendince annenin acısını azaltmak amacıyla verdiği cevap, olumlu işlev görmekten ziyade anneyi kendi ile mücadele etmeye yönlendirmiş görünmektedir. Üzülmemeye çalışan anne, bunu başaramamakta ve çelişki yaşamaktadır.

Bilal, oğlunu rüyasında görmeyi çok istediğini ancak göremediğini, her akşam bunun için dua ettiğini belirtmiştir. Eşinin de görmediğini belirten baba için, oğlunu rüyada görmek ondan haber almak anlamına gelmektedir. Canan da kardeşini rüyasında görmeyenler arasındadır. Ancak onun, bu isteğini perdeleme davranışı sergilediği düşünülmektedir. Zira soru üzerine, biraz gerildiği gözlemlenen katılımcı *“unutmadım ki rüyamda göreyim. Rüyamda görmeme gerek yok.”* cevabını vermiştir. Bu noktada rüyada görmeyi unutmakla alakalandırıp, kendi durumunu olumluya çevirme çabası oldukça ilgi çekici görünmektedir. Zira 17 katılımcıdan sadece Canan bu eşleştirme ve devamında çözüm yolunu bulmuştur.

Elif, Güzin, Zeynep, Ayşe ve Zekeriya rüyasında kaybettikleri yakınlarını gördüklerini belirtmişlerdir. Zeynep bir kere oğlunu rüyasında görmesini *“Bana artık benim için ağlama dedi. Ben üç gün kendime gelemedim.”* ifadeleri ile anlatırken Güzin oğlunun sadece ayaklarını rüyasında gördüğünü belirtmektedir. Benzer şekilde Zekeriya ve Ayşe de birer kez rüyalarında görmüşlerdir. Ancak bu iki katılımcı rüyalarının

içeriğini anlatmak istememişlerdir. Elif ise oğlunu birkaç defa rüyasında gördüğünü ama hep aynı şekilde olduğunu anlatmıştır. “...Bazen görüyorum ama hep aynı, gördün mü eve alamıyorum dışarıda yatıyor hep. Gelip bakıyorum, dışarıda yatıyor. Oğlum niye burada yatıyorsun dedim, anne biz hep dışarıda yatıyoruz ya ondan dedi. Üşümez misin dedim yok ben alışkınım biz hep dışardayız dedi.”

Rüyalar konusunda en ilgi çekici cevaplar şehit eşi Suna’dan alınmıştır. O eşini sık sık rüyasında gördüğünü ve onunla dertleştiğini anlatmaktadır. Eşinin kendisine akıl verdiğini, zor zamanlarda destek verdiğini söyleyen Suna, eşinin aynı zamanda rüyalarında kendisini teselli ettiğini de anlatmaktadır. Bir defasında eşinin kendisine bir saray göstererek “...burası benim evim üzülme benim için...” dediğini anlatan Suna, başka bir sefer de mezarında çok rahatsız olduğunu “Çok gürültü var. Beni uyutmuyorlar.” diyerek eşine haber vermiş. Suna kabrin mermer yapıldığı esnada bu rüyayı gördüğünü anlatmıştır. “Ne zaman ona sitem etsem, dertlensem rüyama gelir, Eşimi rüyamda çok sık görürüm ve onunla orada konuşurum.” İfadeleri ile Suna eşi ile iletişiminin devam ettiğini anlatmaktadır. Burada Suna’nın eşinden kopmak istemediği ve unutmayı engellemek amacıyla rüyalara sığındığı yorumunu yapmak mümkündür.

Bazı şehit aileleri rüyaların özlem giderme aracı olarak işlev görmesini istemektedir. Ancak bunun için çabalasalar da rüyalarına hâkim olamadıkları için başaramamaktadırlar. Şehit ailelerinin büyük kısmı yakınlarını rüyalarında hiç görmemişlerdir.

4.1.3. Gazilerde Travma ile Karşılaşma

“Nasıl gazi oldunuz?”, “Maluliyetiniz nedir?”, “Tedavi ne kadar devam etti?”, “Bu süreçte destek gördüğünüzü düşünüyor musunuz?”, “En zorlandığınız konu neydi?”, gibi sorularla gazilerin yaşadıkları travmanın etkisi ve bunu nasıl anlamlandırdıkları, psikolojik olarak neler yaşadıkları anlaşılmaya çalışılmıştır.

Gazilere olayın nasıl olduğu sorulduğunda biri hariç anlatmaya gönüllü olmuşlardır. Sadece Ercan, bu konuda gönüllü olmamış ve detaya girmekten kaçınmıştır. Bir kış gecesi vurulduğunu söylemekle yetinen gaziye dolaylı olarak yaşadıklarını anlatmasını sağlamaya yönelik sorular sorulduğunda ise “Ben bunları anlatmak istemediğim için başka konu açıyorum ya!” diyerek açıklıkla olayı anlatmamıştır. Ancak anlatmasa da yaşananları hatırlamış olmaktan dolayı sarsılmış,

gözleri dolmuş ve sesi titremiştir. Diğer gaziler, özellikle Fikret ve Mahmut başta olmak üzere olayın nasıl gerçekleştiğini oldukça detaylıca anlatmışlardır.

Gazilerden sadece ikisi olay sonucu bilinç kaybı yaşamıştır. Beş gazi olay sonrası bilinçlerinin açık olduğunu ifade etmişlerdir. Mahmut ve Tamer çatışmada yaralanmış ve olay yerinden hemen çıkamamıştır. Mahmut dört saate yakın, Tamer ise iki saat kadar sonra helikopter ile alınmıştır. Erol, Yavuz, Fikret olaydan hemen sonra hastaneye götürülmüştür. Olayın hemen sonunda neler yaşadıkları sorulduğunda Mahmut önce bir arkadaşının adını bağırdığını duymuş, kısa bir müddet sonra toparlanmıştır. Devamında ise ölümü beklemiştir. *“Yatıyorum. Çatışma bitti. Gökyüzünde bir yıldız gördüm ama öbür yıldızlardan daha parlaktı. Aha dedim Azrail bu! Şimdi gelip benim canımı alacak. Derler Azrail değişik sıfatlarla gelir. Ama içimde öyle bir huzur var ki Allah Allah dedim, insanlar ölümden niye bu kadar korkuyor. Kendi kendime ne güzel şeymiş ölüm diyorum. Gelsin alsın beni dedim. Bekledim bekledim yok. Kimileri bu durumda yok at arabası gördüm, yok ışık gördüm. Yok. Ben sağıma soluma bakıyorum yine astsubay, yine uzman, yine dağ, yine taş. Anladım, herhalde ben şehit olmayacağım dedim.”* Tamer bir arkadaşının, *iyisin oğlum iyisin* sözlerini ilk hatırladıkları olarak aktardıktan sonra *“İyiyim diye ona cevap verdiğimi hatırlıyorum. Yani öleceğimi hiç düşünmedim, yani hastaneye gideriz, iyileşirim. Yara çok büyük değil ki! Kendimdeyim, diyordum. Kelime-i şehadet getirdim, arkadaşlarım çatışmaya devam ediyordu. Arada yanıma gelip bakıyorlardı. Yani ben onlara yardım etmek istedim, ama komutan asla kafanı kaldırmayacaksın diye emir verdi. Ben de yatıp bekledim.”* şeklinde anlatmıştır. Yavuz, Erol ve Fikret birkaç dakika içinde olay yerinden uzaklaştırıldıklarını anlatmışlardır. Ercan ve Abdurrahman ise olayın devamını hatırlamadıklarını belirtmişlerdir. Abdurrahman *“...Ya anlık bir durumdu. Öyle esnası gibi durum yok! Adımı attım gerisi yok. Hastanede uyandım.”* diyerek anlatırken, Ercan *“Beni alıp götürmüşler, hatırlamıyorum...”* diyerek durumu belirtmişlerdir. Bilinci yerinde olan gazilere ilk tepkileri sorulduğunda, Yavuz ve Tamer kelime-i şahadet getirdiklerini, Fikret sakat kalıp kalmayacağını düşündüğünü, Erol kaybettiği parmaklarına baktığını, Mahmut ise, ölüp ölmediğini anlamaya çalıştığını belirtmiştir.

4.1.3.1. Tedavi Süreci

Görüşmeye katılan 7 gazinin tamamının tedavisi Gülhane Askeri Tıp Akademisinde (GATA) yapılmıştır. Gaziler en az bir en fazla üç yıl olmak üzere

GATA’da kalmışlardır. Bu süreçte ilk yatışta en kısa iki ay en uzun sekiz ay sonunda hava değişimi ile Adana’ya gelmiş ve iki ila üç hafta kalmış sonra tekrar dönüp yatış yapmışlardır.

Gazilerin hepsi, olayın yaşandığı esnada, hiç acı hissetmediklerini belirtmişlerdir. Ancak Ercan hariç hepsi, ameliyattan sonra çok büyük acılar çektiklerini anlatmışlardır. Tamer bu dönemin en zoru olduğunu söylerken, Fikret *rezillik* olarak betimlemektedir. GATA’da kaldıkları sürece en az ameliyatı iki defa ile Erol en fazla ise dört ile Tamer olmuştur. Fikret, Yavuz, Abdurrahman, Ercan ve Mahmut üçer kez ameliyat olduklarını belirtmişlerdir. Tamer bağırsaklarından ve böbreklerinden iki ayrı ameliyat geçirmiştir. Bağırsak ameliyatından sonra iç kanama geçirdiği için tekrar operasyona alınan gazi, böbrek ameliyatından sonra ise iltihap problemi sebebiyle, dördüncü kez ameliyat edilmiştir. Tamer bu dönemi, hayatının en zor dönemi olarak anlatmaktadır. “... *Cidden çok zordu. 21 kilo verdim. Ağrı, acı. Yatağa bağlısınız kalkamıyorsunuz. Normal hayata, sağlıklı güçlü halinize dönemiyorsunuz...*” Erol kesik acısının senelerce devam ettiğini belirtirken, Mahmut, hala soğuk havalarda ağrısı olduğunu söylemektedir. Yavuz, özellikle yazları protez çevresinin yara olduğunu ve acıdığını söylerken, benzer durum Abdurrahman için de geçerlidir. Fikret ise 15 yıl sonra ağrılarının tamamen geçtiğini belirtmiştir.

Acı ve ağrı konusunda tek farklı söylem Ercan’a aittir. O, tüm süreç boyunca hiç acı çekmediğini ifade etmektedir. Bunu ise yaşamış olduğu manevi doyuma bağlamaktadır. “*Ben hiç ağrı, sızı hissetmedim. Yara ağrısı, sızısı, hiçbir şekilde hissetmedim. Hareketlerinde kısıtlanma oluyor, sol tarafımda ama ağrı sızı yok. Rabbimin hikmeti. En güzel ruh hali içerisindeydim.*” Ercan yaşadığı olayın değerlendirmesini yaparken, çokça doğüstü atıf yapmaktadır. Allah, ona bir rahmet ve nimet olarak gaziliği vermiştir. “...*Doktor bir gün, artık ameliyatlardan sonra, yanıma geldi. Başparmağımı oynattığımı gördü. Başparmağını oynatıyor musun? dedi, onu kesecektik sırf görüntü kötü olmasın diye kesmedik, içine bir platin koyduk dedi. Ben de yani oynuyor dedim. Allah Allah dedi. Sen Allah'ın bir mucizesin oğlum, senin yaşaman bir mucize, ikinci hayat sürüyorsun, dedi. Kurşun gırtlığın üzerinden giriyor köprücük kemiğini parçalıyor, 3 tane platin var orada. Atardamarı parçalıyor yaz olsaydı kesin ölürmüşüm, çünkü kan çok hızlı akarmış, kış gecesi olduğu için kan çok hızlı akmamış. Her tarafın mucize oğlum dedi, doktor bana.*” Ercan’ın olabildiğince pozitif bir portre çizmesi, sosyal istenirlik gibi görünmektedir. Zira eşi ile yapılan görüşme, yaşadığı tecrübeler ile anlattıklarının farklı olduğuna dair güçlü bir izlenim yaratmaktadır. “*En*

küçük şeyler büyük problem oluyordu. Evin içinde bir lamba değişeceği zaman bile, şunu değiştir diyorsun mesela, alınıyor. Bir gerginlik oluyor. Özür diliyorum. Psikolojisi çok kötüydü. Uzun seneler devam etti öyle, çocuklarla çok tartışır, küser, bağırır, uyuyamaz, sinirli. Çok zordu yani.” (Melda).

Sosyal ve normatif bağlamda kendisini kabul görececek şekilde sunmak olarak tanımlanabilecek (Akın, 2010) olan sosyal istenirlik normal şartlarda araştırma için güvenilirlik açısından sıkıntı doğurabilecek bir durumdur. Zira gerçekle uyuşmayan verilere neden olmaktadır. Ancak bu çalışmada, eğilim tespit edilmiş ve bunun psikolojik bir bulgu olarak yorumlanması uygun görülmüştür. Buna göre, Ercan bir gazinin “*en güzel ruh haline*” sahip olması gerektiğine inanmaktadır. Gazi acı çekmemelidir. Hele hele kendisi Allah’ın bir mucizesi olarak asla acı çekmemelidir. Ercan’ın konuşması bu yönde ilerlemiştir. Bu noktada yaşadığı olay sonucu fiziksel ve duygusal olarak fazlaca yıpranması, olumsuz bir takım duygu ve davranışlar sergilemesi sonucu, suçluluk duygusuna kapılmış ve bunu maskeleyerek için, durumu idealize edecek şekilde anlatmayı tercih etmiştir yorumu yapılabilir.

Gazilerden üçü ailelerine nasıl yaralandıkları konusunda yalan söylemiş ve bu şekilde daha az endişelenmelerini sağlamaya çalışmışlardır. Ailelerin kendilerini ilk gördükleri an oldukça duygusal tepkilere neden olmuştur. Buna göre Fikret, Ercan, Abdurrahman babalarının kendilerini ilk gördüklerinde baygınlık geçirdiğini söylemişlerdir. Bu noktada Abdurrahman’ın bacağına kopmuş olduğunu ailesinin görmemesi için çaba göstermesi dikkat çekicidir. “*Ziyarete gelenler görmesinler, şok olmasınlar diye ayağımızın üstüne kolumuzu falan kapatırdık, battaniye falan çekerdik...*”. Bu ilk tepki, hem karşıdakini üzmemek hem de yaşanan organ kaybı sonrası utanma ya da eksiklik gibi duyguları engellemek amacıyla ortaya çıkmıştır, yorumunu yapılabilir. Benzer bir durumu Yavuz da anlatmıştır. “*...ben, yaklaşık 3 yıl, bu kesilen bacağıma hiç görmedim. Bakamadım kesinlikle. Hatta profesör doktorlar falan geldi, oğlum niye böyle yapıyorsun falan, diye. Ben bunalıma girmiştin. Sargı bezi ile sürekli sarılı, banyo yaparken bile poşet geçirirdim. Ayağımı kesinlikle görmedim, istemedim.*” Yavuz’un bu tutumu, kendisinin de ifade ettiği üzere, kabullenmek istememe kaynaklıdır. Kabullenme konusunda Erol’un, “*Tabi ilk etapta önceden vücutta var olan bir şeyin eksilmesi bir travma yarattı. Anneden böyle doğmuş olsan kabul edersin, dersin yani bu, Allah’ın takdiri, böyle olması diye. Tabi ilk başlardan kabullenemiyorsun ama sonradan, o travmayı atlattıktan sonra, kabulleniyorsun.*” ifadeleri onun da bu durumu yaşadığını göstermektedir.

Fikret, Yavuz, Erol ve Tamer'in yaralandıkları olayı engellemeye yönelik fantezik hesaplaşma düşünceleri olmuştur. Buna göre Fikret, *“O çektiğim acılara, sıkıntılara değer miydi? Bizi vuran kişi, bir sıkıştırılmış kolundan vurulmuş daha önce, biz peşine düşmeden önce. Belki birkaç gün daha dursa, bulamasak kangren olacak, ölecek...”* diyerek bunu ortaya koymaktadır. Yavuz, *“...doktor dedi bana, oğlum sen geç kalmışsın dedi... Yani, düşünebiliyor musunuz bir helikopter olsa belki beni yetiştirirdi! O zamanki imkânlar yani, 90lı yıllardı. Şimdi olsa kesin yetiştirirler, böyle olmazdı...”* demektedir. Tamer *“Anlam veremiyorsunuz, ciddi manada zor bir süreçti. Özellikle, yani niye benim başıma geldi. Şöyle yapsan, böyle olur muydu? şurada durursam o sırtıma gelmezdi düşüncesi.”* diyerek aynı süreci yaşadığını anlatmaktadır. Erol'un *“İlk başta, erken gitseydik elim kurtulurdu diye çok düşündüm. Yani geç kalmasaydık, trafik olmasaydı falan...”* ifadeleri onun da bu hesaplaşmayı yaşadığını göstermektedir. Bu düşünceler Fikret ve Yavuz'da hala canlılığını korumaktadır. Tamer ve Erol ise bu hesaplaşmayı aşmış görünmektedir. İki kendilerine yapılan telkinlerin işe yaradığını belirtmişlerdir. *“Bu konuda alay komutanımın bana dediği bir şey var, elimden geleni yaptım dedi. Oradaki devrelerimi arattım, ameliyathaneyi hazırlattım falan dedi. Bu sürecin böyle olmasını istemezdim, ama oldu dedi. Artık kabullen dedi.”* diyen Erol gibi Tamer de, rütbeli bir doktorun söylediklerinin kendisini etkilediğini anlatmaktadır. *“Yalnız orada GATA'dan bir Albay doktorun bana söylediği, şanslısın! o kan kaybına rağmen ölmemişsin. Zehirlenebilirdin ama mucize zehirlenmemişsin dedi. Hepimiz gibi bir insan olacaksın dedi. Bu bende gerçekten çok büyük bir farkındalık ortaya çıkardı. O düşünceler biraz daha azaldı diyebilirim.”*

Gaziler GATA'da tedavi gördükleri esnada kendilerinden daha zor durumdaki diğer gazilerden oldukça etkilenmiş görünmektedirler. Mahmut, Erol, Ercan ve Fikret bu konuda benzer şeyler söylemişlerdir. Erol *“Orada, benden daha zor durumda olan insanlar vardı. Onların halini gördükçe, benim üzülmeye hakkım yok! diye düşündüm.”* ifadelerini kullanırken, Mahmut, bu dönemde aynı odada yattığı, ellerini ve gözlerini kaybetmiş bir askerin, kendisi için *“şükür noktası”* olduğunu söylemiştir. Yavuz, GATA'da hiç yürüyemeyenleri görünce protezle bile olsa yürüyecek olma fikrine daha çabuk adapte olmuş görünmektedir. Fikret ve Tamer dışsal bir organ kaybetmemiş olmanın kendileri için en büyük şans olduğunu belirtmişlerdir. Abdurrahman ise bu süreçte tanıştığı iki ayağını kaybetmiş bir askerin intihar ettiğini, bunun kendisini hem çok üzdüğünü hem de daha güçlü yaptığını ifade etmiştir.

Tedavi süreci, gazileri yeni başlayacakları hayata hazırlaması açısından oldukça önemli bir işlev görmüştür. Bu dönemde gaziler, hem aynı travmayı yaşamış kişilerle birlikte olarak tek başına ve yalnız hissetmemiş, hem de travmayı kabullenme açısından aşama kaydetmişlerdir.

4.1.3.2. Travma Sonrası Sosyal Adaptasyon

Fiziksel olarak kayıp yaşayan dört gazi, iki ya da üç yılın ardından hastaneden çıktuktan sonra, gündelik yaşama adaptasyonda fazlasıyla bocalamış görünmektedir. Dört gazi de, uzun süre sokağa çıkamadıklarını, çıktıkları zaman insanların kendilerine baktığını düşündüklerini ifade etmişlerdir.

Taburcu olduktan sonra birkaç ay ne olduğunu anlamakta güçlük çeken gaziler, bu süreçte kendilerince çıkış yolları aramışlardır. Mahmut bu döneme dair gözlemlerini anlatırken, iki baskın eğilimden bahsetmiştir. “...*Ben gazilerde şunu gördüm; iki yol oluyor gazilerde... Biri bara giden yol, biri camiye giden yol. Orta bir yol yok. O yaşadığı sıkıntı, stres, Güney Doğu Sendromu diyelim, onu iki farklı yola götürüyor. Ya içip unutmak, ya da her şeyi Allah’a havale edip, Rabbim sen yazdın deyip, teselli olmak. Gazi olana kadar ağzına içki değmemiş kişi, bakıyorsun sabaha kadar içiyor. Ya da hiç dinle alakası olmayan kişi, bir bakıyorsun hatim indirmeye başlıyor. Nedeni sadece o acıyı bastırabilmek. Bastırılıyor mu? Bastırılmıyor, olmuyor!*” Benzer bir tespit Türkiye Harp Malulü Gaziler Şehit Dul ve Yetimleri Derneği Genel Başkanı Gazi Taner Uran (kişisel iletişim 18 Nisan 2018) tarafından da yapılmıştır. “*Gazilerimiz genellikle hayatı tanımıyor, daha ana kuzusu, çoğunlukla orta ve alt sınıf. Hayatının en başında sakat kalıyor. Eline belli bir miktar da tazminat geçiyor. Genç, kendini toparlayamıyor. Genellikle aşırı alkole veriyor kendisini... Anlaşılamıyorlar, öfke nöbetleri geçiriyorlar, bazıları hayata isyan ediyor, kimisi Allah’a isyan ediyor. Niye bu olay benim başıma geldi? diye... Bir dönem bunlar yaşanıyor.*” Bu ifadeler, özellikle alkol problemlerinin, tedavi sonrası sık yaşandığı çıkarımını yapma imkânı sağlamaktadır. Gazilerin çoğunluğunun Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB) yaşadığını belirten Uran buna yönelik uzman desteğine ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir. Alkol kullanmadığı halde travmadan sonra alkole başlama durumu TSSB’nin semptomları arasında görülmektedir.

Özellikle yaş, bu noktada oldukça belirleyici bir etken görünmektedir. 20li yaşların başlarında yaşanan bu travma pek çok gelişim ödevi, hayali, planı olan gençler

için her şeyin yıkılması anlamına gelmektedir. Tedavi bitip de evine dönen gazi ilk etapta bu yıkım dolayısıyla bocalama evresi yaşamaktadır. Bu toplumdan uzaklaşma, eve kapanma, zararlı alışkanlık edinme, depresyon gibi pek çok şekilde cereyan edebilmektedir.

Araştırma esnasında görüşme yapılan en genç gazi olan Tamer 28 yaşındadır ve olayın üzerinden yedi yıl geçmiştir. Araştırmacının yoğun çabasına rağmen, travmanın daha erken evresinde bir gaziye ulaşmak mümkün olmamıştır. Bunun iki temel nedeni vardır. İlk olarak, gazilerin travmadan sonra ilk birkaç yılı GATA'da geçirmeleri, ikinci olarak, taburcu olduktan sonra, sosyal ilişkilerde çekimser davranmalarıdır. Telefonla ulaşılan üç yıl önce malul olmuş ve yeni Adana'ya dönmüş bir gazi konuşmak istemediğini söylemiş, üstüne telefonla rahatsız edildiği için tepki göstermiştir. Taner Uran, gazilerin büyük çoğunluğunun TSSB'den muzdarip olduğunu ancak bu konuda yeterli desteği göremediklerini belirtmekte ve uzman yardımına ihtiyacın aciliyetini vurgulamaktadır.

Hastaneden taburcu olan gazinin yeni bir hedef belirlemesi, engelli olarak yaşamaya uyum sağlaması ve yaşamını bir düzene sokması kendi donanımı ve sosyal çevresine bağlı görünmektedir. Buna göre ailesinden yoğun ve bilinçli destek alan bireyin uyumu daha kolay olmaktadır. Tamer ailesinden sağlıklı destek almış görünmektedir. Buna göre anne babası, oğullarını yalnız bırakmamak amacıyla şehir değiştirmiş ve bir müddet Ankara'da yaşamışlardır. Bu aile, oğulları GATA'da kaldığı süreç boyunca her gün ziyaret etmiş, hatta Tamer'in fiziksel rehabilitasyonu devam ederken uzmanlardan psikolojik destek almasını sağlamışlardır. Bu yoğun ve bilinçli destek, yaşadığı zorluğu en hızlı aşan gazinin Tamer olmasını sağlamıştır. Zira o, taburcu olduktan sonra hayatını düzenlemek konusunda en az zorlanan gazi olmuştur. Bu noktada dikkat çeken husus, Tamer'in ekonomik olarak kendisini ortanın üstü olarak görmesidir.

Yeni hayata adaptasyon konusunda en çok zorlanan iki isim ise Yavuz ve Abdurrahman olmuştur. Bu iki gazi, birer bacaklarını kaybetmiştir. Tedavi süresi en uzun olan bu iki gazinin ağırları hala devam etmektedir. Ancak, hayat düzenini yeniden kurmakta zorlanmalarının en önemli nedeni, engelli olarak yaşamak zorunda kalmaktır. Abdurrahman'ın hastane çıkışına yönelik beklentileri ve gerçekte yaşadıkları birbirine uymamış, bu da kendisine büyük sıkıntılar yaşatmıştır. *"...kolay olacak sanıyordum. Protezi giyerim, giderim, görünürüm diyordum... Ben 7 yıl protez ayaksız gezdim. Mahkeme sonuçlanana kadar bana protez ayak takılmadı. Çok mu zordu?! Yazık değil*

miydi! bana.” Yavuz da benzer sorunları yaşamıştır. Protez takılma süresi uzadıkça çevreden soyutlanmış, içe dönmüş ve yeni bir yaşam kurması gecikmiş, sonunda kurduğu yaşamda da sıkıntıları devam etmiştir. 15 yıl, sosyal hayattan ve insanlarla bağ kurmaktan kaçınmıştır. Son birkaç yıldır yeni bir çevre edinmiş ve daha fazla ev dışında vakit geçirir olmuştur.

Gazilerin eksiklik ve engelliliği kabullenme süreçleri uzadıkça, bireysel ve toplumsal adaptasyonları zorlaşmaktadır. Bu kabullenme süresi, uzman desteği olmadığı durumlarda seneler sürebilmektedir. Erol, doğuştan gelen bir engelin kabullenilebilir olduğunu düşünmektedir. Ona göre, doğuştan geldiği zaman eksikliğe alışıklık gelişmektedir. Ancak sonradan olunca kabullenmesi çok daha zor ve uzun süren bir süreçte gerçekleşmektedir.

Genelde gazilerin sosyal yaşama geç adapte oldukları görülmüştür. Bu noktada gazilik ile birlikte, emekli olmaları etkili olabilir. Sadece Tamer aktif olarak çalışmaktadır. Fikret ve Ercan ise olaydan sonra çalışmış ve emekli olmuştur. Her üçü de esnafılık yapmışlardır. Fikret ve Tamer’in ortak yönleri iç organ hasarı yaşamış olmalarıdır. Ercan ise boyun çevresinden yaralanmış ve görsel olarak bir iz taşımamaktadır. Dışsal organ kaybı ya da görüntülerinde deformasyon olan gaziler kendilerini sosyal yaşamdan izole etme tutumuna daha yatkındır. Bu izolasyonu aşmak konusunda dernekler oldukça pozitif yönde işlev görmektedir. Burada gaziler anlaşılma hissini yaşamakta ve travma ortaklığı bulunan kişilerle daha kolay ilişkiler kurabilmektedirler. Derneklerin terapi merkezi gibi işlev gördüğünü söyleyen Genel Başkan Taner Uran buradaki en önemli işlevin anlaşılmak olduğunu vurgulamaktadır. *“...Aynı acıyı yaşamış olmak, aynı travmanın paydaşı olmak gazilerde açılmayı ve paylaşımında bulunmayı artırmaktadır...”* Gazilerin de bu yönde beyanda bulunmaları empatik desteğin yaşanan sorunları aşmada, hayatı normalleştirmede pozitif yönde işlev gördüğü yargısını desteklemektedir.

Gaziler en alt düzeyde bile olsa travmanın etkilerini ömür boyu taşımaktadırlar. Bununla ilgili en çarpıcı örnekle Yavuz’un hikâyesinde karşılaşılmıştır. Buna göre olayın yıl dönümü geldiği zaman geceleri uyumakta zorlanan Yavuz, birkaç hafta boyunca huzursuzluk çektiğini ve kesilmiş olan ayağının acısını hissettiğini anlatmıştır. Geceleri uyku esnasında ayağının titrediğini, eşini ve kendisini uykudan uyandıracak kadar yatağı sarstığını anlatmaktadır. Olayın üzerinden 25 yıl geçmiş olmasına rağmen travmanın ruhsal etkileri geçmemiştir. Bununla birlikte, organ kaybı da henüz kabullenilmemiş gibi görünmektedir.

Sosyal, bireysel ve ruhsal olarak en iyi durumda gibi görünen, psikiyatrik ve psikolojik olarak uzun süre uzman desteği almış olan Tamer’de bile, olayı hatırlamaktan kaçınma, tedavi sürecini anlatırken gözlerinin dolması gibi duygusal tepkiler gözlemlenmiştir. Beslenme alışkanlıklarının sıkı denetim altında tutulması, belirli aralıklarla doktor kontrolü, her işe uygun olamama gibi hayat düzenini değiştiren durumlar, travmanın etkilerinin devamı anlamına gelmektedir. Bu noktada, gazilerin uzun süreli rehberlik ve danışmanlık hizmetine ihtiyaç duyması, konu ile ilgili en önemli çıkarımdır.

4.1.4. Gazi Yakınlarında Travma ile Karşılaşma

Görüşülen gazi yakınlarından altısı kadın biri erkektir. Bunlardan dördü travmayı gazi ile birlikte yaşamıştır. Huriye bir gazi ile evlenmiş, İlhan ve İpek ise bir gazinin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Bu üç katılımcı engelli bir aile üyesiyle beraber yaşama travması yaşarken, kalan dördü ise sevdiklerini kaybetme tehlikesi ve engelli biri ile yaşama travmasını aynı anda yaşamışlardır.

Travmayı gazi ile beraber yaşayan gruptaki dört kadın mülaki bu süreci *zor, yıpratıcı, yıkıcı, kötü* gibi ifadelerle tanımlamışlardır. Feride başta olmak üzere bu dört katılımcı, olayı ve o dönemi yakınlarına sormaktan imtina ettiklerini, hatırlatmak istemediklerini belirtmişlerdir. Özge, “... *Anlatmayı hiç istemem sevmem, hele eşimin yanında. Ona yeniden hatırlatacak yarasını açacakmışım gibi gelir...*” diyerek bu durumun örneğini oluşturur. Bu travmayı tekrar hatırlamak ve yeniden yaşamak anlamına gelmektedir.

Dört gazi yakınına da telefonla ulaşılmış ve yakınlarının gazi olduğu söylenmiştir. Bunların üçü söylenenlere inanmamış ve yakınlarının şehit olduğu düşüncesine kapılmışlardır. Sadece Esra, yakınına tedavisi sırasında ziyarete gitmiştir. Diğer yakınlar, imkân olmadığı için şehir değişikliği yapamadıklarını söylemişlerdir. Bu noktada Esra’nın ailesinin sosyo ekonomik ve eğitim düzeyi açısından, diğer gazi ailelerine nazaran daha üst seviyede olduğunu belirtmekte fayda vardır.

Travmayı gazi ile beraber yaşayan yakınların hepsi, olayı ve devamını anlatırken “*şükür*” kavramını kullanmışlardır. Şekil 3’ten de bu rahatlıkla görülmektedir. Bu şükür sadece gazinin yanlarında ve yaşıyor olması için değil aynı zamanda ilk dönemdeki zorluğun bitmiş olmasına yöneliktir.

Huriye bir gazi ile evlenmiştir. Bunu neden yaptığı sorulduğunda, gaziliğin çok şerefli bir durum olduğunu ve bunun, dinî inancı açısından, iyi ve doğru bir davranış olduğuna inandığını ifade etmiştir. İlhan ve İpek, gazi çocuğu olarak büyümenin kendileri için bir travma olduğunu düşünmemektedirler. Onlar, babalarının gerginlik ve sınırlarından dolayı sıkıntı çektiklerini belirtmişlerdir. İpek, daha olgun ve kendi işini kendisi gören bir çocuk olduğunu belirtirken, babası için çok üzüldüğünü söylemektedir. “... yani onun için çok zor biliyorum. Yani engelli olarak devam etmek... Keşke daha dingin olsa... Sakin, huzurlu bir yaşamı olsa, onun haline çok üzülüyorum...” Bu durum esasında, çocuk için bir travma olarak düşünülebilir. Hem fiziksel hem de ruhsal olarak sürekli acı çeken bir baba ile yaşamak ve yakınlık kurmakta zorlanmak, sağlıklı bir aile ortamının kurulmasını engellemiş görünmektedir. Benzer şekilde İlhan da babası ile çok fazla tartıştığını, onu anlamak için gayret sarf ettiğini ancak babasının bazen kendisini *sıkıp bunalttığını* söylemektedir. Bu iki çocuk için ortak olan bir diğer husus, anne ile olan bağlarının baba ile olandan güçlü ve açık olduğudur. Bu vakalarda anneler, çocuklar için tampon bölge olmuş gibi görünmektedir. “...annem olmasa ilişkimiz çok daha kötü olurdu...” diyen İlhan, babası ile olan ilişkisini kötü olarak tanımlamakla kalmayıp kendisinin bunu iyileştirme gibi bir çabası olduğunu da söylemektedir. İpek’in “...annem evliya gibi kadındır. Başkası babamı idare edemezdi. Annem hem bizi, hem onu gayet çekip çeviriyor yani. Muhtemelen ben olsam, ya çıldırırdım ya da çeker giderdim. Bizim koruyucumuz annemdir.” diyerek baba ile sağlıklı olmayan iletişimini ifade etmektedir.

Gazi yakınlarının gaziler ile olan mevcut ilişkilerinin durumuna bakıldığında Esra ve Feride’nin daha sağlıklı ve uyumlu bir görüntü sergilediklerini söylemek mümkündür. Gazi ablası Esra kardeşinin olayı tamamen atlatıp yeni bir hayat kurduğunu ve ilişkilerinin eskiye oranla daha güçlü olduğunu belirtmiştir. Feride ise *görünür* bir hasar olmadığı için oğlunun yaşadığı olayın unutulup gittiğini söylemiştir. Ancak diğer yakınlar olayın etkilerini hala hissetmektedirler. Söz konusu diğer yakınların eş ve çocuklar olduğu, bunların gazi ile aynı evde yaşadığı düşünülürse farklılaşmanın bir nedeni anlaşılacaktır. Buna göre gazi ile aynı evde yaşayan kişilerin onunla olan ilişkileri diğerlerine nazaran daha zor ve karmaşıktır. Aynı evlerde yaşamak her sorunu ve problemi görmemek, kriz durumlarını yaşamamak, gazinin ağrı ve acısına daha az tanık olmak anlamlarına gelmekte ve bu, ilişkiye olumlu yansımaktadır. Gazi ile aynı evde yaşamak ilişkinin tazelenmesine ve yaşanan olumsuz olayların unutulmasına da izin vermemektedir. Bu durum gazi yakınları için travmatik

olmaktadır. Sorunun çözümü ise, uzman desteğinde görünmektedir. Yaşadıkları olayı sindiremeyen, topluma entegre olamayan, yeni hedefler belirleyemeyen, travmasını atlatamayan gazi aynı evde yaşadığı kişilere de sıkıntı yaşatmaktadır. Bunun en basit göstergesi, araştırmaya katılan üç gazi eşinin de boşanmayı düşündüklerine yönelik ifadeleridir. Söz konusu zorluğu aşmak ise, öncelikli olarak gaziye ruhsal bağlamda tedavi etmek ve rehberlikten geçmektedir.

4.2. Travma Sonrası Psikolojik Destek Alma

4.2.1. Şehit Yakınlarında Psikolojik Destek

İnsan hayatında büyük kırılmalara yol açan olaylar, psikolojik tahribata neden olabilmektedir. Konu, yakınına trajik bir şekilde kaybetmek, ölüme yaklaşma tecrübesi sonucu engelli hale gelmesi ve bir aile üyesinin ölüme yaklaşması ya da engelli olması olduğu zaman da bu psikolojik yıkımdan bahsetmek mümkündür. Bu bağlamda büyük bir travma yaşayan kişilerin başa çıkma süreçlerinin sağlıklı bir şekilde ilerlemesi için bir takım terapi ve tedaviler görmesi ihtiyaç olarak düşünülebilir.

Travma sonrası yaşanan krizden çıkabilmek maksadı ile herhangi bir psikolojik ya da psikiyatrik yardım alıp almadıkları bütün görüşmecilere sorulmuştur. Yedi şehit yakını bu soruya olumlu cevap vermiştir. Bunlardan altısı ilaç kullandıklarını belirtmişlerdir. Yalnız bu yakınardan sadece üç kişi bu ilacı doktor kontrolünde almıştır. Bu üç şehit yakını aynı zamanda psikologdan da destek görmüşlerdir Diğerleri tamamen çevreden buldukları, yakınlarının temin ettiği, antidepresanlardan kullanmışlardır. Bir şehit yakını ise sadece psikolog desteği almıştır.

Psikiyatrik tedavi gören şehit yakınlarından ikisinin tedavisi sona ermiş birininki devam etmektedir. Kendilerine teşhis sorulduğunda, şehit annesi Melek, depresyon ve patolojik yas sendromu tedavisi gördüğünü söylemiştir. Şehit annesi, oğlunun kaybindan hemen sonra psikiyatra gittiğini, 1,5 yıl psikiyatrik tedavi gördüğünü, daha sonra doktorunun ilaçları keserek klinik psikoloğa yönlendirdiğini, hala çok bunaldığı zaman bu psikolog ile görüştüğünü anlatmaktadır. Eşi şehit olduğunda gebe olan Suna, doğuma kadar herhangi bir tedavi görememiş, ilaç kullanamamıştır. Ancak daha sonra doğum sonrası depresyonu ile ilgili tedavi gördüğünü, o dönem yoğun intihar düşüncesi olduğunu belirten Suna, uzun müddet bebeğini de benimseyememiştir. İki yıl sonra tedaviyi bıraktığını söyleyen Suna, depresyonun yedi yıl devam ettiğini, bu dönemde kendisinde üzüntüden kaynaklı bir takım fiziksel rahatsızlıkların başladığını

söylemektedir. “... yedi yıl ağladım, gece gündüz ağladım. Yani göz gitti bir, (Bir gözü görmüyor.), midemde hastalık çıktı, boyun fıtığı oldum...” En sonunda bu hastalıklar sebebiyle öleceği ve çocuklarını yalnız bırakacağı düşüncesi, onda bir uyanışa sebep olmuş ve tekrar psikiyatra başvurmuş ve bu defa hastalığı 6 ayda yenmiştir.

Şehit annesi Güzin’in, tedavisi devam etmekte olup depresyon, strese bağlı burun kanaması ve huzursuz bacak sendromundan muzdarip olduğunu belirtmiştir. Güzin’in oğlu 1,5 yıl önce şehit olmuştur. Kalp hastası olan anne ilaçların kendisini ayakta tuttuğunu belirtirken “İlacımı kullanmadığım zaman daha fena. Çok şükür, Allah bundan geri koymasın.” demektedir.

Şehit annesi İmran oğlunu kaybettiği ilk dönem ilaç kullanmış ancak ne ilaç hakkında ne de hastalığı hakkında bir fikir var. “Sinir ilacı içirdiler. Önce yarım verdiler, sonra bir, sonra iki verdiler. Uykumda ağlıyordum. Kuzum diye ağlıyordum. Hiç uyumuyordum. Biraz içirdiler. Sonra kestiler.” İlacı kızının verdiğini söyleyen İmran, o zamanları net hatırlayamadığını ifade etmektedir. Benzer şekilde şehit ablası Hasibe bir müddet, bir tanıdığına tavsiyesi ile antidepresan kullandığını, ancak daha sonra sağlıksız olduğu düşüncesi ile bıraktığını söylemiştir. Şehit eşi Ayşe, ilk altı ay yoğun psikolog desteği aldığını bildirmektedir. Psikiyatra da gittiğini doktorun “... Ölüm acısı, hiçbir ilaç bunu geçirmez. Sadece ne yapmak istiyorsanız, ne rahatlatıyorsa onu yapın. İlaçla bunun bir çözümü olmaz, çünkü bu bir hastalık olmadığı için, bunun bir tedavisi de olmaz...” dediğini bildirmektedir.

Sadece depresyon ilacı aldığını belirten Hacer, psikolojik olarak terapi görme fikrine şiddetle karşıdır. Oğlunu yedi ay önce kaybeden Hacer, eğer acısı hafiflerse oğlunu terk etmiş gibi hissedeceği fikrine kapılmıştır. “Acı benim, çekeceğim, istemiyorum. Bana yardım edilmesini istemiyorum yani.” Hacer, sık sık intihar düşüncelerine kapılmaktadır. “Bazen diyorum, kaldırayım kendimi atayım. Ama nereye atıyorsun, kime atıyorsun. Evdekilerin desteğe ihtiyacı var. Ben olmasam, onlar darmadağın olacak. Ne yapayım, nasıl yapayım bilmiyorum.” Bu düşüncenin ne sıklıkla aklına geldiği sorulduğunda “Yani her gün aklıma geliyor, ama ne yapacaksın, nasıl yapacaksın? Ölüm, intihar edersen diyorlar, cehenneme gidersin. Oğlum cennette. ben oğlumu görmek istiyorum.” Benzer şekilde şehit babası Mehmet de intihar düşünceleri taşımaktadır. “İlk başlarda kendimi şu göle atmaya çok düşündüm. Hatta bir gün çıktım ta evden buraya yürüdüm. Kararlıyım yani atacağım kendimi. Çocuk gitmiş, hanım gitmiş. Sonra tövbe dedim. Allah’ım neler düşünüyorum. Ama derim yani, kaldırırsam kendimi atsam. Ne bileyim, çok zor yani.” psikolojik destek alıp almadığı sorulduğunda

ise “*Kolay kolay hiçbir şey için doktora gitmem.*” diye cevap vermektedir. Son olarak, şehit annesi Zeynep için en etkili ilaç ve tedavi duadır. “*Yok, bir yere de gitmedim, bir şey de görmedim. Benim ilacım duamdır. Okurum ben, dua ederim.*” Ona göre bu tür şeyler için tedaviye ihtiyaç yoktur, Allah’a sığınmak ve ondan yardım istemek yeterlidir.

17 şehit yakınından hem psikolojik hem de psikiyatrik desteği uzmanından alan sadece Melek vardır. Onun dışında iki kişi psikiyatrik destek almıştır. Diğerleri kulaktan dolma, eş dost tavsiyesi ile bir takım çözüm yolları aramıştır. Bu noktada büyük bir yetersizlik söz konudur. İlaça güvenmeme ve acıdan kurtulmak istememenin yanı sıra ruhsal tedaviyi ihtiyaç olarak görmeme bu durumun temel sebebidir.

4.2.2. Gazilerde Psikolojik Destek

Gazilere, yaşadıkları olaydan sonra psikolojik olarak herhangi bir tedavi görüp görmedikleri sorulmuştur. Yedi gaziden sadece biri, söz konusu soruya olumlu cevap vermiştir. Diğer gaziler, psikolojik ya da psikiyatrik bir yardım almadıklarını belirtmişlerdir.

Yedi yıl önce çatışma sonucu vurulan ve bir böbreğini kaybeden Tamer, üç yıl boyunca hem terapi hem de ilaç tedavisi görmüştür. Tamer, bu konudaki tek örnek durumundadır. Doktorun teşhisi sorulduğunda “*Depresyon ve travma sonrası stres bozukluğundan olduğunu söyledi.*” cevabını vermiştir. Ancak terapinin ve tedavinin içeriğini anlatmak istememiştir. Ailesinin, kendisini, sadece fiziksel değil ruhsal da bir travma yaşadığına ve tedavi edilmesi gerektiğine ikna ettiğini belirten Tamer “... *Karşı çıktım, öfkelenim ancak, özellikle annemin çok acı çektiğini görünce razı oldum. Çünkü ben ne kadar üzülürsem annem daha çok üzülüyordu. Benim toparlamam gerektiğini fark ettim. Tedaviyi kabul ettim. Şu anda da iyi ki de kabul etmişim, diyorum.*” ifadelerini kullanmaktadır. O dönem yaşadığı psikolojik sıkıntılar sorulduğunda ise, kendisini oldukça iyi tahlil ettiğini gösteren cevaplar vermiştir. “*İyileşemeyecekmişim gibi umutsuzluk ortaya çıktı. Hastanede o kadar uzun süre yatıyorsunuz ki, artık iyileşemem, böyle yatacağım diye düşünmeye başlıyorsunuz. Artık yarım bir insan mıyım? düşünceleri. Umutsuzluk, hiçbir şey istememe hali, çok sık tekrar eden öfke durumları... Ben öfkeli bir insan değilim mesela. Genellikle olayları sakin karşılayan bir insandım. Ama o dönem, kendimde fark ettiğim, şu anda bakıp gördüğüm, en çok öfke patlamaları. Kısa süreli, ancak çok şiddetli oluyordu.*” Tamer’in

konuşma boyunca duygularını tahlil etme eğiliminde olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum, uzman desteğinin bir sonucu olarak kendisini ve duygularını okumayı öğrendiği şeklinde yorumlanabilir.

Gazi Abdurrahman psikolojik destek almanın mümkün olmadığını bunu insanlara anlatamayacağını düşünmektedir. *“Yok! Ne arar. Alsan ne alacaksın, nasıl alacaksın?! millet kınar, adın deliye çıkar.”* diyerek sosyal olarak eleştirilmekten korktuğu için yardım almadığını belirtmektedir. Abdurrahman’ın memnuniyetsiz bir ruh halinde olduğu görüşme boyunca gözden kaçmamıştır.

Mahmut tedavi görmediğini söyledikten sonra bunun elzem bir ihtiyaç olduğuna dair kanaatini dile getirmektedir. *“Bence Güneydoğuya gidip tek bir mermi sıkmayan sadece nöbet tutan askerin bile geldikten sonra tedaviye ihtiyacı var. Can bu ya ölüm korkusu başka bir şeye benzemez.”* İlk etapta gazilerin çok bocaladığını belirten Mahmut kendisinin de büyük ruhsal sıkıntılar çektiğini ve zamanla toparladığını anlatmaktadır.

Son olarak Yavuz, psikolojik olarak tedavi görmenin dinen iyi karşılanmadığına dair yargısını belirtmektedir. Ona göre Müslüman kaderine ve imtihanına razı gelmelidir. Psikolojik bir tedaviye ihtiyaç duymak ve bunu görmek isyan gibidir. *“Ben Allah’a inandığım için hiç isyan etmedim. Çünkü Allah’tan gelmiş, benim için büyük de bir şeref gazi oldum. Kesinlikle hiçbir gün isyan etmedim.”*

Gaziler için psikolojik destek oldukça gerekli görünmektedir. Zira yaşanan travma hayatı tamamen değiştirmektedir. Daha sonra engelli bireyler olarak hayata devam etme durumu söz konudur.

4.2.3. Gazi Yakınları ve Psikolojik Destek

Gazi yakınlarından iki kişi ilaç aldıklarını belirtmişlerdir. Bunlardan gazi annesi Feride, “müsekkin” aldığını söylemektedir. *“Benim oğlum buradaki hastaneye gidip geldiği sırada, bana bir haplar getirdi. Biraz içtim. Müsekkin dedi. Üç beş ay sonra zaten ilacı nereden bulacaksın.”* Feride’nin bu ifadeleri, bilinçli bir tedavi ile muhatap olmadığını göstermektedir. Gazi ablası Esra, bilinçli bir yardım almış görünmektedir. *“Ben terapi almadım ama bir müddet, o olayın ilk olduğu dönemlerde, antidepresan kullandım, bir de uyku için ilacım vardı. Uzman tavsiyesi ile 6 ay kadar. Doktorum psikoloğa gitmeyi tercihime bıraktı, ben de istemedim. Toparlanmıştım zaten.”*

Gazi eşleri Melda ve Özge, olay ilk yaşandığında tedavi görmeleri gerektiği kanaatindedirler. Melda tedavi almamasını cahillikle açıklarken Özge o zaman farkındalığının düşük olduğunu belirtmektedir. “...aslında destek almam gerektiğini düşünüyorum, o zaman farkında değildim. Çünkü eşim o zaman, beni çok yıprattı... Dağıttı yani...” ifadeleri Özge’nin neden tedaviyi ihtiyaç olarak gördüğünü açıklamaktadır. Süreç boyunca çok yıprandığını, sık sık boşanma düşünceleri taşıdığını söylemektedir. Yaşadıklarına katlandığını belirten Özge “... O dönem psikolojik destek alsak, ikimiz için de daha kolay olurdu.” ifadelerini kullanmaktadır.

Gazi eşi Huriye’nin düşüncesine göre, psikolojik desteğe ihtiyaç olmamalıdır. Çünkü yaşananlar Allah’tan gelmektedir ve hastalık değildir. Ancak Huriye’nin yardım ve desteğe ihtiyaç duyduğu gözlemlenmiştir. Zira özellikle ilk zamanlarda intihar ve boşanma düşünceleri taşıdığını kendisi belirtmiştir. “...o kadar sıkıntının içinde dayanamayacağım noktalarda kendimi bazen öldürmeyi bile düşündüğüm oluyordu ama hemen tövbe diyordum.... Başka kadın olsa dayanamazdı boşanırdı. Ben de düşündüm ama sabır dedim, kader dedim...”

Gazi kızı İpek, tedaviye ihtiyacı olmadığını düşünmektedir. “Ancak ergenlik zamanı rehberlik yapacak birileri olsaydı güzel olurdu.” diyerek zamanında danışmanlık için ihtiyaç duymuş olduğunu itiraf etmektedir.

Gazi yakınları bilinçli psikolojik yardıma ulaşmıştır demek oldukça güç görünmektedir. Ancak onlar genel olarak, yardım almaları gerektiği bir dönem olduğuna kanaat getirmişlerdir.

4.3. Şehit Ailelerinde Ölüm- Ahiret İnancı ve Başa Çıkma

4.3.1. Ölümün Kaçınılmazlığı

Ölüm travmasına dair en sık tekrar edilen söylem onun kaçınılmaz olduğudur. 17 şehit yakınından 11’i henüz ölüm ile ilgili bir soru sorulmadan olayın nasıl olduğunu anlatırken, ölümün muhakkak tecelli olduğunu dile getirmişlerdir. Bu noktada; *ölümün olmadığı yer mi var!*, *ölüme çare var mı!*, *herkes/hepimiz öleceğiz*, *hepimizi bulacak kaçınılmaz son* ifadeleri sıklıkla tekrar edilmiştir. “Ölüm sizce nedir, ahirete inanır mısınız?” sorusu sorulduğu zaman ise katılımcılar ölümün kaçınılmazlığını kabullenen ifadeler kullanmışlardır. Buna göre Âl-i İmrân 185. ayette geçen “*Her nefis ölümü tadacaktır...*” ifadesi ile özetlenecek olan dinî bakış, şehit yakınlarında karşılığını bulmakta ve teslim olma, ölümü kabullenme yolunda işlev görmektedir.

Şehit ablası Hasibe, ölüm sözcüğünü görüşme boyunca kullanmamış bunun yerine “gitti” ibaresini tercih etmiştir. O da benzer şekilde “*Yok gitti, herkes gidecek, senin garantin var mı sen de gideceksin...*” ifadeleri ile bunu kabullenmiş olduğunu ortaya koymuştur.

Bir şehit annesi dışında, şehit yakınlarının hepsi kabulleniş noktasında ortak görünmektedir. Hacer ise ölümün kaçınılmaz olduğunu söylemekte ancak bunun yüzeysel bir söylem olduğu ve yas sürecinde pazarlığın devam ettiği “*...45 dakika çatışmışlar kızım, 45 dakika! Ama oraya da asker göndermemiş oradaki yetkili kimse. Allah da onu nasıl biliyorsa öyle yapsın, onun ciğeri de benim ciğerim gibi yansın. Oraya birilerini gönderseydi belki ölmeyecekti benim oğlum.*” ifadelerinden anlaşılmaktadır. Olayın üzerinden yedi ay geçmiş olduğu halde henüz çözümleme ve öfke ortadan kalkmamış görünmektedir.

Ölümün gerçekliğini hissetmek bakımından yaşanan tecrübe de oldukça önemli görünmektedir. Zira bir şehit babası Asım’ın “*Ben sanki hiç ölmeyeceğim sanıyordum. Yok yani. Ölüm bize hiç gelmeyecek. Ama bak oğlum gitti önce (mezarı gösteriyor). Dünya boş aha geldik gidiyoruz!*” diyerek ölümün muhakkak olduğunu sık vurgulaması, yaşadığı çaresizliğin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Buna göre, yakınlarını şehit veren aileler bu kaybın telafisi olmadığını, yaşadıkları üzüntü ve yıkımın bir çaresi olmadığını bu şekilde ifade etmektedirler. Bu belki de yapılabilecek bir şey olmadığını tekrar ve tekrar kendine hatırlatmak anlamlarına da gelebilir.

Mülakat boyunca yalnızlıktan dert yanan Mehmet “*...hepimiz öleceğiz oğlan gibi, benim hanım gibi. Onlar gitti, ben de gideceğim. Hepimiz gideceğiz...*” ifadeleri ile sıkıntılılarına çözümü ölümün kaçınılmazlığı ile bulmuştur. Söz konusu şehit babasında yalnızlık yanında, amaçsızlık ve umutsuzluğa dair bir takım söylemler ile mide ağrısı ve uykusuzluk gibi problemlere de rastlanmıştır. Depresif eğilimlerin bu denli yüksek olması kişiyi ölümü bir kurtuluş olarak görme noktasına getirmektedir. Bu durumda ölüm bir çare olarak algılanabilir.

4.3.2. Dinin Ölüme Anlam ve Değer Katması

En büyük engellenme olan ölümün anlamlı hale getirilmesi başa çıkmanın çok büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Şehit yakınları için de ölümün anlamlandırılması oldukça önemli görünmektedir. Esasında dinin bu grup için başa çıkmadaki en büyük rolü buradan kaynaklanmaktadır. Özellikle ölümün kaçınılmaz olduğu söylendikten

sonra şehadetin en güzel ölüm şekli olduğuna dair cümleler kurulmaktadır. Bu noktada ölüm sadece anlamlandırılmakla kalmamakta, ona bir değer yüklemesi yapılmakta, dinî ve millî değerler sıklıkla vurgulanmaktadır.

“*En güzel ölüm*”, “*en şerefli ölüm*”, “*ne mutlu ki vatan uğruna oldu*”, “*en güzel merteye*” gibi ifadeler mülakatlar boyunca defaaten kullanılmıştır. Şehit annesi Güzin ise diğer ölüm şekilleri ile şehit olmayı kıyaslamaktadır. “*Nice böyle genç delikanlılar var duvarların diplerinde sızıyorlar eroinden, esrardan ölüyorlar. Benim yüreğim yanıyor. Bunun annesi babası görse yazık. Allah'tan diyorum benim çocuğum sokakta sızıp kalmadı. Acısı büyük ama mertebesi de büyük.*” Benzer şekilde başka bir şehit annesi olan Elif de kendisine yapılan oğlunun ölümünü değerli olarak algılamasına yönelik telkinlerden etkilenmiş görünmekte ve benzer bir kıyaslamaya dair telkini anlatmaktadır.”... *hep hocalar geldi. Dediler, yani anlattılar her şeyi, mesela şey dediler: oğlun orada ölmese de, burada gelse biriyle kavga etse, ölse. Daha mı iyi olurdu!? dediler. Hakkında öyle hayırlıymış, diyorlar. Ne mutlu ona, diyorlar. Herkese nasip olmaz, diyorlar. Onlar anlatıyor ben dinliyorum...*”

Anlam ve değer noktasında vatan, bayrak, namus, gibi kavramlar kullanılmaktadır. Onlar bu değerler için canlarını korkusuzca ortaya koymuşlardır. Allah tarafından da kul tarafından da sevilen ve övülen bir mertebeye ulaşmışlardır. Bu da yaşanan acının tesellisi için oldukça önemli görünmektedir. “*Ama vatan uğruna, bayrak uğruna, din, millet uğruna olmuş. Daha nasıl olsun! Bu var işte tesellisi...*” (Bahri). Yakınını şehit vermek çok zordur, ancak şehitlik arzulanan da bir konumdur. Şehit babası Bilal ise böyle bir ölümün acısının “*tatlı bir acı*” olduğunu söylemektedir. Ona göre şehitlikten daha güzel bir ölüm şekli yoktur. “*Çok güzel bir şey bundan büyük mutluluk yoktur yani. Elhamdülillah. Evet, benim oğlum şehit oldu acı, ama tatlı bir acıdır. Dilerim Rabbim bana da şehitlik nasip etsin. Çünkü sonuçta öleceğiz. Şehitlik çok güzel bir şey elhamdülillah... Ülkemiz için, vatanımız için, bayrağımız için tabi ki şehitler vereceğiz. Yoksa vatansız olmaz. Yaşamayalım daha iyi.*” Şehitlik ölümlerin en şereflişidir. Böylece onlar ailelerini onurlandırmış, gururlandırmışlardır. Bütün bu bulgular, Türk-İslam kültüründe şehitliği değerli ve övülen bir ölüm şekli olarak görme geleneğinin bir yansımasıdır denilebilir.

Din ve kültürün bu noktada olumlu başa çıkmaya büyük katkı sağladığı gözlemlenmiştir. Şehitliğin bir insanın erişeceği en yüksek merteye olduğu, böyle bir ölümün ve bundan kaynaklı şerefin çok büyük ve arzu edilir olduğuna dair söylemler de bu durumu kanıtlamaktadır.

4.3.3. Ölümün Adaleti Sağlaması

Araştırmaya katılan bir şehit annesinde, ölüm konusu açıldığında yoğun öfke duygusu ile karşılaşmıştır. “*Ölüm var ya. Kim kurtulmuş! Kimin garantisi var?! Herkes ölecek! Sen de öleceksin! Senin garantin mi var! Yok! Herkes ölecek!*” diyen Zeynep, bu konuşma esnasında hırslı ve öfkeli bir tavır içine girmiştir. Anneye “*Sanki bu seni rahatlatıyor gibi*” denildiğinde, “*Ya tek benim yavruma mı ölüm? Tek benim kuzum mu ölecekti?!*” cevabını verdi. “*Sence bu haksızlık mıydı, yani senin oğlunun ölmesi, herkesin çocuğu yaşarken.*” sorusu üzerine sinirli bir ifade ile “*Bilmem ben!*” diyerek konuyu kapatmıştır. Bu noktada haksızlığa uğramaktan kaynaklı engellenme duygusu ile mücadele ederken ölümün kaçınılmaz olması kişiye bu duyguların ortadan kaldırılmasına olmasa da öfkenin dışa yöneltilerek yıkımının azaltılmasında yardımcı olabilir. Ayıca en nihayetinde er ya da geç herkesin ölecek olması adil bir durumdur. İnanç bu yönü ile olumlu başa çıkmaya hizmet etmektedir. Bu noktada Kur’an, dünyada karşılaşılan haksızlıkların düzeltilip adaletin sağlanacağını belirtir. Ancak uygulamada ölümün herkes için kaçınılmaz olması, yani bizatihi kendisinin adil olduğu düşüncesi başa çıkmada etkili olmuştur.

4.3.4. Ölümlük İstirap Çekmediğini Bilmek

Din ve şehitlik ekseninde bakarken şehitlerin ölüm acısı çekmeyeceklerine dair “*Şehidin ölüm (darbesinden) duyduğu ıstırap sizden birinin çimdikten duyduğu ıstırap kadardır.*” (Tirmizî, Fedâilü’l-Cihâd 26, 1668) hadisi, bu noktada bir kişi için oldukça önemli başa çıkma kaynağı olmuştur. Şehit ablası Canan, kardeşinin acı çekmeden vefat etmiş olmasını çok önemsemektedir. “*...Ölürken can çekişmediklerini, canlarının açmadığını biliyoruz. Kardeşime onca işkence yaptılar ama kardeşim bunların acısını duymadı, diye teselli buluyoruz.*” Canan’ın kardeşi kaçırılmış, bir gece işkenceye maruz bırakılmış ve sabahında şehit edilmiştir. Yakının özellikle bunu söylemesi dikkat çekici görünmektedir. Kardeşinin işkence ve acı çekmiş olduğu düşüncesi, psikolojik olarak ağır bir travma olarak ortaya çıkmış, bununla başa çıkmasında ise söz konusu hadis büyük rol oynamıştır. Zira konuşma esnasında olay tutanaklarını daha sonra okuduğunu belirten yakın, kardeşinin uğradığı işkenceyi detaylıca anlatmış ve kuvvetli bir ağlama krizi geçirmiştir. Ancak bu ağlamaların sonunda “*Ölürken hissetmedi! Acı çekmedi.*” diyerek kendisini sakinleştirme gayretine girmiştir. Bir müddet sakinleşmesi için görüşmeye ara verilmiş, daha sonra tekrar devam edilmiştir. “*Organ bağıışı yapmıştı*

gözlerini de bağışlamıştı. Ama kısmet olmadı. Gözlerini de oymuşlar. Ama hissetmemiş şükür!” şeklinde söylemlerde bulunmuştur. Bu noktada seçici dikkat ile bu konuda söylenmiş dinî içeriğe odaklandığını söylemek mümkündür. Zira kendisi şehitliği çok araştırdığını, dinî açıdan şehitlikle ilgili çok okuma yaptığını da belirtmiştir. Buna göre şehidin acı çekmediğini bilmek olumlu duygusal başa çıkmayı sağlamaktadır.

4.3.5. Şehitlerin Ölümsüz Olması

Görüşülen şehit yakınları, şehitlerin ölümsüzlüğüne işaret eden Bakara Suresi 154. ayetine göndermede bulunmuşlardır. “*Allah yolunda öldürülenlere ölü demeyin: hayır onlar yaşıyor ama siz farkında değilsiniz.*”. Ancak burada bilinçlilik tartışmalı görünmektedir. Zira genellikle “Şehitler ölmez, vatan bölünmez.” şeklinde söylenen sloganik cümleye gönderme yapıldığı anlaşılmaktadır. Sadece bir şehit eşi ve iki ebeveyn, dinî bağlamında bu söze değinmiştir. Şehit eşi, bu sözleri “*..şehitler ölmez onlar hep diridir, diye bir hadis olduğu için...*” (Ayşe) diyerek kullanmıştır. Bu örnekte bilginin çok sağlıklı olmadığı ve kulak dolgunluğu sonucu söylendiği ayet ve hadis ayrımının yapılamamasıyla ortaya çıkmaktadır. Aynı katılımcının “*En güzel ölüm şekli, düşünürseniz. Hatta ölüm bile değil, yani şehitler ölmüyor.*” şeklindeki benzer kullanımı duygusal derinliği olan ancak, entelektüel bilgiye dayanmayan bir görünüm arz etmektedir. İkinci olarak, şehit babası Bilal, yakının görmüş olduğu bir rüyayı yorumlarken ayete direkt vurgu yapmaktadır. “*...oğlumu görünce şaşırmış, sormuş, ölmedin mi? diye. Yok, ben ölmedim demiş, işte. Ayetteki gibi. Ölü demeyin, diyor ya! Ölmedim, demiş o da!*” ifadelerini kullanmaktadır. Son olarak şehit annesi Melek, “*...Onlar ölümsüz varlıklardır. Demiyor mu Kur’an’da onlar ölmedi ama siz bilemezsiniz diye. En güzeli bu biliyor musun kızım, gözüm görmese de diri olduğuna inanmak.*” Diyerek, doğrudan ayete odaklanmakta ve kendisi için en büyük teselli mekanizmasının, oğlunun ölmediğine inanmak olduğunu vurgulamaktadır. Bu noktada şehit annesinin üniversite mezunu olduğu dikkate alınırsa entelektüel olarak daha sağlıklı bir temel üzerine başa çıkmanın bina edildiği söylenebilir.

Bu üç örneğin dışında kalan 14 şehit yakınında da şehitlerin ölümsüzlüğüne dair ifadeler geçmektedir. Ancak burada “*Şehitler ölmez neticede...*”, “*vatan şehidi ölmez...*”, gibi sloganik ifadelerin ötesine giden bir bilgi boyutundan söz etmek mümkün görünmemektedir. Ancak bu inancın duygusal bağlamda ailelerde başa çıkma açısından sıklıkla kullanıldığı söylenebilir.

Sonuç olarak, şehidin ölümsüzlüğüne dair dinî inanç, entelektüel temeli kuvvetli olmamakla birlikte, bütün şehit yakınlarınca kullanılmakta ve olumlu başa çıkmaya yardımcı bir etken olarak işlev görmektedir. Bu inanç duygu odaklı başa çıkma açısından işlevseldir.

4.3.5.1. Şehitleri Fiziksel Olarak Hissetme

Şehitlerin ölümsüzlüğüne dair inanç, şehidin evini ziyaret ettiğine dair kabulü beraberinde getirmiştir. Bunun dinî temeli “*Her (vefat etmiş) mümin, her Cuma günü kendi ailesine uğrar. Onları hayır üzere görürse Allah’a hamd eder. Öyle görmezse istiğfar ve istircâ eder.*” (Namâzî, 1998/IX, s. 470) şeklindeki bir hadise dayandırılabilir. Kütüb-ü Sitte’de metnine ulaşamadığımız, hadisin sıhhatine bakılmaksızın değerlendirildiğinde, ölen kişilerin, ailelerinin yaşamlarını izledikleri net olarak anlatılmaktadır. Müslümanların çok fazla üzerinde durmadıkları bu inanç, konu şehitler olduğunda fazlasıyla gündeme gelmektedir. Şehit yakınlarından altısı, rüyalarında görüp görmedikleri sorulduğunda, rüyadan ziyade bu tür tecrübeleri olduğunu anlatmışlardır. Genellikle evin içinde karşılaşmak, sesini ya da nefesini hissetmek, karşısında otururken görmek şeklinde cereyan eden bu vizyonları sadece kadınlar tecrübe etmiştir. Bir şehit annesi, şehidin mezar taşıdaki resminin hareket ettiğini gördüğünü anlatmaktadır. Başka bir şehit annesi, kendisine seslendiğini duyduğunu belirtmektedir. Şehit babası, kendisi değil ama eşinin, oğullarını kanepede kendisine gülerken gördüğünü anlatmıştır.

Şehit eşi Ayşe, kızının babasını gördüğüne dair bir tecrübesi olduğunu anlattıktan sonra, kendisinin de benzer bir tecrübe yaşadığını aktarmaktadır. “*Ben bir gün şuramda (boynunun arkasını göstererek) bir nefes hissettim. Yemek yapıyordum. Bir an eşimin geldiğini, onun yanımda olduğunu hissettim. Dönüp baktım, böyle bir rüzgâr gibi. Böyle bir şeye de kapılmıştım. O zaman da yine aynı şekilde düşündüm. Şehitler zaten ölmüyorlar. Yani biz göremiyoruz ama onlar bizi görüyorlar. Tabi ki çocuğunun, benim yanımda, anne babasının sevdiği insanların yanında olur, diye düşündüm.*” Ayşe bu sözlerle duruma dinî bir açıklama da getirmektedir.

Şehit annesi Hacer “*bir kere eve gelmiş, bana elini uzattı, güldü, gitti.*” şeklinde tecrübesini anlatmaktadır. Aynı anne oğlu ile beraber yaşadıkları eve şehit kokusu sinmesinden bahsetmektedir. Buna göre kendisini ziyarete gelen bir arkadaşının evine şehit kokusu sindiğini, her kokudan güzel ve uhrevi bir koku duyduğunu söylediğini

aktarmaktadır. Şehit annesi Güzin, bu tecrübeleri en fazla yaşayanlardan biridir. “*Şehit olduktan sonra üç sefer uyumadan gördüm. Sanki böyle yatağa uzandım bir keresinde, geldi elimden tuttu. Birinde yastığımın altına elini soktu, kendini hissettirdi. Bir de kendi elimi tuttu, çekiverdi. O bizi görüyormuş ya ondan.*” Bu iki annenin ortak noktaları, yakın zaman önce şehit vermiş olmaları ve antidepresan kullandıklarını belirtmeleridir.

Şehit eşi Suna “*Birkaç defa yaşadığım bir şey. 3 yıl kadar önce, gece bir uyandım oğlumun ergenlik problemleri vardı. Birazcık eşime sitem ederek ağladım, üzüldüm, uyudum. Gece uyandım, başucumda oturuyor. İnsan gece uyanır mı? Ben uyandım. Başucumda oturuyor. Sağ elimi attım kayboldu. O, benim her an her dakika arkamda. Ben bunu hissediyorum.*” Şeklinde konu ile ilgili tecrübesini aktarmaktadır. Aynı katılımcının bir yakını, misafir olarak şehidin evine gittiğinde, evin içinde şehidi gördüğünü kendisine anlatmıştır. Suna bu konuda en uzun konuşan görüşmecidir. Ona göre şehidin fiziksel varlığı muhakkak olarak evinin içinde yaşamaktadır.

Görülen vizyonlarda, şehitler, genellikle yaşarken buldukları yerlerde, o kıyafetlerle, o görünümde dirler. Yani kişinin algısal şemasında yerleşmiş şekliyle ortaya çıkmaktadırlar. Bu tecrübelerin ortak yanları sadece yaşayanların kadın olması ve alışkanlıklara birebir benzemesi değildir. Aynı zamanda genellikle travmanın ilk yaşandığı dönemde tecrübe edilmiş olmaları da müşterek görünmektedir. Buradan hareketle denilebilir ki, travmanın yıkıcı etkileri ile ruhsal bir takım anormal algılamalar ortaya çıkabilmektedir. Zihnin aşırı yorulması, fiziksel tükenmişlik, bazı örneklerde, şartlanma sonucu bu tür halüsinatif tecrübeler ortaya çıkabilmektedir. Burada kaybı kabullenememenin etkisi de oldukça güçlü olabilir. Ancak yaşayan kişiler, bu durumu genellikle dinî-manevi bir eksende yorumlamakta ve şehitlerin ölümsüzlüğü ile bağdaştırmaya çalışmaktadır. Bu da onlar için olumlu etkiler oluşturmakta kayıp ile başa çıkmayı pozitif yönde etkilemektedir.

4.3.6. Cennette Kavuşacağına İnanma

İslam dinine göre şehitler sorgulanmadan Cennet’e alınacaklardır. Zira Allah onların canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın almıştır (Tevbe 9/111). Ailelerin hepsinde şehit olan birey ile buluşulacağı inancı mevcuttur. Şehit, Cennetlik olduğu için de bu buluşma, Cennette olacaktır. Bütün şehit aileleri, bu inanca sahiptir. 17 şehit yakınından yedisi, “*Şehidinizle cennette buluşacağınıza inanır mısınız?*” sorusu

sorulmadan bu yöndeki inancı dile getirmişlerdir. Bu durum, şehit yakınları açısından, cennette buluşma ümidinin ne kadar önemli olduğunun göstergesidir. Konuşma esnasında söylenen bazı ifadeler, Ahirette buluşmaya yönelik inancın niteliğinin daha net anlaşılmasını sağlayacaktır. Şehit eşi Suna, kocasının kendisini Cennet'in kapısında beklediğini ve alıp içeri gireceğini söylemiştir. Burada yapılan tasvir, evli bir çiftin evine girişini anımsatmaktadır. Belki de, 30 yaşında dul kalan Suna için, evlilik saadetinin devamı, zihninde yuva olarak tasavvur ettiği, Cennette olacaktır. Özellikle *“Ben inanıyorum eşim, cennetin kapısında beni bekliyor. Onunla öbür dünyada buluşmayı bekliyorum. Ben onu hala çok seviyorum.”* ifadeleri, romantik beklentilerin Cennete kaldığı düşüncelerini ortaya koymaktadır.

Şehit ablası Emine için ise, sadece şehitlerin değil ailesinin de mekanı cennettir. şehit kardeşi Zekeriya'ya göre, Cennette buluşma yönündeki inanç Müslümanlığın şartıdır. *“Bir Müslüman olarak tabii ki inanıyoruz. İnançlı kişiler inanır. Kur'an'da öyle geçiyorsa, öyle yazdıysa, tabii ki inanıyoruz.”* İfadeleri, bu inancın teslimiyet içerdiğini göstermekle birlikte, entelektüel olarak sağlam bir zemininin olmadığını da göstermektedir.

Cennette şehidi ile kavuşmaya yönelik inancın duygusal yönü en kuvvetli yansıması ise şehit annesi Hacer'in sözleriyle ortaya çıkmaktadır. *“Cennet falan istemiyorum da, oğlumu görmek istiyorum ben. İntihar falan o yüzden etmiyorum. Cehenneme gidersem oğlumu göremem. Oğlumun yanına gitmem lazım. Ancak orada görebilirim.”* Esasında bu inanç, ölümden sonra kavuşmak temeline dayanırken, bu vakada, anneyi hayatta tutan yine aynı inanç olmuştur. İslam dinince intiharın günah olması ve kendini öldüren kişinin cehennemlik addedilmesi, şehit annesinin yaşama devam etmesini sağlamaktadır.

Sonuç olarak, ölümden sonra yaşam ve cennette sevdikleri ile kavuşacaklarına olan inanç, şehit ailelerinde, kayıp travmasının yıkımını hafifletme yönünde olumlu rol oynamaktadır denilebilir.

4.3.7. Şehidin Şefaate Edeceğine Olan İnanç

Görüşülen şehit yakınlarının hepsi, şehitlerin ailelerine şefaate edeceğine inanmaktadır. Bunlardan 10'u daha *“Şefaate edeceğine inanır mısınız?”* sorusu gelmeden, bu inançlarını belirtmişlerdir. Kalan yedi katılımcı ise soruya, şefaate inandıkları şeklinde olumlu cevap vermişlerdir. Genellikle travmayı anlatmaya başlayan

kişi, olay akışı bittikten sonra ölümün kaçınılmazlığını, devamında kaçınılmaz olan bu ölümün aslında ne kadar değerli olduğunu ve son olarak da şehidin şefaathçi olduğuna yönelik inancını dile getirmektedirler. Bu noktada, “*Kıyamet günü üç grup şefaath edecektir; Peygamberler, alimler ve şehitler.*” (İbn Mâce, Zühd, 37, 4313) hadisi şehit ailelerinin tamamında karşılığını bulduğu yorumu yapılabilir. Ancak hiçbir şehit yakını, hadise doğrudan bir göndermede bulunmamıştır.

Katılımcılardan dördü, şehit, 70 kişiye şefaath edecek derken; birisi, 7 göbek sülalesine; biri, tüm ailesine, biri ise dilediği herkese şefaath edeceğine inandıklarını söylemişlerdir. Bu “*Şehit, ailesinden yetmiş kişiye şefaath eder.*” (Ebû Dâvud, Cihâd, 27, 2522) hadisinin, şehit yakınları arasında kısmen de olsa karşılığı olduğu ve başa çıkmada kullanıldığı anlamına gelmektedir.

Şehit annesi İmran yakınlarından biri öldüğü zaman ellerini göğze açarak “*Onu orada karşıla oğlum, şefaathinden mahrum etme, diye dua ederim.*” diyerek bu inancını dile getirmektedir. Şehit annesi Elif ve Hacer için, şefaath oğullarının kendilerini yanına alması anlamına gelmektedir. Şehit eşi Ayşe, şefaathin sadece öbür dünya için olmadığını ifade etmektedir. “*O, bu dünyada da bizi koruyor.*” şeklinde konuşarak, şefaathin kapsamını genişletmektedir. Katılımcılar içinde sadece Melek, şefaath için Allah’ın izninin gerekli olduğunu vurgulamaktadır. “*Allah izin verirse, tüm sevdiğilerine, ailesine şefaath edecek.*” Şehit ablası Canan, bu inancın kendisini ferahlattığını dile getirmektedir. Yine şehit ablaları Emine ve Nil bu inancın kendilerini ferahlattığını dile getirmişlerdir. Ancak bu iki abla da bunun “*o an için bir rahatlama*” olduğunu, acıyı geçirmekte yetersiz olduğunu söylemektedirler.

Şehit babası Bilal için şefaath daha önemli bir noktaya isabet etmektedir. Zira o, hem şehit babası hem şehit torunu olduğunu dile getirmektedir. Eğer dedesi ona şefaath edemeyecek olursa, oğlu, muhakkak ona aracılık yapacaktır. Ancak Bilal’in arzusu bu yönde değildir. Bilal kendisi şehit olmak arzusundadır. “*Dilerim Allah’tan beni de şehit alsın. Ben de sevdiğim yetmiş kişiye şefaathçi olayım. Güzel bir şey.*” Oğlunu henüz 2 ay önce şehit vermiş olan Bilal için, şehitlikle ilgili bütün içerik son derece önemli görünmektedir. Ancak konuşma boyunca, araştırmacı şefaath kelimesini hiç kullanmadığı halde, üç ayrı noktada altı kere şefaath vurgu yapmış olması bunun diğer öğelerden daha ön planda olduğunu göstermektedir.

Şehit babası Bahri de şefaath kavramını 3 kez kendiliğinden kullanmıştır. Onun temel motivasyonu ise ölüme yaklaştığı düşüncesinden ortaya çıkmış gibi görünmektedir. Zira mülakat süresince kendi ölümüne dört farklı noktada işaret etmiştir.

“70 yaşına gelmişim boş, geldik, aha tekrar gideceğiz. Ölüm kapıda...” Özellikle, yanında kalan annesinin yakın zamanda vefat etmiş olması, bu düşünceleri kuvvetlendirmiş görünmektedir. Zira kendisi bu kayıptan sonra bireysel dinî ibadetlerinde artış olduğunu belirtmektedir. “...Anam orada, beynim şey oldu. Hemen namaza başladım. Teheccüt kılıyorum, kaza kılıyorum. Aksatmamaya çalışıyorum. Boş, dünya boş. İnsan gidecek yani. Çocuk gitmiş, ben de gideceğim yani.” Bu ölüm düşünceleri Bahri'nin Ahiret hayatına ve sorgulanmaya yönelik bir hesaplaşma yaşamasına neden olmuş gibi görünmektedir. Sorgulanma düşüncesi sonucu başarısız olma korkusunu ise oğlunun şefaata edeceğine olan inancı ile ödünlemiş gibi görünmektedir.

Şefaata inancı, şehit yakınları üzerinde olumlu etkiler bırakmaktadır. Ancak burada önemli olan birkaç husus mevcuttur. Bunlardan ilk bu inanca yönelik bilimsel yönün oldukça zayıf olduğudur. Şehit yakınları genellikle kulak dolgunluğu ve kendilerine verilen telkin sonucu bu inancı benimsemiş gibi görünmektedirler. Şefaata inancının rolü, çoğunlukla kayıp ile bir araya gelmeyi sağladığından önemli görünmektedir. Önceki bölümlerde öngörüldüğü üzere yakınlar için ödül, af ya da cennetten ziyade travmatik bir şekilde kaybettikleri yakınları ile kavuşacak olmak oldukça önemlidir. İnanç bu noktada başa çıkmada fazlasıyla etkin görünmektedir. Bu noktada kayba yönelik özlem duygusunun etkisi oldukça önemli görünmektedir.

4.4. Yaşanılan Olayı Anlamlandırmada Dinin Rolü.

Dinin, yaşanılan hadiseye, kulun imtihanı olduğu yönünde sunmuş olduğu bir anlam mevcuttur. Bu noktada şehit yakınlarından, gazilerden ve gazi yakınlarından yaşadıkları olayı anlamlandırmaları istenmiştir. Bu amaçla, “*Bu yaşadığınız hadiseyi nasıl anlamlandırıyorsunuz?*” sorusu sorulmuştur. Sorunun, özellikle eğitim seviyesi düşük olan katılımcılarda bir karşılık bulamadığının gözlemlenmesi üzerine, “*Siz bunu neden yaşadınız?*” sorusu sorulmuş, tekrar cevap alınamadığında “*Allah, size bu olayı neden yaşattı?*” şeklinde konu açılmıştır. Bu şekilde de bir cevap alınamayan görüşmelerde, “*Bu olay ecel miydi, kader miydi, bela miydi, musibet miydi, imtihan mıydı?*” denilerek soru açılmıştır.

Üç grupta da cevaplar *imtihan* ve *kader* olarak iki ana grupta kümelenmiş görünmektedir. Detay vermek gerekirse 12 şehit yakını yaşadıkları travmayı imtihan olarak anlamlandırırken, dördü kader cevabını vermiş bir şehit annesi ise “nazar”

üzerinde durmuştur. Yedi gaziden dördü imtihan, ikisi kader, biri ise bela olarak yaşadıkları hadiseye anlam bulmuşlardır. Gazi yakınlarında ise beş imtihan, iki kader vurgusu gözlemlenmiştir.

4.4.1. Yaşanılanın İmtihan Olduğu Yönündeki İnanç ve Başa Çıkma

4.4.1.1. Şehit Yakınlarında İmtihan İnancı ve Başa Çıkma

Şehit aileleri için yakınlarının ölümü, sevdikleri ile sınanmaktır. Önceki bölümde bahsedildiği üzere, Allah bu sınavı haber vermiş, nelerin imtihan için vesile olacağını bildirmiş ve başarılı olmanın yolunu da açıklamıştır. Bakara Suresi 155. ayet bunu göstermek için tek başına bile yeterlidir. *“Muhakkak ki ölüm tehlikesiyle ve açıklıkla, dünya malının, canın ve (alın teri) ürünlerinin kaybı ile sizi sınavacağız ama zorluklara sabredenlere iyi haberler müjdele.”*

İmtihan edilme inancının başa çıkma üzerindeki olumlu veya olumsuz etkilerine bakılırsa yaşanan sürecin niteliği daha net olarak anlaşılacaktır. 17 şehit yakınından 12si bu inanca atıfta bulunmuştur. Bunlardan ikisinde olumsuz başa çıkma gözlemlenmiştir. 7 şehit yakınında olumlu başa çıkma açıkça gözlenirken, 3 kişide olumlu ya da olumsuz bir gönderme tespit edilememiştir.

İmtihan inancına olumlu göndermede bulunan şehit aileleri *“Allah sevdiği kulunu dertsiz bırakmazmış.”* (Hasibe), *“Allah, bunu bize nasip etti.”* (Asım), *“Ahiret için hazırlık bunlar.”* (Ayşe), *“Hayatta her şey bir imtihan.”*(Suna; Emine) , *“Allah imtihan ediyor bizi. İyi olabilirsek ne mutlu bize.”* (Bilal), *“Allah ,onu şereflendirdi, bizi denedi.”*(Bahri), *“hep imtihan, her şey, her anın imtihan. Güzel güzel konuş, ağzından kötü şeyler çıkmasın diye.”* (İmran) gibi ifadeler kullanmışlardır. Ancak bu ifadelerin ardından genellikle yaşanan imtihanın zorluğuna yönelik söylemlere de yer verilmektedir. *“İmtihan ama gence ölüm daha başka, çok acı!”* (Emine), *“...imtihan olduk. Allah kimseye vermesin çok zor.”* (Canan), *“...Zor çok zor, 20 senedir gözümüziün yaşı kurumadı. Kurumaz da ölene kadar... Ama ne yapalım imtihan. İsyân etmiyoruz.”* (Asım). Son örnekte olduğu gibi pek çok vakada imtihan inancı ne kadar büyük bir acı yaşanırsa yaşansın bireyi isyan etmekten alıkoymakta yaşadığı travmaya bir anlam ve değer yüklemekte, böylece hayata devam etmesinde etkili olmaktadır.

Sınanmaya dair dinî inanç, her zaman bu şekilde olumlu sonuçlar doğurmamaktadır. Araştırmada imtihan inancının olumsuz dinî başa çıkmaya neden olduğu iki vaka tespit edilmiştir. Bu iki katılımcı da şehit annesidir. Bu iki vaka diğer

şehit annelerine göre çok daha yakın tarihlerde yaşamışlardır. Bunlardan biri 1,5 yıl önce olayı yaşayan Güzin, ve 7 ay önce oğlu şehit olan Hacer'dir. Güzin yaşadığı olayın imtihan olduğunu kabul etmektedir ancak bunun ona zor geldiğini belirtmektedir. *“Beni böyle mi sınavacaktı Allah'ım bilmem. Benim oğlum da yaşasa ne olurdu! Dünyaya herkes sığırdı bir o mu sığmadı diyorum böyle “* sözlerinden de açıkça anlaşıldığı üzere kendisine yapılan sınav dolayısıyla haksızlığa uğramış hissetmektedir. Annenin, diğer insanların yaşamaya devam edip kendi oğlunun ölmesini dile getirmesi bu tür bir kıyaslama yaptığını da göstermektedir. Aynı anne şehitliği şerefli bir merteye olarak görmekte ve *“. Allah'tan diyorum, benim çocuğum sokakta sızıp kalmadı. Acısı büyük ama mertebesi de büyük.”* ifadelerini kullanması dikkat çekmektedir. Burada bağlam, anneyi anlamak noktasında son derece önemli görünmektedir. Buna göre oğlunun ölümünün, Tanrı tarafından kendisini sınamak amacıyla yaşandığı düşüncesi haksızlık olarak algılanmaktadır. Zira *“herkes dünyaya sığırmış”*ken, onun oğluna yer yoktur. Başka bir şekilde de imtihan edilebilirdi. Ancak, ölümün kaçınılmazlığını düşündüğü zaman, yani bu olayın yaşandığı ve dönüşü olmadığını kavradığı an, din olumlu rol oynamaya başlamaktadır. Zira oğlu, sıradan bir insan gibi alelade bir şekilde ölmemiş, onurlu ve şerefli bir şekilde şehit olmuş, en yüksek mertebeye ulaşmıştır.

İmtihan düşüncesinin olumsuz başa çıkma ile ilişkili olduğu bir diğer vaka da oğlunu 7 ay önce kaybetmiş olan Hacer'dir. *“İmtihan tabii ama. Diyorum her şeyle imtihan edeydin de, oğlumla imtihan etmeyeydin, diyorum. Allah'ım beni oğlumla imtihan etmeseydin, diyorum. Çok ağır oldu.”* Hacer, Allah'ın kendisini sınavacağına inanmaktadır. Dünya hayatı, imtihan hayatıdır. Ancak ona çok zoru denk gelmiştir. Başka ne olsa razıdır. Bu noktada dinden kaynaklı imtihan inancının olumsuz başa çıkmaya sebep olduğu açıkça görülmektedir.

Şehit yakınlarının büyük çoğunluğunda imtihan inancı, olumlu duygusal başa çıkmayı sağlarken, olumsuz başa çıkmaya yol açtığı da gözlemlenmiştir. Her halükarda bu inanç, başa çıkma açısından işlevseldir.

4.4.1.2. Gazilerde İmtihan İnancı ve Başa Çıkma

Gazilerden de yaşadıkları olayı anlamlandırmaları istenmiştir. Bu noktada yedi gaziden beşi imtihan cevabı vermişlerdir. Bu beş gaziden ikisi yaşadıkları travmayı anlatırken henüz kendilerine ilgili soru sorulmadan sınanma inancına atıfta

bulunmuşlardır. Ayrıca bir gazi yaşadığı olayı kader ile anlamlandırırken biri de bela olarak nitelendirmiştir.

Yaşanılan travmayı imtihan olarak niteleyen beş gazinin dördünde olumu başa çıkma gözlemlenmiştir. Abdurrahman ve Tamer soru sorulmadan sınanma atfında bulunmuşlardır. Mahmut *“Bu neden benim başıma geldi diye düşündünüz mü hiç?”* sorusuna *“Neden ben diye hiç düşünmedim dersem, yalan olur. İlk etapta aklıma takıldı yani. Unutmak için çok uğraştığım zamanlar oldu. Ama sonra bunun ne kadar onurlu bir şey olduğunu fark ettim. Rabbim beni denemiş ve gazi yapmıştı. Gazilik en güzel rütbe şehitlikten sonra.”* şeklinde cevap vererek bu noktaya belli bir süreç sonunda ulaştığını itiraf etmiştir.

Gazi Ercan *“Allah beni sevdiği için imtihan etti. Sonra da şereflelendirdi ne olacak. Ben ne mutlu ki gazilik ile onurlandırıldım Rabbim tarafından.”* diyerek yaşadıklarından gurur duyduğunu ifade etmiştir. Ancak Ercan konuşma boyunca fazlasıyla onaylanma bekleyen bir tavır içine girmiştir. *“Hiç şöyle oldu böyle oldu hesaplaşmasına girmedim. Rabbim öyle istemiş, Rabbimin takdiridir. İyileşirse iyileşir, iyileşmezse Rabbim böyle buyurmuş. Kısmetim buymuş, yapılacak bir şey yok. Şehit olmadıysak gazi olduk. Hiçbir isyan, bir şey yoktu, niye böyle oldun falan. Bir şey yoktu hiç...”* . Ancak konuşma süresince gözlerinin dolduğu ve ağladığı anlar olduğu göz önüne alındığında bütün konuşma için bir samimiyetsizlikten bahsetmek mümkün görünmemektedir.

Gazi Yavuz için bu kaçınılmaz olarak yaşanacak bir hadisedir. Allah onu muhakkak imtihan edecekti. *“Bu olacaktı ya. Yaşanacaktı yani. Orada olmasa trafikte olacaktı. Kesindi bu, yani imtihanım benim. İyi ki de askerde oldu, vatan için oldu. İmtihanımdı yani. Allah, beni bununla sınadı.”* Ona göre hayatta herkes sınanacaktır. Kendisi askerde sınandığı ve gazi olduğu için şanslıdır. Yaşadığının imtihan olduğunu ifade eden Tamer de *“Dünyada hiçbir şey güllük gülistanlık değil. Herkesin başına bir sıkıntı geliyor. Benimki de bu şekilde oldu. Ne mutlu ki vatan uğruna oldu. İnsanı, toprağımızı korumak uğruna oldu. Bu açıdan da mutluyum yani, en azından onurlu, gururlu bir şekilde imtihan edildik. İnşallah geçmişizdir.”* diyerek Yavuz ile aynı noktada buluşmaktadır. Ancak *“Tedavi esnasında, acı çektiğim süreç içerisinde, bunları çekmemeye gerek var mıydı, şehit olsaydım daha iyiydi diye, düşündüğüm oldu. Yani, biraz ölümü istemek gibi bir şey. O acılardan kurtulmak için de böyle söylemiş, böyle düşünmüş olabilirim. Onunla ilgili, tam o dönemin tahlilini yapamıyorum. O dönemin*

ruh hali çok farklıydı, stresli acılıydı. Sağlıklı düşünemiyordum” diyerek bu noktaya gelmesinin bir süreç olduğunu anlatmaktadır.

Bu üç gazi, Uhud Savaşında kayıplar yaşayan Müslümanlara yaşadıklarının nedenini anlamaları için inmiş olan Âl-i İmrân Suresi’ndeki açıklamalara uygun bir görünüm çizmektedirler. “...*Ta ki Allah, iman edenleri ortaya çıkarsın ve aranızdan şahitler edinsin. Allah zalimleri sevmez ve aynı zamanda Allah’ın imana erenleri her türlü boş ve yararsız şeylerden arındırması ve hakikati inkâr edenleri etkisiz hale getirmesi içindir. Yoksa siz, Allah içinizden kâfirlerle çarpışanları, imanı uğrunda karşılaştığı zorluklara göğüs gerenleri bilfiil ortaya çıkarma imtihanına tabi tutmadan kolayca cennete girebileceğinizi mi sanıyorsunuz.*” (Âl-i İmrân 3/140-142)

Son olarak yaşadıklarını imtihan olarak nitelendiren Abdurrahman ise “*Cenabı Allah öyle bir yaratmış ki, öyle bir sınavdan geçirdi ki bizleri, kimi şehit oldu, kimisi gazi oldu.*” ifadelerini kendisine ilgili soru sorulmadan kullanmıştır. “*İmtihan mıydı yani bu sizce?*” diyerek konuyu açması istendiğinde “*Sınav, tabii imtihan, ya niye yaşadık. Ya bunları? Başka ne olacak?! Ama gazilerin hayatı daha sonrasında çok zorlaşıyor. Yani hem sosyal, hem maddi yönden...*” diyerek durumun zorluğuna vurgu yapmıştır. Abdurrahman, konuşma boyunca genellikle hayatının zorluklarından dert yanmıştır. Özellikle maddi yönden yaşanan sıkıntılarından bahseden gazide, sadece dinî değil herhangi bir yönden olumlu başa çıkma çabası gözlemlenmemiştir. Bu yaşadığı durum dinen imtihandır, ancak o bunun amacına ya da değerine değil kendisine yaşattığı kayıplara daha çok odaklanmaktadır. Ona göre bu olay olmasa, ayağını kaybederek sınanmasaydı muhtemelen hayatı bu kadar zorlu geçmeyecekti. “*Manevi olarak zor oluyor. O yarım insan olma düşüncesi bayağı bir zorluyor.*” Bu bağlamda olumlu bir başa çıkmadan bahsetmek pek mümkün görünmemektedir.

İmtihan edildiğine dair düşünce, gazilerde yaşadıkları travmayı anlamlandırmada oldukça sık başvurulan dinî argümanlardan biri gibi görünmektedir. Bu düşünce gazilerde hem olumlu hem de olumsuz başa çıkmaya neden olabilmektedir. Başa çıkmanın hangi şekilde sonuçlanacağına, bireyin inancının niteliği ve kişilik yapısı belirleyici olmaktadır. Din anlayışı yapıcı ve iyileştirici olan kişiler, imtihan inancını da bu şekilde kullanmaktadır. Sonuçta yedi gaziden dördünün imtihanı yaşadıkları travmayı anlamlandırmak için kullanması, kavramın dinî başa çıkma açısından kullanışlı olduğunu göstermektedir.

4.4.1.3. Gazi Yakınlarında İmtihan İnancı ve Başa Çıkma

Gazi yakınları yaşadıkları süreci anlamlandırmaları istendiğinde “imtihan” cevabını sıklıkla kullanmışlardır. Yedi gazi yakınından beşi “*imtihan*”, “*sınav*” ifadelerini kullanmıştır. Bu beş yakının hepsinde olumlu dinî başa çıkma gözlemlendiğini söylemek mümkün görünmektedir.

İmtihan ya da sınav kavramlarına en fazla atıf yapan gazi eşi Huriye’dir. Konuşma esnasında 4 kez imtihan, 3 kez sınav, 1 kez de deneme kavramlarına vurgu yapmıştır. İlk olarak eşine “...*sen deneniyorsun, bu senin sınavın, geçebilirsen ne mutlu sana...*” şeklinde telkin verirken bu konuya giren mülakiye “sizin sınavınız ne peki?” diye sorulduğunda tereddütsüz “*Eşim. Kesinlikle buna inanıyorum. Bu benim imtihanım, diyorum. Allah herkese bir imtihan vermiş ya. Kimine eş, kimine çocuk, kimine iş. Bu da benim imtihanım.*” cevabını vermiştir. Ona göre, Allah karşısına eşini çıkararak onu denemiştir. Karşılığını da muhakkak verecektir. “...*Ben de diyorum, bunların karşılığını göreceğim yani. Rabbim verecek. Ben inanıyorum, sınırsız onun merhameti, adaleti. Her zaman öyle diyorum...*”

Gazi eşi Melda da bir sınav sürecinde olduğuna ve bunun Allah’tan geldiğine inanmaktadır. “*Ben bunu her zaman söylerim, biz bir sınav sürecindeyiz. Her halimiz bir sınavdır. Bizim bu sınavı Allah kolaylıkla geçmemizi nasip edecek inşallah.*” Bu noktada tıpkı gazilerde olduğu gibi, Melda da kaçınılmaz olarak eşinin bu tür bir olay yaşayacağına inandığı belirtmektedir. “*O olay orada yaşanmasa, başka yerde yaşayacaktı. Şehitlik, gazilik olarak olmuş ne mutlu. Acısı zor ama olacaktı bu yani, iyi ki bu şekilde olmuş.*” Huriye ve Melda için bu açıklamalar sadece kendi inanları olarak kalmamış, aynı zamanda eşlerine ve çocuklarına bunu sık sık hatırlatmışlardır. Buna göre Melda, baba ile çocuklar arasında gerilim olduğunda onlar araya girmiş ve telkinde bulunmuştur. “...*Çocukların dayanamadığı dönemleri olur. Diyorum ki biz bir sınavdayız. Bunu sakın unutmayın...*” Huriye ise, eşinin zorlandığı dönemlerde bu konuyu ona sunmakta ve yaşadığı zorluğun bir sınav olduğunu hatırlatmaktadır. Bu iki eşin imtihan inancını sadece duygusal değil, eşlerinin çevre ile olan ilişkisini düzeltmek amacıyla davranış odaklı olarak da kullandıklarını söylemek mümkündür.

Gazi çocukları İpek ve İlhan da babaları sebebiyle yaşadıkları zorlukları imtihan düşüncesi ile anlamlandırmışlardır. Hatta İpek için gazi kızı olmak, “*Gurur verici ama zor bir imtihan*”dır. “*Hem babamın, hem benim, hem annemin imtihanı, tüm ailemizin.*” diyerek bütün ailenin etkilenmiş olduğunu belirtir. Ancak “*Allah daha büyüğü ile*

imtihan etmesin.” eklemesini yapmayı da ihmal etmez çünkü çok daha zor sınanmalara maruz kalanlar vardır.

Bir diğer gazi çocuğu olan İlhan için de babasının yaşadıkları kendisinin de imtihanıdır. Ancak İlhan hiçbir zaman başka birinin oğlu olsaydım diye düşünmemiştir. *“Ben tüm zorlukların yanında onur ve gurur duyuyorum yani. Babamın durumu imtihan yani cennet değil burası, herkesin başına bir şeyler geliyor. Bu dediğim gibi onur verici bir durum.”* İlhan, bunun zor bir imtihan olduğunu belirtirken *“...En başta gurur duyuyorum çünkü babam vücudundan bir şey feda etmiş vatan için. Bu önemli yani herkese nasip olmaz.”* diyerek tekrar bu zorlukla barışık olduğunu göstermektedir.

Gazi ablası Esra kardeşinin imtihanının hepsinin imtihanı olduğunu söyledikten sonra *“herkeste yansıması farklı oldu bu olayın”* diye durumu açıklamaya başlamıştır. Annesi ve babası evlatlarıyla, kendisi kardeşiyle imtihan olmuştur. Sadece kaybetme imtihanı da değildir bu, *“... O uzun süreli, ağırlı, sancılı süreç de bizim sınavımızdı... Acı çeken yakınınız var ve çare bulamıyorsunuz. Çaresizlik karşısında teslim olabilmek çok zor bir durumdu...”* o süreci anlamlandırmakta güçlük çektiğini söyleyen Esra *“...İlk başlarda neden benim kardeşim demedim değil ama. Sonradan zaman geçtikçe çok şükür hayatta ve şerefli bir mevki kazandı dedim...”* ifadeleri ile süreç içinde olumsuz ruh halinden olumluya doğru bir geçiş yaşadığını göstermektedir.

Gazi yakınları için yaşadıkları olayı anlamlandırmada ve hayata adaptasyonlarını yeniden kazanmalarında, Allah’ın kullarını sınavacağına dair inanç, olumlu rol oynamıştır. Ankebût Suresi 2. ayetinde geçen *“İnsanlar, ‘İnandık’ demekle imtihan edilmeden bırakılacaklarını mı zannederler...”* ifadeleri gazi yakınlarında karşılığını bulmuş görünmektedir. Burada olumlu duygu odaklı başa çıkmanın yanı sıra, ailelerin gazinin sıkıntılarını gidermeye yönelik olarak, telkinde bulunurken bu inancı kullanıldığını söylemek mümkündür.

Üç grubu karşılaştırmak gerekirse, şehit yakınları yaşadıkları olayın bir imtihan olduğunu söylemekte, ancak bunun niteliğine dair konuşmayı pek tercih etmemektedir. Konu ile ilgili gaziler ve onların yakınları daha çok konuşma eğilimindedirler. Buradan hareketle imtihan inancı, çözümü olan ya da hafiflemesi umulan travmatik durumlarda daha fazla atıf almaktadır denilebilir.

4.4.2. Yaşanılan Olayın Kader Olduğu İnanıcı

Yaşadıkları olayı anlamlandırmaları istenen katılımcıların en çok tercih ettikleri ikinci kavram “kader” olmuştur. Araştırma grubu için kader, müdahale edilemez, değiştirilemez ve kaçınılmazdır. Burada kulun bir etkisi, yetkisi ya da tedbiri yoktur. Olanlar, tamamen iradeden uzaktır.

Şehit annesi Melek “*Anlamı kader, yaşayacağız bunu. Ben oğlumu kaybedecekmişim. O, vatan uğruna şehit olacakmış. Yani anlamı bu, yazılmış böyle.*” diyerek kader karşısındaki çaresizliğini dile getirmektedir. Bilal için oğlunu kaybetmesi kaderdir ve Müslüman olduğu için isyan etmemelidir. “*Yaşadığımız kader tabii. Elhamdulillah biz Müslümanız ama bu şahadet olayı çok acı yani. İslamiyet’i bilen insan olduğumuz için inanıyoruz...*” sözleri olumlu başa çıkma olarak görülmektedir. Şehit abisi Zekeriya, kader kavramını açıkça kullanmamıştır ancak “*Doğduğumuza nasıl inanıyorsak öyle inanıyoruz. Anne karnına düştükten sonra her şey yazılıyor. Böyle inanıyoruz demek ki ona da böyle bu kadar yazılmış. Allah taksiratını affetsin.*” cümleleri ile açıkça kadere gönderme yapmaktadır. Bu vakada olumlu başa çıkma söz konusudur. Son olarak, şehit annesi Elif de yaşadığını kader olarak nitelendirmektedir. “*Kaderin önüne geçilmez, Cenabı Allah'a karşı gelinmez. Ömür satın alınmaz. Kader! Demek ki göreceğ günümüz varmış, göreceğiz. Cenabı Allah öyle yazmış, dökecek gözyaşımız varmış.*” Elif’e göre olayın kaynağı Allah’tır ve ona teslim olmaktan başka yapacak bir şey yoktur.

Gazilerden sadece Erol, yaşadığını kader olarak yorumlamıştır. “*Ben kader diye düşünüyorum. Olacaktı yani o dakikada bir şey.*” Bu neden benim başıma geldi diye düşündüğünüz oldu mu sorusuna ise “*Hiç öyle bir düşüncem olmadı. Çünkü inançlı kişiler olduğumuz için, bu cümleyi kurmak isyan gibi olurdu yani.*” cevabını vererek yaşadığı durumu kabullendiğini anlatmaktadır.

Gazi eşi Özge için eşi ile yaşadığı durum kaderlerinde yazılmıştır. “*...Kader! Kaderimiz annemizin karnına cenin olarak düştüğümüzde yazılıyor zaten. Dinen kader bence, Allah yazmış. Kader adım adım onu oraya sürüklemiş. Biz böyle bir şey yaşayacakmışız. Kader bizi birleştirecek, oraya tayin olup gideceğiz. Orada başımıza böyle bir şey gelecek...*” Allah, bu yaşananların kaynağıdır ve kulun bunda bir etkisi yoktur. Yaşanan her şey kişiyi o yazgıya sürükleyen bir adımdır. Kişi doğmadan yaşayacağı olaylar bellidir. Burada da olumlu başa çıkmadan bahsetmek mümkündür

zira Özge bunu büyük bir tevekkül ve inanmışlıkla anlatmıştır. O yaşadığı büyük travmaya dinen bir açıklama bulmanın rahatlığı içindedir.

Kader atfı yapan görüşmeciler teslimiyetçi anlayışı benimsemiş görünmektedirler. Burada geleneksel yaklaşım kendisini göstermektedir. Bu yaklaşım travmayla yüzleşme ve kabullenmeyi sağlaması açısından olumlu duygusal başa çıkmayı sağlamaktadır.

4.4.3. Travmayı Anlamlandırmada Nazar İnanıcı

Şehit annesi Zeynep, oğlunun başına gelen olayı nazara bağlamaktadır. Ona göre olaydan önce oğlu ve kızı ile gittikleri bir düğünde oğluna nazar değmiştir. *“Nazar değdi benim ciğerime nazar. Düğüne gittiydik orada bizi görenler olmuş. Oğlunuzla konuşurken azı dişiniz görünüyordu, ağzınız kapanmıyordu dedi bir tanıdık. Çok temiz bir çocuktur. İçkisi yok, sigara içmez, kahveye girmemiştir bir gün. O nasıl çocuk ne ahlaklı dediler. Nazar değdi ciğerime nazar (ağlıyor).”* Bu olayda anne olumsuz başa çıkma yaşamıştır. Olayın kaynağı kem gözlü, kıskanç insanlardır. Onlar olmasa oğluna bir zarar da gelmeyecektir. Oğlunun güzel ahlaklı, iyi eğitilmiş ve güler yüzlü olması nazara gelmiş ve bu olay yaşanmıştır. Bu anneden başka din dışı bir anlama referansta bulunun mülaki bulunmamaktadır.

4.4.4. Travmayı Anlamlandırmada Bela İnanıcı

Bela kavramı daha önce imtihanın bir vesilesi olarak fitne ve musibet ile beraber kullanılmıştır. Söz konusu kullanımda bela olumsuz bir anlama gelmekten ziyade bir araçtır. Ancak bir gazi bela kelimesini istenmeyen, kişiyi sıkıntıya ve zora sokan durum anlamlarında kullanmıştır. *“Belamızı istedik Allah da verdi...”* diyen Gazi Fikret tecrübeli bir komutan olarak bir kaçağı takip etmektedir. Takip uzadıkça tedbirsiz davranmaya başlamıştır. *“Hata yapmasak bu iş başımıza gelmezdi. Her zamanki gibi dikkatli olsak bu iş başımıza gelmezdi.”* Bu konuda sorumluluğu üstüne alan Fikret iç denetim odaklı bir tutum sergilemektedir. *“Tedbirsizlik yani. Yani Allah’ın bana zulmetme gibi bir şeyi mi var? Olur mu?!”* bu noktada Fikret, yaşadığı olayı bela ve zulüm olarak tanımlamaktadır. Pargament’e göre yaşanan sıkıntıyı Allah’ın cezalandırması olarak değerlendirmek de dini başa çıkma metodudur (1997). Ancak bu vakada olayın Tanrı ile bir alakası yoktur, zira Tanrı durup dururken Fikret’e kötülük yapmamıştır. Ancak o, bu belayı hak etmiştir. Yani tedbiri elden bırakıp, önlem

Duaların içeriği konusunda erkeklerin “Allah vatana millete zeval vermesin.” (Bahri), “Allah birliğimizi beraberliğimizi bozmasın.” (Bilal), “Allah ölenlere rahmet eylesin, vatanımızı milletimizi korusun.” (Zekeriya), gibi daha basmakalıp, milli değerlere odaklı ve kısa cevaplar vermişlerdir. Kadınlar bu konuda çok daha uzun ve duygusal yönü ağır basan içerikler sunmaktadır. Birkaç örnek vermek gerekirse, şehit annesi İmran herkese dua ettiğini belirttikten sonra “...kendime Allah’tan kuruca yatak, kuruca toprak! Elden ayaktan düşürmeden alsın canımızı.” diyerek dünyada da ahrette de mütevazı beklentiler içinde olduğunu belirtmektedir. Güzin, oğlu için dua ederken “... Allah onu zorda yatırmayın da nurda yatırsın, yatağı kara toprak değil de cennet bahçesi olsun! Bana sabır ver derim. En çok sabır için dua ederim.” demektedir. O, bir de akıl sağlığı için dua ettiğini söylemektedir. “Akıl olmasa hiçbir şeyin yok. Allah’ım aklıma mukayyet ol, derim.” Bu ifade üstüne “Aklını kaybetmekten mi korkuyorsun?” sorusu sorulmuş ve “Bazen vallahi çıldıracağım sanıyorum.” cevabını vermiş, bu esnada hıçkırarak ağlamaya başlamıştır. Şehit eşi Ayşe çocuklarını bu konuda eğitime gayretindedir. “Onları da alıp dua etmek iyi geliyor. Onun dışında zaten acı geçmiyor.” Şehit annesi Melek için dua, bir terapi şeklidir. O çoğunlukla dua ederek rahatlamaktadır ve “Allah’ım inancımı benden alma!” diye dua etmektedir. Şehit annesi Elif’in en çok istediği şey ise askerlerin güvende olmasıdır. “Allah’ım bu askerleri koru diyorum, askerlerimizin ayağına taş değmesin diyorum. Yalvarıyorum namaz kıldıktan sonra Allah’ım diyorum onların annesi babası var diyorum. Onlar aynı bizim gibi oluyor diyorum. Allah kimseye göstermesin...” Elif, yaşadığı ağır acıyı başka kimsenin yaşamaması için dua etmektedir.

Şehit yakınlarının dualarının muhteviyatı genellikle, manevi olarak daha iyi duruma gelmek amacıyla teslimiyet içerir görünmektedir. Bu Araf Suresi 55. ayetinde belirtildiği gibi *alçak gönüllülükle, yürekten ve için için dua edin* hitabının şehit ailelerinde karşılığını bulduğu şeklinde yorumlanabilir. Dua etmenin nasıl hissettirdiği sorusuna ise iki kişi *ferahlatıyor*, üç kişi *rahatlatıyor*, üç kişi *huzur veriyor*, iki kişi *teselli ediyor*, dört kişi *acıyı hafifletmeye yardımcı oluyor*, bir kişi ise *iyi geliyor* şeklinde cevaplar vermiştir. Dua, şehit yakınları için çaresizlik karşısında yapılacak yegâne eylemdir. Bu durum “...kalpler ancak Allah’ı anmakla huzur bulur.” (Rad 13/28) ayetinin şehit aileleri için doğru olduğunu göstermektedir.

Şehit babalarından Asım, “Allah’tan sabır isterim.” duası ile beraber beddualarını da dile getirmiştir. Hedefi çocuğunun ölümüne etkisi olan kişilerdir. “Ona sebep olanların Allah belasını versin derim “ ifadesi bu durumun kanıtı niteliğindedir.

Şehit annesi Hacer ise oğlunun çatışması sürerken destek birlik göndermeyen bir yetkiliye beddua etmektedir. “Allah da onu nasıl biliyorsa öyle yapsın, onun ciğeri de benim ciğerim gibi yansın.” Hacer anne için dua etmek, oğluna Kur’an okumaktır. Ona “Allah’tan ne istersiniz?” sorusu sorulduğunda ise “İsteyecek bir durum yok. Oğlumu istesem gelir mi? Yok!” şeklinde cevap vermiştir. Mülakat boyunca dua benzeri bir cümle kurmamış olması, söylediği bu cümleyi destekler görünmektedir.

Benzer bir durum şehit babası Mehmet için de geçerlidir. “Dua ederim, oğlana hanıma okurum işte.” cevabı üzerine ona da, Allah’tan ne gibi istekleri olduğu sorulunca “İsteyip ne isteyeceksin! Yok, bir şey istemem kimse için.” cevabını vermiştir. Mehmet mülakat boyunca dua benzeri bir cümle kullanmamıştır. Sadece imtihan edildiğine yönelik ifadesinin üzerine “İnşallah da geçeriz.” sözleri dua kapsamında değerlendirilebilir. Ancak bu durum, alışkanlık kaynaklı gibi görünmektedir. Söz konusu bu iki görüşmeci, konuşmalar boyunca depresif belirtileri ve hayat memnuniyetsizliğini en çok yansıtan kişilerdir. Hacer’in yedi ay önce oğlunu kaybetmiş olması ondaki bu durumu açıklamaktadır. Mehmet ise oğlundan sonra eşinin de ölmesiyle yalnız kalmıştır. Diğer çocukları ile iletişimi zayıftır. Evlenmek istemiş çocukları izin vermediği için evlenememiştir. Bu sebeple çocuklarına kızgındır. Yalnız kalmak onu depresif ve öfkeli bir ruh haline sokmuştur.

Kısaca dua etmenin, çoğunluk üzerinde olumlu etkileri olduğu ve başa çıkmaya pozitif tesir yaptığını söylemek mümkündür. Şehit aileleri dualarında, yaşadıkları acıya sabır, benzer acı yaşamamak, yakınlarının mutluluğu ve huzurlu güvenli bir ülke beklentisi üzerinde durmaktadırlar. Esasında bu temel konular, yaşanan travmanın etrafında dönmektedir. Yakınların duaları, kayıp vermenin acısı ve bu acıyı hafifletme yolları üzerinde odaklanmıştır, denilebilir. Duaların hem içeriği hem de ediliş şekilleri, Kur’an’da istenen şekle benzemektedir. Teslimiyet içinde, gönüllüce ve umut içinde edilen dualar, şehit yakınlarının başa çıkma sürecine olumlu yansımaktadır.

4.5.2 Gazilerde Dua ve Başa Çıkma

Dua edip etmedikleri sorulan yedi gaziden altısı dua ettiklerini belirtmişlerdir. Biri ise eskiden çok dua ettiğini ancak dua etmekle hiçbir şeyi değiştiremediğini görünce dua etmeyi bıraktığını söylemiştir.

Gaziler dua ederken, öncelikli olarak çocukları için güzellik istemektedirler. Dua ettiğini söyleyen altı gazi de bunu belirtmişlerdir. Daha sonra üçer atıf ile vatanın

Bu noktaya kadar dua etmek, genellikle hayata olumlu bir etki bırakmaktadır, denebilir. Ancak Fikret için durum bundan farklı görünmektedir. “*Eskiden (dua) ederdim. Ama dua ile bir şeylerin yoluna girmeyeceğini gördüm. Artık etmiyorum.*” diyen Fikret, için din bir avutma sistemidir ve dua da insanı pasifize etmekten başka bir işe yaramamaktadır. Kendisini, “*itikadı zayıf*” olarak tanımlayan Fikret’te olumsuz dinî başa çıkma oldukça yoğun bir şekilde gözlemlenmektedir. Dua konusu da böyledir. O Allah’tan bir şey istemenin çözüm olduğuna inanmamaktadır. Fikret, bu durumda pek çok nedenin etkili olduğunu söylemektedir. Yaşanılan dine olan olumsuz tavır, dinin bütün alanlarına yansımıştır.

Gazilerin dua ile ilgili söyledikleri, şehit babalarında olduğu gibi oldukça geleneksel kalıplardadır. Çoğunlukla birkaç cümle ile konuyu kapatmışlardır. Bu noktada farklılaşan iki gazi bulunmaktadır. Birisi dine ve dine dair şeylere tepkili olan Fikret, diğeri ise duaya işlevi açısından yaklaşan Tamer’dir. Onun, psikiyatrik tedavi ve psikolojik destek olan tek gazi olduğunu bu noktada hatırlamakta fayda vardır. Bu nedenle Tamer için dua, sadece Tanrı’dan istekte bulunma değil rahatlama imkânı da sunmaktadır.

Sonuçta dua etmek, gaziler üzerinde pozitif duygular uyandırmakta ve olumlu başa çıkmaya yardımcı olmaktadır denebilir. Bireysel yaşantılar ve kişilikler, bunun niteliğini ve derecesini belirleyici durumdadır.

4.5.3. Gazi Yakınlarında Dua ve Başa Çıkma

Gazi yakınlarından hepsi, her gün düzenli olarak dua ettiğini söylemiştir. Bunların içeriklerine gelince, vatan ve milletin bütünlüğüne dört atıfta bulunulmuştur. Bu değer uğruna, yakınlarını kaybetme tehlikesi başta olmak üzere travmatik olaylar yaşayan gazi yakınlarının, vatan atfı yapmaları olağan görünmektedir. Zira onlar, bu değeri yücelterek çektikleri sıkıntıya anlam yüklemektedirler. Gazilerin de vatan üzerine oldukça yoğun atıf yapmış olmaları, gazi yakınlarının, bu konunun sıklıkla gündeme geldiği bir bağlamda buldukları ve bundan etkilendikleri yönünde bir yorumu beraberinde getirmektedir. Ayrıca mülakatlar esnasında pek çok gazi ve yakının, telefon kılıfı, çakmak, kolye, tespih gibi objelerinde Türk bayrağının sembolleri olan ay ve yıldız figürleri olduğu gözlenmiştir.

Üç kişi çocukları için hayırlı bir hayat isterken bunlardan ikisi “*Allah kimseye evlat acısı göstermesin.*” (Esra ve Özge) diye eklemiştir. Gazi annesi Feride ise, sıralı

ölüm istediğini belirtmiştir. Bu durum esasında evlatlarının ölümünü görmemeyi istediği şeklinde yorumlanabilir. Üç gazi yakını (Melda, Esra, Özge) dualarında muhakkak şehit ailelerine sabır dilediklerini belirtmişlerdir. *“Onların durumu en zoru.”* açıklaması ile söylenen bu cümlenin altında yatan empatik anlam, gazi yakınlarının sevdiklerini kaybetmekten korkularına bir gönderme olarak düşünülebilir.

Görüşülen iki gazi çocuğu, babalarına özellikle dua ettiklerini belirtmişlerdir. Buna göre İlhan, *“Babama şifa dilerim.”* diyerek öz bir cevap verirken İpek duasını ve dua etmesinin nedenini detaylandırmıştır. *“Babamın daha sakin, daha dingin olmasını isterim. Daha az sinirlensin diye dua ederim. Eskiden daha çok gerilip bağırıp çağırıyordu gerçi. Yavaş yavaş normalleşti ama, yine de isterim yani daha da sakin olsun. Daha iyi bir hayatı olsun.”*

Huriye için sadece ettiği dualar değil, bir yakınının ona ettiği dualar da çok önemlidir. Bu dualar, onu teselli etmiş ve ayakta tutmuştur. Esra, dua etmenin huzur verdiğini söylerken, Özge için dua etmek, Allah ile konuşmak, ona derdini anlatmaktır. Allah’ın kendisini duyduğunu derinden hissettiğini söyleyen Özge, çocuklarına ve ailesine bu konuda oldukça yoğun telkinde bulunduğunu belirtmektedir. *“...çok konuşurum ağlarım, anlatırım. Çok istediğim şeyi anlatırım. Üzüntülü olduğum dönemlerde de konuşurum. Beni dinlediğini bilirim.”* Özge için dua etmek, Allah ile dertlerini paylaşmak ve rahatlamak anlamına gelmektedir.

Özgünlüğü açısından Feride’nin duası oldukça dikkat çekicidir. Feride, artık yaşlandığını ve ölümün çok yakınında olduğunu belirttikten sonra, daha uzun yaşamak gibi bir duası olmadığını söyler. Onun en büyük duası kimseye yük olmadan yaşamaktır. *“Allah dipte yatırıp da kapı gözletmesin.”* diyerek çaresiz ve bakıma muhtaç bir şekilde yaşamak istemediğini belirtmektedir.

dayandırıyor sunuz?” gibi sorular sorulmak sureti ile konuya ilişkin duygu ve düşünceleri tespit edilmeye çalışılmıştır. En çok tekrar eden kelimelerin, Şekil 7’de görüleceği üzere, “sabır”, “Allah”, “çok” ve “zor” olması konuya dair ilk izlenimi vermesi açısından önemli görünmektedir.



Şekil 7. Şehit Yakınlarının Sabır ile İlgili En Çok Kullandığı Kelimeler

Sabır konusu açıldığında neredeyse tüm şehit yakınlarının ilk tepkisi bunun çok zor olduğu yönünde olmuştur. 17 şehit yakınından 11’i “zor”, “acı”, “yakıcı” gibi kavramlar kullanmışlardır. Bu hem yaşanan olayı, hem de buna sabretmeyi nitelendirmek için kullanılmış gibi görünmektedir.

Yaşanılan *yakıcı acıya* sabır edebilmek için, Allah’tan yardım dileme davranışı beş konuşmacıda gözlemlenmiştir. Bu noktada yakınlar Allah’tan, peygamber sabrı ve bir daha kendileri dahil hiç kimseye böyle bir acıyı tekrar göstermemesini istemişlerdir. Dört katılımcı, yaşananların Allah’tan geldiğini dile getirmişlerdir. Bu sebeple onlar “*isyan etmemiş*”lerdir. Zira “*Allah ne verirse hayırlısını verir.*” inancına sahiptirler. Bakara Suresi 115-157 ayetlerinde bu durum onaylanmaktadır. “*...sabredenleri müjdele. Onların (zorluklara sabredenler) başına bir musibet geldiğinde ‘doğrusu biz Allah’a aitiz ve muhakkak O’na döneceğiz’ derler. İşte Rableri katından rahmet ve merhamet onlarıdır. Doğru yola ulaştırılmış olanlar da işte bunlardır.*” (Bakara, 2/155-157)

Katılımcılar, sabır etmelerine yardımcı olan davranışları belirtmişlerdir. Bu noktada, sabır için dua etmek en başta gelmektedir. 12 şehit yakını bu yönde bildirimde bulunmuşlardır. En yalın ifadesiyle “*Sabır ver Allah'ım*” ifadesi 10 kere tekrarlanmıştır. Bu Bakara Suresi 153. ayetteki “...*Sabır ve namaz ile Allah'tan yardım isteyin...*” tavsiyesine şehit yakınlarının uyduğunu göstermektedir. Ayrıca, çıkıp dolaşmak, mezarlığa gitmek, camiye gitmek, derneğe gitmek, Kur'an okumak ve bir yakın ile buluşmak, başlıca sabrı artıran davranışlar olarak zikredilmiştir.

Çalışmanın önceki bölümünde sabır ve tahammül ayırımı yapılmıştır. Bu bölümde şehit yakınlarında bu ayırımın mevcudiyeti tespit edilmeye gayret edilmiştir. İki şehit yakınında tahammül görülürken, 12 kişide dayanıklılık, metanet ve dayanma anlamlarında sabır görülmüştür. Üç katılımcı ise sabrı, hayata bir şeyler öğrenerek devam edebilmek olarak yansıtmıştır.

Tahammül davranışı gözlemlenen iki yakın Canan ve Hacer'dir. Canan sabredemediğini kendisi ifade etmektedir. “*Dayandık mı dayanamadık. Sabrettik mi edemedik. (Üstünü gösteriyor üstünde kırmızı bir ceket var) Şu kırmızıyı giydiğimde huzursuz olurum. Azıcık kahkaha attım mı üzülürüm. (ağlaması hızlanıyor) beni unuttun da gülüyorsun kırmızılar giyiyorsun dediğini duyarım sanki.*” Hacer ise nefes almayı sabır olarak ifade etmiştir. O, “*Ölmeyince yaşıyorsun. Yaşanınca sabredilmiş olur işte.*” ifadesini kullanmıştır. Burada bir teslimiyet, dayanma ya da metanet gözlemlenememiş olması Hacer'in sadece tahammül gösterdiği şeklinde yorumlanmıştır.

Sabrı gelişmek ve değişmek olarak gören üç şehit yakını Suna, Nil ve Ayşe'dir. Şehit eşi Suna'ya göre sabır insanı bir törpü gibi yavaş yavaş şekillendirir ve olgunlaştırır. Şehit kardeşi Nil ise sabrın bütün zorluklara rağmen hayata ve sevdiklerine sarılmak, daha güçlü devam etmek olduğunu söyler. Ayşe sabrederek çocukları için hem anne hem baba olduğunu, bunun kendisi için zor ama geliştirici bir süreç olduğunu belirtmiştir. Bu üç mülaki dışındaki katılımcılar acıya direnme, dayanma manalarında sabrı kullanmışlardır. Bu tespite ulaşılmasında katılımcıların, bütün yaşanan acıya rağmen dayandıklarına dair ifadeleri oldukça etkili olmuştur. Bunlardan bazılarında değinmek gerekirse şehit ablası Emine, olayın üstünden yaklaşık 20 yıl geçmiş olmasına rağmen ağlamadan bir gününün geçmediğini söylemektedir. Ancak dayanmak ve metanetli olmak gerekir. Şehit babası Bilal ise acının “*insanın içinde sır kaldı*”ğını, asla geçmediğini söylemiştir. Oğlu şehit olduktan sonra çalışamamıştır. Bu acı ile çalışması mümkün olmamıştır. Tıpkı şehit babaları Mehmet

ve Bahri gibi, onlar da işlerinden ayrılmışlardır çünkü artık çalışacak enerji, istek ve beklentiye sahip değildirlere. Bu acıya direnmek enerjilerini almaktadır. Şehit annesi Zeynep, Güzin ve şehit ablası Hasibe ise içlerindeki yangının asla sönmediğini ve bunu söndürmenin mümkün olmadığına inandıklarını bildiren konuşmalar yapmışlardır. Bu katılımcıların “dayanmak”, “katlanmak”, “yaşamaya devam etmek” ifadelerini kullanmaları sabır gösterdikleri şeklinde yorumlanmıştır. Şehit babası Asım ve anne Elif için sabretmek isyan etmemek, teslim olmak demektir. Bu da sabır davranışlarından biridir.

Sonuç olarak, şehit aileleri için tahammülden çok sabırdan söz etmek mümkün görünmektedir. Sabrın, dayanma, metanet gösterme, direnme anlamları ön plana çıkmaktadır. Bu durumdaki bireylerin yaşanan durum ile barışmaları mümkün görünmemektedir. Sabrın, kişiyi geliştirip daha ileri götürdüğüne yönelik anlamı ise kaybettikleri yakından sonra sorumlulukları artan kişilerde gözlenmiştir. Bu kişiler üstlendikleri yeni görevler ile uğraşırken yeni özellikler ve beceriler kazanmış ve hayata uyum sağlamışlardır. Sonuçta sabır hayata devam konusunda besleyici olmakta ve dinî başa çıkma sürecinde olumlu katkı sunmaktadır.

4.6.2. Gazilerde Sabır ve Başa Çıkma

Gazilere tecrübe ettikleri sürecin ruhsal ve fiziksel olarak zorlukları sorulduktan sonra, yaşananlara nasıl sabrettikleri sorulmuştur.

Genellikle kendilerinden daha zor durumda olan insanların halini görüp sabrettikleri yönünde bir yaklaşım gözlemlenmiştir. Yedi gaziden dördü bu yönde beyanlarda bulunmuşlardır. Özellikle şehit ailelerinin yaşadıkları ile, kendi durumlarını kıyaslamaları, onları yakınmaya değil şükür etmeye yöneltmiş görünmektedir. Ayrıca uzun süre GATA’da tedavi ve rehabilitasyon süreci geçiren görüşmeciler, orada kendilerinden daha büyük maluliyetleri olan gazileri gördükçe, sabretmeye yöneldiklerini belirtmişlerdir. Bu noktada Mahmut’un “*şükür noktası*” olarak adlandırdığı, bir dönüm noktasının varlığından bahsetmek mümkündür. Kendi tecrübesinde Mahmut, GATA’da tedavi sürecindeyken iki eli ve iki gözü olmayan bir gazi ile tanışmış ve onun “...sadece iki parmağım olsaydı da kendimi temizleyebilseydim.” ifadesinden çok etkilenmiş ve kendisi ile bir hesaplaşmaya girişmiştir. “Geçtim aynanın karşısına, kendi kendimle konuştum. Bağırđım, çağırđım, sövdüm, sayđım kendime. Neden sen kendi haline şükretmiyorsun? dedim.” Ondan sonra

iyileşmek için yoğun bir gayret içine girmiş, moralini yüksek tutmuş ve normal hayata adaptasyonunu sağlamıştır. Erol da GATA’da gördüklerinden ve şehit ailelerinin yaşadıklarından etkilenmiştir. Ancak o burada “...kendi halime de şükrettim demek istemiyorum. Yani onlar da insan ve vatan uğruna olmuş...” sözleri ile yaşadığı duygusal karmaşayı anlatmıştır.



Şekil 8. Gazilerin Sabır ile İlgili En Çok Kullandığı Kelimeler

Üç gazi, sabır konusunda sık sık dini kaynak göstermişlerdir. Yaşadıkları olayın Allah’tan geldiğine, gaziliğin bir lütuf ve şeref olduğuna, karşılığında mükâfat alacaklarına inandıkları için sabretmekte güçlük çekmemişlerdir. Gazilere sabır etmelerinde yardımcı davranışlar sorulduğunda, ortam değiştirmek, arkadaşlarla sohbet etmek, dua etmek cevapları alınmıştır. Gazi Fikret, kendisinin disipline edilmiş bir yapısı olması nedeniyle sabrettiğini söylerken, Abdurrahman sabretmemenin mümkün olmadığını, aksi durumun kınanacağını düşündüğü için sabrettiğini söylemiştir. Abdurrahman dışındaki gazilerde sabır gözlemlenirken onda tahammül gözlemlenmiştir. “Ya sabretmeyip ne yapacaksın? İsyan etsen ne olacak? Erkek adamsın, sızlanamazsın, ağlayamazsın. Dişini sıkıp yaşayacaksın, ne yapacaksın ki başka?! Dövüş, bağır, çağır, kır, dök ne geçecek eline?! Hayat sabrettiyor, yani öğreniyorsun. Telafisi, dönüşü yok! ne yapacaksın?” Abdurrahman dışındaki bütün

gaziler, travma sonrası yaşamlarına uyum sağlamış, yaşadıkları olayı kabullenmiş oldukları yönünde ifadeler kullanmışlardır.

Din, sabır konusunda destekleyici içeriği ile gazilerin başa çıkma çabalarına olumlu etkilerde bulunmuştur. Dinî atıflar yapan gaziler, daha ziyade pozitif yönelimli ve hayata adapte olmuş görünmektedirler. Gazilerde tahammülden ziyade sabır görülmüştür. Yani süreç içinde gelişimlerini sağlayan ve olgunlaşmalarına yardım eden bir görüntü çizmişlerdir. Burada sabrın kaynağı Allah'tır. Zira, “...Allah zorluklara karşı sabredenlerle beraberdir.” (Bakara 2/153). Sabır, hem duygu odaklı, hem de yaşadıkları problemleri çözmelerini sağlama açısından işlevler yerine getirdiğinden problem odaklı başa çıkmada olumlu işlev yerine getirmektedir.

4.6.3. Gazi Yakınlarında Sabır ve Başa Çıkma

Gazi yakınları “sabır” dışında en çok, “zor”, “geliyor”, “isyan”, “rabbim”, “inancım” ve “Allah” kavramlarını kullanmışlardır.

Gazi yakınlarında, sabır daha çok travma yaşamış kişi ile beraber yaşamının yarattığı güçlükler noktasında ortaya çıkmaktadır. Burada gazi eşleri ve çocukları olan beş görüşmecinin cevapları aynı noktayı işaret etmektedir. Onlar için yaşanan olayın kaynağının Allah olması, yakınlarının sıkıntı yaratan davranışlarına sabretmeyi sağlayan en önemli unsurdur. Diğer iki katılımcı olan gazi ablası Esra ve gazi annesi Feride’de ise durum, daha çok bireylerin kendi yaşadıkları zorluk üzerinden şekil almaktadır. Bu farklılaşmada travmayı yaşayan fert ile aynı evde yaşamak etkili olmuş görünmektedir. Zira eşler ve çocuklar gazi ile aynı evde yaşarken abla ve anne ayrı evlerde yaşamaktadır. Bu sebeple de kendi yaşadıkları duruma odaklanabilmektedirler. Onlar için bu olay yaşanmış ve etkisi oldukça hafiflemiştir. Zira abla Esra geçmiş zaman ifadeleri kullanmış, anne ise genel tabirler kullanmıştır. Eşler ve çocuklar ise halen devam eden spesifik problemlere odaklanmışlardır. Bunu yaparken de eski ile mevcut durum arasında kıyaslamalar yapmışlardır.



Şekil 9. Gazi Yakınlarının Sabır ile İlgili En Çok Kullandığı Kelimeler

Gazi eşlerinin sabretmesinde kendilerine destek olarak gördükleri ise öncelikli olarak Allah'tır. "... O sıkıntı zamanlarda beni ayakta tutan Allah yani..." diyen Huriye, çok sevdiği bir aile büyüğünün de kendisine çok yardımcı olduğundan bahseder. Eğer inancı ve bu sevdiği büyüğü olmasaydı "...ya intihar ederdim ya da boşanırdım..." diyen Huriye, başka bir kadının kendi yerinde olsa, dayanamayacağından emin görünmektedir. Benzer şekilde Özge de "...Kendi annesi de der. Bir başkası olsaydı, çoktan biterdi evliliği diye. Çoktan giderdi kadın diye. Boşanmaya geldik diye..." cümlelerini kurmaktadır. Melda ise boşanmayı düşündüğünü ancak Allah'a olan inancı ile sabrettiğini söylemektedir. Üç kadın da çocuklarının boşanmama kararlarında çok önemli olduğunu ve sabrın Allah'tan geldiğini, bunu yaşatanın Allah olduğuna inandıklarını belirtmişlerdir. Kadınlar, kocalarının eskiye oranla çok daha iyi olduklarını ifade etmişlerdir. Kendilerinin, bunun için çok uğraştıklarını, özellikle iletişim ve telkin yolu ile sorunlarını aşmak için çaba sarf ettiklerini belirtmişlerdir. Bu noktada yaşananın tahammül değil sabır olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Gazi çocukları ise, bütün zorluğuna rağmen, bu krizlerden çok fazla etkilenmemeyi öğrenmişlerdir. Zira özellikle şehit çocuklarının

durumu onlara bu konuda ders olmuştur. “... onların babaları yok. Benimki hayatta. Yani ne olursa olsun çok şükür...” (İlhan) ve “... Ben babasızlığı hiç düşünemedim. İyi ki yaşıyor. Şehit çocuğu olanların acısı çok büyük...” (İpek) sözleri bu durumu ortaya koymaktadır.

Gazi yakınlarından abla Esra'nın “...Benim bazen sanırım isyan ettiğim oldu. Bu niye var kardeşimin başına geldi, biz bunu biz niye yaşıyoruz diye... En sonunda yapacak bir şey yok, Allah'ın takdiri diyorsunuz... Ne yapabiliriz ki? Bağırıp çağıırıp, isyan edelim ne olacak? Hiçbir şey değişmiyor. Mecburen sabrediyoruz.” sözleri ile duruma katlandığını belirtmesi, yaşadığının sabırdan ziyade tahammül olduğunu, bunu da Allah'ın takdirine bağladığını ortaya koymaktadır. Gazi annesi Feride'de de tahammül gözlenmiştir. “...o dönemleri çok zordu çok. Sabrı da zordu. İsyan etmeyeceksin. Sende, içinde kalacak, dışarıya yansıtmayacaksın. Çıkarsan elinden ne gelir, bağıır çağır. Ben hep içime attım. Ama Allah'a şükür, Allah onu bize bağışladı. Buna da şükür, ölmediğine şükrediyoruz şimdi.” İsyan etmeyip içine atmak olarak gördüğü sabrını güçlendiren şey ise oğlunun yaşamasıdır.

Sonuç olarak, daha zor durumda olduklarını düşündükleri, şehit ailelerinin yaşadıkları, gaziler ve gazi ailelerinin sabır tutumları üzerinde olumlu etkiler bırakmıştır. Kendisinden zor durumda olan insanlara bakıp da haline şükretme iki grup için de oldukça yaygındır.

Üç grupta da çoğunluk yardımı Allah'tan isteyerek sabır etmeye çalışmaktadır. Bu, Kur'an'da öğütlenen durum ile paralel görünmektedir. Olayın kaynağını anlamlandırmak, sabrın artmasını sağlamak açısından önemli görünmektedir. Olaya dinî bir anlam bulmak, sabrı ve başa çıkmayı olumlu yönde etkilemiş ve kuvvetlendirmiştir denilebilir.

4.7. Tanrı Algısı ve Başa Çıkma

4.7.1. Şehit Ailelerinde Tanrı Algısı ve Başa Çıkma

Şehit yakınlarına direkt olarak Tanrı'yı nasıl algıladıklarına ilişkin bir soru sorulmamıştır. Bu sebeple Tanrı algısı, bütün mülakatlar taranarak Allah ile ilgili yapılan atıflar incelenerek oluşturulmaya gayret edilmiştir. Buna göre şehit ailelerinde en çok kullanılan kelime “Allah”tır. *Rabb*, *Cenab-ı Hak* ve *Mevla* gibi isimlendirmeler de kullanılmıştır. Şehit ailelerinde 25 defa ile en fazla atıf yapan kişi anne Elif olurken, şehit ablası Nil bir defa ile en az Tanrı'ya atıfta bulunan mülaki olmuştur.

Tanrı'ya dair kullanımlar çoğunlukla dua, imtihan ve sabır konuları hakkında konuşulurken gerçekleşmiş olup ölüm ve şefaet konuları bunları takip etmiştir. Bu konuşmaların niteliğine bakılacak olunursa, geleneksel Tanrı algısına paralel bir algının şehit ailelerinde mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Şehit ailelerine göre veren de alan da Allah'tır, yaşananlar ondan gelmektedir. "Ne olursa ondan olur!" "Allah ne verirse hayırlısını verir.", "Bunu bana veren Allah!", "Cenabı Allah'a karşı gelinmez, Cenabı Allah öyle yazmış.", "Allah'tan dedik, ondan geldi bu." gibi ifadeler bu durumu göstermektedir. Nisa Suresi 78. ve En'am suresi 17. ayette vurgulanan, kişinin başına gelen iyilik de kötülük de Allah'tandır yargısına uymaktadır.

Şehit aileleri yaşanan kaybın Allah'ın takdiri olduğunu belirttikten hemen sonra buna teslim olma yönünde söylemlerde bulunmuşlardır. Buna göre, yapacak elden gelen bir şey yoktur. Yaşadıkları olayda kendilerine tek yardım edecek olan, acılarını hafifletecek olan yine sadece Allah'tır. Ondan başkasının ne acılarını hafifletmeye gücü yeter ne de kayıpları ile tekrar buluşmalarını sağlamaya. Bunun için ona sığınıp, yardımını istemekten başka çare yoktur. Yardım isteme yolu ise çaresizliğini kabullenerek yalvarmaktır. Ailelerin çocukları ile tekrar kavuşacakları inancının yüksek olması Allah'a olan güvenlerinin de sağlam olduğu anlamına gelmektedir. Zeynep "Allah aldı, kavuşturacak olan da o!" diyerek bunu belirtmektedir. Bahri'nin dualarında "Allah'ım sen aldın, verecek olan da sensin!" demesi de bu inancın bir göstergesidir. buna göre Allah'a iman etmiş olmak kişiler için emniyet kaynağıdır.

"Allah inancını Allah sevgisini kimseden almasın. Onu yitirdiğin zaman insanlık bence bitiyor. Çünkü tek güvencemiz var. İnanacağımız, hele hele şu toplumda, ben hiç kimseyi göremiyorum. Kimse dost değil ama tek dost o. Yalvarıyorsun, istediğini ondan istiyorsun... İstiyoruz istiyoruz vermiyor diyorlar. Olur mu öyle şey? Belki bugün vermeyecek yarın verecek. Belki öbür tarafta rahat edeceksin... bizim için de en büyük teselli kaynağı Allah'a inanmak." (Melek)

Şehit ailelerinin Tanrı tasavvurunda her şeye gücü yeten, yaşananların kaynağı ve kişinin tek yardımcısı olan, kulunu sınayan ve sığınılacak olan özellikleri ön plana çıkmaktadır. Bunlar önceki bölümde belirtilen, Kur'an'daki Allah algısı ile uyumludur ve olumlu başa çıkmaya yardımcı olacak niteliktedir. Sadece iki şehit yakınında *sınayan olma* özelliği olumsuz duygusal tepkiye sebep olmuştur. Evlatları ile imtihan edilme şehit anneleri Güzin ve Hacer için çok ağırdır. Bunun zorluğunu taşımakta güçlük çektiklerini söylemişler ve sitemkar bir tavır takınmışlardır.

Sonuç olarak şehit yakınlarının Tanrı algıları Kur'an'da anlatılan ile uyumlu görünmektedir. Bu da başa çıkma sürecini olumlu etkilemekte ve Allah ile kurulan teslimiyete dayalı bağ ailelerin yaşamlarına devam etmeleri açısından onlara yardımcı olmaktadır.

4.7.2. Gazilerde Tanrı Algısı ve Başa Çıkma

Allah'a, Yavuz 18 kere olmak üzere en fazla, Erol ise bir defa olmak üzere en az atıf yapan gazilerdir. Gazilerin biri haricinde tamamının Tanrı algısı olumlu görüntü çizmektedir.

Gaziler, Allah'ın en çok lütf ve ihsan edici olduğunu vurgulamışlardır. Yedi gaziden altısı bu konu üzerinde durmuşlardır. Onlara göre Allah kuluna güzellikler lütfeder. Kendi yaşadıkları olay da lütuftur. Allah bu yolla kendilerine *şeref* ve *onur* vermiştir (Ercan, Tamer, Yavuz). O kullarına yardım eder. *Mucize ve hikmet kaynağıdır* (Ercan). Yaşadıkları sıkıntı onun takdiri ile olmuştur, bu sebeple yapılacak bir şey yoktur (Abdurrahman). Teslim olmak ve ondan yardım istemek gerekir, çünkü onun her şeye gücü yeter, yaşanan acı ve çaresizliği ancak o teselli ve telafi edecektir (Mahmut). Ona güvenmek gerekir çünkü o sözünde duran ve kuluna haksızlık etmeyecektir (Tamer).

Yavuz'un Allah'a karşı en yoğun hissettiği duygu sevgidir. Onun da kendisini sevdiğine inanmaktadır. Zira ona çok güzel şeyler vermektedir. "... *Ben Allah'ımı çok seviyorum, Allah benim gönlüme göre veriyor. O da beni seviyor biliyorum. Mesela eşimi verdi. Çok iyi, anlayışlı bir insandır. Onu da çok seviyorum. Rabbim lütfetti yuvamız oldu. Eşimi bana verdiği için ne kadar şükretsem azdır yani...*" Yavuz için yaşamdaki olayların kaynağı Allah'tır, ancak sıkıntı ve zorluktan çok yardım ve nimet vardır. Bu nedenle de Tanrı'ya şükür edilmelidir.

Gazilerden Fikret farklı bir noktada bulunmaktadır. O Tanrı'ya inanıp inanmadığı sorulduğunda "... *Ya, şöyle düşünüyorum. O varsa neden bu kadar kötülük var?! İnsanlar bir sürü acı çekiyor, neden bu kadar zulüm var?*" diyerek bu konuda yaşadığı çelişkiyi ortaya koymaktadır. Fikret genel olarak ülkenin ve insanların durumundan memnun değildir. Her şeyin bir şekilde Tanrı'ya bağlanmasından memnun değildir. İnsanlar davranışlarının sorumluluğunu almalıdır. Ancak Tanrı da insanlara yardım etmelidir. "...*Yani Allah'ın bana zulmetme gibi bir şeyi mi olur mu?! Olmaz ama var!*" Fikret, Tanrı'nın iyilik ve yardım ediciliği konusunda oldukça karamsar bir

noktada durmaktadır. Yaşanan olumsuzluklara göz yuman bir Tanrı iyi ve yardımsever olamaz. Bu durum başa çıkmasına yansımakta ve yaşadığı hadiseyi engellemediği için de Tanrı'ya tepki göstermekte, bu da olumsuz başa çıkmaya sebep olmaktadır.

Gaziler, Allah'ı Kur'an'da olduğu gibi, yardımsever, lütuf ve kudret sahibi, güvenilir (En'am 18; Tevbe 51) olarak tasavvur etmektedir. Bu olumlu tasavvur başa çıkmaya olumlu yansımakta ve yaşanan travma anlam kazanarak onunla mücadele daha kolay olmaktadır. Aynı zamanda “*Onlara bir iyilik gelirse, ‘Bu, Allah’tandır’ derler. Onlara bir kötülük gelirse, ‘Bu, senin yüzündendir’ derler. (Ey Muhammed!) De ki: Hepsi Allah’tandır...*” (Nisa, 4/78) ayetinde istenen inanç seviyesine sahip görünmektedirler.

4.7.3. Gazi Yakınlarında Tanrı Algısı ve Başa Çıkma

Gazi eşi Huriye 11 defa ile Tanrı'ya en çok göndermeyi yapan mülakidir. Gazi oğlu İlhan bir defa ile en az atfı yapan görüşmeci olmuştur. Gazi yakınlarının için Allah, affeden ve bağışlayan, yardım istenecek yegâne makam, lütuf ve ödül sahibi, seven ve sevdiğini sınavan gibi özelliklere sahiptir.

Yardım sadece ondan istenmelidir (Esra). Yaşanılan sıkıntı Allah'tan geldiği için sabredilmelidir. Zira o kulunu sınar ve bu sınavı geçenleri de ödüllendirir. Yakınlarının gazi olması, onun ancak lütfudur. Bunun farkına varmalı ve ona şükür etmelidir (Huriye; Özge). Eşi gazi olan Melda Tanrı'ya teslim olarak rahatlamaktadır. Bu yolla kendini emin hissetmekte ve yaşananlara dayanması daha kolay olmaktadır.

Özge, Allah'ın bütün isteklerini kendisine verdiğiğine inanmaktadır. Bu sebeple istenecek her şey ondan istenmelidir. “...ne istersem ben Allah'a anlatırım. Kurban olduğum Rabbim duyuyor beni hissedyorum bunu. İstedğim şey mesela 10 gün bilemedin 15 gün içinde gerçekleşiyor. Allah duyar sesimi. O yüzden başkasından bir şey istemeye gerek yok...” Bu ifadeler Bakara Suresinde (2/186) geçen “...Kulum bana dua ettiği zaman ben onun duasına (er ya da geç) icabet ederim. Öyleyse onlar da benim çağrıma kulak versinler; dualarına icabetim hususunda bana inanıp güvensinler ki böylece doğru yolda yürümüş olsunlar.” ayetine paraleldir. Ayrıca genel olarak gazi yakınları Kur'an'da geçen özelliklere atıf yapmaktadırlar. Yani affedici, yardımsever, lütuf sahibi, kudretli, duaları kabul eden, kulunu seven Tanrı tasavvuru görüşmecilerde ortaktır denilebilir. Bu olumlu Allah algısı, gazi yakınlarının başa çıkmasını olumlu etkilemektedir.

Her üç grupta da en sık tekrarlanan kelimenin *Allah*'tır. Bir gazinin teodise problemi ve iki şehit annesinin imtihan konusundaki olumsuz tutumu dışında, bütün atıflar olumludur. Bu durum, başa çıkmaya da olumlu yansımaktadır.

4.8. Sosyal Destek ve Başa Çıkma

4.8.1. Şehit Ailelerinde Sosyal Destek ve Başa Çıkma

Şehit yakınlarına sosyal destek alıp almadıkları sorulmuştur. Bu noktada iki şehit yakını dışında 15 katılımcı olayın ilk yaşandığı dönem çevrelerinden destek gördüklerini ifade etmişlerdir. Bu dönemde en çok desteğin görüldüğü kesimler ise öncelikli aile olmak üzere komşular, arkadaşlar ve şehidin arkadaşları olmaktadır. Bu noktada özellikle annelerin, eşlerinin akrabalarının desteğine çok daha fazla önem verdikleri gözlemlenmiştir. İki şehit annesi bu hususu dile getirmişlerdir.

Görüşmeciler, çevrelerinde “şehit” “ailesi,” olduklarının “bilindiğini” ve kendilerine “çok” “zaman” “destek” “olduğunu” belirtmişlerdir. *Şekil 10* da bu konuda ipuçları vermektedir.



Şekil 10. Şehit Ailelerinin Sosyal Destek Konusunda En Çok Kullandığı Kelimeler

Ailenin ve komşuların desteği beklenen bir durum olmakla birlikte, şehidin arkadaşlarının sosyal destek kaynağı olması değişik bir bulgu olarak ortaya çıkmıştır. Üç şehit annesi, iki abla ve bir baba olmak üzere altı görüşmeci, şehitlerinin arkadaşlarının kendilerini, sürekli arayıp sorduklarını ifade etmişlerdir. Bu desteğin özellikle anneler için çok önemli olduğu gözlemlenmiştir. Şehit annesi Güzin'in "... *Oğlumun arkadaşları çok geldi. Hala arayıp soranlar olur. O zaman, oğlum diye sarıldım onlara...*" ifadesi bu duruma örnek olarak sunulabilir.

Olay ilk yaşandığında sosyal yönden destek almadığını söyleyen iki şehit yakını anne Hacer ve baba Bilal'dir. Bu iki vakada, çevreye karşı bir öfke hissedilmektedir. Bu iki kişinin travmayı en yakın tarihte yaşamış görüşmeciler olması dikkat çekicidir. Hacer oğlunu görüşmeden yedi ay önce Bilal ise iki ay önce şehit vermiştir. Çevreden destek aldığımızı düşünüyor musunuz? sorusuna Hacer olumsuz cevap vermiştir. "...*Çevredeki insanların hiçbirinin umurunda değil. Hiçbiri de beni önemsemiyor (kızgın bu ifadeye büünüyor). Sadece, gelin maaşa bağlandı mı diye soruyorlar. Senin ne çektiğin hiçbirinin umurunda değil...*" Ancak hemen devamında empati kurmakta ve "*Belki ben de onlardan biri olsaydım, belki ben de umursamazdım. Belki ben de öyle davranırdım.*" diyerek çevreyi anlamaya çalışmaktadır. Hacer, acının en büyüğünü yaşadığı için başkalarına acıyacak hali kalmadığını belirtir. Duyarsızlaşmış ve katılaşmıştır. "...*Üzülmem, üzülemem. Yangının en büyüğü bende. Ne üzüleceğim...*" Şehit babası Bilal ise bu soruyu, yaşamış olduğu ve kendisini derinden etkileyen bir olay üzerinden cevaplamıştır. Oğlu vefat ettikten sonra ortağı ile beraber işlettiği atölyesine sürekli gidip çalışmadığını, bu yüzden vicdanen rahatsızlık hissettiğini söyleyen Bilal, durumu ortağına aktarmış ve çalışmadığı günler için kendisine ödeme yapılmamasını istediğini söylemiştir. Şehit aileleri için düzenlenen organizasyonlara katılacağından sık sık şehir dışına gideceğini, o günleri de hesaba katmamasını istediğini belirtmiş. "...*Bana dediği, ya olur mu hayat devam ediyor, bunlar senin fantezilerin. Fantezi kelimesini duyunca zaten ben, altı senelik ortaklığı bir dakikada bitirdim. Ne demek dedim ya! Benim oğlum fantezi için mi şehit oldu?! Sen konuştuğunun nereye gittiğini biliyor musun, dedim. Altı yıllık ortağımdan ayrıldım. Her şeyi ona bıraktım. Lafa bak! ben şehitliğe gideceğim bu fantezi olacak. Al her şey senin olsun dedim.*" Görüşmeci en hassas olduğu noktada olumsuz ve düşüncesizce yapılan bir konuşmaya iş yaşıntısını sona erdirecek kadar büyük bir tepki göstermiştir. Bilal'in durumu, "...*(bilin ki) gönül alıcı bir söz, hoşgörülü bir davranış, başa kakılan yardımdan mutlaka hayırlıdır...*" (Bakara 2/263) ayetini hatırlatmaktadır. Burada

ortağının belki de iyi niyetle söylediği söz büyük bir kopmaya ve olumsuz reaksiyona dönüşmüştür. Ayette özellikle üslup konusu vurgulanmaktadır. Buna uyulduğu zaman yıkıcı durumların önüne geçilebilir görünmektedir.

Duygusal yoğunluk içinde ne kadar destek verici yaklaşımlar olursa olsun en küçük negatif olay büyük etkiye sebep olmakta ve bütün desteği gölgede bırakmaktadır. Bu durum kayıp üzerinden uzun müddet geçse bile gözlenebilmektedir. Daha açık bir ifade ile şehit yakınları üzerinde sosyal desteğin yarattığı olumlu etki yaşanan olumsuz bir olayın gölgesinde kalmaktadır. Sadece bu iki örnek dışında yaşanan olumsuz deneyimleri üç konuşmacı daha anlatmıştır. Şehit ablası Emine, annesini hastaneye götürdüğü bir gün “... Şehit annesi diye öncelik istedim. Bana ne şehit annesinden denildi. Çok ağırına gitti sanki o zaman kardeşim bir daha ölmüş gibi geldi...” diyerek yaşadığı olumsuz tecrübeyi anlatmaktadır. Bunun yanında aynı abla otobüse binip kartını gösterdiğinde “...şehit yakın olduğunu bilseydim durmazdım dedi şoför...” diyerek yaşadığı tecrübeyi anlatmaktadır. Emine bu olaylardan çok etkilenmiş görünmektedir. Şehit ailesine bu saygısız tavrı vatansever insanlar yapmaz. O zaman böyle davrananlar teröristtir, diye düşünen Emine bu olaydan sonra her sokağa çıktığında kardeşinin katillerini aramaya başladığını belirtmektedir. “...artık dışarıya kapanyorsun böyle olunca...” diyerek kendisini soyutlama eğiliminde olduğunu anlatmaktadır. Şehit babası Bahri, eşinin otobüste ücretsiz seyahat kartını göstermesi üzerine, şoför tarafından rahatsız edildiğini, o zamandan beri ücretsiz kartı kullanmak istemediğini belirtmektedir.

Şehit babası Mehmet, olay ilk yaşandığında çevresinden oldukça destek gördüğünü ancak artık kimseye şehit babası olduğunu söylemek istemediğini belirtmektedir. Kendisine, oğlunun nasıl şehit olduğunun sorulmasını istemez, “... sorandan da gıcık alırım” demektedir. Ona göre, her yerde şehit babasıyım diye gezmek reklam yapmaktan başka bir şey değildir. Bu sebeple sosyal desteği canlı bir şekilde almadığı gözlemlenen Mehmet’in yalnızlıktan en çok şikayet eden şehit yakını olması da dikkate değerdir. Özellikle eşinin ölümünden sonra, iyice yalnızlaştığını belirten Mehmet’in ihtiyacı olan desteği, empatik yolla kazanma çabasına girdiği, tüm gününü dernekte geçirmesinden anlaşılmaktadır. Benzer şekilde şehit ablası Hasibe de, şehit yakını olduğunu çevrenin bilmesinden hoşlanmadığını belirtmektedir. Soru sorulmasından rahatsız olan Hasibe, bu konuyu açmamaya çalışmaktadır. “...konu açıldıkça çok soru soran oluyor ve yaralar açılıyor...” diyerek bunun nedenini açıklamaktadır.

Şehit yakınları sosyal destek alma konusunda “köy” ve “şehir” ayrımı yapmışlardır. Bu noktada sorulmaksızın iki farklı yönelim gözlenmiştir. Buna göre üç şehit yakını köyde destek almadıklarını ancak şehirde durumun farklılaştığını belirtirken, bir yakın ise tam tersini söylemiş şehirden ziyade köyde destek gördüğünü belirtmiştir. Şehit anneleri İmran, Elif ve Zeynep köydekilerin hallerinden anlamadığını ancak şehirdekilerin kendilerine “daha iyi” davrandıklarını söylemişlerdir. Elif yaşadığı köyde oğlundan başka şehit olmadığını bu sebeple insanların onu anlamakta neden zorlandığını anladığını dile getirmiştir. İmran ve Zeynep ise geçen sürede köyde şehitlerinin unutulduğunu o sebeple destek görmediklerini söylerken şehirde durumun farklı olduğunu bildirmişlerdir. İmran bu durumu şehirde duyarlılığın fazla olması ile açıklamaktadır. Zira “...köyde kimse anlamaz ki, burada bakıyor insanlar sana, görüyor halini yani. Aman köyde de bilmesinler kuzum ne yapalım...” ifadeleri ile açıklamıştır. Şehit ablası Emine ise köyde şehirden daha çok ilgi ve destek gördüğünü belirtmektedir. “...köyde biz ne zaman ağlasak, köylümüz de ağladı, ne zaman mezarlığa gitsek arkamızdan geldiler. Ama burada öyle değil...” Emine’nin bu ifadesinin temelinde muhtemelen şehirde yaşadığı olumsuzluklar yatmaktadır. Yukarıda bahsedildiği üzere, Emine sosyal bağlamda, şehit ailesi olarak bazı olumsuz tecrübeler yaşamıştır. Bunu genelleyerek şehirde destek görmediğini söylemesi olası görünmektedir.

Şehit ailelerinin ifadelerine göre sosyal desteğin yoğunluğu zamanla azalmakta ve bir müddet sonra yok olmaktadır. Doğal olarak, hadise ilk yaşandığında çevre travma sahibi bireylerin yanında olmakta ancak giderek, yaşanan hadisenin etkisi azalmakta ve destek yok olmaktadır. Esasen bu zaman zarfında, yaşanan sıkıntının çözülmesi ve yıkımın tamir edilmiş olması ve başa çıkmanın tamamlanması gerekmektedir. Ancak şehit veren aileler için bu, aşılabilecek bir travma gibi görünmemektedir. Bu sebeple, sosyal desteğe bütün yaşam boyu ihtiyaçlarının olduğunu söylemek mümkündür.

Sosyal desteğin zaman içinde azalmasına yönelik söylemlerden bazılarını bakmak gerekirse, şehit babası Asım bunu insanların duyarsızlığına bağlamaktadır. “...şehit deyip geçiyorlar. Şimdi mezarlığın, şehitliğin adım atacak yer olmaması gerekiyor. Bak, kim var?! Bu çocukların, kimin için şehit olduğunu düşünseler böyle olmazdı...” Şehit eşi Ayşe ve şehit annesi Melek, duyarsızlığı şehit sayısının artmasına ve olayın normalleşmesine bağlamaktadır.

Sosyal destek, olay ilk yaşandığı zaman yoğun olarak algılanmakta ve bu ilk etapta yaşanan travmaya bağlı şokun atlatılmasında olumlu işlev görmektedir. Ancak zamanla, çevre yaşanan olayı unutmakta ve travma sahiplerinin beklediği destek giderek

azalmaktadır. Bu noktada pek çok şehit yakınının, durumdan rahatsız olduğu gözlemlenmiştir. Onlar, yapılmış olan fedakarlığın daha çok farkında olunduğu ve daha fazla destek gördükleri bir ortam arzu etmektedirler. Bunlardan hareketle travmanın ilk döneminde algılanan sosyal desteğin, başa çıkmada olumlu bir etki gösterdiği, zamanla azalmasının ise olumsuz algılandığını ve desteğin devamının arzulandığını söylemek mümkündür. Destek ne kadar yoğun olursa olsun, yaşanan en küçük bir olumsuz olay ise tüm bu olumlu ve yapıcı tecrübeyi gölgede bırakabilmektedir.

4.8.2. Gazilerde Sosyal Destek ve Başa Çıkma

Görüşülen gaziler, olayı yaşadıkları ilk dönem sosyal destek algıladıklarını ifade etmişlerdir. Öncelikli olarak gazilerin, ailelerinden destek aldıkları kısmen tespit edilmiştir. Gazi Fikret, Tamer, Erol, Ercan ve Yavuz bu noktaya direkt atıf yapmışlardır. Özellikle Tamer kendisini ayağa kaldıran en büyük etkenin ailesi olduğunu belirtmiştir. Ancak Abdurrahman örneğinde bunun tersi bir durum ile karşılaşmıştır. Sağ bacağı diz üstünden ampute olan gazinin bu durumu, kendi ifadesi ile, ailesini duygusal yönden dağıtmıştır. “...ailem çok yıkıldı. Dağıldılar ya! Ya benden daha çok perişan oldular. Ben onları teselli etmek zorunda kaldım yani...”.

Ailelerin, gazilere destek olmakla birlikte, ilk etapta yoğun bir şok yaşadıkları yine gazilerce gözlemlenmiştir. Fikret, Ercan ve Abdurrahman aileleri ile ilk karşılaşmalarını anlatırken kendilerini hastanede ilk gören anne ve babalarının bayıldıklarını belirtmişlerdir. Bu ilk şokun atlatılması için ise gaziler çaba harcamışlardır.

İkisi hariç gaziler ailelerini bu şoktan korumak amacıyla olayı haber verirken yalan söylemişlerdir. Bu noktada kaza geçirdiklerini, hastalandıklarını, yanlış iğne sonucu hastaneye yatmak zorunda kaldıklarını söylemişlerdir. Yavuz’un ve Tamer’in ise ailesine kendilerinden önce askeri personel ulaşmıştır. Bunlara rağmen ilk şok atlatıldıktan sonra anne ve babalar, gazilere en çok destek veren grubu oluşturmuşlardır. Sadece gazi Mahmut öksüz ve yetim olması sebebiyle anne-babadan değil abisi ve kız kardeşinin desteğinden söz etmiştir.

kapanyorum yani. Hâlâ daha baktıkları zaman rahatsız oluyorum. Yürüyüşüme bakıyorlar. Mesela protezin şurası (diz kapağının üstünü göstererek) oyuk ya, oraya dikkatle bakıyorlar. Beni rahatsız ediyor. Keşke daha bilinçli olsalar.” Aynı durum Abdurrahman için de geçerli görünmektedir. “Çok zordu. İki değnekle geziyordum ben. Ne demek! dışarı çıkamıyorum. Çıktığım zaman da herkes bana bakıyor gibi geliyordu. Sanki 10 kişi, 20 kişi bana bakıyor gibi geliyordu. Dışarıya çıkmadığım günler çok oldu yani. Gerçekten bizim insanımız böyle, protezsiz çıktığın anda herkes bakıyor. Acaba ne oluyor, nedir ya nedir?. Protezle de hafif aksıyorsun ya ona da bakıyorlar...” Çevredeki insanların kendilerine üzülen de olsa bakmaları gazileri rahatsız etmiştir. Sadece dışardan değil aile içinden de bu tavır rahatsız edici olmaktadır. Abdurrahman bunu tecrübe etmiştir. “...aile çocuğun karşısına geçiyor, vah, vah, vah! Tüh, tüh, tüh! Çocuk zaten iyileşecekse de iyileşemiyor. Benim ailemde de oldu, ama benim biraz daha aklım başımdaydı. Yani onları biraz da ben toparladım...”

Erol, sağ elinden malul olmuştur ve bu elini saklamayı tercih etmektedir çünkü o da bakışlardan rahatsız olmaktadır. “Elim dışarda olduğu zaman kısıtlanma hissediyorum. Yani herkes bana bakıyormuş gibi geliyor. Devamlı saklıyorum. Ayak olsa belli olur. Ama elimi ben genelde cebime atıyorum. Çok fark edilmiyor. Normal insan gibi oluyor.”

Gazilerin, bakışlardan rahatsız olmaları, çevrenin ilgisinden ziyade yaşadıkları kayıp sonucu girdikleri alıngan ruh halinden kaynaklanmaktadır denilebilir. Bu durumun farkına varan Tamer “...değişik bir durum yani, sanki herkes bana bakıyor. Bana acıyor gibi. Yani sonradan aslında anlıyorsun ama o dönem öyle santıyor insan...” diyerek bunun dönemsel olduğunu belirtmektedir.

Gazilerden Ercan ve Mahmut malul olduklarında nişanlı olduklarını ve bu olay sonucu nişanlılarının kendilerini terk edeceklerini düşündüklerini belirtmişlerdir. Mahmut “... Artık aynaya baktıkça diyordum, nişanlın seni almaz. Niye alsın? Yamuk bir adam.” Derken, Ercan nişanlısına ayrılmayı teklif etmiştir. Bunu yaparken esas amacı, maluliyeti yüzünden yetersizlikle suçlanma korkusundan kurtulmak gibi görünmektedir. “...O arada eşime dedim, bir kolum sakat eskisi gibi çalışamam, ne iş yapacağım belli değil. İstersen nişanı atabilirsin. Dedim, ileride bir gün bana sakat deme.” Bu durum yaşadıkları kendilerini yetersiz ve yarım hissetmelerinin sonucu gibi görünmektedir. Bu bağlamda evlilik kurulurken de bir takım sıkıntılar yaşanmaktadır. Kendisi ile gazilerin sorunları görüşülen Türkiye Harp Malulü Gaziler Şehit Dul ve Yetimleri Derneği Genel Başkanı Taner Uran, evlilik birliğinin kurulması ve devam

edilmesinin en büyük problemlerden biri olduğundan bahsetmiştir. Buna göre, gazilerin tazminat ve iş hakları evliliğin kurulmasında olumlu rol oynamaktadır. Bir gazi ile evlenen kadın, onun devlette kendisi ya da bir yakınına işe almaya yönelik hakkını kullanmakta ve memuriyet almaktadır. Daha sonra, hemen boşanma davası açmakta boşanırken de tazminat olarak gazilerin maaşlarına el koydurmaktadır. Yani gazi, bir nevi geçim kaynağı olarak görülmektedir. Taner Uran'a göre, gazilerin en önemli sosyal problemlerinin başında evlilik ilişkilerini düzgün kurmak ve yürütmek gelmektedir. Pek çok eş ve eşin ailesi gaziye nasıl destekleyeceğini bilmemekte ya da bu konuda yeterli sabır ve ilgiyi gösterememektedir. Gazilerin genellikle psikolojik problem yaşadığını ve sosyal ilişkiler kurmakta ve yürütmekte zorlandığı belirden Uran, bu noktada uzman desteğine ihtiyaç olduğunu belirtmektedir. Bu konuda görüşülen gazilerden Abdurrahman'ın eşine iş hakkını vermediği ve asla da vermeyeceğini belirtmesi, anlatılanların geçerliliğini ispatlar mahiyettedir. “...ne olursa olsun güvenmemek lazım. Ben mesela, eşime vermedim iş hakkını. Belki versen o da beni bırakacak, bilemezsin yani...” Abdurrahman, 20 yıllık evli olmasına rağmen eşi ile güvenli ilişkiler kuramamıştır.

Gaziler bazı durumlarda kendilerini sosyal hayattan kısıtlanmış hissettiklerini belirtmektedirler. Abdurrahman ve Erol bu noktada düğün örneğini vermişlerdir. Abdurrahman eşi ile düğüne gittiği zaman onun oynamasına eşlik edemediği için kıskançlık ve tartışma yaşadığını belirterek bu sebeple düğünlere gitmeye çok sıcak bakmadığını anlatmaktadır. Erol da genelde sakladığı elini düğünlerde saklayamamaktan şikayetçi olmuştur. “... Bir düğün dernek falan olunca, tokalaşmak isteyen oluyor, o zaman belli oluyor. Sağ el olduğu için. Sol eli uzatınca, adam ister istemez öbür eline bakıyor. Özellikle çocuklarda çok oluyor, bu tip şeyler. Yolda görüyor mesela, annesine diyor, abinin eli yok falan diye...” Yavuz ise, protez bacağın kendisini cemaatle ibadete katılmaktan alıkoyduğunu söylemektedir.

Kendilerine dikkatli bakılması ve acınması dışında olumsuz olayla karşılaşmadığını söyleyen gaziler saygı ve destek gördükleri durumların da olduğunu belirtmektedirler. Tamer “Sizden büyük olan insanlar bile size saygı duyuyor. O çok önemli bir şey bence, ne olursa olsun bir ortama girdiğinizde, yaşınız küçük bile olsa saygı görüyorsunuz. Sözüünüz dinleniyor. Çektiğiniz olanca sıkıntıdan sonra olgunlaştığınızı da düşünüyor olabilir insanlar, o açıdan avantajlı olduğunu söyleyebilirim...” Fikret, gazi olduğunu belirtmekten kaçındığını belirtmektedir. Sebebini ise “Gazi olduğumu söylediğimde, karşımdaki olumsuz bir şey derse, çok

üzülürüm. Kaldıramam yani, olumsuz bir şey derse bağırap çağırmm ama yıpranırım. Bu sebeple yakınlarım dışında söylemek istemem...” diyerek açıklamaktadır.

Gazilerin sosyal olarak normalleşmesi, oldukça uzun vadede gerçekleşmektedir. Taner Uran bu noktada gazilerin sosyo-kültürel ve ekonomik durumlarının önemli etkileri olduğunu belirtmektedir. Uran’a göre, genellikle kültürel olarak alt kesimden, eğitimi en fazla lise olan, düşük gelire sahip, 20-22 yaş aralığında gençler gazi olmaktadır. Bu gençler, travma sonrası stres bozukluğu yaşamalarına rağmen uzman desteği alamamakta, daha önce alışkın olmadıkları ekonomik imkanlara sahip olunca da bocalamaktadırlar. Söz konusu bocalama esnasında ise çevrelerini, genellikle kendilerinden maddi menfaat sağlamaya çalışan kişiler sarmaktadır. Bu kişilerce güven duygusu istismar edilen gazi, sosyal ilişkilerde daha da zorlanmaya başlamaktadır. Uzman desteği alınmazsa- ki bu oldukça seyrek olarak gözlenmektedir- sosyal uyum ve yaşamın normalleşmesi oldukça uzun ve zorlu bir süreçte gerçekleşmektedir.

Gazilerin sosyal desteği uzun vadede, uzmanların yönlendirmesi ile almaları gerekmektedir. Bu noktada kendi hallerine bırakılmamaları, fiziksel rehabilitasyon sonrasında çevresel uyum için psikolojik destek almaları yanında, aile ve yakın çevrelerinin de ona nasıl davranması gerektiği konusunda bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Toplumun, gazilerin fedakârlığını unutmaması, yalnız ve yarım hissetmemeleri için çaba göstermesi de oldukça önemli görülmektedir. Sağlıklı ve sürekli sosyal destek, başa çıkma konusunda olumlu rol oynayacaktır. Ancak, düzensiz ve bilinçsiz sosyal tepkiler, gazilerin başa çıkmalarında geciktirici rol oynamakta, hayatın normalleşmesini zorlaştırmaktadır.

4.8.3. Gazi Yakınlarında Sosyal Destek ve Başa Çıkma

Gazi yakınları sosyal destek alma konusunda genellikle olumlu cevaplar vermişlerdir. Altı gazi yakını çevreden olumlu tepkiler aldıklarını, gazi yakını olduğu bilindiği zaman kendilerine saygı duyulduğunu söylerken, bunlardan dört gazi yakını travma ilk yaşandığında desteğin daha yoğun olduğunu belirtmiştir. Gazi çocukları İpek ve İlhan olaydan sonra doğdukları, Huriye’nin ise eşi gazi olduktan sonra onunla tanıştığı göz önüne alınırsa, travmayı gazi ile beraber yaşayan kişilerin tamamı sosyal destek aldıklarını söylemişlerdir. Uzun vadede desteğin yok olduğunu söyleyen Melda için olumsuz tavır görmemek de önemlidir. Özge ise çevrelerinde kendilerine destek olan insanların, ekonomik sıkıntı çekmeye başladıkları dönemde ortadan kaybolduklarını

söylemiştir. Buna göre, işsiz kalan gazi maaşı bağlanana kadar, Özge'nin ailesi dışında kimse onlara ne maddi ne de manevi destek olmuştur.

Durum zaman içinde gazi yakınları için normalleştiği gibi çevreleri için de normalleşmektedir. Bu sebeple sosyal destek azalmaktadır. Ancak herhangi bir durumda yakınlarının gazi olduğunun öğrenilmesi durumunda saygı duyulması bile kendileri için yeterlidir. Ancak Özge eşinin gazi olduğunu pek çok yerde saklamayı tercih etmektedir. “...yeni bir ortama girdiğimizde insanlarla tanıştığımızda zor oluyor. Sorulduğu zaman tekrar tekrar yaşıyoruz, o günlere gidiyoruz. Tanıştığın insan soruyor eşim gazi deyince nasıl oldu, nasıl ayrıldı çok? Yakınsa anlatıyoruz ama anlatmamayı tercih ediyoruz...” Bu tercih sosyal olarak destek almayı engelleyici bir işlev görmektedir. Ancak Özge için yeniden travmayı anlatmanın yaşattığı sıkıntıdan kurtulmak bundan daha önceliklidir.



Şekil 12. Gazi Ailelerinin Sosyal Destek ile İlgili En Çok Kullandığı Kelimeler

Gazi yakınları, çevreden olumsuz bir tepki ile karşılaşmadıkları konusunda aynı noktada buluşmuşlardır. Onlar, hem desteğe ihtiyacı olan hem de destek göstermesi gereken kesimi oluşturmaktadırlar. Bu noktada güçlü ve sabırlı olmaları gerekmektedir.

Melda, bu konuda çevresini yönlendirmeye gayret etmektedir. O özellikle şehit ailelerine destek vermek, onları yalnız bırakmamak için çalışmaktadır.

Gazi ailelerinin sosyal destek ihtiyacı, gazi olan yakınlarının durumu ile sıkı ilişkili görünmektedir. Gaziler normal hayata adapte olup, sağlıkları normale döndükçe yakınların da destek ihtiyacı azalmaktadır. Ancak her koşulda, travmanın ilk yaşandığı dönem görülen sosyal destek başa çıkmada olumlu rol oynamaktadır.

4.9. Empatik Destek ve Başa Çıkma

Bireyin aynı travmayı tecrübe etmiş diğer kişiler ile aynı ortamı paylaşıp, anlaşıldığı hissi üzerinden tanımlanabilecek olan empatik destek, bütün katılımcılar için önemli görünmektedir.

4.9.1. Şehit Yakınlarında Empatik Destek ve Başa Çıkma

17 şehit yakınından 15'i diğer şehit aileleri ile bir araya gelmekten olumlu olarak bahsetmektedir. Buluşma tamamen dernekler aracılığı ile gerçekleşmektedir. Kalan iki kişiden biri de dernek üyesidir, ancak diğer aileler ile bir arada olmak ona olumlu bir destek sağlamamaktadır. Bir kişi ise sadece şehitlikte diğer şehit ailelerini görmektedir ancak çok fazla etkileşime girmemeyi tercih etmektedir.

15 şehit yakını için empatik destekten söz edilebilir görünmektedir. Bu kişiler birbirleri için "aynı yolun yolcusu", "aynı yara ile yaralı", "kader arkadaşı", "gözü yaşlı" kişilerdir.

Şehit annesi Hacer diğer şehit yakınları ile beraber olmaktan dolayı olumsuz ruhsal durumlar yaşadığını belirtmiştir. Hacer'in derneğe üye olma amacı oğlunun adının unutulmasını engellenmektir. Diğer aileler ile bir arada bulundukça yarası daha çok açılmaktadır. Çok üzülmemektedir, çok ağlamaktadır. Ancak oğlunun bir derneğin üyeleri arasında bile olsa ismen yaşaması için bu acıya katlanmaktadır. "...buraya geliyorum. Herkes anlatıyor, ben de anlatıyorum. Üzüliyorum. Ağlıyorum, ağlıyorum eve gidiyorum hapi içip -antidepresan- vurup kafayı yatıyorum..." Hacer'in diğer ailelerle bir araya gelme amacı destek bulmak değildir. Bu noktada aslında geliş amacını kendince gerçekleştirmektedir.

Dernek üyeliği sebebiyle diğer şehit yakınları ile bir araya gelmek "zorunda" olan Melek ise, zamanla ailelerle "mecburen" ilişki kurar hale geldiğini belirtmektedir. Zamanında aileler ile bir arada olmak, konuşmak ve dertleşmek Melek için olumlu işlev

görmekteydi. Ancak zamanla durum değişmiştir. “İlk etapta konuşmalar tamamen evlatlar üzerineydi. Ancak zaman geçtikçe, bazı şeyleri aşıyorlar ve kendi dertlerini konuşmaya başlıyorlar. Ben bunu gözlemledim. Bu da çok hoşuma gitmiyor...” Ailelerin kendi sorunlarını konuşmaya başlamaları, aslında Melek’in aradığı desteğin kaybolduğu anlamına gelmektedir. Onun temel amacı kaybı ile ilgili paylaşımda bulunabilmektir. Bu gerçekleşmedikçe de uzaklaşmayı tercih etmiştir. Ayrıca ona göre, şehit ailelerinin maddi konulara odaklanması yakışıksız bir davranıştır. Bunu gözlemledikçe de onlardan uzaklaşmayı tercih etmiştir.

14 şehit yakını için dernekler empatik destek merkezleri şeklinde işlev görmektedir. Bu insanlar kendilerini ancak aynı travmayı yaşayan diğer kişilerin anlayabileceğini düşünmektedirler. Onları, aynı acıyı tecrübe etmeyen insanlar anlayamazlar. Diğer ailelerle bir araya gelirken temel motivasyon anlaşılmasıdır. Yalnız olmadığını hissetmek isteyen aileler, birbirlerini gönüllü olarak dinlemektedir. Herkes hikayesini anlatmakta ve tecrübelerini paylaşmaktadır. Bir nevi grup terapisi ritüeline benzeyen bu uygulam, bireylerin duygusal olarak boşalmasını sağlaması açısından olumlu sonuçlar doğurmaktadır. Gözlemlendiği kadarı ile bu toplanmalarda hem olayın ilk olduğu dönemlerdeki tecrübeler paylaşılmakta, hem yeni yaşantılar üzerinde durulmakta hem de günlük yaşam rutinine dair konuşmalar yapılmaktadır. Özellikle yeni katılan kişileri dinlemek ve onlara destek olma gayreti gütmek de bu grupların işlevleri arasında yer almaktadır.

Diğer aileler ile bir araya gelmedeki temel amaç sorgulandığında ise *anlaşılma* sekiz defa ile en sık tekrar edilen cevap olmuştur. *Şehidin adının yaşamasını sağlamak* beş kişi tarafından dile getirilirken, *dinî bir takım ritüellere katılmak ve bilgi sahibi olmak* dört kişi tarafından söylenmiştir. *Kafa dağıtmak-kendini meşgul etmek* ise erkek şehit yakınlarınca (dört kişi) ilk söylenen neden olmuştur. Ayrıca kadınlar içinden de kendisini meşgul etmek cevabı üç kişi tarafından dile getirilmiştir. Üç şehit ablası, ilk etapta annelerine destek olacağını düşündükleri için derneğe üye olduklarını söylerken, zamanla kendilerinin de bu bir araya gelmelerden olumlu sonuçlar aldıklarını belirtmişlerdir. Katılımcılar amaçlarına ulaştıklarını, ellerinden geldikince sık buluşmaya gayret ettiklerini de belirtmişlerdir. Bu sebeple, dernek aracılığı ile tanışan bireyler günlük yaşamda da ilişkilerini devam ettirmekte ve bir araya gelmeye çalışmaktadırlar. Birbirlerini özel günlerinde yalnız bırakmamak, acil ihtiyaçlarına cevap vermek, beraber zaman geçirmek için program yapmak bunu göstermektedir.

mümkündür. İnsanlar anlaşılacak ve yalnız olmamak isteğinin karşılanması ile olumlu ruhsal durumlar yaşamaktadır.

Sonuç olarak 17 şehit yakınından 16 tanesi diğer şehit aileleri ile bir araya gelmektedir. Şekil 13'ten de anlaşılacağı üzere, bu buluşmalar olumlu etkiler yaratmakta ve başa çıkmada olumlu roller oynamaktadır. Burada anlaşılacak, ortam değişikliği, destek bulmak temel güdülerken rahatlamak, huzur bulmak, iyi hissetmek de sonuçlar olarak tasvir edilmektedir. Kısaca empatik bir destek arayışından ve bunun olumlu etkilerinden bahsetmek mümkündür Yaşadıkları sorunlara birlikte çözüm bulmalarını sağlaması açısından empatik destek problem odaklı başa çıkmada olumlu işlevler görmektedir.

4.9.2. Gazilerde Empatik Destek ve Başa Çıkma

Görüşülen gazilere dernekler vasıtası ile ulaşılmış olması hepsinin temelde destek arayışı içine girip de dernek üyeliği ile bunu karşılamaya çalışmışlardır, yorumunu yapmaya yol açmıştır. Yedi gazi üyesi empatik destek aldıklarını ve bunun kendilerine olumlu etkileri olduğunu belirtmişlerdir.

Gaziler kendilerini sadece aynı travmayı yaşamış kişilerin anlayacağını düşünmektedirler. Abdurrahman bu konuda en sınırda olan yorumu yapmakta ve “...ailen seni anlamazken buradaki adam anlıyor yani. Buradaki kişi aileden daha yakın oluyor...” diyerek, desteğin değerini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Yavuz da diğer gazi arkadaşları için, “...çok güzel insanlarla tanıştım. Aile gibi oldular yani...” yorumunu yapmaktadır. Erol ise bir gaziye anlamamanın zor olduğunu, sıradan insanların kendilerini anlayamayacağını “...kahvedeki insan anlamaz bizi. Ancak bizim yaşadığımızı yaşayan anlar.” diyerek belirtmektedir. Fikret, bu desteğin dünya görüşlerinden, siyasi tutumlardan, yaş ve eğitimden bağımsız olduğunu belirtmektedir. Ona göre gazilik, en üst değer ve şemsiye olarak yetmekte ve birlikteliklerini sağlamaktadır. Kendisinin neredeyse bütün arkadaşlarının gaziler olduğunu belirten Mahmut ise, tüm gününü onlarla geçirmektedir. Abdurrahman ve Erol da aynı şeyi belirtmekte ve gazilerin en yakınları olduğunu, zamanlarının çoğunda onlarla beraber olduklarını söylemişlerdir.

Mülakatlar, gazilerin GATA’da tedavi ve rehabilitasyon gördükleri andan itibaren empatik destek aldıklarını göstermiştir. Buna göre gaziler, daha travmayla ilk karşılaştıkları andan itibaren empatik destek almaktadırlar. Birlikte tedavi gördükleri

almak isteği, bu davranışın altında yatmaktadır denilebilir. İkinci olarak ise tamamen değişen hayat rutini ve belirsizlikten kaçmak amacıyla alışılmış olan hayata kaçma niyeti bu davranışın temelinde yatmaktadır yorumu yapılabilir.

Sonuç olarak, Şekil 14'te de görüldüğü üzere, empatik destek travma ile başa çıkma ve hayata uyum sağlama sürecinde, gaziler için olumlu rol oynamaktadır. Ayrıca bu destek türü karşılıklı olarak beslenmektedir. Yani kişiler hem destek alan hem destek veren konumundadır.

4.9.3. Gazi Yakınlarında Empatik Destek ve Başa Çıkma

Gazi yakınlarında empatik destek konusuna bakıldığında iki yönlü bir ayrım yapmak gerekmektedir. Buna göre destek almak, anlaşılma, yakınlık ihtiyacını karşılamak amacıyla diğer gazi aileleri ile ilişkiler kuran bir gruptan söz edilirken, diğer bir grup ise, daha küçük olmak üzere, kendilerinden daha zor durumda olan kişilere destek vermek maksadı ile hareket edenler bulunmaktadır.

Yedi gazi yakınından beşi empatik destek alma amacıyla hareket etmektedir. Bu nokta anlaşılmaya dair dört atıf yapılmıştır. Gazi kızı İpek için kendisini açıklamak zorunda kalmamak, saklanmamak, çekinmemek oldukça rahatlatıcı bir ilişki ortamı kurulmasını sağlamaktadır. Benzedikleri, aynı sorunu yaşadıkları için çekinmeden kendini ortaya koyduğunu belirten İpek, gazi yakınları ile samimiyet ve sıcak bir ortamı çok çabuk inşa edebildiklerine dikkat çekmektedir. Ona göre gazi yakınları *tıpkı akraba gibi kendini saklamana gerek olmayan* kişilerdir. Benzer şekilde gazi oğlu olan İlhan da *“...sanki konuşsam da beni anlayacaklarmış gibi hissediyorum...”* diyerek, anlaşılma hissine odaklanmaktadır. Gazi eşi Huriye, kendi gibi gazi eşleri ile beraber aktiviteler yapmanın, kendisine yeni bir dünya kazandırdığını, eve kapanmaktan kurtulduğunu, onlarla görüşeceği günleri sabırsızlıkla beklediğini belirtmiştir. Gazi eşi Özge ise, kız kardeşi ile paylaşamadığı şeyleri diğer gazi eşleri ile paylaştığını belirtmektedir. *“Yani bu kız kardeşinin anlamadığını, oradaki anlayabiliyor. Ama onların yanına gittiğin zaman, karı kocayla anlayabiliyoruz. Karısı ile özellikle anlayabiliyorum, ama kız kardeşimin mesela anlattığım zaman, beni geçiştirdiğini hissedebiliyorum. Ama bir gazi eşi öyle hissettirmiyor. O candan dinliyor, paylaştığını anlayabiliyorsun sıcaklığıyla...”* Gazi yakınları ile hep tanışıyormuş hissine sahip olduğunu belirten Özge, onlarla zaman geçirmenin kendisini çok mutlu ettiğini ve duygusal olarak hafiflettiğini belirtmektedir.

Sonuç olarak empatik destek araştırmanın konusu olan üç grup için de olumlu işlev göstermektedir. Her grup, kendine özdeş olan kişilerle daha yakından ilişkiler kurmaktadır. Şehit aileleri en başta olmak üzere, bütün gruplar için empatik destek dönemseldir olmaktan ziyade sürekli ihtiyaç duyulan bir konumdur. Anlaşılma, zihin dağıtma, sosyalleşme isteği bu kişileri bir araya getiren temel motivasyonlar olarak görülmektedir. Aynı tecrübeleri yaşamış olmak doğal bir yakınlığın kurulmasını sağlamakta ve ilişkiler açıklık üzerine kurulmaktadır. Bu noktada ilişki merkezli başa çıkmanın olumlu etkileri görülmektedir. Grupta yaşanan paylaşım insanların kendilerini daha iyi hissetmelerini sağlamaktadır.

4.10. Dinî Telkin ve Başa Çıkma

Katılımcılara travma ile başa çıkma esnasında herhangi bir din görevlisi ya da yakınlarından dinî telkin alıp almadıkları, kendilerine şehitliğin veya gaziliğin faziletlerinin anlatılıp anlatılmadığı sorulmuştur. Şehit ailelerinde yas ile başa çıkmada dinî telkinin etkisi ölçülmeye çalışılırken, gazilerde ölüme yaklaşma ve bir organ kaybı, gazi ailelerinde ise sevdiklerini kaybetme tehlikesi ve travma yaşamış bir bireyle yaşama tecrübesinde dinî telkinin etkisi saptanmak amaçlanmıştır.

4.10.1. Şehit Ailelerinde Dinî Telkin ve Başa Çıkma

Şehit ailelerinden yedisi katılımcı, kendilerine dinî telkin verildiği ve şehitliğin faziletlerinin anlatıldığını söylemiştir. Bunlardan altısı, konuşmayı din görevlileri ile yaptığını belirtirken, kalan bir yakın o dönemi net hatırlayamadığını belirtmiştir. Yapılan konuşmanın içeriği sorulduğunda verilen cevaplar; *şefaata edecek, cennette karşılayacak, peygambere komşu olacak, her zaman yaşayacak, yine buluşma olacak, üzülmemek gerektiğine* şeklinde olmuştur. Bu konuşmaların kendilerini nasıl etkilediği sorulduğunda, biri dışında verilen cevaplar olumlu ruh halini yansıtır içeriğe sahiptir. Bunlar rahatlama, teselli bulma, iyi hissettirme olarak tespit edilirken şehit ablası Nil bunun sürekli ve kalıcı bir rahatlama olmadığını belirtmektedir. *“Yani rahatlama sağlıyor. Tam olarak acıyı geçirmese de rahatlatıyor bir süre.”* Benzer şekilde Hasibe de *“O an için rahatlatıyor. Yani ferahlıyorsun. İçin açılıyor. Teselli veriyor. Ama işte geçmiyor.”* diyerek benzer hisleri taşıdığını anlatmıştır.

Şehit babası Asım, bu telkinlerden olumlu etkilenmiş görünmemektedir. Kendisine *“hocalar bir şeyler anlatmış”*tır, ancak bunlar üzerinde durmamıştır. Çünkü

anlatırdık.” Diyerek konu ile ilgili donanımının ve tecrübesinin yeterli olduğunu belirtmektedir. Şehit annesi Hacer ise bilgilendirmeye gerek olmadığını zaten hepsini bildiğini söylemiştir. *“Anlatılmadı bana. Kimse gelip de bir şey anlatmadı. Anlatmasına da gerek yok zaten. Ama bir din görevlisi geldi ordunun imamıydı galiba. Ama sonra görevden mi alındı ne yaptı. Onun söylediklerinden ben biraz etkilendim ama işte sonra onu da görevden aldılar. Kim ne diyor, imamlar doğru söylüyor mu onu da bilmiyorum. Hepsi başka konuşuyor.”* Hacer’in görüştüğü din görevlisi meslekten men edilmiştir. Bu, Hacer’de din görevlilerine karşı olumsuz bir tutum gelişmesine sebep olmuştur. Öfke, kırgınlık ve güvensizlik gözlenen Hacer için dinî bilgi önemlidir ancak bunun kaynağı kişiler değil kitaplar olunca güvenilirdir.

Sonuç olarak dinî bilgi konusunda şehit aileleri oldukça donanımlı görünmektedir. Bunun başa çıkma esnasında bir ihtiyaç olarak doğduğu ve kişilerin harekete geçerek kendilerini bu konuda geliştirdikleri gözlemlenmiştir. Yakınlarını kaybeden insanların bu acıyı yenmek amacıyla dinden beslenmek istedikleri gözlemlenmiştir.

Kişisel dinî telkin şehit yakınlarının yarısından azına yapılmış bu da çoğunlukla olumlu etkiler bırakmıştır. Bu noktada olumlu etki başa çıkmaya da olumlu yansımaktadır. Ancak din adamlarına karşı olumsuz bir intiba sahibi olmak dinî telkinin etkisini azaltmakta ve önemsizleştirmektedir.

4.10.2. Gazilerde Dinî Telkin ve Başa Çıkma

Gazilere dinî telkin alıp almadıkları sorulduğunda, hepsi özellikle kendileri ile bu konuda görüşme yapılmadığını belirtmişlerdir. Sadece Ercan, *eş dostun* bir şeyler anlatmaya çalıştığını söylemiş, devamında da bir telkine ihtiyaç hissetmediğini zira kendisinin hem inanç hem de bilgi bakımından yeterince donanımlı olduğunu belirtmiştir. Benzer şekilde Tamer babasının bu konuda kendisi ile konuştuğunu, sık sık gaziliğin şerefli bir merteye olduğunu hatırlattığını anlatmıştır. *“...Gaziliğin iyi bir merteye olduğunu, şehitlik ile birlikte kazanılabilecek, şehitlikten sonra en yüksek merteye olduğunu zaten biliyordum. Vatan için gazi olduk ne mutlu...”* diyerek de zaten bilgi sahibi olduğunu ve bunun kendisi üzerinde olumlu etkiler bıraktığını ortaya koymuştur.

Erol, Mahmut ve Yavuz bu konuda telkin almadıkları gibi kendileri bir arayışa girmiş ve din görevlileri ile irtibata geçmişlerdir. Erol uzun süre GATA’da olduğu için

ilk etapta bir din görevlisi ile görüşemediğini ancak hava değişimi için Adana'ya geldiğinde Cuma namazı sonrası imam ile konuştuğunu anlatmıştır. Onun kendisine *güzel şeyler* anlattığını söyleyen Erol, bundan sonra kitaplara da baktığını bunların sonucunu ise “...*tabi daha iyi hissettim...*” diyerek özetlemiştir. Yavuz, benzer şekilde imam ile konuşmak için bazı Cuma günleri camiye erken gittiğini belirtmiştir. Görevlinin, şehitlik ve gaziliğin bir lütuf olduğunu, Allah'ın herkese bunu kısmet etmeyeceğini, şehit ve gazilerin ödüllendirileceğini anlattığını belirten Yavuz bunun sonucu kendisini “*Dinlemek çok hoşuma gidiyor. İyi hissettiriyor. Bu sıkıntıları boşa çekmiyorum diyorum. Rahatlatıyor yani.*” cevabını vermiştir. Mahmut da bu konuda kendince araştırmalar yaptığını söyledikten sonra o da bir din görevlisi ile irtibata geçmiştir. “*Hocaya da sordum. Bakara Suresinde şehitlikten bahsediyor ama gazilikten hiç bahsediyor mu? diye. Bana dedi ki, senin yüzünün sol tarafı yok, kimi gazinin eli, kiminin ayağı yok. Ahirette bunlar sizi bekliyor, dedi. Senin şu, bakamadığın sol tarafın var ya! işte o sana kefaret olacak, dedi. Ayağına diken batsa bunun karşılığını alacaksın, diyor ya. Arkadaşın ayağı protez, koşamıyor, yürüyemiyor. Özlemiştir tüm bunları. Kaç yıl böyle yaşadı, mesela 30-40 yıl. O süre boyunca yaşadığı sıkıntının karşılığı var. Ayrıca sizin bu organlarınızı yok olmuş olarak düşünmeyin, onlar sizi bekliyor. Büyük günahlarınıza kefaret, dedi.*” Bu noktada gaziliğin dinî değerini öğrenmek isteyen gaziye anlatılanlar, onun başa çıkmasında olumlu tesir etmiş görünmektedir. Zira Mahmut, “...*Ben de bunu başka gazi arkadaşlara anlattım. İnşallah yaşadıklarımız en azından günahlarınıza kefaret olacak.*” diyerek bunu desteklemiştir.

Dinî telkin ve bilgilendirme ile ilgili olarak olumsuz bir tutum gözlenen Abdurrahman ise bunun tamamen *edebiyat* olduğunu söylemektedir. “*Biz Müslümanız, elhamdulillah, konuşuyoruz öyleyiz, böyleyiz... Toprak için, vatan için, vatan, bayrak Sakarya... Bayrakları alan gidiyor. Gelin bir de bizim çektiklerimize, yaşamak için neler yaptığımıza bakın... Müslüman devlette yaşıyoruz değil mi?! Bak askerlik zorunlu olmasın, bir kişi gitmez. Sen bakma bayrakları alıp sokaklara dökülenlere, bizim o dönem yaşadıklarımızı bilen olsun, bir kişi askere gitmez...*” söylemi ile de milliyetçi ve dinî söylemin kendisi üzerinde olumlu bir etki bırakmadığını göstermiştir. Bu noktada gazi olduktan sonra uzun müddet maddi haklarını alamadığını anlatan Abdurrahman bu dönem altı yıl protez yaptıramadığını anlatmıştır. Bu noktada ruhen yıprandığı gözlenen Abdurrahman, dinî manada olumsuz bir tepki geliştirmiştir. Dolayısıyla yapılan dinî telkin ya da bilgilendirme olumlu işlev görmemiştir. Benzer şekilde Fikret de bu konuda

olumsuz bir tutuma sahiptir. O, dinin bir avutma sistemi olduğunu belirtirken, insanları şehitlik ve gazilikle *uyutmaya* çalıştığını söylemektedir. Fikret, genel olarak dine karşıt bir tutum içindedir. Bu durumun yansıması telkin ve bilgilendirme konusunda da kendini göstermektedir.



Şekil 17. Gazilerde Dinî Telkin İle İlgili En Çok Kullanılan Kelimeler

Özetlemek gerekirse, gazilere sağlıklı ve planlı bir şekilde dinî telkin verilmemiş, bilgilendirme sıkıntıları yaşanmıştır. Bu noktada olayın ilk yaşandığı devrede gazilerin GATA’da rehabilitasyonda olmaları etkili olmuştur. Gazilerin yazılı ve görsel kaynaklardan pek çok bilgiye sahip olmalarına rağmen bir otorite olarak din görevlileri ile görüşme çabası güttükleri gözlemlenmiştir. Bazı vakalarda yaşanan travmanın olumsuz etkileri, dinî bağlama genişletilmiş ve sonucunda olumsuz bir tutuma sebep olmuştur.

4.10.3. Gazi Yakınlarında Dinî Telkin ve Başa Çıkma

Yedi gazi yakınından altısı kendilerine dinî telkin yapıldığını, gazilik konusunda bilgilendirildiklerini, yaşadıkları sıkıntının mükâfatlandırılacağını söylemişlerdir. Bu

noktada kaynak, tamamen birinci derece aile üyeleri olmuştur. Görüşülen gazi yakınlarının, biri dışında, kadın olması bu noktada etkili olmuş görünmektedir. Üçü çalışmayan ve evden çıkmayan bu kadınların -Huriye, Feride, Melda- bir din görevlisinden direkt telkin ve bilgi almaları pek mümkün olmamıştır. Bu noktada devreye birinci derecedeki aile üyesi erkekler girmiştir. Üç gazi yakını; biri abla, ikisi eş olmak üzere, babalarının kendilerine bu konuda yardımcı olduğunu belirtirken, gazi annesi Feride bu noktada eşinden faydalanmıştır. Gazi çocukları İpek, annesinin telkinlerinden bahsederken, İlhan, ergenlik döneminde dedesinin kendisi ile uzun uzun bu konuyu konuştuğunu anlatmıştır. Bu kişilerin söz konusu konuşmalardan olumlu etkilendiğini söylemek mümkün görünmektedir. Aile üyelerinden alınan telkin ve bilgilendirme tek başına kalmamış sosyal medya, televizyon ve yazılı eserlerden bu konuda kendilerini geliştirmişlerdir.



Şekil 18. Gazi Yakınlarında Dinî Telkin İle İlgili En Çok Kullanılan Kelimeler

Gazi yakınları, hem olay ilk yaşandığında hem de sonrasında, ruhsal ve fiziksel problem yaşayan bir insan ile beraber yaşamının getirdiği zorlukları aşmak konusunda, bu dinî telkini almışlardır. Gaziye verilecek olan mükâfatlar gibi ona yardım eden, destek olan yakınlarına da ödülleri verilecektir. Bu da onlarla yaşarken oluşan sıkıntıları

daha kolay aşılabilir hale getirmiştir. Esra'ya göre, zaten bildiği gazilikle ilgili bu konuların "...o süreçlerde tekrar hatırlanması kişiye iyi geliyor". Gazi eşleri Melda ve Huriye eşlerine de telkin veren konumda olduklarını belirtmişlerdir. "...gaziliğin faziletlerini biliyorum ve bunları eşime anlatıyorum. Büyük bir gurur olarak anlatıyorum bunu..." diyen Melda, kendisine de babasının bu konuda destek olduğunu belirtmiştir. Huriye sadece eşine değil çocuklarına da bu konuda destek olmaya çalışmıştır. "...çocuklar cahil bilmiyorlar, onlara da sık sık anlatmak gerekiyor. Anlatıyorum işte babamdan duyduğum, okuduğum, anladığım kadarı ile hem onlara hem eşime..."

Sonuç olarak gazi yakınları din adamlarından bir telkin almamış ancak yakın akraba bu konuda onlara yardımcı olmuştur. Özellikle aile büyüğü erkekler, kadın gazi yakınları üzerinde olumlu etkiler bırakmıştır. Bu durum, hem sıkıntı ilk yaşandığı dönem hem sonrasında süreçte geçerli görünmektedir. Bunalan gazi yakınlarının dertleşecek birini aramaları ve yine en yakınlarına başvurmaları, onlardan bu konuda telkin almış olmaları gayet olası bir durumdur.

Dinî telkin konusunda her üç grupta da ciddi manada eksiklik ve yetersizlikler gözlemlenmiştir. Şehit aileleri din adamlarınca en çok telkin edilen grubu oluştururken gaziler kendi çabaları ile bu kişilere ulaşma gayretine girmişlerdir. Gazi yakınları ise kendi aileleri içinde bu ihtiyacı karşılama eğilimindedirler. Üç grup içinde gazilerin dinî telkine en çok ihtiyaç duyan kesim olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü bu grupta hem din görevlilerinden hem de yakınlarından bu konuda destek alma eğilimi gözlenmiştir.

4.11. Travma Sonrası Kişilik

Katılımcıların yaşadıkları olay sonrası kendilerinde ne gibi değişiklikler gözlediklerini anlamak amacıyla yaşadıkları olayın kendilerini nasıl etkilediği, bu olaydan sonra değişip değişmediklerine dair fikirleri sorulmuştur.

4.11.1. Şehit Ailelerinin Travma Sonrası Kendilik Algılarında Değişim

Şehit ailelerine, yaşadıkları olayın kendilerini nasıl etkilediği, kişilik olarak değişip değişmedikleri, eskiye göre kendilerinde ne gibi değişiklikler fark ettikleri gibi sorular sorulmuştur.

Sorulara şehit yakınları depresif duyguların arttığına yönelik cevaplar vermişlerdir. “*ağlarım sürekli*”, “*her günüm ağıt*”, “*gece ağıt, gündüz ağıt*”, “*gülmez oldum*”, “*gülmem, gülmekten korkarım*”, “*her şeye ağlar oldum*” gibi duygusal bağlamda yıkımı işaret eden cevaplar altı katılımcı tarafından verilmiştir. Benzer şekilde “*yandım*”, “*tadım, tuzum kalmadı*”, “*ben kalmadım*”, “*ben bittim*”, “*darmadağın, yapayalnız kaldım*”, gibi hayattan tat alınmadığına yönelik söylemler beş kişi tarafından kullanılmıştır. En çok dikkat çeken husus, bu cevapları verenlerin hepsinin şehit anne ve babaları olmasıdır. Şehit eşleri ve kardeşleri, duygusal yıkımın yanında sosyal rollerdeki ve ilişkilerdeki değişimlere dikkat etmişlerdir. Şehit eşleri Suna ve Ayşe, çocuklarının sorumluluğunu almak ve babanın yapması gereken görevleri de yerine getirmek zorunda kaldıklarını ve bunun hem kendilerini geliştirdiğini hem de çok yorduğunu söylemişlerdir. “*...ben evliliğim boyunca hep ona sırtımı dayadığım için onun kaybında, hem erkek, hem kadın olmanın zorluğunu yaşadım. İşte bütün erkek işleri, bayanların yapacağı işler. Hepsi birden benim üzerime kalınca, çocukların sorumluluğu ve o ölümün vermiş olduğu yalnızlık ve acı. Hepsi birleşti...*” ifadelerinin kullanan Ayşe, bu durumu özetlemektedir. Şehit ablaları Hasibe ve Emine ise annelerinin sorumluluğunu aldıklarını, evlatken anne rolü görmeye başladıklarını belirtmişlerdir. Hasibe “*Annemin sorumluluğunu almam gerekti. O da bir sorumluluk. Yaşım çok gençti bunlarla birden yaşlı gibi oldum...*” cümleleri ile bu yaşananları açıklamıştır.

Şehit anne ve babaları duygusal olarak kardeş ve eşlerden daha büyük bir yıkım yaşamışlardır. Bunda anne baba için evlat kaybetmenin, kardeş ya da eş kaybetmekten daha büyük bir travma olmasının yanı sıra, yaşam dönemleri açısından, babaların hayatta evlatlarına dair hedefleri azalmış, beklentilerinin artmış olması da etkili olabilir. Kardeşler evlilik, çocuk yetiştirme gibi yaşam ödevleri ile hayatlarını anne ve babalara göre daha normalleştirmiştir. Eşler ise, çocuklarının sorumluluğunu almış ve bu da onların mücadeleye devam etmelerini sağlayıp depresif duygular için daha az zaman ve enerji bırakmıştır yorumu yapılabilir. Şehit abisi Zekeriya “*...etkilendik tabi, ama bir kardeş olarak beni etkileme, değiştirme şekli anneme göre çok az. Onların yıpranması, yıkılması kardeşte o kadar olmuyor.*” diyerek kıyaslamasını yapmıştır.

Şehit yakınları daha duygusal, beklentisiz, isteksiz, mücadele gücü kalmamış gibi ifadelerle yaşadıkları değişimi açıklamaya çalışmışlardır. Bu sürekli devam eden acının sonucu gibi görünmektedir zira şehit yakınları yaşadıkları acının asla geçmediğini belirtmişlerdir. Bu sebeple, kendilerini daha içe dönük ve yalnızlaşmış olarak tanımladıkları söylenebilir.

Sonuç olarak şehit yakınları travmadan, sonra daha içe kapalı, depresif bir yapı sahibi olurken, özellikle eşler ve kardeşler artan sorumluluklar dolayısıyla daha dominant ve destekleyici rollere bürünmüşlerdir.

4.11.2. Gazilerin Travma Sonrası Kendilik Algılarında Değişim

Gazilere kendilerinde nelerin değiştiği sorulduğunda Erol hiçbir şekilde değişmediğini söylemiştir. Fikret çok değiştiğini düşünmemekle birlikte eskiye oranla daha tahammülsüz hissettiğini belirtmiş, ayrıca erken emekli olması sebebiyle çokça okuma fırsatı olduğunu bunun da kendisini geliştirdiğini düşünmektedir. Tamer kendisinde değişimler gözlediğini ancak bunun yaşadığı travmadan mı yoksa aradaki 9 yıldan mı kaynaklandığını tam olarak kestiremediğini belirtmiştir. Eskiye oranla daha olgun, dayanıklı, kendine güvenli ve ailesine bağlı olduğunu söyleyen Tamer “...belki gazi olmasam da böyle düşünenecektim, bilemiyorum.” diyerek değişimin kaynağından emin olmadığını belirtmiştir. Mahmut, bütün değer sisteminin değiştiğini belirtmiş ve daha güçlü ve sabırlı olduğunu söylemiştir. Kapasitesinin geliştiğine inanan Mahmut, bunun duygusallaşmasına engel olmadığını düşünmektedir. “...Bir yönden duygusallaşıyorsun, bir yönden dayanma ve mücadele gücün artıyor.” Ercan, hayata dair beklenti ve planlarının değiştiğini, bunun da kendisini ister istemez değiştirdiğini dile getirmiştir. Ancak ona göre bu değişim olumludur zira o gazi olduktan sonra “daha onurlu gururlu saygı duyulan biri” olduğunu düşünmektedir. Tamer, Mahmut, Fikret ve Ercan yaşadıkları travmanın, kendilerine olumlu bir takım etkiler bıraktığı noktasında buluşmuşlardır. Ancak Abdurrahman ve Yavuz’da durum farklıdır.

Abdurrahman, gaziliğin kendisini insanlara karşı güvensiz ve şüpheli yaptığını düşünmektedir. Gazi olduktan sonra daha karamsar bir ruh haline girdiğini belirtmiştir. Yavuz ise bu konuda en fazla olumsuz tespit yapan gazi olmuştur. “Yani eve kapandım, çok içime kapandım. Dışarı çıkmaktan hoşlanmaz oldum, çalışamaz oldum. Yani incitti, yıprattı. Alınan oldum, bir de sabırsız ve sinirliyim. Eskiden bu kadar değildi.” ifadeleri bu durumu göstermektedir.

Yaşadıkları olay, gazilerin çoğunun kişiliğinde olumlu değişimlere neden olmuştur. Ancak içe kapanma, asosyallik, güvensizlik gibi olumsuz özellikler edinenler de mevcuttur. Kişilik, travma sebebiyle çok belirgin kırılma ve değişimlere uğramamıştır demek mümkündür.

4.11.3. Gazi Yakınlarının Travma Sonrası Kendilik Algılarında Değişim

Yakınlarının gazi olmasının kendilerini nasıl etkilediği sorulan gazi aileleri olumlu özellikler sayarak cevaplar vermişlerdir.

Esra, empati yeteneğinin geliştiğini, aile ilişkilerinin önemini kavradığını, yardım etme istek ve davranışının arttığını, sabır ve olgunlaşma konularında da eskiye oranla daha ilerlemiş hissettiğini belirtmiştir. Feride, anneliği bu olayla öğrendiğini ve tahammülünün arttığını bildirmiştir. Huriye, öfkeyi nasıl idare edeceğini ve sabretmeyi öğrendiğini, çok daha anlayışlı bir insan haline geldiğini, eşinin bazı sorumluluklarını alması gerektiği için daha girişkenleştiğini dile getirmiştir. Özge, eskiye oranla daha ciddileşmiştir. Eşi gazi olduktan sonra çalışmaya başlayan Özge, bunun kendisini daha özgüvenli yaptığını ve sorumluluk sahibi olduğunu söylemiştir. Melda da benzer şekilde *“erkek işi denilen işleri yapmayı öğrendim, güçlendim bu sayede...”* diyerek sorumluluklarının arttığını ve beceri geliştirmek zorunda kaldığını dile getirmiştir. Eskiye oranla daha hassas ve dikkatli olduğunu belirten Melda, gazi ailesi olmanın getirdiği bir ağırlık olduğunu, bunun da kendisini tedbirli bir insan yaptığını belirtmiştir.

Gazi çocuğu İpek, yaşlılarına oranla daha sorumluluk sahibi olduğuna inanmaktadır. Özellikle engellilere karşı hassas ve anlayışlı olduğunu belirten katılımcı, daha dik bir duruş sahibi olmasını gazi kızı olarak büyümesine bağlamaktadır. İlhan ise inatçı olmamasını gazi çocuğu olmasına bağlamıştır. Buna göre her beklentisinin karşılanmayacağını çok çabuk öğrenmiş ve bu konuda inat etmeyip kabullenmeyi öğrendiğini söylemiştir. Engellilerle iletişiminin kolay olmasını ve onlara karşı daha anlayışlı davranmayı gazi çocuğu olmasına bağlayan İlhan, sinirli insan karşısında sakin olmayı da bu sayede öğrenmiştir.

Gazi yakınları hem duygusal hem de davranışsal yönden değiştiklerine inanmaktadırlar. Özellikle gazi eşleri, daha sosyal, becerikli, hasas, sabırlı olduklarını belirtmişlerdir.

4.12. Travma Sonrası Dinsel Yaşayısta Değişim

Yaşanan travmanın bireylerin dinsel yaşantısına olan etkisi de ortaya konulmaya çalışılmış ve bu amaçla katılımcılara dinî hayatlarında ne gibi değişiklikler olduğu, ibadetlerini yapma durumlarının değişip değişmediği gibi sorular sorulmuştur.

4.12.1. Şehit Ailelerinin Travma Sonrası Dinsel Yaşayış Değişimi

Mülakilere “Bu olaydan sonra dinsel yaşamınızda değişiklik oldu mu?”, “Olay ibadet etme düzeyinize etki etti mi?”, “Öncesine göre dinî açıdan değiştiğinizi düşünüyor musunuz?” gibi sorular sorularak, şehit yakını olduktan sonra dinî hayatlarının değişip değişmediğine yönelik algıları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu noktada 12 şehit yakını herhangi bir değişim yaşamadıklarını söylemişlerdir. Bu 12 kişiden altısı, ibadete yakınları şehit olmadan da düşkün olduklarını, dua ettiklerini, hayır işlediklerini belirtmişlerdir. Bu konuda dikkat çekici olan nokta ise, eskiden beri ibadet ettiklerini söyleyen bu kişilerden dördünün, sorulmadığı halde, şehit olan yakınlarının da çokça ibadet ettiklerini belirtmeleridir. Bunun altında yatan neden düşünüldüğünde, iki farklı açıklama yapmak mümkün görünmektedir. İlk olarak şehit yakınları, her konuyu şehitlerine bağlama eğilimdedir. En basit gündelik konudan, en karmaşık konuya kadar, her konuşmanın ucu mutlaka şehitlere ulaşmaktadır. İkinci bir yorum ise, yakınlarını mükemmelleştirme eğilimi üzerinden kurulabilir. Bu şehit yakınlarına göre, ibadet edenler genellikle iyi, ahlaklı, sevilen kişiler olarak kabul edilmektedir. Kendi çocuklarının da ibadet ettiklerini anlatarak onların sevilen, ahlaklı, iyi insanlar olduğunu kanıtlama çabasına girmişlerdir, yorumu yapılabilir.

Katılımcı şehit yakınlarından beşi eskiye oranla daha dindarlaştıklarını belirten ifadeler kullanmışlardır. Burada genel olarak, dindarlaşmaya yönelik ölçüt, ibadetler olmuştur. Güzin’in “*Namazı eskiden sürekli kılmazdım, şimdi beş vakit. Bir de, oğlum için çok hayır yaparım. Eskiden düşünmezdim hiç.*” ifadeleri bu durumu özetlemektedir. Ayşe, eskiye göre çok daha “*dine düşkünleştiğini*” belirtmektedir. Kur’an okumayı eşi şehit olduktan sonra öğrendiğini ve onun ruhu için Kur’an okumaya başladığını söylemiştir. Şehit annesi Hacer de her gün Kur’an okumaya başladığını belirtmiştir. Şehit babası Mehmet, özellikle cemaatle ibadeti, oğlu şehit olduktan sonra yoğunlaştırmıştır. “*Ben camiden beri gelmez oldum.*” diyerek bu noktadaki değişimini belirtmiştir. Şehit ablası Hasibe, “*Evde o kadar dua edilmezdi, Kur’an okunmazdı, bunlar etkiledi tabi daha bir dine döndük.*” Diyerek, eskiye oranla dinî aktivitelerinde artma olduğunu belirtmiştir. Bahri ise bu konudaki değişimini, oğlunun şehit olmasının yanı sıra annesinin ölümüne de bağlamaktadır.

Şehit yakınlarının büyük çoğunluğunun dinî yaşantısı değişmemiştir. Bu çoğunluk eskiden de dine düşkün olduklarını belirtme ihtiyacı hissetmişlerdir. Değiştiğine inananlar için, travma, dinî yaşantının ibadet boyutunu artırıcı bir etki

göstermiştir yorumu tutarlı olacaktır. Ayrıca, mülakatlar esnasında, şehitlik konusundaki araştırmaları neticesinde, katılımcıların dindarlığın bilgi boyutunda da değişim yaşadıkları gözlemlenmiştir.

4.12.2. Gazilerde Travma Sonrası Dinsel Yaşayış

Dinsel yaşantılarında bir değişim olup olmadığı sorulduğunda, Mahmut dışındaki gaziler kendilerinde, eskiye göre bir değişim olmadığını söylemiştir. Fikret eskiden de kendisini “*itikaden zayıf*” olarak gördüğünü, bunun gaziliği ile değişime uğramadığını dile getirmiştir. Erol, dinî konuda bir değişim yaşamadığını belirtirken, Abdurrahman, “*Onunla bir alakası yok. O zaman da öyleydi, çok değişmedi. Bende evlilikten sonra da bu konuda hiçbir değişiklik olmadı. Camiye gidiyoruz, ibadetimizi yapıyoruz ama çok değişiklik olmadı yani.*” diyerek aynı noktada durmuştur. Tamer, Ercan ve Yavuz eskiden beri dindar olduklarını, ibadet ettiklerini, gazi olmanın bunu olumlu ya da olumsuz etkilemediğini söylemişlerdir. Tamer’in “*...Bununla ilgili çok böyle dramatik bir değişme olmadı. Öncesinden de ibadete düşkündüm. Çocukluğumdan beri namaz kılardım. Her zaman tabii beş vakit yerine gelmiyor ama dua ederdim, Ramazan orucunu ihmal etmezdim. Zaten böyle bir ailede yetiştiğim için, bununla ilgili çok büyük bir değişiklik olmadı.*” ifadeleri konuyu üç gazi açısından da özetlemektedir.

Bu noktada Mahmut diğer gazilerden ayrılmaktadır. O, gazi olduktan sonra iki ayrı kırılma yaşadığını belirtmiştir. İlk etapta olayı unutmak için alkole başladığını ve dinî yaşantısının yüzeyselleştiğini belirten Mahmut, daha sonra yaşadığı olayı farklı anlamlandırarak dinî hayatında derinleşmeye başladığını söylemiştir. “*...dinî açıdan olumsuz tarafa kaydığım günler olmadı mı? Oldu! Yukarıda Allah var! İçki içtiğimiz günler oldu, evdeki dolabın içkisiz kalmadığı olmazdı. Unutabilmek için hepsi. Nasıl yaşarım, ne yapar, ne ederim diye. İşte her şey bir vesile. Ama sonra, bunun ne kadar onurlu bir şey olduğunu fark ettim. Rabbim beni denemiş ve gazi yapmıştı. Gazilik en güzel rütbe, şehitlikten sonra.*”

Dinî yaşayışta, travmanın belirgin bir tesirinden söz etmek mümkün görünmemektedir. Buna göre gazi olduktan sonra, bireylerin dinî hayatının değişmediğini söylemek mümkündür.

4.12.3. Gazi Yakınlarının Travma Sonrası Dinsel Yaşayış Değişimi

Gazi ablası Esra ve eş Özge, dinsel yaşamlarında bu olayın olumlu etkiler bıraktığını söylemektedirler. Buna göre Esra, daha çok dua etmeye başlamış ve Tanrı ile resmi olan iletişimini, daha duygu ağırlıklı hale getirmiştir. *“Ben Allah ile dertleşmeyi, konuşmayı öğrendim bu olayla...”* Özge, hem bireysel ibadet hem de Allah’a bağlılık konusunda değişim göstermiştir. *“O dönemden sonra tabii artış oldu ibadetlerde falan. Allah’a daha çok ve içten dua etmeye başladım. Allah duyar sesimi. Ben çok dua ederim, namaz kılarım. 5 vaktimi geçirmemeye çalışırım. Dış görünüme aldanıp hiç yakıştırmıyorlar bana, ama ben Allah’a anlatırım. Kurban olduğum Rabbim duyuyor beni, hissediyorum bunu... Allah'ımla çok konuşurum ağlarım, anlatırım çok istediğim şeyi anlatırım. Üzüntülü olduğum dönemlerde de o konuşurum. Beni dinlediğini bilirim...”* Melda, eskiden beri dinî konularda hassas olduğunu ancak bu olayın onda özellikle yardım etme istek ve davranışını arttırdığını belirtmiştir.

Huriye ve Feride, yaşanan sıkıntının dinî yaşamlarını etkilemediğini belirtirken, Feride *“...yaşlandıkça daha dindar oldum, oğlumun olayı ile ilgili değil.”* demiştir. İpek ve İlhan ise gazi çocuğu olarak yetişmişlerdir. Onların hayatında birden olan bir travma değil travma yaşamış bir kişiyle yaşama tecrübesi mevcuttur. Bunun dinî yaşamları üstündeki etkisi sorulduğunda, İpek bir farklılık olmadığını, her aile gibi babaları ve anneleri onları nasıl yetiştirdilerse, öyle olduğunu söylemiştir. İlhan, bu konuda bir şey söylemezken gözlemlendiğine göre, sabırsız ve alıngan bir baba ile yaşadığı için, onu memnun etme gayreti ile daha çok ibadet etmeye çalışmaktadır.

Sonuç olarak yaşanan travma, herkesin dinî yaşantısı üzerinde belirleyici bir etkiye sahip değildir. Burada dinsel göstergelerin artması veya azalması tamamen kişi ile ilgilidir. Genelde bulgular önceki dindarlığın çok fazla değişmeden devam ettiği şeklindedir.

BÖLÜM V

TARTIŞMA VE SONUÇ

5.1. Tartışma ve Sonuç

Şehit aileleri, gaziler ve gazi ailelerinin dinî başa çıkma süreçlerinin araştırıldığı bu çalışma öncelikle stres, başa çıkma, dinî başa çıkma, yas kavramlarının tanımlanması ile başlamıştır. Buna göre stres organizmanın optimal düzenini bozan, baskı ve zor durumlar sonucu ortaya koyduğu direnç olarak tanımlanmıştır. Kişi, varlığını tehdit eden durumlar yaşadığında bu tehdidin niteliğine dair birtakım değerlendirmeler yapmaktadır. Stres kişilerce algılandığında, onun niteliği birincil bir değerlendirmeye tabi tutulur ve bu stresörün tehlikeli olup olmadığına dair bir yargıda bulunur. Eğer tehlikeye hükmetmezse herhangi bir tepki ortaya koymaz. Ancak stresörün tehlikeli olduğuna hükmederse ikincil değerlendirme süreci başlar. İnsan bu değerlendirmede stres durumundan nasıl kurtulacağına dair strateji belirleme çabasına girer. Bu strateji genellikle dövüş ya da kaç olarak ifade edilir. Birey, stresörü ortadan kaldıracabileceğine ya da etkilerini hafifletebileceğine inanırsa, dövüşme yani stresöre karşı koyma ve yaşadığı problemi çözme yönünde eylemlere girişir. Ancak, ikincil değerlendirme sonucu stres kaynağını alt edemeyeceğine ve etkileri yok edemeyeceğine karar verirse, kaçıma yönelir. Bu kaçma stratejisi görmezden gelme, bastırma ya da inkâr şeklindedir. Dövüş ya da kaç tepkilerine karar verme ve uygulama başa çıkmanın başladığı noktadır.

Baş a çıkma, kişinin yaşadığı sıkıntı ve güçlüklerle mücadele sürecini anlatmak için kullanılmaktadır. Teori olarak kısa bir tarihe sahip olmasına rağmen, psikolojinin değişik dallarınca bu konuya dair pek çok çalışma yapılmaktadır. Baş a çıkma, olumlu ve olumsuz olarak sınıflandığı gibi duygu odaklı ve davranış odaklı olarak da tasnif edilmektedir. Öz saygı, kimlik arzusu, toplumsal kabul, inanç gibi motivelerin etkisi ile insan, baş a çıkma sürecinde harekete geçer. Din; anlam, değer, kontrol, teselli, yakınlık ve içtenlik gibi konularda baş a çıkmada işlevsel olarak kullanılır. Çözüm e ulaşılan a kadar psikolojik bütünlüğü sağlaması, dinin baş a çıkma sürecindeki en önemli faydalarından biridir. Kişinin yıkılan ya da bozulan anlam dünyasını yeniden kurma çabaları olarak da tanımlanabilen baş a çıkma sürecinde, dinin yeri ve önemi tamamen bireysel donanıma bağlıdır. Kişinin öznel din algısı ve yaşayışı, onun stres ile

mücadelesinde dini nerede ve nasıl kullanacağını belirtir. Birey, dinî başa çıkma sürecinde ritüelleri artırma, dua, dinî gruplara üye olmak gibi etkinlikler kullanır.

Yas, sevilen bir kişinin kaybedilmesi ile başlayan ve kayıpla yüzleşmeyi sağlayan süreçtir. Yas ile başa çıkmada bir takım aşamalar vardır. Bunlar kişilerin ruhsal durumlarına ve kaybın niteliğine göre oluşur. Ancak genellikle *şok - inkâr, çözümlenme, ümitsizlik - çaresizlik* ve *yeni ilişkilerden oluşur*. Bu aşamaların yaşanışı tamamen kişiden kişiye değişiklik gösterir. Ölen kişinin yakınlığı, ölümün anılığı, ölüm sonucu yaşamda meydana gelen değişimler yas sürecinin niteliklerinde etkindir.

Çalışmada cihat, şehitlik ve gazilik kavramlarına odaklanılan bölümde cihadın sadece, Allah yolunda silahlı savaş anlamına gelmeyip, kişinin kendi kötü yönlerine karşı ve toplumdaki haksızlıklara karşı mücadele etmek anlamlarına geldiği sonucuna ulaşılmıştır. İslam'da cihat emrine itaat etmemek en büyük kabahatlerden biridir. Şehitlik neredeyse bütün dinler için ortak bir kavramdır. Hayatını, inancı uğrunda, başkalarının faydasına olacak şekilde feda etme anlamı ile şehitlik, intihardan ayrılmaktadır. İslam Dini açısından şehitler, peygamberlerden sonra en yüksek mertebeye sahip, cennet ile ödüllendirilen, imrenilecek kişilerdir. İslam literatüründe *mücahit* olarak algılanan kavram, emekli askeri değil her an savaşılmaya hazır Müslümanları kapsamaktadır. Gazilik özellikle Türk kültürü için oldukça önemlidir. Tarihsel olarak *alp* kavramı ile birleşmiş, kahramanlık ve koruyuculuk anlamlarını da içerir hale gelmiştir. Gazilik günümüzde, malul ve muharip olmak üzere iki başlıkta tanımlanmaktadır. Buna göre, vatan savunması esnasında yaralanıp, savaşamaz hale gelenler malul, yaralanmadan görevini tamamlayanlar ise muharip gazidir. Malul gaziler ve şehit aileleri devletin korumak ve gözetmekle vazifeli olduğu gruplardandır.

Başta çıkma konusunda Kur'an'da neler olabildiğinin tartışıldığı dördüncü bölümde, öncelikle dinin ölüme kattığı değer ve anlam üzerinde durulmuştur. Din, hayata anlam verdiği gibi ölüme de anlam vermekte ve Ahiret inancı ile en temel engellenme olan ölüm engellenmesinin aşılmasını sağlamaktadır. Ahirette, sıkıntılara sabredenler için Cennet, haksızlığa uğrayanlar için adalet, kaybedilen yakınlar ile buluşma vardır. Bunlar, yaşanan kayıplarla başa çıkmada olumlu işlev görecek şekildedir. Ayrıca şefaet inancı da Ahirette kişilere yardım sağlayacaktır.

Tanrı, kulunu imtihan etmektedir. Bireyin yaşadığı olumlu ve olumsuz bütün tecrübelerin kaynağı Tanrı'dır. Bütün yaşanan olaylar, insanın imanını sınamak içindir. Sınamayı geçenler, Allah tarafından ödüllendirileceklerdir. Bela, musibet ve fitne imtihan için vesileler olabileceği gibi mal, mülk, evlat da imtihan nesnelere. Allah

kulunu imtihan edeceğini bildirdikten sonra onun buna sabretmesi gerektiğini belirtir. Sabrederse imtihanı geçecektir. Sabır, oldukça zor ama kişiyi geliştirici ve olgunlaştırıcı bir erdemdir. Sabır ve tahammül arasında anlam farkı vardır. Tahammül, yaşanan sıkıntıyı aksiyonsuz kabullenmeyi içerirken, sabırda reaksiyon vardır. Tahammül, sabrın ilk aşamasıdır ve onun gelişimi ile sabır oluşur. Sabırda en önemli nokta, yaşanan sıkıntıyı aşmak için ihtiyaç duyulan yardımın Allah'tan geleceğine dair teslimiyettir.

Seven, kuşatan, koruyan ve affedici bir Tanrı algısı, başa çıkma sürecinde olumlu ve kolaylaştırıcı bir rol oynarken cezalandırıcı, hiddetli ve celalli bir tanrı algısı olumsuz rol oynamaktadır. İslam, yaşanan zorluklarda yardımın Allah'tan geleceğini, onun kulunu seven ve iyiliğini isteyen bir yapısı olduğunu belirtir. Kur'an, sıkıntıları çözmek amacıyla Allah'a yönelmenin gerektiği konusunda ısrarlı telkinlerde bulunmaktadır. O, kuluna haksızlık etmez; tehlikelerden korur ve her an yanındadır. Bu sebeplerle İslam'ın sunduğu Tanrı inancı, başa çıkma açısından olumlu roller onayacak özelliktedir.

Dua, dinî başa çıkmanın ilk adımıdır. Kişi sıkıntıyı çözmek için harekete geçtiğinde ilk yaptığı dua etmektir. İlahi varlık ile kul arasındaki iletişimi ve bağlantıyı sağlar. Dua, sıkıntı yaşayan bireyin Allah'a açılan kapısıdır. Allah'ın dualara muhakkak icabet edeceği vaadi onun başa çıkma açısından önemini artırmaktadır. İslam Dini, zorluk yaşayan kişilere yardım edilmesi konusunda oldukça ısrarlıdır. Kur'an'da pek çok kez ihtiyaç sahiplerine destek olunması gerektiği vurgulanmaktadır. İslam "ümme", birbirini desteklemeli ve sıkıntılarının çözümü için çaba göstermelidir. Buna bağlı olarak din, sosyal desteği kuvvetlendirerek başa çıkmada olumlu ve büyük bir rol oynar.

Kur'an, başa çıkma sonucunda ikili bir kişilik tiplemesini düşündürecek ayetler içermektedir. Buna göre, sıkıntı anında Allah'a yönelen ancak onun yardımını aldıktan sonra şükür etmeyen, yaşadıklarından ders almayan bir grup vardır. Bir de sıkıntı aşıldıktan sonra, Allah'ın yardımı ile kurtulduğunu hatırlanarak çıkarmayan, şükür ve ibadetini artıran grup vardır. Bu gruplar iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık tipolojisi ile benzerlikler taşımaktadır.

Çalışmanın uygulama aşamasında, önceki bölümlerde üzerinde durulan ölüm, sabır, dua, sosyal destek, tanrı algısı gibi unsurların başa çıkmada oynadığı rol, uygulama grubu üzerinde tespit edilmeye çalışılmıştır.

Öncelikle üç grubunun, travmayı nasıl karşıladığına bakılmıştır. Bu noktada şehit ailelerinin, yasin bütün evrelerine dair deneyimlerden bahsettikleri görülmüştür.

Yas, özellikle annelerde oldukça travmatik bir görünüm arz etmektedir. Sosyal hayatın kısıtlı olması ve kayıptan sonra yeni sorumlulukların oluşmaması bu duruma neden oluyor gibi görünmektedir. Kardeşler ve eşler, anne babadan daha hızlı bir şekilde hayata adapte olmaktadır. Yaşam ödevlerinin devam ediyor olması, bu kişileri meşgul etmekte ve yasın daha çabuk atlatılmasını sağlamaktadır. Ailede doğan bir bebeğe şehidin isminin verilmesi, en yaygın davranışlardandır. Bu eylem ile kaybedilen kişiyi yaşatma gayretine girilmektedir. Şehit yakınlarının en çok sevdiği eylem şehitlik ziyareti yapmaktır. Mezara gitmek, özlemi gidermenin yolu olarak görülmektedir. Bu bulgu, Işık'ın (2013) çalışmasının sonuçları ile paraleldir. Buna göre, defin törenine katılmak ve mezarlık ziyaretleri kaybı, nispeten daha kolay, kabullenmeyi sağlamaktadır. Şehit aileleri yakınlarını rüyalarında çok görmemektedir. Ancak büyük çoğunluk bu arzuyu taşımaktadır. Rüyalar, şehidin halinden haber almak için kullanılan araçlar olarak kullanılmak istenmektedir. Şehit ailelerinin olaya ruhsal olarak hazırlanması gibi bir durum söz konusu değildir. Şehit olmadan önce yakınlarının, tehlikeli bir bölgede çok riskli bir görevle bulunması durumunda ailelerde endişe ve korku duyguları görülmektedir. Ancak bu endişe ve korku kayıp esnasında yaşanan acı ve çaresizliğe hazırlayıcı bir görev görmemektedir. Şehitliğin önceden hissedilmesi bazı durumlarda şehadetin makbul olmasına yorulmaktadır.

Gazilerin, travma ile karşılaştıktan sonra bütün yaşamları değişmektedir. Mevcut sağlıklarını kaybettikleri gibi geleceğe yönelik hedefleri ve hayallerini de kaybetmektedirler. Engelli olarak yaşamaya alışmak, uzun bir süre almaktadır. Gazilerin travma ile tam olarak yüzleşmelerini yatılı tedavi ve rehabilitasyon süreleri geciktirmekte bu da gazinin toparlanmasına izin vermektedir. Gazilerin travmanın başında en büyük teselli mekanizmaları, özdeşleri olmaktadır. Tedavinin devam ettiği dönemde kendilerinden daha zorda olan gazilerin durumları ile kıyaslamalar yapmakta ve daha iyi olduklarına hükmetmekte, bu yolla da psikolojilerini toparlamaktadırlar. Ancak taburcu olup normal hayata uyum sağlamak zor olmaktadır. Bu dönemde alınganlık geliştiren gaziler herkesin kendi yaşadıklarını bildiği ve kendilerini izlediği düşüncesine kapılmaktadırlar. Engellilik oranı arttıkça hayata yeniden başlama zorlaşmakta ve psikolojik ve sosyal adaptasyon güçleşmektedir. Çalışma hayatından kopma sonucu oluşan çevreden uzaklaşma, yetersizlik, işe yaramama ve yarım kalma duygusu özellikle eş ve çocuklarla olan ilişkileri yıpratmakta ve gazinin içe kapanmasına sebep olmaktadır.

Gazi yakınları içinde eşler, diğer yakınlarla nazaran daha travmatik bir görünüm arz etmektedir. Boşanma ve intihar düşünceleri, gazi ile yaşamaya başlanan ilk dönemde görülmektedir. Gazi ile aynı evde yaşamak, ayrı evlerde yaşamaya göre daha zor ve sıkıntılı görünmektedir. Travmasını atlattanmış bir insanın ruhsal bunalımları ve davranışlarındaki tutarsızlıklar, aynı evde yaşayan kişilere daha çok yansımakta ve bu da onlar açısından sorunlara sebep olmaktadır. Bunalan gazi aileleri için en büyük teselli yakınlarının şehit olmamasıdır. Şehit aileleri ile kendilerini kıyaslamakta ve durumlarından şikâyet etmemeye hükmetmektedirler.

Psikolojik tedavi görme konusunda her üç grupta da büyük eksiklikler mevcuttur. Bilinçli ve planlı tedavi gören kişiler istisna olarak görünmektedir. Bu kişilerin travmayı daha çabuk atlattığı ve hayata adaptasyonlarının daha hızlı olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu Dilmaç, Ekşi ve Şimşir'in (2016) çalışma sonuçları ile tutarlı görünmektedir.

Kişilerin tedaviye başvurmama sebeplerine bakıldığında bunu ilk etapta bir ihtiyaç olarak görmeme başta gelmektedir. Bunun yanında sosyal çevreden çekinme, özellikle psikiyatrik tedavide kullanılan ilaçlara karşı takınılan güvensiz tutum da söz konusu duruma neden olmaktadır. Özellikle şehit ailelerinde ruhsal tedavinin ihtiyaç olarak algılanmaması söz konusudur. Bu bağlamda kişiler yaşadıkları kaybın acısını kutsayabilmekte ve onu bırakmak istememektedir. Gazilerin uzman yardımına yönelik tutumları oldukça farklıdır. Buna göre tedaviyi ihtiyaç olarak hissetmeme ön plana çıkmaktadır. Gazi ve gazi ailelerinin bir bölümü tedaviye ihtiyaç duyduklarını geç fark etmişlerdir. Olayın üstünden zaman geçmesi, ilk yıkım ve acının azalması ile birey, travmanın ilk anından itibaren uzman desteği almış olmayı dilemektedir. Tedavisini uygun ve istenilen şekilde tamamlamış olan kişiler, hangi gruptan olursa olsun, yaşama daha iyi uyum sağlamak ve ruhsal olarak daha dengeli ve sağlıklı bir görünüm çizmektedir. Genel olarak şehit aileleri, gaziler ve gazi ailelerinin pek çoğunda ruhsal bir takım problemlerin izleri gözlemlenmiştir. Özellikle depresyon ve TSSB belirtilerini gaziler başta olmak üzere, şehit yakınları ve gazi yakınları da taşımaktadır. Ancak araştırmacının bu konuda teşhis koyma yeterliliği olmadığı için bu yönde net bir bulgudan söz edilememektedir.

Araştırmanın temel problemine cevap olarak, din şehit aileleri, gaziler ve gazi ailelerinin başa çıkmasına olumlu etki etmektedir. Bu bağlamda, dinin şehitliğe yüklediği şerefli, onurlu, istenir ölüm anlamının, şehit yakınlarının başa çıkmasında olumlu rol oynadığı tespit edilmiştir. Ayrıca ölümün adaleti sağlayacak olması, cennette

kaybedilen kişiyle buluşacak olma, şehidin ölümsüz olması ve şefaata edeceğine yönelik inançlar da başa çıkmayı olumlu etkilemektedir. Şehitlerin ölümlerinde acı çekmediklerine yönelik dinî bilgi de şehit yakınlarında karşılığını bulmaktadır. Ölüm konusunda en çok şefaata ve cennete kavuşmaya atıf yapılmıştır. Bu durum kaybedilen kişiye özlem duygusunun bir yansımasıdır. Şehit cennete gitmiştir, ailesini de şefaata ederek cennete alacak ve orada kavuşacaklardır. Son olarak İslam'ın sunduğu şehitlerin ölümsüz olduğuna yönelik inanç entelektüel yanı oldukça zayıf olsa da duygusal olarak şehit yakınlarında karşılığını bulmaktadır. Kişiler, ölümsüzlük inancına dayanarak günlük hayatta şehit olmuş yakınları ile fiziksel temas kurdukları yönünde tecrübelerden bahsetmişlerdir. İslam'ın sunduğu ahiret inancının şehit yakınlarının kayıp ile olumlu başa çıkmalarına yardımcı olduğu tespit edilmiştir. Bulgu, Eryücel (2013) ve Işık'ın (2013) sonuçları ile paraleldir.

Ahiret inancının, gazilerin başa çıkmalarına olan etkisine bakıldığında, cennet ve ödüllendirilme beklentisi sadece bir kişide görülmüştür. Gazi yakınlarında da benzer şekilde ölüm sonrası ödüllendirilmeye ilişkin atıf yapılmamıştır.

İmtihan ve kader inançları, yaşanan travmayı anlamlandırma şeklinde başa çıkmada kullanılmaktadır. Bu tespit Çuhta'nın (2014) kanser hastaları üstünde, Işık'ın (2013) ebeveyni ölen kişiler üzerinde yaptığı çalışmaların sonuçları ile uyumaktadır.

Katılımcıların kader inancı genellikle teslimiyetçi bir yapıya sahiptir ve yaşanan olayın kaçınılmazlığını vurgulamaktadır. Bu tutum, Macit'in (2014), kaderciliği, davranış ve olayların sonuçlarıyla birlikte önceden takdir edildiğine ve bu takdirin değişmeyeceğine inanmak ve bu inanç doğrultusunda hareket etmek, davranış ve olayları böylece açıklamak şeklindeki tanımlamasıyla aynı eksendedir. Bu anlayış, kötü ve insan hayatına zarar veren durumları kolaylıkla kabullenmeye aracılık edebilmektedir. Bu durum şehit aileleri, gaziler ve gazi ailelerinde kader ve başa çıkma konusunda birebir gerçekleşmektedir. Araştırmanın bu yöndeki bulguları Batman'ın (2008), kadın Kur'an kursu öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmanın sonuçları ile tutarlıdır.

Benzer şekilde Allah'ın kulunu imtihan ettiği ve bu sebeple yakınlarını kaybettiklerini söyleyen şehit ailelerinde travmayla başa çıkma olumlu bir yön izlerken, imtihan inancının olumsuz başa çıkma ile sonuçlandığı bir vaka da mevcuttur. Gazi yakınları ve gaziler imtihan inancını kader inancına oranla daha çok önemsemekte ve üzerinde durmaktadır. Allah'ın kendilerini imtihan ettiği inancı hem gaziler de hem de gazi yakınlarında mevcut olup başa çıkmaya olumlu yansımaktadır. Buradan kritik olan

nokta imtihan inancının çözümü olan ya da etkisi hafifletilebilecek travmalar için daha kullanışlı olduğudur. Üç grup içinde imtihan inancını problem odaklı başa çıkma yönünde kullanan tek grup gazi yakınlarıdır. Bu kişiler gazi olan yakınlarının travma kaynaklı sinir, üzüntü, ümitsizlik gibi olumsuz duygu durumlarının yanı sıra toplumdaki kaçma, yemek ve uykuda bozulma gibi davranışlara yansıyan yönlerini de ortadan kaldırmak amacıyla bu inancı kullanmaktadırlar. Önemli olan nokta, gazi yakınlarının kendi travmalarında duygu odaklı kullandıkları imtihan inancını, gazi olanların davranış problemlerini çözmeleri amacıyla kullanırken rehber ya da yönetici rolü oynamalarıdır. Travmanın anlamlandırılmasında bela ve nazar inançları da kullanılmaktadır. Dinin anlam sunma mekanizmaları birkaç istisna dışında olumlu başa çıkmayı sağlamaktadır.

Dua, en çok uygulanan dinî başa çıkma etkinliği olarak bulunmuştur. Buna göre sadece bir gazi dua etmediğini belirtmiş onun dışındaki katılımcılar dua ettiklerini söylemişlerdir. Dua, bütün gruplarda başa çıkmaya olumlu etki etmektedir. . Sonuçlar, Kula (2005; 2002), Arıcı (2005), Temiz (2014), Ayten, Göcen, Sevinç, Öztürk (2012), Ayten ve Yıldız (2006), Işık (2013), Aydın (2011), Eryücel (2013), Baynal (2018), Koç (2005a), Karagöz (2010) gibi pek çok araştırmacının bulgularına paralellik göstermektedir. Bu bağlamda, nitelikler birey özelliğinde değişse de, dua etmek başa çıkmada olumlu rol oynamaktadır çıkarımı yapılabilir.

Şehit yakınları dualarında en çok milli değerlere atıf yapmaktadırlar. Vatan, bayrak, millet kavramlarının bu denli sık atıf almasının altında kayıplarının etkisinden söz edilebilir. Buna göre aileler en kıymetli varlıklarını vatan uğruna kaybetmişlerdir. Vatanın değerli ve önemli olması buradan kaynaklanabilir. Çocuklarının hayatlarını feda etmiş olmaları, onlarda vatan ve bayrağın önem derecesini yükseltmiş görülmektedir. Şehit ailelerinin ikinci olarak sabır dileğinde buldukları görülmüştür. Buna göre yaşanan sıkıntı için yardım sadece Allah'tan gelecektir ve bu da dua yolu ile olmaktadır. Ayrıca çocuklarının geleceği için ve başka ailelerin bu kayıp acısını yaşamaması için de dua etmektedirler. Gaziler en çok çocukları için dua ederken ikinci sırada milli değerler gelmektedir. Sağlık sorunları çeken gazilerin sıhhat isteyen dualar etmesi gayet olağan görülmektedir. Gazi yakınları için en çok milli konular dua edilmeye değerdir. Ayrıca çocukları ve gazi olmuş yakınları için dua eden bu grupta şehitler ve şehit aileleri unutulmamaktadır. Onlar için sabır ve yardım dileğinde bulunmaktadır. Dua eden katılımcılar bundan olumlu yönde etkilenmektedir. Dua, rahatlama, ferahlık, teselli bulma gibi işlevler görmektedir

Şehit yakınları için sabır, zor, acı ve yakıcıdır. Ancak yaşanan süreçte sabretmekten başka yapılacak bir şey yoktur. Olayın kaynağının Allah olduğu inancı, sabrı da ondan istemeyi beraberinde getirmiştir. Sabır-tahammül ayrımı açısından şehit yakınlarına bakıldığında, yaşadıklarının metanet ve dayanma manasında sabır olduğu görülmüştür. Gazilerde sabrın en büyük anahtarı, kendinden daha kötü durumda olan diğer kişilerdir. Tedavi edildikleri süreçte tanışılan ve kendilerinden daha zor durumda olan kişiler, gaziler için sabrın başlangıcını oluşturmaktadır. Gazilerde hem sabır hem de tahammül görülmüştür. Travmanın ilk dönemlerinde tahammül baskınken süreç geçip yaralar iyileştikçe ve acı azaldıkça tahammül sabra evrilmektedir. Gazi yakınları için sabır konusu açıldığında travma yaşamış kişi ile beraber yaşama tecrübesi çok atıf almıştır. Buna göre travma sahibi ferdin yaşadığı duygusal yıkım ve çektiği acı yakınları için sabır edilmesi gereken temel sıkıntıdır. Bu noktada özellikle sinir ve öfke nöbetlerine sabretmek oldukça zor olmuştur. Ayrıca gazi ailelerinin sabrını artıran bir husus da kendilerini şehit aileleri ile kıyaslamalarıdır. Onların yaşadıkları acılara göre kendi acılarını daha hafif görmekte ve bu da sabretmelerini kolaylaştırmaktadır. Gazi ailelerinde hem sabır hem de tahammül yaşantıları gözlemlenmiştir. Bir erdem olarak sabır, hayatın devam konusunda kişiye olumlu etkiler sunmakta ve başa çıkmayı olumlu yönde etkilemektedir. Sabır inancının başa çıkmaya genel olarak olumlu yansıması, Doğan (2016a), Muhcu (2015) ve Çufta'nın (2014) bulguları ile benzeşmektedir.

Tüm gruplarda, olumlu Tanrı algısının başa çıkmayı olumlu etkilediği tespit edilmiştir. Pargament ve arkadaşlarının (2001) bulgularıyla örtüşür şekilde, güvenilen, yardım eden ve seven Tanrı algısı başa çıkmayı olumlu etkilemektedir. Katılımcılardan biri hariç tamamı Kur'an'da sunulan Allah tasavvuruna sahiptir. Allah'ın yardım ve teselli eden, lütfeden, kudretli ve bağışlayıcı özellikleri ön plana çıkmaktadır. Bu özellikleri ile Allah, hem yaşananları kabullenmeyi kolaylaştırmakta hem de çekilen sıkıntının çözümü konusunda Tanrı'ya müracaat edilmesi yoluyla çaresizlik hissine cevap sunmaktadır. Üç grupta da Allah, en çok atıf yapılan kavram olarak bulunmuştur, bu başa çıkmada Tanrı inancının önemini göstermektedir. Bizatihi Allah inancı, travmaya anlam ve değer sunmakta, bu yolla başa çıkmayı olumlu hale getirmektedir. Eryücel (2013), Muhcu (2015) ve Mutluer (2006) gibi pek çok araştırmacının bulguları da bu yöndedir.

Sosyal destek, Küçükcan ve Köse (2000), Çufta (2014), Yıldırım (1997), Çam, Deniz ve Kurnaz (2014) ve Ayten'in (2012) bulguları ile aynı doğrultuda bizim çalışmamızda da başa çıkmaya olumlu tesir eden bir görünüm ortaya koymuştur.

Sosyal desteğin başa çıkma üzerindeki etkisi dönemseldir. Buna göre şehit aileleri ve gazi aileleri, travmanın ilk yaşandığı dönemlerde çevrelerinden destek almışlardır ve bu başa çıkmaya olumlu yansımıştır. Şehit aileleri için destek toplumun her kesiminden gelirken, gaziler ve gazi yakınları için birinci derece akrabalar, desteğin kaynağıdır. Gaziler, özellikle aile içinde, destek gören grubu oluşturdukları gibi ailelerine destek veren de olmaktadır. Ailenin depresif duyguları fazlasıyla taşıması, gazinin üzüntüden dolayı sorumluluk hissetmesine ve daha iyi görünmeye çalışmasına neden olmaktadır. Gaziler sağlıklı sosyal destek alamamışlardır. Travmayı takip eden dönemde sosyal olarak izole bir yaşantı sergilemişlerdir. Ancak belli bir müddet sonra sosyalleşme başlamaktadır. Burada görülen sosyal destek, gazilerin yaşadığı yalnızlık, unutulma, yarım insan olma düşüncesi gibi negatif durumları çözülebilmekte veya yoğunluğu azaltabilmektedir.

Toplumdan olumsuz bir tavır görmemek bile aileler için önemlidir. Süreç ilerledikçe olay unutulmakta ve sosyal destek azalmaktadır. Ancak üç grubun da desteğe olan ihtiyacı devam etmektedir. Sosyal desteğin sürdürülebilir olması katılımcıların ortak arzusudur. Sosyal destek konusunda, ulaşılan bir başka bulgu, oldukça kırılğan olmasıdır. Çevreden gelen en ufak olumsuz tavır, yıkım ve acıya sebep olmakta, o döneme kadar görülen olumlu desteğin etkisini ve değerini birden azaltmaktadır. Bunun tamiri oldukça zor görünmekte ve içe kapanmaya sebep olmaktadır. Ancak her üç grup da bu desteğe ulaşmakta zaman geçtikte daha da çok zorlanmaktadır. Gazi yakınları için sosyal desteğin etkisi gazi olan yakınlarının durumu ile ilgilidir. Gazi iyi ve sağlıklı oldukça aileleri de normale dönmekte ve desteğe ihtiyaç azalmaktadır. Baynal'ın (2018) boşanan kadınlardaki bulgularına paralel olarak, gazi eşi olan kadınlar da en büyük sosyal desteği ailelerinden almaktadırlar.

Empatik destek, tüm gruplar için en çok yararlanılan sosyalleşme motifidir ve olumlu başa çıkmada doğrudan etkilidir. Özellikle özdeş olarak algılanan gruplar ile olan ilişkiler oldukça güçlüdür. Ayten'in de ifade ettiği gibi (2009, s. 163), anlaşılmaya ve derdiyle dertlenilmeye en muhtaç olanların aynı zamanda başkalarını da en iyi anlayanlar olduğu düşüncesi, bizim araştırma sonuçlarımıza göre doğrulanmıştır.

Şehit ailelerinin anlaşılma ihtiyacı, en çok empati kurduğu diğer şehit yakınları tarafından giderilmektedir. Gaziler ve gazi yakınları için kendi sıkıntılarının benzerini yaşayan kişilerin yanında olmak kendilerini rahatlıkla ifade etmelerine imkân sağlamaktadır. Özellikle dernek binalarında ve mezarlıklarda buluşan özdeş gruplar oldukça yoğun duygusal paylaşımların yapıldığı terapi grupları gibi işlev görmektedir.

Gaziler bu desteği tedavi esnasında oldukça yoğun hissetmektedir. Özdeşlerin paylaşımları sadece yaşanan travma ile ilgili olmayıp, gündelik hayata dair dostluk ilişkileri de kurulmaktadır. Yaşanılan yalıtılmışlık, toplumdan soyutlanma, anlaşılama, gibi hisler empati gruplarınca ortadan kaldırılmaktadır. Empatik destek konusunda her özdeş, hem desteği sunan, hem de destek alan konumundadır. Yani hem kaynak hem alıcı olarak süreçte işlev görmektedirler. Empatik destek üç grupta da olumlu başa çıkmaya yardım etmektedir.

Kula'nın da bulgularına uygun olarak (2005), araştırma sonucuna göre zamanında ve sağlıklı yapılan telkin ve bilgilendirme, başa çıkmada olumlu etkilidir. Dinî telkin ve bilgilendirme en çok şehit ailelerine yapılmaktadır. Daha sonra gaziler ve onların yakınları gelmektedir. Şehit yakınlarına telkin verilirken en çok şefaata inancına vurgu yapıldığı tespit edilmiştir. Daha sonra cennette buluşma ve şehitlerin ölümsüzlüğü konusu gelmektedir. Kendilerine yapılan telkin ve bilgilendirme şehit yakınlarını geçici olarak rahatlatmakta başa çıkmada uzun süreli etki göstermemektedir. Gazilere, gaziliğin faziletleri uzmanlarca anlatılmamıştır. Bu sebeple onlar arayışa geçmiş ve din adamlarına ulaşarak bilgi edinmeye gayret etmişlerdir. Edindikleri bilgi gazilerin başa çıkmasına olumlu yansımaktadır. Gazi yakınlarına telkin ve bilgilendirme genellikle yaşlı aile üyelerince yapılmaktadır. Gazi yakınları da tıpkı gaziler gibi buna ihtiyaç duymuş ve en yakınlarından bu ihtiyacı karşılama eğilimi göstermişlerdir. Alınan telkin ve bili başa çıkmaya olumlu tesir etmiştir. Bilgilendirme konusunda gruplarda oldukça belirgin bir ihtiyaç söz konusudur.

Yaşanan travma, hem kabullenmesi hem de yaşamın normale dönmesini oldukça zorlayacak türdendir. Bireyler, genellikle depresif bir ruh hali içinde yıllar geçirmektedirler. Bu da kişiliklerini öncesine oranla daha içe dönük, melankolik ve kasvetli hale getirmektedir. Şehit ailelerindeki en bariz değişim, çok daha duygusal hale gelmeleridir. Ayrıca şehit ailesi olmanın bir duruş ve hayata bakış açısı getirmesi gerektiğine olan inançları, davranışsal açıdan bu gruptaki insanları değiştirmektedir. Gaziler, hayata dair hedef ve beklentilerini değiştirmekte ve engellilik ile uyum sağlamaya çabalamaktadır. Daha gergin ve çabuk sinirlenen kişilere dönüşmüşlerdir. Sosyal olarak daha çekingen, içe kapanık olmakla birlikte, toplumda daha çok saygı gördükleri bir konuma gelmektedirler. Gazi yakınları olaydan sonra daha sabırlı, daha anlayışlı ve daha olgun olduklarını belirtmişlerdir.

Üç grupta da yaşanan travma, dinsel yaşayışı çok fazla değiştirmemekte sadece, ibadetlerde küçük de olsa bir artma söz konusudur olmaktadır. Úfta (2014) ve Işık

(2013) travma sonrası dinî hayatta yoğunlaşma tespit etmiştir. Bu sonuçlar bizim araştırma sonuçlarımız ile fazla uyuşmamaktadır. Dinî yaşayışın değişimi oldukça sınırlı ve kişiye özgü olup, travma ile direkt bağlantılı değildir. Travma ile mücadele edilirken dini etkin kullanabilmek amacıyla bilgi boyutunu kuvvetlendirmeye yönelik arayışlar olmuştur.

Dinin başa çıkmaya olumlu ya da olumsuz etkisini, bireyin dindarlığının niteliği belirlemektedir. Dine karşı takınılan tavrın negatif ya da pozitif olması, başa çıkmaya yansımaktadır. Ayten ve Yıldız'ın (2016), olumlu ve sağlıklı dindarlığın, olumlu dinî başa çıkma sürecini artırıcı bir rol oynadığı şeklinde bulguladığı durum, bizim çalışmamız için de geçerlidir. Ayten ve Anık'ın (2014) lgbt bireylerde yaptıkları çalışmada tespit ettiklerine paralel olarak, kişinin hayatında dinin yoğunluğu ile dinî başa çıkmanın kullanılması birbirini yakından etkilemektedir. Buna göre, kişi hayatında dine ne kadar yer veriyorsa, bir travma yaşadktan sonra bununla başa çıkarken de o yoğunlukta dini kullanmaktadır. Sonuçta araştırma, ülkemizde yapılan - özellikle dua, sabır, Tanrı algısı ve sosyal desteği konu edinen - pek çok dinî başa çıkma çalışması ile paralellik göstermektedir denilebilir.

5.2. Öneriler

1. Araştırma süresince her üç çalışma grubunun da dinî danışmanlığa ihtiyacı olduğu gözlemlenmiştir. Bu bağlamda özellikle yas ve engellilik ile başa çıkma konusunda eğitim almış dinî danışmanlar görevlendirilmelidir.

2. Dinî danışmanlık hizmetinin rehabilitasyon sürecinde işlemlerini sağlamak gerekmektedir. Buna göre travmadan itibaren birkaç ay ila birkaç yıl kadar bu hizmet mağdurlara sunulmalıdır.

3. Dinî danışmanlık hizmeti esnasında uzmanlarca planlanan ve uygulanan bir sabır eğitimi modeline ihtiyaç duyulmaktadır. Bu eğitimin yanı sıra, özellikle travma ile mücadelenin öğrenilmesinde psikoeğitim kullanılmalıdır.

4. Dinî danışmanlık hizmeti ile dinî telkin ve bilgilendirme birbirinden ayrılmalıdır. Buna göre, kişilere sağlıklı dinî bilgilendirme yapılmalıdır. Özellikle Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde görev yapan imam ve müezzinlerin bu husus için görevlendirilerek mağdurları periyodik olarak ziyaret edip bilgilendirme yapması, sağlıklı dinî bilgi arayışında olan şehit yakınları, gaziler ve gazi yakınları için faydalı olacaktır. Dinî bilgilendirme için görevlendirilen personelin psikolojik olarak eğitim

alması ve görüşeceği grupların ruhsal durumu hakkında bilgilendirilmiş olması hizmetin işlevini artıracaktır.

5. Dinî telkin ve bilgilendirme esnasında şehit yakınlarına, özellikle şefaât ve yeniden buluşma konusuna vurgu yapılmalıdır.

6. Şehit aileleri, gaziler ve gazi aileleri zaman geçtikçe unutulmaktan yakınmaktadır. Bu sebeple sosyal desteğin uzun süreli olması sağlanmalıdır. Bunun için sivil toplum örgütleri başta olmak üzere Milli Eğitim Bakanlığı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı, Üniversiteler ve Diyanet İşleri Başkanlığı gibi kurumlar bünyesinde program ve etkinlikler düzenlenmeli, var olanlar zenginleştirilmelidir. Özellikle toplumsal duyarlılık geliştirilerek bu kesimin sosyal yönden yalnız olmadıkları kendilerine sık sık hatırlatılmalıdır.

7. Gazilerin görmekte oldukları fiziksel rehabilitasyon ile iş birliği halinde yürütülecek bir psikolojik rehabilitasyon süreci her vaka için özel olarak ayarlanmalı ve uygulanmalıdır. Bu noktada psikiyatrik tedavi ile birlikte grupla psikoterapi de özellikle uygulanmalıdır. Aynı hizmet şehit yakınları ve gazi yakınlarına da kendi şartları çerçevesinde sunulmalıdır.

8. Ampütasyon geçirmiş gazilerin öz güven ve toplumsal uyum düzeylerini artırmak amacıyla bir takım adımlar atılmalıdır. Buna göre protezleri en kısa sürede takılıp sosyalleşebileceği ortamlara daha çabuk girmesinin önü açılmalıdır. Gazilerin sosyalleşip üretkenliklerini kullanabilecekleri uğraşlar edinmeleri sağlanmalı bu noktada rehberlik hizmeti sunulmalıdır.

9. Her üç grupta da travma yaşandıktan sonra psikolojik tedavi ihtiyacı akla gelmemektedir. Bu sebeple kişilerin talepleri beklenmeden bu yönde yardım için harekete geçilmelidir.

10. Şehit aileleri, gaziler ve gazi ailelerinin yaşadıkları dinî başa çıkma süreçleri her bir grupta, hem nicel hem de nitel yöntemlerle tekrar çalışılmalıdır.

11. Özellikle gaziler ile ilgili çalışmaları, erkek bir araştırmacının yapması, gazilerin kendilerini açmalarını sağlamak açısından faydalı olacaktır.

12. Ahiret inancı, Tanrı algısı, dua, sabır, empatik ve sosyal desteğin bu gruplardaki etkileri teker teker araştırılmalıdır.

13. Diğerkâmlık, cesaret ve fedakârlık başta olmak üzere değerler ile şehit aileleri, gaziler ve gazi ailelerinin yaşamış oldukları başa çıkma sürecinin ilişkileri de incelemeye değer görünmektedir.

KAYNAKLAR

- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname. 08.06.2011. Resmi Gazete, Sayı: 27958. (mükerrer). www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/06/20110608M1-1..pdf, Erişim tarihi 04.02.2018.
- Akın, A. (2010). İki boyutlu sosyal istenirlik ölçeğinin geliştirilmesi ve psikometrik özelliklerinin araştırılması. Gazi Üniversitesi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(3), 771-784.
- Aksüllü, N. ve Doğan, S. (2004). Huzurevinde ve evde yaşayan yaşlılarda algılanan sosyal destek etkenleri ile depresyon arasındaki ilişki. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 5, 76-84.
- Albayrak, A. (2007). Dindarlık tipleri açısından dua formları. *Marife Dergisi*, 7(2), 189-201.
- Albayrak, A. (2013). *Gençlerde dua psikolojisi, üniversite gençlerinin dua tutum ve davranışları*. İstanbul: Düşünce Kitapevi.
- Albayrak, K. (2010). *Semavi dinlerde barış ve şiddet ikilemi*. Ankara: Sarkaç Yayınları.
- Aldwin, C. M. & Yancura, L. (1994). *Stress, coping and development: An integrative perspective*. New York: Guilford Press.
- Alıcı, M. (2010). Şefaath. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 38, 412-415. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Allport, G. W. (1950). *The individual and his religion: A psychological interpretation*. London: The Macmillan Company.
- Allport, G. W. (1960). *Personality and social encounter: Selected essay*. Boston: Beacon Press.
- Allport, G. W. (1968). *The person in psychology: Selected essay*. Boston: Beacon Press.
- Allport, G. W. & Ross, J. M. (1967). Personal religious orientation and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5(4), 432-443.
- Altıntaş, S. (2014). *Depresyon ile dinsel başa çıkma arasında ilişki üzerine bir çalışma*. Doktora tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Amer, M. M., Hovey, D. J., Fox, M. C. & RezcAllah, A. (2008). Initial development of the brief arab religious coping scale (BARCS). *Journal of Muslim Mental Health*, 3,69-88.

- Andrews, G., Tennant, C., Hewson, D. & Waillant, G. E. (1978). Life event stress, social support, coping style, and risk of psychological impairment. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 166(5), 307-316.
- Ano, G. G. & Vasconcelles, E. B. (2005). Religious coping and psychological adjustment to stress: A meta-analysis. *Journal of Clinical Psychology*, 61, 461-480.
- Ardoğan, R. (2014). Kelam açısından doğal kötülüklerin ilahî adalet ile bağdaşırılığına ilişkin izahlar. *Birey ve Toplum Dergisi*, 4(8), 29-74.
- Argyle, M. (2006). İbadet ve dua. (M. Koç Çev.). *Erciyes Üniversitesi Dergisi*, 2(21), 317-338.
- Arıcı, A. (2005). *Ergenlerde dinî başa çıkma yöntemi olarak dua*. Yüksek Lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Arkonaç, S. (2005). *Psikoloji: Zihin süreçleri bilimi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Arslan, Y. (2009). *Lise öğrencilerinin algıladıkları sosyal destek ile sosyal problem çözme arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek Lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Arslan, F. ve Türksever, Z. (2015). İstanbul folklorunda şehitlik etrafında oluşan halk inançları, uygulamalar ve memoratlar: Edirnekapı şehitliği örneği. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 51, 27-62.
- Atkinson, R. L., Atkinson, R. C., Smith, E. E., Bem, D. J. & Nolen-Hoeksema, S. (2008). *Psikolojiye giriş*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Aydın, A. R. (2010). Tanrı algısına jungçu bir bakış. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28, 53-61.
- Aydın, H. (2009). İlâhî adalet açısından çocuk ve hayvan elemeleri meselesi. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(2), 1-27.
- Aydın, Ö. (2011). *Yaşamı sürdürmede dinî inancın rolü*. Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Ayten, A. (2009). *Prososyal davranışlarda dindarlık ve empatinin rolü*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi. İstanbul
- Ayten, A. (2012). *Tanrı'ya sığınmak: Dinî başa çıkma üzerine psiko-sosyal bir araştırma*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Ayten, A., Göçen, G., Sevinç, K., ve Öztürk, E. (2012). Dini başa çıkma şükür vehayat memnuniyet ilişkisi: hastalar, hasta yakınları ve hastane çalışanları üzerine bir araştırma. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 12(2), 45-79.

- Ayten, A. ve Yıldız, R. (2016). Dindarlık, hayat memnuniyeti ilişkisinde dinî başa çıkmanın rolü nedir? Emekliler üzerine bir araştırma. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 16 (1), 281-308.
- Ayten, A. ve Sağır, Z. (2014). Dindarlık, dinî başa çıkma ve depresyon ilişkisi: Suriyeli sığınmacılar üzerine bir araştırma. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 47, 5-18.
- Ayten, A. ve Anık, E. (2014). Lgbt bireylerde dinî inanç, din ve Tanrı tasavvuru, dinî ve manevî başa çıkma süreci. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 14(2), 7-31.
- Bahadır, A. (2011). *İnsanın anlam arayışı*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Balcı Çelik, S. (2006). Yas ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(25), 105-114.
- Baltaş, Z. ve Baltas, A. (2012). *Stresle başa çıkma yolları*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Banziger, S., Uden, M. W. & Janssen, J. (2008). Praying and coping: The relation between varieties of praying and religious coping styles. *Mental healths, Religion & Culture*, 11(1), 101-108.
- Başdemir, H. Y. (2003). Thomas Aquinas'ta Tanrı tasavvuru. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(3), 103-122.
- Batman, E. (2008). *Yaşamın zorluklarıyla başa çıkmada kader inancının rolü*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi: Adana.
- Baynal, F. (2018). Boşanma sonrası başa çıkmada dini ve manevi etkilerin incelenmesi. *Bilimname XXXV/1*, 253-282.
- Becker, E. (2013). *Ölümü inkar* (A. Tüfekçi, Çev.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Benedict, R. (1966). *Krizantem ve kılıç* (T. Turgut, Çev.). Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Berger, P. L. (2005). *Kutsal şemsiye* (A. Coşkun, Çev.). İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Bozgeyikli, H., Doğan, H. ve Işıklar, A. (2010). Üstün yetenekli öğrencilerin mesleki olgunluk düzeyleri ile algıladıkları sosyal destek düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Erciyes Üniversitesi . Dergisi*, 28, 133-149.
- Budunbilim Terimleri Sözlüğü. (1973). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Budak, S. (2009). *Psikoloji sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâ'îl (1993). *Sahîhu'l-Buhârî I-VII* (thk. Mustafâ Dîb el-Buğâ). Yemâme, Beyrut: Dâru İbn Kesîr.

- Bulut, H. İ. (2012). Ümmet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (C. 42, ss. 308-309). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Can, A. (2015). Kur'ân ve Yeni Ahit'e göre şehitlik. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(37), 1035-1048.
- Can, N. (2007). Çağdaş siyaset felsefesinde adâlet kavramının yeri ve önemi. *Felsefe Dünyası* 45, 1-13.
- Carrel, A. (2001). *Dua* (M. A. Yüçetürk, Çev.). İstanbul: Yağmur Kitabevi.
- Cilacı, O. (1994). Dua. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (C. 9, ss. 529-530). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Cobb, S. (1976). Social support as a moderator of life stress. *Psychosomatic Medicine*, 38(5), 300-314.
- Coşkun, İ. (2016). *İlahi adalet ve engelli bireyler*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları.
- Çufta, M., (2014) Kanser Hastalığı ile Başa Çıkmada Dinî İnanç ve Tutumların Rolü (Kosova Örneği). Doktora Tezi ,Uludağ Üniversitesi: Bursa.
- Cüceloğlu, D. (2010). *İnsan ve davranışı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çağrıncı, M. (1988). Adalet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (C. 1, ss. 341-343). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çağrıncı, M. (1994). Dua. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (C. 9, ss. 536-539). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çağrıncı, M. (1996). Fitne. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (C. 13, ss. 156-159). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çağrıncı, M. (2001). Kardeşlik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (C. 24, ss. 285-286). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çağrıncı, M. (2006). Musibet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (C. 31, ss. 255-256). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çağrıncı, M. (2008). Sabır. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (C. 35, ss. 337-339). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çağrıncı, M. (2017). *Kur'an'ın geliş ortamında ahlak ve insan ilişkileri*. İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Çağlayan, H. (2016). Sosyolojik açıdan müslüman ilahî adalet algısı. *İnsan ve Toplum bilimleri araştırmaları dergisi*, 5(2), 766-779.
- Çam, Z., Deniz, K. Z., ve Kurnaz, A. (2014). Okul tükenmişliği: Algılanan sosyal destek, mükemmeliyetçilik ve stres değişkenlerine dayalı bir yapısal eşitlik modeli sınaması. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 39(173), 312-327.

- Çanga, M. (1989). *Kur'an-ı Kerim lügatı*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Çarkoğlu, A., ve Kalaycıoğlu, E. (2009). *Türkiye’de dindarlık: Uluslararası bir karşılaştırma*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Araştırma Raporu.
- Çelebi, İ. (2012). Ölüm ve sonrası. *Kelam El Kitabı*. Ş. A. Düzgün, (Ed). Ankara: Grafiker Yayınevi.
- Çelik, S., ve Sayıl, I. (2003). Patolojik yas kavramına yeni bir yaklaşım: Travmatik yas. *Kriz Dergisi, 11(2)*, 29-34.
- Çınar, A. (2013). *Değerler felsefesi ve psikolojisi*. Bursa: Emin Yayınları.
- Çınar, M. (2017). Yas psikolojisi: Yas ve dindarlık ilişkisi üzerine ampirik bir araştırma. *Turkish Studies, 12(2)*, 57-74.
- Çiftçi, A. (2007) Hastalıklarla Başa Çıkmada Dinin Rolü: Kanser Hastaları Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Dell, C. (2014). *Mitoloji: Hayali dünyalara eksiksiz rehber*. (N. Elhüseyni, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Demirci, M. (2002). Kur'an-ı Kerim ışığında sabır kavramı. *Erciyes Üniversitesi Dergisi, 24*, 263-285.
- Demiriz, H. N. (2014). *Şövalye eğitimi: Zamanın en prestijli ve en detaylı yüksek eğitimi*. Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Denek, M. N. (2010). *İslam, Eşitlik ve Sosyal Adalet*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Dılmaç, B., Ekşi, F., Şimşir, Z. (2016). Psikolojik danışma deneyimi yaşayanların dini başa çıkma, psikolojik iyi olma ve affetme düzeyleri arasındaki yordayıcı ilişkiler: bir model önerisi. *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik (Cilt-I)*. A. Ayten, M. Koç, N. Tınaz, (Ed.). İstanbul: DEM yayınları.
- Diyanet İşleri Başkanlığı İlmihal I, (2016). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Doğan, M. (2017). Karakter gücü olarak sabır ve psikolojik iyi oluş ilişkisi. *The Journal of Happiness & Well-Being, 5(1)*, 134-153.
- Doğan, M. ve Gülmez, Ç. (2014). Sabır ölçeğinin Türkçe’ye uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 42*, 263-279.
- Doğan, M. (2016). *Sabır psikolojisi- Pozitif psikoloji bağlamında bir araştırma*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Doğan, M. (2016a). Engelli çocuğa sahip ebeveynler ile sağlıklı çocuk sahibi ebeveynlerin dinî başa çıkma, umut ve sabır düzeylerinin karşılaştırılması. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 5/8*, 3214-3245.

- Doğan, T. (2008). Psikolojik belirtilerin yordayıcısı olarak sosyal destek ve iyilik hali. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(30), 30-44.
- Döğüş, S. (2007). Osman Gazi'den Gazi Mustafa Kemal'e Anadolu gazileri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Dergisi*, 9(1), 25-51.
- Döğüş, S. (2015). Kadın alplerden Bacıyân-ı Rum'a (Anadolu Bacıları Teşkilatı); Türklerde kadının siyasi ve sosyal mevkii. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 127-150.
- Döğüş, S. (2015a). Osmanlı Beyliği topraklarında Ahi Zaviyeleri ve Şeyh Ede Balı meselesi. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 37, 61-86.
- Dönmez, İ. K. (1997). *İslam'da inanç, ibadet ve günlük yaşayış ansiklopedisi 3*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as (2009). *Sünenü Ebî Dâvud I-VII* (thk. Şu'ayb el-Arnaût vd.). Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Alemiyye.
- Efe, M. (2009). İlahi dinlerde ibadet ve namaz. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 17-26.
- Ege, R. (2013). Anlam alanı içinde sabrı bir tutum olarak yeniden düşünmek. *Dinî Araştırmalar*, 16(43), 67-86.
- Eker, D., Arkar, H. ve Yaldız, H. (2001). Çok boyutlu algılanan sosyal destek ölçeğinin gözden geçirilmiş formunun faktör yapısı, geçerlik ve güvenilirliği. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 12(1), 17-25.
- Ekşi, H. (2001). *Başa çıkma, dinî başa çıkma ve ruh sağlığı arasındaki ilişki üzerine bir araştırma*. Doktora tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- El-Hilali, M. (2017). *İmtihan*. İstanbul: Beka Yayınları.
- El-Kardavi, Y. (2017). *Kur'an'da sabır*. İstanbul: Nida Yayıncılık.
- El-Kaysi, A. S. (2014). Aşırılıklar karşısında Kur'anî perspektiften vasat ümmet olma bilinci. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 195-229.
- El-Tartûsî, A. (2016). *Bela ve musibetlerle imtihan*. İstanbul: Karınca & Polen Yayınları.
- Eliade, M. (2012). *Dinsel inançlar ve düşünceler tarihi 1*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Erdoğan, E. (2014). *Tanrı algısı, dinî yönelim biçimleri ve dindarlığın psikolojik dayanıklılıkla ilişkisi*. Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Ergün, N. (2005). Çocuklarda yas. *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 4(1), 98-101.

- Erikson, E. H. (1994). *İnsanın 8 evresi*. (G. Akkaya, Çev.). İstanbul: Okyanus Yayınları.
- Erkan, E. (2013). Postmodern dönemde ontolojik anlam aracı olarak dinî kimlik. *Turkish Studies*, 8(8), 1825-1837.
- Ersevîm, İ. (2012). *Freud ve psikanalizin temel ilkeleri*. Elazığ: Asos Yayınları.
- Ertangil, T. (2013). *Tanrı, özgürlük ve ölümsüzlük: İmmanuel Kant'ın Saf Aklın Eleştirisi üzerinden bir tartışma*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Eryücel, S. (2013). *Yaşam Olayları ve Dinî Başa Çıkma*. Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Esed, M. (2002). *Kuran mesajı: Meal-tefsir*. (C. Koytak, A. Ertürk, Çev.). İstanbul: İşaret Yayınları.
- Eşsizöğlü, A., Yaşan, A., Bülbül, İ., Önal, S., Akgün, E., ve Aker, Y. T., (2009). Bir terörist saldırı sonrasında travma sonrası stres bozukluğu gelişimini etkileyen risk faktörleri. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 20(2):118-126
- Evkuran, M. (2007). İslâm düşünce geleneğinde Tanrı tasavvuru: Tevhid, tenzih ve teşbih kavramları ekseninde bir analiz. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 45-62.
- Eylen, B. (2001). *Bilgi verici danışmanlığın kanser hastalarının ailelerinin sosyal destek becerileri üzerine etkisi*. Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Eylen, B. (2002). "Kanser hastası sosyal destek ölçeği"nin geçerlik, güvenirlik ve faktör yapısı üzerine bir çalışma. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 109-117.
- Folkman, S. ve Moskowitz, J. T. (2004). Coping: Pitfall and promise. *Annual Review of Psychology*, 55, 745-774.
- Frankl, V. E. (2010). *İnsanın anlam arayışı*. İstanbul: Okyanus Yayınevi.
- Freud, A. (2011). *Ben ve savunma mekanizmaları* (Y. Erim, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Freud, S. (1964). *Mourning and melancholia*. London: Hogarth Press.
- Freud, S. (1999). *Uygarlık, din ve toplum* (S. Budak, Çev.). Ankara: Öteki Yayınevi.
- Freud, S. (2001). *Haz ilkesinin ötesinde - Ben ve id* (A. N. Babaoğlu, Çev.). İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Freud, S. (2016). *Metapsikoloji* (G. Birol, Çev.). Ankara: Yason Yayınları.
- Fromm, E. (2003). *Sahip olmak ya da olmak* (A. Arıtan, Çev.). İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- Fromm, E. (2010). *Kendini savunan insan* (D. D. Yüzer, Çev.). İzmir: İlya Yayınları.

- Gazalî, E. H. M. b. M. (2016). *İhya'u ulumi'd-din* (A. Serdaroğlu, Çev.). İstanbul: Bedir Yayınları.
- Genç, A. ve Aydın, C. (2015). Uzun süren yas döneminde bütünleyici psikolojik danışma uygulaması: Bir olgu sunumu. *International Journal of Social Science* 33, 491-501.
- Gizir, C. A. (2006). Bir kayıp sonrasında zorluklar yaşayan üniversite öğrencilerine yönelik bir yas danışmanlığı modeli. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2), 195-213.
- Gök, Ö. F. (2017). *Benjamin: Şiddet, hukuk, ilahi adalet*. İstanbul: On İki Levha Yayınları.
- Güçlü, N., (2001). Stres yönetimi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21/1, 91-109.
- Güçray, S. S. (2001). Sevilen kişinin kaybına verilen duygusal tepki: Yas. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(2), 26-32.
- Güler, Ö. (2007a). *Tanrı'ya yönelik atıflar, benlik algısı ve günahkarlık duygusu (Yetişkin örneklem)*. Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Güler, Ö. (2007b). Tanrı Algısı Ölçeği (TA): Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 48(1), 123-133.
- Gündoğan, A. O. (2003). Hak ve adalet. Retrieved from <http://aliosmangundogan.com/PDF/Bildiri/Ali-Osman-Gundogan-Hak-ve-Adalet.pdf?i=1> (16.04.2016 Tarihli giriş)
- Gündüz, M. (2010). *Ahlak sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Güneş, A. R. (2010). *İmtihan ve hikmet boyutuyla kaderi anlamak*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Gürkan, S. L., (2010). Şehid. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (C. 38, ss. 431-433).
- Gürses, İ. (2010). *Dindarlık ve kişilik*. Bursa: Emin Yayınları.
- Hacıoğlu, M., Gönüllü, O., Kamberyan, K., (2002). Travma sonrası stres bozukluğu tanısının gelişimi üzerine bir gözden geçirme. *Düşünen Adam*, 15/4, 210-214
- Haksan Avcı, Ö. ve Yıldırım, İ. (2014). Ergenlerde şiddet eğilimi, yalnızlık ve sosyal destek. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(1), 157-168.
- Hamidullah, M. (1980). *İslam peygamberi I*. İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Hayta, A. (2010). Nesne ilişkileri kuramı ve Tanrı tasavvuru üzerine eleştirel bir değerlendirme. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 8(20), 41-82.

- Hazlitt, H. (2006). *Ahlakın temelleri* (M. Aydın ve R. Tapramaz, Çev.). İstanbul: Liberte Yayınları.
- Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist*, 44, 513-524.
- Holm, N. G. (2007). *Din psikolojisine giriş*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Hökelekli, H. (1996). *Din psikolojisi*. Ankara: TDV Yayınları.
- Hökelekli, H. (2008). *Ölüm, ölüm ötesi psikolojisi ve din*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Izutsu, T. (2013). *Kur'an'da dinî ve ahlaki kavramlar*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Işık, Z. (2013). *Ebeveyni ölen yetişkinlerde dinî başa çıkma*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd (2009). *Sünen I-V* (thk. Şu'ayb el-Arnaût vd.). Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye.
- Kalkışım, M. (2013). Kutadgu Bilig'de "Adalet" değeri. *Mavi Atlas Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi*, 1, 91-98.
- Kalyoncu, H. (2011). *Ölümsüzlük ihtiyacı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Kaplan, R. M., Patterson, T. L., Kerner, D., Grant, I. & HIV Neurobehavioral Research Center. (1997). Social support cause or consequence of poor health outcomes in men with HIV infection? G. R. Pierce, B. Lakey ve I. G. Sarason (Eds.), *Sourcebook of Social Support and Personality* içinde. New York: Springer Science.
- Karaca, F. (2000). *Ölüm psikolojisi*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Karaca, F. (2011). *Din psikolojisi*. Erzurum: Eser Ofset Matbaacılık.
- Karacoşkun, M. D. (2005). Kur'an bağlamında olumsuz davranışlara psikolojik yaklaşımlar. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 9(1), 87-100.
- Karadeniz, A. (2016). Kur'ân'da cihad-kıtal farkı ve IŞİD terör örgütü. *Tesam Akademi Dergisi*, 3(1), 151-173.
- Karagöz, İ. (1996). *Kur'an'a göre musibetler açısından insan ve toplum*. İstanbul: Çelik Yayınları.
- Karagöz, İ., Canbulat, M., Karaman, F., Paçacı, İ., (2006). *Dinî kavramlar sözlüğü*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karagöz, S. (2010). *Otistik çocukların anne babalarında anlamlandırma ve dini başa çıkma*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

- Karakaş, A., C., (2014) *gerçeklik terapisi yönelimli dinî başa çıkma psikoeğitim programının affetme esnekliği, empati ve stresle başa çıkma üzerindeki etkisi*. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Karaman, H., Dönmez, İ. K., Çağrııcı, M., Gümüş, S., (2016). *Kur'an yolu Türkçe meâl ve tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kavas, E. (2013). *Dinî tutum-stresle başa çıkma ilişkisi*. Doktora tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Kayaoğlu, İ. (1986). İslam'da adalet mefhumu. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27(1), 201-206.
- Kayıklık, H. (2000). *Dinî yaşayış biçimleri: Psikolojik temelleri açısından bir değerlendirme*. Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Kayıklık, H. (2003). Allport'a göre dinî yaşayışa gelişimsel bir açılım. *Dini Araştırmalar*, 5(15), 121-138.
- Kayıklık, H. (2011). *Din psikolojisi: bireysel dindarlık üzerine*, Adana: Karahan Kitabevi.
- Kayıklık, H. (2011a). *Tasavvuf psikolojisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaynak, İ. H. (2012). İnsanın anlam arayışında din ve mitlerin rolü. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(1), 673-682.
- Keten, A., Karagöl, A., Keten, H. S., Avcı, E., Karanfil, R., (2013) Terörle mücadele gazilerinde travma sonrası stres bozukluğu. *Adli Tıp Dergisi*, 28/1; 33-40.
- Kimter, N. (2005). Dinî inanç, ibadet ve duanın umutsuzlukla ilişkisi üzerine. H.Hökelekli. (Ed). *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*. (183-208). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Koç, M. (2005). Ruh sağlığı ile dini başa çıkma metodu olarak dua ve ibadet fenomeni arasındaki ilişki üzerine psikolojik bir yaklaşım. *EKEV Akademi Dergisi*, 9(24), 11-32.
- Koç, M. (2005a). Din psikolojisi açısından ergenlik döneminde dua ve ibadet psikolojisinin gelişimi. *Ekev Akademi Dergisi*, 9(25), 75-88.
- Koç, T. (2005). *Ölümsüzlük düşüncesi*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Koçak, K. (2012). Bozkır kültüründe alp karakterinin ortaya çıkışında Türk geleneklerinin etkisi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 1(2), 125-135.

- Köksal Akyol, A. ve Salı, G. (2013). Yatılı ve gündüzlü okuyan çocukların benlik kavramlarının ve sosyal destek algılarının incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 21(4), 1377-1398.
- Köleoğlu, Y., Karataşoğlu, S. ve Namal, M. K. (2013). Türkiye'de gazi ve şehit ailelerine sağlanan sosyal haklar ve gazi ve şehit aileleri bilgi bankası oluşumunun sağlanmasında Batman ili örneği. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 3(2), 110-149.
- Köprülü, M. F. (1989). *Edebiyat araştırmaları I*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Köse, S. (2007). Cihat şiddete referans olabilir mi? *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 9, 37-70.
- Krohne, H. W. (2001). Stress and coping theories. *The International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, 22, 15163-15170.
- Kula, M. N. (2002). Deprem ve dini başa çıkma. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/1, 234-255
- Kula, M. N. (2005). *Bedensel engellilik ve dinî başa çıkma*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Kula, M. N. (2006). İstenmedik ve beklenmedik olaylarla karşılaşan bireylere yönelik moral ve manevî desteğin önemi (Deprem ve bedensel engellilik örneği). *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 6(2), 73-94.
- Kuloğlu, M. E. (2018). *Sabır tahammül değil terakkidir*. İstanbul: Mavi Çatı Yayınları.
- Kurt, H. (2012). İslam inancına göre şehitlik. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(1), 189-220.
- Kuşeyrî, A. (1999). *Tasavvuf ilmine dair Kuşeyri risalesi*. Haz. S. Uludağ, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kutub, S. (2017). *Bela ve imtihan*. İstanbul: Rayza Yayınları.
- Kutsal Kitap, (2001). *Eski ve yeni antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil)*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şti.
- Kübler-Ross, E. (1975). *Questions and answers on death and dying*. New York: Macmillan.
- Küçük, A., Tümer, G. ve Küçük, M. A. (2011). *Dinler tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Küçükcan, T. ve Köse, A. (2000). *Doğal afetler ve din: Marmara depremi üzerine psiko-sosyal bir inceleme*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.

- Laiou, A. E. ve Mottahedeh, R. P. (2014). Haçlı seferlerinden önceki dönemde İslam'da cihad düşüncesi. *Ekev Akademi Dergisi*, 60, 503-511.
- Lazarus, R. S. (1966). *Psychological stress and the coping process*. New York: Mcgraw-Hill.
- Lazarus, R. S. (2006). *Stress and emotion: A New synthesis*. New York: Springer.
- Lazarus, R. S. ve Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. New York: Springer.
- Lazarus, R. S. & Folkman, S. (1987). Transactional theory and research on emotions and coping. *European Journal of Personality*, 1, 171-170.
- Le Bon, G. (2016) *Kitleler psikolojisi*. Ankara: Tutku Yayıncılık.
- Lin, J., Thompson, M. P. ve Kaslow, N. J. (2009). The mediating role of social support in the community environment psychological distress link among low-income African American women. *Journal of Community Psychology*, 37(4), 459-470.
- Lindemann, E. (1944). New needs for adult education. *Annals of the American Academy of Political and Social Sciences*, 231, 115-122.
- Macit, M. (2014). *Boyun eğme-başa çıkma sarkacında kadercilik: Sosyal psikolojik bir yaklaşım*. İstanbul: Ötüken Yayıncılık.
- Mâlik b. Enes, (2004) *Muvatta' el-İmâm Mâlik I-VIII*, Muhammed Mustafâ el-A'zamî (thk). Abudabi: Müessesetü Zâyed b. Sultân.
- Malkinson, R. (2009). *Bilişsel yas terapisi* (S. Kunt Akbaş, Çev.). Ankara: Hyb Yayıncılık.
- Marx, C. (1997). *Hegel'in hukuk felsefesinin eleştirisi*. Ankara: Sol Yayınları.
- Masters, K. S. & Spielman, G. I. (2007). Prayer and health: review, meta-analysis, and research agenda. *Journal of Behavioral Medicine*, 30, 329-338.
- May, R. (2013). *Kendini arayan insan*. İstanbul: Okuyan Us Yayınevi.
- Mevdudî, E. A. (2017). *Sabır bilinci*. İstanbul: Ehil Yayıncılık.
- Momen, M. (1999). *The phenomenon of religion; A thematic approach*. Oxford: Oneworld Publications.
- Muhcu, S. (2015) Ortopedik engellilik ve dinî başa çıkma (Trabzon Örneği). Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, Çorum.
- Mutluer, S. (2006). *Özgüven oluşumunda manevi değerlerin rolü*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Müncebi, A. (2017). *Sabır ve rıza*. İstanbul: İlk Harf Yayınevi.

- Müslim, Ebü'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî (1991). *Sahîhu Müslim I-V* (Muhammed Fuâd Abdülbâkî, nşr.). Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye.
- Namal, M. K., ve Köleoğlu, Y. (2016). Türkiye'de gazi ve şehit ailelerine sosyal haklar. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (8), 119-149.
- Namâzî, A. (1998). *Müstedrekü sefîneti'l-bahr I-X*. Hasan b. Ali en-Namâzî (thk). Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî.
- Nancy, J.-L. (2018). *Tanrı, adalet, aşk, güzellik: Dört küçük konferans* (M. Ersen, Çev.). İstanbul: Monokl Yayınları.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasânî (1992). *Sünenü'n - Nesâî*. (C. I-VIII). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Oral, O. (2013). Kelâm ilminde ilâhî adalet. *Kelam Araştırmaları*, 11(1), 443-458.
- Oral, O. (2015). Mâtürîdî'de sabır, şükür ve hikmet ilişkisi. *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2(4), 343-362.
- Önal, R. (2008). Kur'an'da imanî ve ahlâkî bir tavır olarak sabır. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(2), 439-466.
- Öz, A. (2006). *Kur'an'ın önerdiği vasat ümmet*. Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Öz, M. (2003). Kuruluştan Fatih devrine kadar Osmanlılar ve gazâ. *İstanbul'un fetihinin 550. yıldönümü münasebetiyle Fâtih, fetih ve İstanbul sempozyumu* içinde. Ankara: Kültür Bakanlığı ve Türk Ocakları Genel Merkezi.
- Özcan, A. (1995). Türklerde gaza geleneği, *Ekrem Hakkı Ayverdi - Hatıra Kitabı* içinde (s. 362-368). İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Özcan, A. (1996). Türkler'de gazâ ruhu ve bunun Osmanlılardaki tezahürü *Söğüt X. Osmanlı Sempozyumu* içinde (s. 59-72). Bilecik.
- Özçetin, A. (2000). Diyarbakır bölgesinde yas ve din ilişkisi. *Düşünen Adam*, 13(1), 12-18.
- Özçetin, A., Maraş, A., Ataoğlu, A., ve İçmeli, C., (2008) Deprem sonucu gelişen travma sonrası stres bozukluğu ile kişilik bozuklukları arasında ilişki. *Düzce Tıp Fakültesi Dergisi*, 2, 8-18.
- Özdemir, M. (2015). *İlahi adalet ve rahmet penceresinden kötülük ve musibetler*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları..
- Özel, A. (1993). Cihad. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (C. 7, ss. 527-531). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Özen, Y. ve Cavanmirza, F. (2011). İnsanın rahmani yanı bir erdem olarak adalet ve hoşgörü (İnsanın tanrısal yanına sosyal psikolojik bir yaklaşım). *Erzincan Üniversitesi Dergisi*, 4(2), 457-472.
- Özgen, F. ve Aydın, H. (1999) Travma sonrası stres bozukluğu. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 1, 34-41.
- Özkan, M. (1998). Orta yaş erkeklerde ebeveyn ölümü sonrası rezidüel yası etkileyen faktörler. *Düşünen Adam*, 11(3), 27-32.
- Öztürk, M. (2005). Kur'an çerçevesinde ümmet kavramının tahlili. *İslamiyat Dergisi*, 8(2), 11-23.
- Öztürk, M. (2011). *Kur'an-ı Kerim ve meali: Anlam ve yorum merkezli çeviri*. İstanbul: Düşün Yayıncılık.
- Öztürk, R. (2007). İslam öncesi Arap toplumunun Tanrı tasavvuru. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 7(1), 133-157.
- Öztürk, Y. (2005). Şefaât inancının naklî ve aklî açıdan imkânı. *Ekev Akademi Dergisi*, 9(23), 103-122.
- Öztürk, Y. N. (1994). *Kur'an'ın temel kavramları*. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları.
- Palabıyık, M. H. (2008). Millî mücadeleye destek ve arka plan olarak dinî düşünce ve dinî gelenekler. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 36, 225-262.
- Pargament, K. I. (1997). *The psychology of religion and coping: Theory, research, practice*. New York: The Guilford Press.
- Pargament, K. I. (2003). Tanrım bana yardım et: Başa çıkmanın teorik çatısına doğru. *Tabula Rasa*, 3(9), 207-238.
- Pargament, K. I. (2005). Acı ve tatlı: Dindarlığın bedelleri ve faydaları üzerine bir değerlendirme. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(1), 279-313.
- Pargament, K. I. & Brant, G. R. (1998). Religion and coping. H. G. Koenig (Ed.), *Handbook of religion and mental health* içinde (p. 111-128). San Diego: Academic Press.
- Pargament, K. I. & Rye, M. S. (1998). Forgiveness as a method of religious coping. L. Everett (Ed.), *Dimensions of forgiveness: Psychological Research & Theological Forgiveness* içinde (p. 59-78). Worthington.
- Pargament, K. I., Ensing, D. S., Falgout, K., Olsen, H., Reilly, B., Haitsma, K. V. & Warren, R. (1990). God help me (I): Religious coping efforts as predictors of the outcomes to significant negative life events. *American Journal of Community Psychology*, 18(6), 793-824.

- Pargament, K. I., Koenig, H. G. & Perez, L. (2000). The many methods of religions coping: Development and initial validation of rcope. *Journal of Clinical Psychology, 56(4)*, 519-543.
- Pargament, K. I., Tarakeshwar, N., Ellison C. G., & Wulf, K., M., (2001) Religious coping among the religious: the relationships between religious coping and well-being in a national sample of presbyterian clergy, elders, and members. *Journal for the Scientific Study of Religion, 40*, 497-498
- Pargament, K.I., Ishler, K., Dubow, E., Stanik, P., Rouiller, R., Crowe, P., Cullman, E., Albert, M., & Royster, B. (1994). Methods of religious coping with the gulf war: cross-sectional and longitudinal analyses. *Journal for The Scientific Study of Religion, 33*, 347-361.
- Parladır, S. (1994). Dua. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (C. 9, ss. 530-535). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Polat, Ü. ve Bayrak Kahraman, B. (2013). Yaşlı bireylerin sağlıklı yaşam biçimi davranışları ve algılanan sosyal destek arasındaki ilişki. *Fırat Tıp Dergi, 18(4)*, 213-218.
- Reber, A. S. (1985). *The penguin dictionary of psychology*. New York: Penguin Books.
- Redhouse, (2005). İngilizce- Türkçe sözlük. R. Avery, S. Bezmez, A.G. Edmonds, M. Yaylalı. (Eds.). İstanbul: Sev Matbaacılık.
- Roux, J. P. (1999). *Altay Türklerinde ölüm*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Rowshan, A. (2011). *Stres yönetimi*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Saday Duman, N. (2014). Çocuklarda kanser, ölüm kavramı ve yas. *Acta Ontologica Turcica, 47(2)*, 26-30.
- Sadrazam, E. (2012). *Kilise, şövalye ve monastik hareket: Tarihsel bir buluşma*. Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Sarıkaya, B. ve Şeren, Z. (2017). İnsan sorumluluğu ve fiillerine etkisi bağlamında sabır ve tevekkül kavramları. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 6(12)*, 68-88.
- Sarıkçıoğlu, E. (2004). *Başlangıçtan günümüze dinler tarihi*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Sayın, E. (2012). Tasavvuf kültüründeki "sabır" kavramının psikolojik etkileri. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, 1(1)*, 413-422.
- Seyyar, A. ve Köseoğlu, Y. (2011). *Sosyal politikalar açısından gaziler ve şehit aileleri*. İstanbul: Lalezar Kitabevi.
- Sönmez, V. (2018). *Bütün yönleriyle İslam'da adalet*. İstanbul: Ensar Yayınları.

- Spilka, B., Hood Jr., R. W., Hunsberger, B., & Gorsuch, R. (2003). *The psychology of religion an empirical approach* (3rd ed.). New York: Guilford.
- Stevens, J. R. ve Stephens, D. W. (2008). Patience. *Current Biology*, 18(1), 11-12.
- Sümer, N. (2015). *Dinlerde intihar, şehitlik ve ötanazi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Şahin, N. H. ve Durak, A. (1995). Stresle başa çıkma tarzları ölçeği: Üniversite öğrencileri için uyarlanması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 10(34), 56-73.
- Şimşek, E. Ş., Fettahoğlu Ç., Özatalay, E., (2011). Cinsel istismara uğramış çocuklarda ve ebeveynlerinde travma sonrası stres bozukluğu. *Dicle Tıp Dergisi*, 38(3), 318-324.
- Tekin, Ş. (1993). Türk dünyasında gazâ ve cihâd kavramları üzerine düşünceler: Gâzi teriminin Anadolu ile Akdeniz bölgesinde itibarını yeniden kazanması. *Tarih ve Toplum* 19, 73-80.
- Temiz, Y. E. (2014). *Yetişkinlerde dinî başa çıkma yöntemi olarak dua*. Yüksek Lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Thoits, P. A. (1995). Stress, coping, and social support processes: Where are we? What next? *Journal of health and social behavior, Extra Issue*, 53-79.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed. (1962-1977). *Sünenü't-Tirmizî I-V*. Ahmed Muhammed Şâkir (thk). Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matba'ati Mustafâ el-Bâbî.
- Tirmizi, Ebu İsa Muhammad. (1981). *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, (O. Z. Mollamehmetoğlu çev.) İstanbul: Yunus Emre Yayınevi.
- Tokur, B. (2018) *İmtihan psikolojisi var olmanın hakkını vermek: İmtihan*. Akara: Fecr Yayıncılık.
- Topaloğlu, B. (1988). Adl. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1, 387. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Topuz, İ. (2003). *Dinî gelişim seviyeleri ile dinî başa çıkma tutumları arasındaki ilişki üzerine bir araştırma*. Doktora tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Tuğluca, M. (2016). “Kutsal ittifak” a karşı “Kutsal çağrı”: Osmanlı’da cihad ve Nefîr Âmm ilanı. *Hitit Üniversitesi . Dergisi*, 9(1), 299-317.
- Türk Dil Kurumu. (2009). *Büyük Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 2709 Stat. (1982).
- Türkiye Emekli Subaylar, Emekli Astsubaylar, Harp Malulü Gaziler, Şehit Dul ve Yetimleri ile Muharip Gaziler Dernekleri Hakkında Kanun, 22 § 5, 2847 Stat. 425 (1983).

- Türküm, A. S. (2002). Stresle başa çıkma ölçeğinin geliştirilmesi: geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2(18), 25-34.
- Uludağ, S. (1992). Bela. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (C. 5, ss. 380). Ankara: TDVY.
- Uludağ, S. (1994). Dua. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (C.9, ss. 535-536). Ankara: TDVY.
- Vergote, A. (1999). *Din, inanç ve inançsızlık* (V. Uysal, Çev.). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Wachholtz, A. & Sambamoorthi, C. (2011). National trends in prayer use as a coping mechanism for health concerns: Changes from 2002-2007. *Psychology of Religion and Spirituality*. 3(2), 67-77.
- Wong, P. T. P., Wong, L. C. J. & Scott, C. (2006). The positive psychology of transformation: Beyond stress and coping. P. T. P. Wong ve L. C. J. Wong (Eds.), *Handbook of multicultural perspectives on stress and coping* içinde. New York: Springer.
- Yalom, I. (2011). *Varoluşçu psikoterapi*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Yapıcı, A. ve Kayıklık, H. (2005). Dinsel eğilimle ön yargı ve hoşgörüsüzlük arasındaki ilişkiler üzerine psikolojik bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi . Dergisi*, 14(1), 413-426.
- Yapıcı, A. (2004). *Din kimlik ve önyargı: Biz ve onlar*. Adana: Karahan Yayınevi.
- Yapıcı, A. (2007). *Ruh sağlığı ve din: psiko-sosyal uyum ve dindarlık*. Adana: Karahan Kitabevi
- Yapıcı, A. (2016). *Toplumsal cinsiyet: Din ve kadın*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Yaran, R. (2012). Şehitlik ve ilgili fikhî hükümler. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42, 211-220.
- Yavuz, K. (2012). *Çocukta dinî duygu ve düşüncenin gelişmesi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Yavuz, K. (2013). *Günümüzde inancın psikolojisi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Yavuz, M. Ş. (1991). Ayet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 4, 242-244. Ankara: TDVY.
- Yavuz, M. Ş. (2010). Şefaath. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (C. 38, ss. 412-415). Ankara: TDVY.

- Yeşilyaprak, B. (2009). *Eğitim psikolojisi: Gelişim, öğrenme ve öğretim*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Yıldırım, İ. (1997). Algılanan sosyal destek ölçeğinin geliştirilmesi güvenilirliği ve geçerliliği. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 13, 81-87.
- Yıldırım, M. ve Karatosun, M. O. (2016). Katolik kilisesinin jübile anlayışı ve 2016 merhamet yılı *Türkiye’de Dinler Tarihi’nin Kurumsallaşması Sürecinde Prof. Dr. Abdurrahman Küçük* içinde. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Yıldırım, T. (2010). Ludwig Andreas Feuerbach’ın yansıtma din teorisi ve eskatoloji eleştirisi. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 65-85.
- Yıldız, M. (2006). *Ölüm kaygısı ve dindarlık*. İzmir: İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Yıldız, S. A. (2004). Çocuk, ölüm ve kayıp. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, 125-144.
- Yılmaz, M. (2014). Hicri ilk üç asırda “şefaath” ile ilgili ayetlerin tefsiri. *Marife Dergisi* (2014/ Bahar), 109-132.
- Yılmaz, M. ve Uluç, G. (2015). İlahi adalet kimin hizmetinde: Mistik motifli Türk dizileri (Sırlar dünyası, kalp gözü, gizli dünyalar, beşinci boyut). *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5(13), 174-204.
- Yöndem, Z. D. (2006). *Kişilik dinamikleri ve stresle baş etme*. Ankara: Morpa Yayınları.
- Yunus Emre Divanı, (2014). S. Yağmur (Der.). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Yusufoğlu, A. (2014). *İslam itikadında ahiret*. İstanbul: Çıra Yayınları.
- Yusufoğlu, A. (2014a). *İslamî mücadelede imtihan*. İstanbul: Çıra Yayınları.
- Yücel, M. T. (1992). Adalet duygusu. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 4. 546-553.
- Zara, A. (2011). *Kayıplar, yas tepkileri ve yas süreci*. İstanbul: İmge Yayınevi.

ÖZGEÇMİŞ

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı: Nesibe ESEN ATEŞ

Doğum Yeri ve Tarihi: Niğde - 1983

Cinsiyeti: Kadın

Medenî Hali: Evli

Adres: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sarıçam/ADANA

e-mail: nesibesen51@hotmail.com

EĞİTİM DURUMU

2011-2018: Doktora, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Adana.

2005-2009: Yüksek Lisans, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Adana.

2001-2005: Lisans, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Adana

1994-2000: Orta Okul - Lise, Niğde İmam-Hatip Lisesi, Niğde.

1989-1994: İlkokul, Yeşil Gölcük İlköğretim Okulu, Niğde

Yabancı Dil: İngilizce, Arapça

İŞ DURUMU

2009- : Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi